КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОНДАРЕНКО АЛЛА ІВАНІВНА

УДК 811. 161. 2’38

ДИСЕРТАЦІЯ
ОБРАЗНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ХХ СТОЛІТТЯ В ІНТЕГРАТИВНОМУ ВИМІРІ

10.02.01 – українська мова

Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ (А. І. Бондаренко)

Науковий консультант – Мойсієнко Анатолій Кирилович, доктор філологічних наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Бондаренко А. І. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття в інтегративному вимірі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України, Київ, 2017.

У дисертації на матеріалі більш як 6 тисяч одиниць, одержаних шляхом суцільної вибірки з віршів 65 письменників, уперше здійснено повноаспектний аналіз семантики словесних образів часу українських поетичних текстів ХХ століття. Узагальнено підходи до вивчення образної семантики темпоральності в контексті різних лінгвістичних парадигм. Аргументовано її розгляд в інтегративному вимірі, з використанням інструментарію традиційних (системно-структурної, функціонально-прагматичної) та сучасної (синергетичної) парадигм, а також кількох лінгвістичних дисциплін (семасіології, логічної семантики, лінгвістики тексту, лінгвокультурології, стилістики декодування, комунікативної стилістики, семантичного синтаксису та ін.). Обґрунтовано використання загальних (антропоцентризму, холізму, експансіонізму, функціоналізму та ін.) і спеціальних (семантичних відцентровості, комплементарності, інтерференції) принципів її розгляду.

З’ясовано, що образну семантику темпоральності утворюють референційний, оцінний і репрезентаційний пласти. Аргументовано поділ референційного на мікрополя суспільно-історичного, індивідуально-буттєвого й природно-космічного часу. Розглянуто оцінний репертуар образної семантики темпоральності в аспекті аксіологічної модальності, яку формують відповідні оцінки, а також логоепістемічної, яку зумовлюють прецедентні лінгвокультурні знання, актуалізовані в процесі рефлексивної діяльності. З’ясовано утворення в межах репрезентаційного пласту трьох

основних моделей, які вказують на асоціативно-семантичний зв'язок часу з людиною, довкіллям і мистецтвом.

Виявлено словесні образи часу з експліцитним й імпліцитним темпоральними компонентами, побудовані відповідно на основі лексики темпоральної групи, а також однослівних і неоднослівних асоціатів часу (прецедентних загальних та власних імен, текстових фрагментів). Як підґрунтя словесних образів часу з імпліцитним темпоральним компонентом схарактеризовано темпоральну конотацію. Аргументовано її зв'язок із семантикою подієвості (сакральноісторичної, історії соціальної стратифікації, війська й геральдики сусідніх держав, побуту та звичаїв, фольклору й книжності, а також індивідуально-буттєвої, природно-космічної та ін.).

Схарактеризовано відповідність між референційними й оцінними моделями образної семантики темпоральності. З'ясовано, що словесні образи суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу перебувають переважно на негативному, а природно-космічного – на позитивному валоративних полюсах. Механізмами суспільної, ідеологічної, утилітарної, телеологічної, сенсорної, раціональної, естетичної, емотивної та ін. оцінок є поняттєві оператори, закладені в семантиці компонентів образних форм. Основними в мікрополі суспільно-історичного часу є соціальна, ідеологічна та морально-етична, індивідуально-буттєвого – утилітарна, а природно-космічного – естетична й сенсорна оцінки. Пояснено, що конвергенція в аналізованих тропах аксіологічної й деонтичної модальності засвідчує їхню синергійну взаємодію, яку зумовлює специфіка оцінок, вироблених на основі суспільних норм.

Схарактеризовано кореляції між репрезентаційними моделями образної семантики темпоральності та функціями іменних синтаксем темпоральної групи в складі предикатно-аргументних структур. У межах моделі '*час – людина*' домінує функція суб'єкта – виразника акціональної ознаки, '*час –*

довкілля’ – суб’єкта – носія кваліативної ознаки, а ‘*час – мистецтво*’ – суб’єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак аналізованих синтаксем.

Запропоновано розуміння нелінійної нерівновагової природи периферії функціонально-семантичного поля темпоральності, основою якої є образна семантика. Схарактеризовано динамічні процеси всередині субсистеми, які відбуваються внаслідок соціокультурних впливів (20–30-і, а також 60–90-і роки ХХ століття), що спричинюють роздвоєння (біфуркацію), поляризацію, у результаті яких сформовано образи з експліцитним й імпліцитним темпоральними компонентами, а також тропеїчні синтагми – носії негативних і позитивних оцінок різних типів. Розглянуто поляризаційні процеси, пов’язані з диференціацією образної семантики темпоральності на експліцитну, імпліцитну, оцінну й репрезентаційну.

Проаналізовано розвиток темпоральної семантики в образній текстовій перспективі на основі регулятивних структур, які виникли внаслідок взаємодії ключових слів-стимулів, з одного боку, й однослівних і неоднослівних асоціативних реакцій на них, з іншого. У такий спосіб сформовано аксіологічно насичені темо-рематичні утворення. Пояснено, що вони продукують оцінки, відповідні характеру стильових течій модернізму (неоміфологізму, екзистенціалізму, неоромантизму) та постмодернізму.

Об’єктивовано функції атрактора й репелера як основних чинників моделювання образної семантики темпоральності. З’ясовано, що чинності атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини) спрямовано на стабілізацію субсистеми словесних образів часу, стимулювання експліцитної й негативної образної семантики темпоральності. Репелер розхитує цю субсистему, підтримуючи імпліцитну й позитивну семантику темпоральності. На основі аналізу образно-репрезентаційних моделей ‘*час – людина*’, ‘*час – довкілля*’ й ‘*час – мистецтво*’ визначено, що архетипний сенс ‘*сила, яка протидіє людині*’ пов’язано з чинністю атрактора, а ‘*сила, яка є постійною з людиною*’ – репелера. У зв’язку з розглядом семантичного розвитку ключових слів темпоральної групи віршових текстів модернізму й

постмодернізму пояснено функціональну конкуренцію атрактора й репелера. Виявлено, що негативну семантику образів часу в текстах поетів-екзистенціалістів спрямовують дії атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини), позитивну (твори неоромантизму) й амбівалентну (тексти неоміфологізму) – репелера. Оцінка цих образних форм у постмодернізмі осцилує між негативною й амбівалентною.

Результати дослідження призначено для використання в процесі викладання базових та спеціальних курсів стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, лінгвістики тексту, лексикології, етнолінгвістики, лінгвокультурології та лінгвосинергетики.

Ключові слова: *темпоральність, референційна образна семантика темпоральності, оцінна образна семантика темпоральності, репрезентаційна образна семантика темпоральності, функціонально-семантичне поле темпоральності, периферійна субсистема словообразів часу, атрактор, репелер, поляризація*.

ABSTRACT

A. I. Bondarenko. Image semantics of temporality in Ukrainian poetic texts of the 20th century in its integrative dimension. – Manuscript of the degree dissertation. Dissertation for the degree of Doctor of Philology, specialization Ukrainian language. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2017.

The dissertation is the first comprehensive study in semantics of verbal images of time in Ukrainian poetry of the 20th century, based on more than 6,000 verbal images of time selected via continuous sampling method from poetic texts by 65 authors. It systematizes different approaches to image semantics of temporality in the context of different linguistic paradigms. The study offers arguments for examining image semantics of temporality in its integrative dimension, with the use of tools from the traditional (systematic and structural, functional and pragmatic) as well as the modern (synergetic) paradigm, as well as

from several linguistic disciplines (semasiology, text linguistics, linguocultural studies, stylistics of decoding, communicative stylistics, semantic syntax, etc.). It also justifies the use of the general (anthropocentrism, holism, expansionism, functionalism etc.) and the special (semantic centrifugal force, complementarity, interference) principles of studying semantics.

The dissertation establishes that the image semantics of temporality consists of the referential, the evaluative and the representational layer. The author puts forward arguments for dividing the referential into microfields of social-historical, individual-existential and natural-cosmic time. The evaluative possibilities of the image semantics of temporality are viewed from the standpoint of axiological modality formed by relevant evaluations as well as the logoepistemic modality formed by the precedent linguocultural knowledge actualized during reflection. Within the representational layer, three main models are singled out which indicate an associatve-semantic connection of time with the human beings, environment, and art.

The author identifies verbal images of time with an explicit and implicit temporal component which are based, respectively, on temporal vocabulary, as well as one-word and multiple-word associates of time (precedent common and proper name and textual fragments). Temporal connotation (index of temporality) is characterized as the basis for verbal images of time with the implicit temporal component. The author proves its connection with the semantics of eventivity (sacred and historical, history of social stratification, army and heraldry of neighboring states, everyday life and rituals, folklore and book culture, as well as individual-existential and natural-cosmic etc.).

The author describes a correlation between the referential and the evaluative models of image semantics of temporality. It is revealed that verbal images of social-historic and individual-existential time are primarily located on the negative valorative pole, while the natural-cosmic – on the positive valorative pole. Conceptual operators inherent in the semantics of image form components serve as mechanisms of the social, ideological, utilitarian, teleological, sensory, rational,

aesthetic, emotive and other evaluations. The main role in the microfield of the social-historical time belongs to the social, ideological and ethical evaluations, while in the microfield of the individual-existential time relies on the utilitarian evaluations and the microfield of the natural-cosmic time – aesthetic and sensory evaluations. The author explains that the convergence between axiological and deontic modality in the analyzed tropes demonstrates their synergetic interaction brought about by the evaluations based on social norms.

The dissertation reveals the correlations between the representational models of image semantics of temporality and the functions of noun syntaxemes of the temporal group as part of predicate-argument structures. The model *'human – time'* is dominated by the function of the subject for verb of physical action, *'time and environment'* – subject of a qualitative attribute, whereas *'time – art'* is dominated by the subject carrying a qualificative and evaluative attribute of the analyzed syntaxemes.

The dissertation offers an insight into the non-linear, non-equilibrium nature of the temporal image subsystem. This subsystem forms the periphery of the functional-semantic field of temporality which has image semantics (consisting of the referential, the evaluative and the representational layer) as its informational basis. The author describes dynamic processes within the subsystem which occur due to sociocultural influences (1920s – 1930s as well as 1960s – 1990s). Such influences cause the subsystem's bifurcation and polarization (images with explicit and implicit temporal components as well as tropic syntagms carrying negative and positive evaluations of various types). The dissertation examines the polarization processes which are related to differentiation of image semantics of temporality into the explicit, implicit, evaluative and representational.

The author analyzes the evolution of temporal semantics in the image textual perspective based on regulative structures which emerged due to interaction of the key stimulus words, on the one hand, and one-word and multiple-word associative reactions to them, on the other hand. This way, the axiologically saturated theme-and-rheme formations were created. It is explained that they produce evaluations

corresponding with the nature of stylistic currents in modernism (neomythologism, existentialism, neoromanticism) and postmodernism.

The author identifies the functions of the attractor and the repeller as the main factors of modeling the image semantics of temporality. It is established that the functions of the attractor (the idea of time being in opposition to the human) are aimed at stabilization of the temporal verbal image subsystem, providing support for negative explicit semantics of temporality. The repeller works to disrupt this subsystem by supporting implicit and positive semantics of temporality. Based on analysis of image representational models *'time – human', 'time – environment'* and *'time – art'* it is revealed that the archetypical meaning *'force creating obstacles for the human'* is related to the functions of the attractor, while *'force acting as one with the human'* – to the functions of the repeller. The functional competition between attractor and repeller is explained in the context of semantic development of the key temporal words in poetic texts of modernism and postmodernism. It is revealed that the negative semantic of images of time in the texts by existentialist poets is streamlined by the action of the attractor (the idea of time being in opposition to the human), while the positive (neoromanticism) and ambivalent (neomythologism) semantics is streamlined by the action of the repeller. The evaluation of these image forms in postmodernism oscillates between the negative and the ambivalent.

The results of the dissertation are meant to be used when teaching basic and specialized courses in stylistics, linguistic text analysis, text linguistics, lexicology, ethnolinguistics, linguocultural studies and linguosynergetics.

Keywords: *temporality, referential image semantics of temporality, evaluative image semantics of temporality, representational image semantic of temporality, functional-semantic field of temporality, peripheral subsystems of verbal images of time, attractor, repeller, polarization.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. – 392 с.

2. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 324 с.

3. Бондаренко А. Текстово-світоглядні моделі художнього мовомислення ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2009. – 324 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Бондаренко А. І. Темпоральна конотація як чинник утворення й функціонування словесних образів часу в поетичних текстах ХХ століття / А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник : [збірник наукових праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. – Вип. 21. – С. 163–169.

2. Бондаренко А. І. Логоепістемна модальність словесних образів часу в поетичних текстах двадцятого століття / А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник : [збірник наукових праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2017. – Вип. 22. – С. 121–127.

3. Бондаренко А. І. Лінгвометодологічні підходи до вивчення периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності / А. І. Бондаренко // Українське мовознавство : [збірник наукових праць] / Відп.ред. А. К. Мойсієнко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – Вип. 46/2. – С. 14–20.

4. Бондаренко А. І. Мікрополе історії, побудоване на основі онімів, у темпоральному світі поетичної мови ХХ століття // Мовознавчий вісник:

[збірник наукових праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова.– Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип.18. – С. 138–146.

5. Бондаренко А. І. Мовнохудожнє осмислення темпоральності у творах поетів екзистенціального напряму / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самоленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2006. – С. 34–39.

6. Бондаренко А. Українська художня мова й західноєвропейська філософія ХХ століття в аспекті інтердискурсивності / Алла Бондаренко // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. В. П. Мусієнко. – Черкаси : Видавничий відділ Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2009. – Вип. 169. – С. 160–167.

7. Бондаренко А. Слово й текст : інтерпретаційний вимір / Алла Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко.– Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2008. – С. 4–8.

8. Бондаренко А. «Прокляття простору» (про текстову парадигму «людина у світі») /Алла Бондаренко // Урок української. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – № 9–10. – С. 51–56.

9. Бондаренко А. «Збагнув усю непереможність днів» (художнє мовомислення Євгена Плужника) / Алла Бондаренко // Урок української. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – № 1–2. – С. 27–29.

10. Бондаренко А. Лінгвостилістичний аналіз циклу Василя Стуса «Трени М. Г. Чернишевського» / Алла Бондаренко // Дивослово.– К. : Преса України, 2003. – № 1. – С. 24–27.

11. Бондаренко А. Міфософія актуального життєвого простору в художньому мовомисленні Юрія Тарнавського / Алла Бондаренко // Слово і час. – К. : Фенікс, 2002. – № 7. – С. 21–25.

12. Бондаренко А. Мовні знаки темпорального змісту у філософсько-поетичному дискурсі Богдана Бойчука / Алла Бондаренко // Слово і час. – К. : Фенікс, 2000. – № 12. – С. 47–52.

13. Бондаренко А. І. Мовнообразні засоби створення міфологічної системи збірки Б.-І. Антонича «Три перстені» / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2001. – С. 142–149.

14. Бондаренко А. Словесні маски «дитини буття» в художньому мовомисленні Б.-І. Антонича / Алла Бондаренко // Слово і час. – К. : Фенікс, 2001. – № 12. – С. 43–48.

15. Бондаренко А. І. Словесно-художні засоби створення «картини душі» у віршових текстах Василя Стуса / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2007. – С. 17–21.

16. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 1998. – № 8. – С. 8–11.

17. Бондаренко А. «Усі вже *звикли* – геніїв немає…» (художнє мовомислення поетичного циклу Ліни Костенко «Силуети») / Алла Бондаренко // Урок української. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – № 8–9. – С. 24–28.

18. Бондаренко А. Художнє мовомислення філософських поезій Івана Малковича / Алла Бондаренко // Дивослово. – К.: Преса України, 2004. – № 2. – С. 26–90.

19. Бондаренко А. І. Когнітивно-семантичний напрямок «час – рух» у поетичних текстах ХХ століття / А. І. Бондаренко // Українське мовознавство: [збірник наукових праць] / Відп. ред. А. К. Мойсієнко.– К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Вип. 45/2 . – С. 44–52.

20. Бондаренко А. І. Текстове асоціативно-смислове поле й концепт у світлі проблеми інтерпретації тексту / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко.– Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – Вип. 56. – С. 82–91.

21. Бондаренко А. І. Художнє мовомислення : до проблеми окреслення терміна / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко.– Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2008. – Вип. 43. – С. 108–115.

22. Бондаренко А. Художнє мовомислення в текстах Віктора Домонтовича / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 2007. – № 2. – С. 42–47.

23. Бондаренко А. І. Лінгвостилістична інтерпретація поезії Ліни Костенко «Ван Гог» / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2004. – С. 33–37.

24. Бондаренко А. І. Лінгвостилістична інтерпретація новели М. Хвильового «Синій листопад» / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – С. 37 – 42.

Статті в закордонних фахових виданнях

1. Bondarenko A. Integrative approach to analysis of temporality markers in Ukranian poetry of the 20th century / Alla Bondarenko // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education, 2015. – V.1. – P. 59–63.

2. Bondarenko A.I. Key cognitive semantic vectors time in Ukrainian and Russian phraseology / A.I. Bondarenko // European Applied Sciences. – Stuttgart: ORT Publishing, 2013. – № 4. – P. 9–11.

3. Bondarenko A. Metaphors representing cratological ideas of time in Ukrainian poetic texts of the 20th century / Alla Bondarenko // European Journal of Literature and Linguistics. – Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2017. – № 4 – 2. – P. 3–5.

4. Bondarenko A. I. Temporal world of poetic language : defining the scope of the term // A. I. Bondarenko // European Applied Sciences. – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. –№ 6. – P. 61– 63.

5. Бондаренко А. И. Основные этапы изучения текстовой категории темпоральности в украинском и русском языкознании / А. И. Бондаренко // Социально-гуманитарный вестник юга России. – Краснодар : Пресс-Имидж, 2013. – №6 (37). – С. 114–119.

6. Бондаренко А. И. Этимологический анализ темпоральной лексики украинского языка в когнитивном освещении / А. И. Бондаренко // Социально-гуманитарный вестник юга России. – Пресс-Имидж, 2013. – №4 (35). – С. 114–119.

7. Бондаренко А. І. Українська художня мова ХХ століття та західно-європейська філософія в аспекті інтертекстуальності / А. І. Бондаренко // Текст. Язык. Человек : [сборник научных трудов] : [в двух частях]. – Ч. 1. –Мозырь : Учреждение образования «Мозырский государственный педагогический университет им. И. П. Шамякина», 2009. – С. 56–58.

Тези за матеріалами конференцій

1. Бондаренко А. І. До проблеми опису базових категорійних властивостей художнього тексту / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2015. – №2. – Вип. 77. – С. 177–185.

2. Бондаренко А. І. Концептуалізація часу в українській поетичній мові ХХ століття / А. І. Бондаренко // «Над берегами вічної ріки» : темпоральний вимір літератури : [збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (24–25 вересня 2015 року)] / Бердянський державний педагогічний університет, Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, Науково-дослідний інститут слов'янознавства та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. – С. 25–27.

3. Бондаренко А. І. Проблеми інтерпретації : художній текст і світ крізь призму феноменології й рецептивної естетики / А. І. Бондаренко // Актуальні проблеми менталінгвістики : [збірник статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції (Черкаси, 22 травня 2009 року)] / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, Мінський державний лінгвістичний університет. – Черкаси : Ант, 2009. – С. 189 – 191.

4. Бондаренко А. Міфоконцепт «архетипна Мати» в художньому мовомисленні поеми Юрія Тарнавського «У РА НА» / Алла Бондаренко // Наш український дім : [науково-популярний часопис]. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – № 1. – С. 16 – 20.

5. Бондаренко А. Мовомисленнєва картина світу в текстах поетів Нью-Йоркської групи / Алла Бондаренко // Український вимір : [збірник матеріалів ІІІ Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ» (Ніжин, 30–31 травня 2007 року)]. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2007. – Вип. 6. – С. 165–168.

6. Бондаренко А. І. Художня мовомисленнєва картина світу в текстах поетів екзистенційного напрямку / А. І. Бондаренко // Ю. Ф. Карський і сучасне мовознавство : [матеріали XI Міжнародних Карських читань (Ніжин

– Гродно, 18–19 вересня 2007 року)] / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Гродненський державний університет імені Янки Купали. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2008. – С. 92–95.

7. Бондаренко А. Художній час у лінгвістичних працях представників Ніжинської вищої школи / Алла Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2015. – Вип. 77. – №5. – С. 203–211.

8. Бондаренко А. І. «Чим дише слово «Батьківщина» (асоціативне поле «Україна» в художньому мовомисленні Євгена Маланюка) / А. І. Бондаренко // Методика. Досвід. Пошук : [науково-методичний збірник]. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – Вип. XI. – С. 209–215.

ЗМІСТ

ВСТУП…… 20

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ОБРАЗНОЇ СЕМАНТИКИ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ……28

1. 1. Граматикоцентрична та лексикоцентрична категорія темпоральності…….28

1. 2. Текстова художня темпоральність……..... 36

1. 3. Темпоральний світ, темпоральний фрагмент картини світу…….……47

1. 4. Категорія темпоральності як компонент нелінгвістичного наукового знання XX століття……59

1. 5. Антропоцентрична концепція часу європейської філософії XX століття……67

Висновки до першого розділу…….. .75

РОЗДІЛ 2. ЛІНГВІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗНОЇ СЕМАНТИКИ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ….. 79

2.1. Обґрунтування лінгвометодологічної основи й методичного апарату аналізу образної семантики темпоральності……79

2.1.1. Лінгвометодологічна основа розгляду образної семантики темпоральності……79

2.1.2. Сутність інтегративного вивчення образної семантики темпоральності…….92

2.1.3. Методичний інструментарій дослідження…….. 95

2.1.4. Загальні та спеціальні принципи аналізу…….101

Висновки до другого розділу……..111

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЛІЦИТНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ОБРАЗНИХ СИНТАГМАХ...114

3.1. Польові структури. Місце образних синтагм у функціонально-семантичному полі темпоральності…….114

3.2. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу…….120

3.3. Референційно-семантичні характеристики словообразів індивідуально-буттєвого часу…….. 134

3.4. Референційно-семантичні характеристики словообразів природно-космічного часу……... 146

Висновки до третього розділу……. 153

РОЗДІЛ 4. ІМПЛІЦИТНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ОБРАЗНИХ СИНТАГМАХ 156

4.1. Імпліцитна інформація, пов'язана з конотацією……...….156

4. 2. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу……..162

4. 2. 1. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-Історичного часу, побудованих на основі загальних назв…….162

4. 2. 2. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу, утворених на ґрунті власних назв……..192

4.2.3. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу, структурованих на основі неоднослівних фрагментів прецедентних текстів…….. 213

4.3. Референційно-семантичні характеристики словообразів індивідуально-буттєвого часу……..221

4.4. Референційно-семантичні характеристики словообразів природно-космічного часу…….226

Висновки до четвертого розділу…… 228

РОЗДІЛ 5. ОЦІННА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ОБРАЗНИХ СИНТАГМАХ……..232

5.1. Модальність у її зв'язках з іншими категоріями……...232

5.2. Аксіологічна модальність образних форм із семантикою суспільно-історичного часу…….239

5.2.1. Аксіологічні характеристики словесних образів історії з експліцитним темпоральним компонентом…….239

5.2.2. Аксіологічні властивості словесних образів історії з імпліцитним темпоральним компонентом……247

5.3. Аксіологічні характеристики образів індивідуально-буттєвого часу…….273

5. 4. Аксіологічний вимір образів природно-космічного часу……283

5.5. Логоепістемічна модальність словообразів часу……...287

Висновки до п'ятого розділу……..304

РОЗДІЛ 6. РЕПРЕЗЕНТАЦІЙНА ОБРАЗНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В СИНТАГМАХ І МІЖТЕКСТОВИХ ПАРАДИГМАХ…….307

6.1. Темпоральна семантика: репрезентаційний вимір ……307

6. 2. Репрезентаційно-семантична образна модель '*час – людина'*....312

6. 3. Репрезентаційно-семантична образна модель '*час – довкілля*'...330

6.4. Репрезентаційно-семантична образна модель '*час – мистецтво'* ……..355

Висновки до шостого розділу……..358

РОЗДІЛ 7. ОБРАЗНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ТЕКСТОВИХ ПАРАДИГМАХ…….361

7.1. Семантичний розвиток словообразів часу в текстових площинах……361

7. 2. Семантичні характеристики словесних образів часу в текстах, що

виявляють міфологічні візії модернізму ……..366
7. 3. Семантика словесних образів часу в текстах неоромантизму...376
7. 4. Семантичні характеристики словесних образів часу в екзистенціалістських текстах……382
7.5. Семантика словесних образів часу в поетичних текстах постмодернізму…….386
Висновки до сьомого розділу……...391
ВИСНОВКИ……..394
Список наукових праць…….. .401
Лексикографічні джерела…….451
Художні джерела……...454
Список умовних скорочень…… 460
Додатки……...466

ВСТУП

У поетичних текстах ХХ століття словесно-художню інтерпретацію ідеї часу здійснено за допомогою образних засобів на особливому соціокультурному підґрунті. Цьому сприяли соціальні катаклізми (революції, війни, репресії, чорнобильські події). У вказаний період відбувалися відомі наукові відкриття в галузі темпорології (праці А. Ейнштейна, В. Вернадського, І. Пригожина, М. Бахтіна). Дискурс часу розгорнуто у філософії національної ідеї, екзистенціалізмі й феноменології. Умови для словесно-художньої фігуралізації часу, формування «дієгетичної темпоральності» (Ж. Женетт) було створено в модерному мистецтві, яке характеризує «метафорична референція» (П. Рікер). Такі суспільні та культурні чинники сприяли виникненню значного репертуару словесних образів часу, які послужили матеріалом цього дослідження. Їхнє функціонування перебуває в площині мовленнєвих засобів темпоральності, яка є однією з визначальних лінгвістичних категорій і постає в сучасному мовознавстві як граматикоцентрична й лексикоцентрична.

Граматикоцентрична перебуває в центрі уваги досліджень О. Бондарка, В. Русанівського, І. Вихованця, О. Бондаря, В. Барчука, Л. Звонської, Т. Голосової та ін. Початок формування лексикоцентричної (метафороцентричної) категорії темпоральності – у науковій спадщині О. Потебні. Нині її становлення відбувається завдяки дослідженням Г. Яворської, Т. Радзієвської (концептуалізація понять часового змісту), С. Єрмоленко (засоби вираження художнього часу), В. Жайворонка (мовні знаки темпорального в просторі етнокультури), Л. Кравець (визначення донорських і реципієнтних зон у структурі темпоральних метафор). Семантику темпоральності як вагомий онтологічний чинник вивчали Л. Ставицька (словесні образи часу з погляду типології художніх норм); Л. Пустовіт (синтагми темпоральної семантики в контексті образного словника епохи); В. Калашник (національна специфіка художнього часу); Л. Мацько, Н. Сологуб (темпоральна семантика в ідіо-

стильовому аспекті); А. Мойсієнко (словообрази часу в площині поетики декодування), Л. Шевченко (інтелектуалізація й епістемологізація книжних символів лінгвокультури); І. Голубовська (темпоральне в етнічній картині світу українців); О. Селіванова (когнітивний розгляд художнього часу); Т. Беценко (час як універсалія фольклорних текстів).

На слов'янському та германському мовному ґрунті аналіз зазначених образів здійснено в аспектах: особливостей художнього часу порівняно з фізичним (З. Тураєва), систематизації засобів художнього часу (Н. Арутюнова, Т. Матвєєва, Н. Фатєєва), типології образних парадигм (Н. Павлович, І. Чернухіна, Л. Кравець), когнітивно-семантичного висвітлення (В. Маслова, Т. Радзієвська, О. Селіванова, Є. Бондаренко) та ін.

Отже, у лінгвістичних працях образну семантику темпоральності українських поетичних текстів XX століття вивчали в комплексі інших питань і не аналізували в спеціальній розвідці. Поза увагою дослідників перебувала проблема її імпліцитності, системності, динамічності, а також синергійної природи. **Актуальність** цього дослідження визначає необхідність і важливість розгляду динамічних процесів мовленнєвих явищ, які мають світоглядну основу: час є формою існування матерії, буттєвою координатою й феноменом культури. У мовознавчій науці образну семантику темпоральності досі не було схарактеризовано а) в інтегративному вимірі;
б) як основу динамічної нерівновагової субсистеми; в) крізь призму співвідношення її референційних, оцінних і репрезентаційних моделей; г) з урахуванням підпорядкованості головним системним чинникам (атрактору, репелеру).

Теоретичну основу дослідження створюють концепції: лексикоцентричної (метафороцентричної) категорії темпоральності (З. Тураєва, Н. Арутюнова, Є. Бондаренко); імпліцитності часової семантики (Т. Матвєєва, І. Чернухіна, Н. Фатєєва, І. Ключникова, М. Кирилюк); семантичної місткості словесних образів (С. Єрмоленко, О. Снитко, Н. Слухай, Ю. Мосенкіс); лінгвокультурологічних характеристик словообразів часу

(Ю. Степанов, Л. Ставицька, Л. Кравець); модельованості можливих світів (М. Раян, Ю. Лазебник, О. Селіванова); теорії референції (Ю. Степанов, О. Воробйова, А. Загнітко); текстової модальності (Н. Валгіна, І. Смущинська, О. Ніка); образної семантичної перспективи художніх текстів (І. Арнольд, Н. Болотнова, А. Мойсієнко); синергійної природи мовленнєвих систем (Л. Піхтовникова, О. Семенець, Л. Мацько).

Метою дослідження є характеристика семантики темпоральності як інформаційної основи субсистеми словесних образів часу українських поетичних текстів ХХ ст. Для досягнення вказаної мети потрібно виконати такі завдання:

1. Здійснити узагальнення й систематизацію відомостей, пов'язаних із лінгвістичною категорією темпоральності, та визначити коло нерозглянутих питань щодо образної семантики часу.

2. Окреслити методологію інтегративного підходу до аналізу образної семантики темпоральності з урахуванням загальних й індивідуальних принципів дослідження.

3. Вивчити референційну семантику частини субсистеми, яку утворюють словесні образи часу з експліцитним темпоральним компонентом, виявити роль у її структуруванні атрактора та репелера.

4. Проаналізувати референційну семантику частини субсистеми, яку становлять словесні образи часу з імпліцитним темпоральним компонентом, указати на місце в її утворенні біфуркації, атрактора та репелера.

5. З'ясувати закономірності й мовленнєві механізми оцінної семантики образів часу та визначити кореляцію мікрополів образної субсистеми й оцінних особливостей їхніх компонентів; об'єктивувати на основі одержаних відомостей функції атрактора й репелера.

6. Визначити образні репрезентаційно-семантичні моделі, сформовані на основі лексики темпоральної групи. Проаналізувати функції іменних синтаксем темпорального змісту в складі предикатно-аргументних структур, які становлять словесні образи часу, відповідно до зазначених моделей.

Виявити пов’язані зі вказаними моделями архетипні сенси. Реконструювати на ґрунті цих кореляцій функції атрактора й репелера.

7. Розглянути розвиток темпоральної семантики в образній текстовій перспективі на основі взаємодії ключових слів-стимулів і текстових асоціативних реакцій на них. Окресливши полюси оцінок таких слів, виявити їхню відповідність світоглядно-естетичним рисам модернізму, постмодернізму. Об’єктивувати з огляду на одержані результати функції атрактора й репелера.

Об’єктом дослідження є образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття.

Предметом дослідження є текстові структури, виокремлені за такими принципами: семантичним (містять семи часу як предметно-логічні й конотативні компоненти); способу вираження темпорального компонента (експлікації й імплікації); форми реалізації (у текстових фрагментах із синтагматичними й парадигматичними зв’язками); діахронії (їх вибрано з текстів, створених на різних зрізах ХХ століття); логічним (несумісності зіставлюваних понять); функціональним (виконують функції, властиві компонентам художніх текстів).

Матеріалом дослідження слугують більш як 6 тисяч вербальних контекстів, одержаних шляхом суцільної вибірки з поетичних текстів 65 письменників ХХ століття. Зазначені тексти характеризує художня інтерпретація ідеї часу з погляду: образних референції, оцінки й репрезентації; осмислення часу в модернізмі й постмодернізмі.

Методи дослідження. Реконструкцію образної субсистеми темпоральності пов’язано з семасіологічною процедурою *польового моделювання*. *Сегментування словникових дефініцій*, яке становить один із прийомів *компонентного аналізу* та спирається на дані відповідних лексикографічних джерел, було використано для виявлення конотем часу, а також понятєвих операторів оцінок, пов’язаних із модальністю (морально-етичної, утилітарної, телеологічної, емотивної, сенсорної та ін.); із метою

визначити співвідносність видів модальності, з одного боку, і типів оцінок та характеру певних мікрополів, з іншого. У процесі дослідження використано *дистрибутивний аналіз,* який спрямовано на розгляд контекстуальної взаємодії в структурі словообразів темпоральної лексики та слів інших семантичних груп; розмежування основних мікрополів тропеїчних синтагм із семантикою часу; вивчення відповідності згаданих мікрополів певним типам оцінок; визначення основних напрямків семантизації лексики темпоральної групи в складі розгляданих образів.

Пов'язаний із дистрибутивним та компонентним аналізом *семантико-стилістичний метод* було спрямовано на пошук конотативних прирощень мовленнєвих одиниць у складі словообразів часу; архетипних сенсів, які продукують словесні образи часу; взаємодії ключових слів темпоральної групи та їхніх текстових реакцій-асоціатів. Лексико-семантичні одиниці, інтегровані в образи часу, беруть участь у спільному виробленні понять, формуванні нових уявлень, тому в ході дослідження застосовано *контекстологічний аналіз,* завдяки якому розглянуто словесно-поняттєві механізми побудови та функціонування словесних образів часу, їхню інтегративну, оцінну семантику.

Імпліцитна семантика часу, яка існує завдяки конотації, потребує перевірки за допомогою контекстуальних індикаторів відповідних типів. Оскільки для виявлення чинників утворення словесних образів часу було необхідно розглянути історичний, філософський, культурологічний, психологічний контексти, які забезпечують підтримку темпоральної семантики, модальних характеристик словесних образів часу, то вивчення їх забезпечив *контекстуально-інтерпретаційний аналіз.* З огляду на те, що в основі розгляданих образів перебувають фрагменти, запозичені з прецедентних текстів, було важливо визначити не тільки джерела походження, а й шляхи зміни їхніх форми й змісту, а також функції в поезіях, у яких вони зазнають словесно-художньої адаптації. Для цього було необхідно скористатися можливостями *інтертекстуального аналізу*, за

допомогою якого встановлено специфіку трансформації фрагментів прецедентних текстів із певною семантико-стилістичною метою. Кореляцію між належністю імен темпоральної групи до певних метафоричних моделей та їхніми функціями як іменних синтаксем у складі предикатно-аргументних структур було виявлено за допомогою *синтаксемного аналізу.*

Використання методів, які створили можливості для розгляду словесних образів часу в якісному плані, доповнив *кількісний аналіз*, за допомогою якого принагідно констатовано числові показники ключових слів із ядерною семою часу, функціональні особливості іменних синтаксем темпоральної групи та ін.

У процесі аналізу семантики темпоральності важливо було вивчити зміст наскрізних термінів дослідження, визначити обсяг їхніх значень із метою накреслити дослідницькі завдання, створити теоретичну базу праці, у зв'язку з чим було застосовано *дескриптивний метод.*

Наукова новизна основних результатів дослідження полягає в тому, що вперше:

1. Запропоновано методику інтегративного вивчення образної семантики темпоральності.
2. На основі характеристик образної семантики темпоральності аргументовано нелінійну нерівновагову природу периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності.
3. Проаналізовано словесні образи часу з імпліцитним темпоральним компонентом й обґрунтовано темпоральну конотацію вербальних одиниць, на основі яких побудовано словообрази з указаним компонентом.
4. Вивчено кореляції між референційними, оцінними й репрезентаційними моделями образної семантики темпоральності.
5. Розглянуто відповідність репрезентаційних моделей образної семантики темпоральності та функцій іменних синтаксем темпоральної групи.

6. Об’єктивовано функції атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини) як основного чинника семантичної однорідності субсистеми.
7. Реконструйовано рольові вияви репелера, спрямованого на послаблення стабілізаційних дій атрактора (на основі процесів, у центрі яких перебуває образна семантика темпоральності).
8. Виявлено поляризаційні явища в семантиці образної субсистеми темпоральності.

Робоча гіпотеза дослідження полягає в тому, що образну семантику темпоральності

а) реалізовано як в експліцитних, так й імпліцитних формах;

б) утворено в синтагматичних і парадигматичних структурах;

в) сформовано у вигляді кількох пластів, компоненти яких перебувають у взаємодії;

г) характеризує динаміка формування й функціонування;

г) підпорядковано основним системним чинникам.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати є внеском у лінгвокультурологію (запропоновано розуміння художнього часу як феномена лінгвокультури); семасіологію та логічну семантику (розгляд проблем: системних зв’язків референційної, оцінної та репрезентаційної семантики; типології конотації); лінгвістику тексту (вивчення питання експліцитного й імпліцитного маркування та системної взаємодії маркерів текстово-дискурсивних категорій); лінгвосинергетику (розв’язання проблем: зв’язку динаміки семантичних явищ із нелінійною нерівноваговою природою мовленнєвих субсистем; об’єктивації процесів та функцій основних чинників нерівноважових субсистем на основі семантичних явищ); комунікативну стилістику (розгляд питання зв’язку семантичних і прагматичних особливостей регулятивних текстових структур із культурно-мистецькими явищами доби створення та рецепції художніх текстів).

Практичне значення праці полягає в тому, що її результати мають перспективу в подальшій розробці сучасних напрямів лінгвістики, у сфері

університетської дидактики. Результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання базових та спеціальних курсів лінгвістичного аналізу тексту, стилістики, лінгвістики тексту, лексикології, етнолінгвістики, лінгвокультурології та лінгвосинергетики.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ОБРАЗНОЇ СЕМАНТИКИ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

1.1. Граматикоцентрична та лексикоцентрична категорія темпоральності

Як відомо, темпоральність має категорійний статус у багатьох природничих і гуманітарних дисциплінах. Що ж до лінгвістики, то в ній указану категорію тлумачать неоднозначно. Для термінологічної коректності дослідження важливо розмежувати її розуміння в різних галузях лінгвістичних знань, тобто провести демаркаційну лінію між уявленнями про *граматикоцентричну* та *лексикоцентричну* темпоральність, розглядаючи їх як іпостасі одного з фундаментальних понять мовознавства. Із цією метою потрібно виявити, на основі якого принципу проведено межу між указаними категорійними аспектами.

Темпоральність у загальнолінгвістичному розумінні визначено як функціонально-семантичну категорію, що охоплює всі різновиди часу. Як зауважує І. Вихованець, «людина членує час на окремі відрізки, пов'язуючи їх із поняттям тривалості й нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності, співвіднесеності з моментом мовлення тощо» [118, с. 706]. У зв'язку з цим постає питання про форми, які є носіями темпоральної семантики. Зазначену проблему вчені розв'язують залежно від того, які мовні засоби (граматичні чи лексико-семантичні) взято до уваги. Інакше кажучи, лінгвісти вивчають темпоральність як *граматикоцентричну* або *лексикоцентричну* категорію.

Першу виявляють дослідження В. Русанівського, О. Бондарка, І. Вихованця, О. Бондаря, В. Барчука та ін. На думку В. Русанівського, виразниками граматичного часу є передовсім дієслова, які вербалізують рух, зміни, перетворення. Також часову семантику втілено в низці префіксів та

деяких часток [376, с. 242]. У виданні «Теорія функціональної граматики. Темпоральність. Модальність» (1990) О. Бондарко визначає аналізоване наукове поняття як «семантичну категорію, що відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій та їхніх елементів у відношенні до моменту мовлення» [96, с. 65]. У праці «Основи функціональної граматики: Мовна інтерпретація ідеї часу» (1999) він кваліфікує темпоральність як «семантичну категорію, що охоплює в її мовному вираженні різні типи відношень позначуваних ситуацій до моменту мовлення або до іншої вихідної точки відліку» [95, с. 65].

В аналізованому дослідженні відображено розуміння темпоральності як структури, у якій взаємодіють засоби різних мовних рівнів, тобто її межі схарактеризовано як рухливі. У мовному значенні одиниць певної граматичної категорії розмежовано два аспекти – семантичну основу й інтерпретаційний компонент. Останній схарактеризовано як такий елемент вираження (за допомогою мовних засобів) змісту, що виявляє специфіку згаданої категорії. Значення праць О. Бондарка полягає в тому, що в них, по-перше, було розширено розуміння темпоральності як суто граматичної категорії; по-друге, її почали розглядати як результат взаємодії фонетичних, лексичних, граматичних і композиційних одиниць художнього тексту; по-третє, у вказаних дослідженнях було окреслено проблему виявлення й аналізу засобів вербалізації ідеї часу на матеріалі різних мов.

Лінгвісти визнають домінантність граматичного часу. На думку З. Тураєвої, «ядром функціонально-семантичного поля категорії темпоральності є мікросистема видо-часових форм» [432, с. 92]. У дисертації О. Бондаря (1998) розширено уявлення про темпоральні відношення, які не обмежує час та вид дієслів. Виходячи з двох референтних і сигніфікативних ситуацій (стану й події), учений визначає не одне функціонально-семантичне поле категорії темпоральності, а декілька. Зокрема, ідеться про семантичні відношення всередині «полів аспектуальності, часової локалізованості, дейксисної темпоральності, таксису та датування» [54, с. 26]. Як

фундаментальне, базове кваліфіковано функціонально-семантичне поле аспектуальності: «воно є лінгвістичним аналогом взаємодії стану і події, процесу становлення і відносної стійкості, взаємодії реального часу і простору» [54, с. 26]. Зазначені поля, у свою чергу, складаються з субполів [54].

Учені переносять уявлення про темпорально-таксисну організацію на текст. Наприклад, дисертацію Н. Федорової «Моделювання темпорально-таксономічної структури художнього дискурсу (на матеріалі німецької мови)» (2003) спрямовано на побудову моделі темпорально-таксисної структури художнього тексту, яку характеризує функціонування засобів темпоральності, таксису, часового порядку, часової локалізованості, аспектуальності й модальності. Дослідниця зазначає, що моделювання художнього дискурсу в темп-таксисному плані є засобом цілісної інтерпретації семантичної структури літературного твору [438].

У виданні «Українська мова. Енциклопедія» (2007) І. Вихованець, автор статті «Темпоральність», визначає різнорівневі засоби лінгвістичного часу: «У сучасній українській мові темпоральність формують морфологічні, синтаксичні, лексичні та словотвірні засоби, які групуються навколо граматичної категорії часу дієслів. В основу цієї категорії покладено поняття співвіднесеності дії або стану з моментом мовлення» [118, с. 706]. Учений характеризує граматичне значення дієслів теперішнього, минулого й майбутнього часу, а також дієприслівників; темпоральні відношення (синхронності, повторюваності, тривалості та ін.) виражають, за його спостереженням, низки іменникових, прислівникових форм. Окрім компонентів морфологічного рівня, у вербалізації ідеї часу беруть участь словотвірні (префікси) та синтаксичні засоби (складнопідрядні речення). Тому граматична темпоральність постає за будовою як різнорівнева [118, с. 706].

Граматикоцентричність часу лінгвісти пов’язують з іншими основоположними категоріями лінгвістики, зокрема локативністю.

Когнітивний аспект мовних засобів темпоральності вчені аналізують у відношеннях із вербальними формами просторовості. Наприклад, дисертація О. Петроніної «Локативність як периферійний засіб вираження темпоральних відношень у сучасній німецькій мові» (2007) містить висновкові положення про те, що периферію мовних засобів темпоральності утворюють прийменники з іменниками та дієслова, що позначають пересування й стан, у семантиці яких приховано дані про час і місце дії [336].

У XXI столітті у функціональній граматиці зазнає перегляду визнання виняткової ролі моменту мовлення у виборі функціональних у тексті дієслівних форм. Г. Золотова стверджує, що такий добір зумовлює співвідношення зворотного, різноспрямованого текстового часу, з одного боку, і темпорально-локативної позиції спостерігача в тексті, його своєрідного пункту стеження – з іншого. Вона розглядає роль у побудові текстової темпоральності перфектних й аористичних дієслівних форм, а також акціональних і неакціональних дієслів [197].

Граматичні особливості вираження категорії темпоральності спроектовано на характеристики прозових текстів різних жанрів. У вітчизняній функціональній граматиці Т. Голосова в монографії (2001) та дисертації здійснила розгляд часової структури текстоутворень на основі вивчення субкатегорій аспектуальності (внутрішній час), часової локалізованості чи нелокалізованості (співвідношення зовнішнього та внутрішнього часу), а також таксису (відповідність дій у часі). Граматичний текстовий час проаналізовано за виявом його тривалості, статальності (результативності), лімітативності (відношення дії до її межі) та ін. Аналіз виконано на основі видо-часових форм дієслів [142]. Поглиблення аспектологічності у вивченні темпоральності засвідчують монографія та докторська дисертація В. Барчука (2011), у яких граматичну категорію темпоральності кваліфіковано крізь призму зовнішнього, внутрішнього та співвідносного аспектів тривання дії як міжрівневу [22].

Отже, центр функціонально-семантичного поля темпоральності становлять засоби вираження граматичного часу. Граматикоцентричну темпоральність виявляють як мовну й мовленнєву категорію, що спирається на розгляд указаних засобів за допомогою термінопонять, які стосуються морфологічних і синтаксичних особливостей вираження ідеї часу. Розвиток указаного аспекту темпоральності відбувається в межах переважно функціонально-прагматичної парадигми.

В основі *лексикоцентричної* категорії темпоральності перебувають компоненти, віддалені від центру функціонально-семантичного поля цієї категорії. У 80–90-их роках ХХ століття вони постають у культурологічному світлі: їх вивчають крізь призму етнокультури, розглядаючи мову фольклору. Зокрема, увагу вчених привертає питання кількісного та якісного наповнення темпорального, репрезентованого у світлі мовно-етнічних уявлень. Час аналізують відповідно до лінгвально-ментальних чинників представників певного етносу. Наприклад, мікрообрази темпорального в мові українського фольклору, на думку С. Єрмоленко, зумовлюють як конкретно-чуттєві враження, так і узагальнювальні психічно-настроєві чинники [185, с. 48]. Уміщений в оболонку фольклорних творів час вивчено в контексті світоглядних уявлень представників певних етнічних об’єднань.

М. Толстой і С. Толстая аналізують проблему темпорального в аспекті світоглядних уявлень слов’ян. В образах часу М. Толстой виявляє ізоморфність між певними відрізками частин доби та порами року. Аналізуючи народні звичаї та повір’я, що охоплюють «світлі» й «темні» сегменти часового циклу, він доходить висновку, що в міфологічному баченні з певними частинами доби корелює низка зимових, весняних, літніх й осінніх християнських свят [429, с. 26]. Згідно з розвідками С. Толстої, у представників слов’янських народів існують обрядово-звичаєві прийоми компресії та «розтягнення» часу шляхом певних магічних дій [428].

Визначення А. Ейнштейном часу як четвертої координати буття, залежності темпорального від системи відліку стимулювали низку досліджень,

спрямованих на класифікацію типів часу. Застосовуючи методи етимологічного аналізу й вивчення метафоричної сполучуваності слів, лінгвісти визначають основні кореляти часу, напрямки варіювання його змістового наповнення. Мовознавців зацікавлює проблема використання часових шкал. Учені розв'язують проблеми семантичного моделювання типів часу, змістової організації його поля й аксіологічних характеристик одиниць останнього. Мовну інтерпретацію темпорального кваліфікують залежно від його моделей, зокрема тих, які зумовлює специфіка виміру, його шкала. У зв'язку з цим М. Потаєнко характеризує відношення його типів до шкал природних, добових, вікових змін; циферблату, циклічного тижневого календаря, а також від подієвого виміру [346, с. 114–115]. Н. Рябцева окреслює часові різновиди, пов'язані з наївним, міфологічним, релігійним світосприйняттям, філософським осмисленням, науковим, творчим й історичним пізнанням дійсності [377]. Необхідно зауважити, що релігійний час можна кваліфікувати як міфологічний або ж розглядати як творчий.

Учені приділяють увагу характеристикам перцептивного часу. Його пов'язано з такими важливими світобуттєвими поняттями, як простір, кількість, вимір, рух і зміни. Наприклад, у дисертації Р. Жалейко «Перцептивний час та його вираження у функціонально-семантичному полі темпоральності (на матеріалі англійської мови)» (1980) його визначено як найвищий ступінь об'єктивації часових відношень. Перцептивний час – це, на думку автора, образ в уявленні людини темпорального зв'язку явищ, які дійсно відбуваються, та ролі й місця в них особи [189].

80–90-і роки пов'язано з вивченням часу російськими й українськими лінгвістами з позицій логічної семантики (праці Н. Арутюнової, В. Гака, Т. Радзієвської, Г. Яворської, Н. Рябцевої та ін.). На основі аналізу лексико-семантичних одиниць індоєвропейських мов К. Красухін розмежовує три базові уявлення про темпоральне: «зовнішній час (час як простір), внутрішній час (час як життєва сила) та суб'єктивний час (час як бажання, думка)»

[244, с. 63]. Звертаємо увагу на те, що суб'єктивний час фактично теж є внутрішнім.

Учені виявляють корелювання часових понять у східнослов'янських мовних системах. Скажімо, В. Гак окреслює такі його семантичні кореляти, як рух, простір, заняття, людина та ін. [132]. На нашу думку, два останні доцільно об'єднати на основі спільної семантики. Час як поняття, що не має матеріального референта, учений розглядає на основі значення його відповідників (когнітивний аспект лексикоцентричної категорії часу). Наприклад, визначено його семантичне корелювання зі становленням (зникненням), діяльністю, володінням, погодними умовами, віком людини, ритмом, швидкістю, предметами й ін. [132, с.126 – 130].

Синергетичний і когнітологічний напрямки аналізу лексикоцентричної категорії часу виникають ще в 90-их роках у семіології. Наприклад, у монографії О. Тарасової «Час і темпоральність» (1992) підкреслено, що «мовне поле виявляється як багатовимірна динамічна системно-функціональна модель, що відображає логіку організації та існування тієї категорії мови й мовлення, яку воно моделює» [417, с. 125].

Увагу мовознавців привертають аспекти неграматичної презентованості концепту часу в різних мовах. Лінгвісти наголошують на метафорі як формі пізнання часу. Метафоричність висловлювання розглянуто як спосіб бачення часового боку світоустрою в одиницях інших, більш чітко окреслених концептів. Учені доходять висновку, що в ході характеристики часу за допомогою метафор використано поняття, що відповідають природним видам досвіду. Як стверджує Н. Арутюнова, ключові метафори часу російської мови диференційовано залежно від здатності реалізувати два конструкти: традиційного шляху та його потоку: «Мовні моделі часу можна поділити на такі, у яких головною фігурою є людина, і такі, що їх орієнтовано власне на час» [8, с. 53]. В англійській мові, за спостереженнями Дж. Лакоффа та М. Джонсона, час постає динамічним і статичним: «Час – це рухомий об'єкт, причому майбутнє рухається до нас. Але є й другий спосіб

концептуалізації часу, ілюстрований такою метафорою: час нерухомий, а ми рухаємося крізь нього» [260, с. 69 – 71]. На думку О. Гильової, темпоральні метафори англійської мови побудовано відповідно до паралелей «час – ландшафт» і «час – умістище» [137].

У дев ’яностих роках ХХ століття вчені констатують факт, що, незважаючи на значну зацікавленість лексико-семантичними засобами вербалізації ідеї часу, «темпоральна семантика мовних одиниць залишається малодослідженою» [225, с. 6]. Дисертація М. Кирилюк, яку виконано на матеріалі прикметників німецької мови, містить висновкові положення про те, що для периферії поля темпоральності часове значення мислять не тільки як «позначення лексичною одиницею часу, а й як наявність у семантичній структурі слів темпорально орієнтованих сем» [225, с. 6]. Такий підхід означає розширення кола досліджуваних одиниць, які є носіями імпліцитної часової семантики. Дослідниця виявляє темпоральне значення прикметників, які вказують на постійність або непостійність ознаки, позначаючи фізичні стани, психічну, розумову специфіку, характер та ін. [225].

У мовознавстві ХХІ століття відбувається вивчення семантики часу, носіями якої є узуальномовні метафори. Наприклад, у праці Д. Катуніна «Час у дзеркалі російської мовної метафори» (2005) описано результати інтерпретації темпорального у свідомості носіїв російської мови. На основі дослідження виявлено, що темпоральну семантику сформовано з огляду на зв’язок часу з рухом, змінами, перетвореннями в довкіллі, у світлі яких його сприймають конкретно-чуттєво або переживають емоційно [220].

Учені доходять висновку, що лінгвістичний час залежить від мовних і стилістичних особливостей досліджуваних засобів і явищ. Дисертація М. Ярославцевої «Темпоральні метафори в мовних картинах світу носіїв російської й іспанської мов (на матеріалі поетичних текстів)» (2001) висвітлює проблему побудови й використання темпоральних метафор з урахуванням типологічних властивостей цих мов [506]. На матеріалі зазначених мов автор аналізує спільні та відмінні ознаки взаємодії концепту

час із різними буттєвими сферами. У дослідженні С. Асалієвої «Порівняльно-зіставний аналіз темпоральної лексики лезгінської, англійської та німецької мов» (2009) [12] наголошено, що в згаданих мовах часову семантику виражено, інтерпретовано по-різному.

Темпоральне розглянуто з урахуванням особливостей функціональних стилів. Працю Ю. Белозьорової «Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові» (2005) присвячено аналізові типів темпорального (екзистенційний і метричний час) у трьох різновидах дискурсу (офіційно-діловому, розмовно-побутовому й публіцистичному) [34]. Вивчення носіїв часової семантики активізовано на матеріалі текстів публіцистичного стилю. У дисертації І. Талаш «Функціонально-семантичне поле темпоральності в публіцистичних та інформаційних текстах» (2007) досліджено не лише структуру, а й функції засобів вираження часу [415].

Отже, як засвідчують мовознавчі праці, лексичні засоби вербалізації ідеї часу перебувають на периферії функціонально-семантичного поля темпоральності. Лексикоцентричну темпоральність, яку лінгвісти розглядають як категорію мови й мовлення, характеризує пошук корелятів слів темпоральної групи, видів часу, який не має матеріального референта, і шкал для його вимірювання. Розвиток указаного аспекту лінгвістичного часу виходить за межі функціонально-прагматичної парадигми.

1.2. Текстова художня темпоральність

Образна семантика характеризує «текстовий час, або темпоральність» (Т. Матвєєва [293]), «текстовий часовий континуум» (І. Гальперін [135]), «контекстуальний час» (Г. Золотова [197]).

Початок семантичного аналізу художнього часу в українській лінгвістиці пов’язано з іменем О. Потебні. Учений приділяв значну увагу словесному мистецтву в досвіді світопізнання: «Образ замінює множинне, складне, важковловне через віддаленість, неясність чимось відносно

одиничним і простим, близьким, визначеним, наочним» [349, с. 163]. У праці «Теоретична поетика» вказано шляхи пізнання часу в контексті осягнення світобуття – метафоричний та метонімічний. Тут проаналізовано метонімічні та метафоричні перенесення «час – місце», «період часу – початок» та ін. [349, с. 161–212].

Українська стилістика художнього мовлення радянського періоду вивчає художні засоби темпорального переважно як міметичні, такі, що є прямим відображенням рис історичного часу. У ній розглянуто мовні форми «відкритого» часу (термін Д. Лихачова) творів соцреалістичного методу. Наприклад, у працях І. Білодіда, присвячених аналізу художнього мовлення, вивчено засоби різних рівнів, які відображають епоху в аспекті суспільних змін (твори Ю. Яновського, О. Довженка, М. Рильського, П. Тичини та ін.) [41]. Аналізуючи в 50-их роках мову та стиль роману Ю. Яновського «Вершники», І. Білодід указав на існування не тільки експліцитних, а й імпліцитних форм художнього часу [42, с. 70]. Учений помітив, що письменник розбудовує фразну єдність, використовуючи засоби кінематографічного зображення. Інтегрування низки речень у згадану єдність дослідник пояснює тим, що Ю. Яновський актуалізує прийом напливу кадру на кадр, а в синтаксичних засобах вираження – однієї фрази на іншу. Завдяки цьому прискорено розкриття відповідного поля образів. У такий спосіб І. Білодід заявив про існування проблеми художнього часу як внутрішнього руху текстових елементів.

Твори XX століття, побудовані на основі модерністської естетики, відходять від буквальності міметичного зображення, протиставляючи властивостям фізичного часу риси художнього як онтологічно альтернативного. У 70–80-их роках у східнослов'янському мовознавстві активізовано вивчення темпоральної організації прозових текстів. Важливим явищем у процесі аналізу текстового часу стали праці З. Тураєвої «Категорія часу. Час граматичний та час художній» (1979) і «Лінгвістика тексту» (1986). Як підкреслює дослідниця, відмінність між нехудожнім і художнім часом

полягає в протиставленні оригінального узуальному, звичному, «індивідуального системному, імпліцитного експліцитному» [433, с. 92].

На матеріалі прозових текстів, написаних англійською мовою, З. Тураєва розглядає взаємодію кількох часових структур, серед яких – персонажний, авторський, читацький час [432, с. 92]. Істотним в аналізованому дослідженні є те, що в ньому художній час кваліфіковано як відмінний від фізичного. Це виявлено в нерівномірності руху в компонентах сюжету, складному переплетенні різних часових пластів, ламці хронологічних подій. Розмежовано реальний і перцептивний (емотивний) час. Якщо зовнішня темпоральність одновимірна, то художня може бути й багатовимірною, тобто спиратися на одну чи більше точок відліку та сюжетних ліній: її не обмежує одна послідовність [433, с. 93].

Художній час становить єдність дискретності й неперервності: виступаючи як об'єктивний, він є рівномірним, проте в художньому творі може бути уповільненим або пришвидшеним. Наприклад, як засоби прискорення художнього часу виділено дієслова групи руху, безсполучниковість, приєднувальні конструкції, номінативні речення. Чинник уповільнення часового руху в художньому тексті – наявність значної кількості сполучників та дистанційоване вживання дієслів [432, с. 77 – 127]. Час як форма існування дійсності незворотний, а художня темпоральність буває й зворотною [432, с. 20–23]. Схожі висновки робить І. Левонтіна, яка характеризує художній час як нелінійний, розгалужений, різноспрямований, зворотний [265, с. 314].

Т. Матвєєва вважає, що «поле текстового часу в цілому становить лексикоцентричну категорію» [293, с. 31] й ототожнює поняття текстового часу й темпоральності. За допомогою останньої зміст тексту співвіднесено з віссю часу, тобто дійсними (історичними) або ж вигаданими подіями. У текстоутворенні розгорнуто подвійні зв'язки: по-перше, тут окреслено певний відрізок реальності, що є частиною загальної хронології світу (ідеться про відображальний текстовий час); по-друге, цей час зазнає лінійного

розгортання (від вихідної точки його розвитку до темпоральності тривалості). Якщо автор тексту є творчою особистістю, то виникає «художній час, який не просто встановлює зв'язок із віссю часу, а й створює образ часу, який апелює до сприйняття серед певної культурно-історичної спільноти» [293, с. 536–537]. Такий погляд наштовхує на думку про правомірність вивчення художньої темпоральності на основі *словесних образів часу*. Однак потрібно зауважити, що наведеному міркуванню бракує розмежування текстового (художнього) часу як об'єкта аналізу, з одного боку, та текстової (художньої) темпоральності як його результату, з іншого.

Здобутком у галузі текстової темпорології є окреслення Т. Матвєєвою маркерів текстової категорії темпоральності, яку виражають лексичні одиниці, які містять семи часу не тільки в ядрі, а й на периферії значення (останні виражено імпліцитно). Дослідниця підкреслює те, що художній час формують не тільки часові номінації, а й інші групи лексики [293, с. 537]. Схожу думку висловлює І. Чернухіна, зазначаючи, що «словами-орієнтирами художнього часу будуть служити лексеми, семеми яких містять сему «час» » [470, с. 8]. Отож для дослідження образної темпоральної семантики важливо брати до уваги лексико-семантичні одиниці, які містять семи часу не тільки як центральні, а й як *периферійні*.

Імпліцитний темпоральний зміст розкривають у ширшому вербальному оточенні. Текст як комунікативний посередник дає можливість зрозуміти умотивоване використання засобів часу, пов'язане з ідейно-естетичною організацією художнього цілого. О. Шендельс висловлює переконання в тому, що «тільки в тексті як продукті комунікації розгорнуто повністю лінгвістичну категорію часу» [481, с.16]. Художній час кваліфікують як текстову *семантичну універсалію*. Її розглянуто на трьох рівнях: лексичному, синтаксичному й композиційно-синтаксичному, хоча в цілому проаналізовано як лексикоцентричну структуру. На думку І. Чернухіної, за допомогою цієї універсалії відбувається конкретизація й узагальнення, а також своєрідне темпоральне абстрагування. У конкретному часі виражено

«естетичне сприйняття темпоральності, співвіднесене з життям певної особи (ліричного героя)» [470, с. 21]. Узагальнювальний художній час охоплює життя певної людини, проте його не структуровано хронологічно. Час-абстракція відображає уявлення про час, який не означує суб'єкта буття [470, с. 22–23]. Зауважимо, що в наведеному аналізі час розглянуто як продукт творчості автора й не враховано участі реципієнта у сприйнятті форм художнього темпорального.

Час художнього твору вивчено і як самостійну структуру, і як невіддільну від простору. Ідею нерозривності часу й простору (за умови провідної ролі часу) реалізовано в терміні «хронотоп» М. Бахтіна [29], і це поняття «позначає час і простір описаних у художньому тексті подій. У лінгвістиці тексту його вважають категорією художнього тексту, читач сприймає як час і простір художньої дійсності, модельованого, імітованого світу» [549, с. 783].

Хронотоп проаналізовано як компонент категорії континууму, руху подій у тексті в часі та просторі. І. Гальперін визначає його як поєднання когезії (неперервності) та перерваності [135]. Остання виникає внаслідок порушення послідовності та структурної організації текстової інформації через ліричні відступи, зміщення характеристик часу й простору. Хронотоп, на думку лінгвіста, визначають проспекція (своєрідний «погляд уперед» в оповіді) та ретроспекція, або «повернення назад», у ході якого відповідну ситуацію переглядають, оцінюють по-новому. Наведені елементи текстового континууму реалізовано за допомогою різноманітних експліцитних й імпліцитних засобів. За І. Гальперіним, у тексті взаємодіють два види темпоральності: час фабульний (лінійний, відповідний логіці послідовності й наступності, певним хронологічним межам) та сюжетний, що виник під впливом художницьких намірів, трансформацій, в основі якого перебуває словесне зображення [135].

У лінгвістичній науці розвинуто ідею незбігу фабульного й оповідного часу, і ця невідповідність полягає або в «розтягненні», упродовж якого

оповідний час є довшим за час події, або в його «стисненні» (подієва темпоральність випереджає оповідний час). М. Брандес визначає два основні типи «стиснення»: послідовне й повторюване. Послідовне розглядають як поступове нагромадження подій, про які йде мова. Воно має два різновиди: стрибкоподібне й плавне.

Перше характеризує абстрагування від подій, які не є основними. Друге пов'язане з поступовим сюжетним розвитком, у якому відношення фабульного й оповідного часу майже синхронізовано. «Стягнення», в основі якого перебуває повторюваність, охоплює часовий інтервал шляхом вказівки на окремі, проте повторювані події, а також репрезентує явища узагальнювального характеру [98, с. 101–102].

Трансформацію реального часу, здійснену з настановою на естетичне перетворення, дослідники визначають як залежну від інтенцій творчих особистостей. У монографії В. Калашника «Фразеотворення в українській поетичній мові радянського періоду» (1985) висунуто думку про те, що «художньо втілений у словесну форму час, як і аналогічно виражений (оформлений) простір руху, значною мірою виявляє національну специфіку образного мислення» [206, с. 74]. Творчий (художній) час, підпорядкований естетичним завданням, інтенціям автора, набуває особливих рис. У поезії, на думку М. Рябцевої, «час зображують, переживають, переоцінюють і трансформують – його відсовують, зупиняють, розширюють або згортають – для того, щоб побачити в ньому відображення людини й світу» [377, с. 81].

Тексти художньої літератури містять значний пласт словесно-естетичної, оцінної інформації про темпоральне, носіями якої є художні синтагми. У 90-их роках в українській стилістиці сформовано традицію аналізу темпоральної семантики на основі *словесних образів*. Форми з експліцитним (рідше – імпліцитним темпоральним компонентом) досліджували Н. Сологуб, Л. Пустовіт, Л. Ставицька та ін. У монографіях «Мовний світ Олеся Гончара» (1991), «Мовний портрет Яра Славутича» (1999) та статтях Н. Сологуб розглянуто символічні образи на позначення

історичного й індивідуально-буттєвого часу в контексті національної культури та культурно-естетичних надбань інших народів [405], [406].

Якщо в російській лінгвістиці більше уваги приділено вивченню художнього часу прозових творів, то в українській – поетичних. Дисертація Л. Пустовіт «Словник української поезії другої половини XX століття: стилістико-функціональний аспект» (1993) та монографія «Словник української поезії другої половини XX століття» (2004) містять зауваги щодо вагомості словообразів часу в поетичному словнику вказаного періоду. Їх розглянуто як художні номінації історичних подій, словесні сигнали певних епох. У такий спосіб побудовано висновок про стилістичну роль онімів в образній організації віршових текстів: «поетична мова використовує власні імена як номінації історичних подій, вказівку на певну історичну добу. Ідеться про антропоніми та географічні й інші назви, що відображають певну ситуацію або локалізують дію в часі» [357, с. 56].

У дисертації Л. Ставицької «Естетика слова у художній літературі 20–30-их років (системно-функціональний аспект)» та монографії «Естетика слова в українській поезії 10–30-их рр. XX століття» проаналізовано словообрази часу вказаного в назві праці періоду. Зазначені художні форми розглянуто на тлі культурно-мистецьких явищ, тобто в соціокультурному контексті епохи, як носії естетично вагомої інформації. Зокрема, приділено увагу символічним образам, які формують назви пір року; часовим номінаціям як елементам узагальненого психологічного портрету українця; назвам реалій епохи як елементам «новомови» доби та ін. Буттєві метафори дослідниця розглядає в річищі символістської естетики. Акцентовано використання темпоральної лексики як компонентів словообразних синтагм або центрів текстових парадигм у ролі ключових слів – носіїв символічного змісту. Слова на позначення часу кваліфіковано як виразники стилетвірних і системотвірних ознак указаного періоду [408], [409].

Для лінгвістів важливо не тільки виявити вербальні сигнали темпоральної семантики, а й з’ясувати закономірності їхньої системної

диференціації. Дослідників зацікавлює проблема типології маркерів художнього часу. Н. Арват на основі засобів конвенційного темпорального в текстах творів М. Гоголя характеризує фенологічний, просторовий і процесуальний час. Перший, на її думку, репрезентують фрагменти змін, які відбуваються в природному середовищі. Другий – рух та нові реалії на його шляху. Третій – зовнішній вигляд, а також емоційно-психологічні стани персонажів [2, с. 182]. Час художнього твору, утворений завдяки інтертекстуальності, розглядають як комбінований. Н. Фатєєва визнає пріоритетність у процесі його вербалізації символів, власних імен, культурно-діалогічного способу викладу [437, с. 434].

Релятивна природа темпорального стимулює пошук його різновидів. Часова типологія зацікавлює дослідників і в XXI столітті. У лінгвістиці тексту час вивчають як вияв динаміки й тривалості. У дисертації С. Жукової «Особливості темпоральної організації художнього тексту» на матеріалі коротких оповідань, написаних німецькою мовою, розмежовано квантитативний, квалітативний і хронологічний аспекти в описі подій. Відповідно до зазначених рис розкрито типологічні риси коротких прозових текстів, диференційованих як компресивні й «розтягнуті», а також динамічні, статичні, псевдодинамічні, псевдостатичні й хронологічно послідовні [191].

У процесі аналізу засобів часу в художніх текстах увагу дослідників привертає переважно лексика темпоральної групи. Загалом вивчення маркерів художньої темпоральності в мовознавстві глибшає в напрямку розгляду імпліцитних засобів. У 90-их роках у вітчизняній стилістиці з’являються дослідження, у яких категорію художнього часу (в епічному творі) розглянуто з погляду підтекстових композиційних засобів реалізації. Наприклад, у кандидатській дисертації В. Сидоренко «Художній час як текстоутворювальна категорія (на матеріалі петербурзьких повістей М. Гоголя)» (1995) у сюжетному часі виділено «сюжетно-реальний і сюжетно-ірреальний» [396, с. 6]. Наявність останнього зумовлює те, що кожного персонажа характеризує відповідний йому тип часу, який

визначають залежно від домінантного «лексико-семантичного компонента, що дозволяє віднести його (персонажа) до героїв «дороги» чи до героїв «не-дороги»» [396, с. 6]. Автор доходить висновку, що «характер функціонування художнього часу визначає специфіку композиції повістей циклу» [396, с. 6]. Окреслені типи виникають на основі зв'язків із двома основними шкалами: календарною та часом змін у внутрішньому світі героїв [90, с. 205].

Семантика темпоральності розкриває невідомі грані в системі, яка виявляє неповторність авторського бачення закономірностей світобуття, що викликає дослідницьку зацікавленість індивідуальним образом часу. Наприкінці 90-их років активізовано дослідження ідіолектних особливостей художнього темпорального. Мова йде, наприклад, про працю Л. Панової «Простір і час у поетичній мові Осипа Мандельштама» (1998), у якій розглянуто співвідношення між дейктичним і недейктичним часом (позачасовістю). Автор підсумовує, що в текстах О. Мандельштама у словесно-художніх формах постає динамічна картина пізнання темпорального людством: від браку знань про час – до бачення його плинності, а потім – до циклічної й далі – спіралеподібної моделей (повернення до знайомого на новому витку пізнання); після цього актуалізовано осмислення соціальних змін, які приносить історичний розвиток, що створює умови для формування лінійної часової моделі [333]. Дослідники підкреслюють, що вербальні структури з темпоральною семантикою неоднаково виявлено у творах різних поетів.

Ідіостильові особливості художнього часу лінгвісти систематизують переважно в XXI столітті. Їхні зусилля спрямовано на дослідження будови ключових мікрообразів темпорального, структурну ієрархію у творах різних письменників, когнітивні особливості художнього пізнання однієї з форм існування матерії та переживання дійсності людиною. Специфіку художнього часу вчені вбачають у тому, що він дейктичний, дискретний, різноспрямований, у різних ідіостилях домінують ті чи ті його ознаки. У праці Л. Мірошник «Моделі часу в поезії А.Тарковського» (2005) висловлено

думку про зорієнтованість його поезії на циклічний вимір темпорального, хоча в цілому художній ідіолект поета демонструє поєднання кількох часових вимірів, взаємозв'язок часів. Минуле, теперішнє й майбутнє викликають різні оцінки. Спіралеподібний час вносить у буття дисгармонію. Автор підкреслює, що історія й особисте життя стають схожими, домірними, унаслідок чого ліричний суб'єкт зосереджує в собі осмислення історії [304] .

Предметом аналізу ідіостилів є художній час в аспекті індивідуально-авторських уявлень про світобуття й місце в ньому людини. У дослідженні С. Драчової «Темпоральна організація роману М. О. Булгакова «Майстер і Маргарита» (2007) на основі лексико-фразеологічних засобів відповідно до буття персонажів простежено три наративні аспекти. Крізь їхню призму розкрито взаємодію фізичного та психологічного часу, які вміщено в аксіологічний вимір. У такий спосіб автор простежує розгортання ідеї єдності Всесвіту [172].

Художній час відображає переживання дійсності, тому в ідіостилях взаємодіють мовні засоби об'єктивного та суб'єктивного темпорального, які досліджують лінгвісти. Праця М. Тугаєвої «Мова поезії А. Ахматової: Засоби вираження простору й часу») (2009) містить висновкові положення про те, що в текстах поетеси домінує категорія аспектуальності (внутрішній час), який означують рух, статальність, лімітативність. Активно функціонує й зовнішній, на який указують зміна точок відліку та поєднання абсолютної й відносної орієнтації [431].

Перебуваючи в межах одного літературного напрямку чи стильової течії, письменники силою художньої уяви здатні розгорнути оригінальне словесно-художнє бачення темпорального. У XXI столітті художній час дослідники розглядають у зіставному плані. У дисертації Я. Ахапкіної «Семантика часу в поетичному аспекті (на матеріалі лірики А. Ахматової та О. Мандельштама акмеїстичного періоду творчості)» (2003) здійснено порівняльну характеристику засобів темпоральності двох авторів, творчість яких належить до одного художнього напрямку. Дослідниця зауважує, що

ідіостильовими маркерами О. Мандельштама є словоформи із семантикою позачасовості. Поет використовує образи, які здавна функціонують у культурному просторі, і повертається до них, рухаючись по спіралі. Для ідіостилю А. Ахматової, навпаки, характерним є зображення лінійного часу та певної події як точки на темпоральній осі. Тому в поезіях А. Ахматової функціонально навантаженим є лінійній час, а в О. Мандельштама – спіралеподібний, який указує на повернення до схожих обставин та осмислення їх по-новому. Вербальні засоби поетичної організації текстів О. Мандельштама виявляють таку домінантну рису його текстів, як часова послідовність, тоді як в А. Ахматової переважає темпоральний дейксис. Проте семантика часових дейксису та порядку не становить виразної опозиції [14].

Текстовий час привертає увагу мовознавців у зв'язку з актуальними лінгвістичними парадигмами –функціонально-прагматичною та когнітивно-дискурсивною. У XXI столітті мовні засоби темпоральності розглянуто як одиниці універсалій фольклорних текстів, до яких належать людина, час і простір (див. монографію й дисертацію Т. Беценко «Мова українських народних дум: текстово-образні універсалії» (2011) [39]).

В українській лінгвістиці вивчення художнього часу в колективній та індивідуальній картинах світу відображають монографії А. Бондаренко «Текстово-світоглядні моделі художнього мовомислення XX століття» (2009) [81], «Темпоральність у поетичній мові XX століття» (2013) [83], «Образна семантика темпоральності в українських поетичних текстах XX століття» (2017) [72] та низка статей, у яких проаналізовано темпоральні домінанти мовотворчості Є. Плужника [56], Б.-І. Антонича [68], В. Домонтовича [88], М. Хвильового [60], В. Стуса [62], Б. Бойчука [67], Ю. Тарнавського [66], Л. Костенко [86], І. Малковича [89] та ін.

Отже, для дослідження образної семантики темпоральності важливим є кваліфікація художнього часу як семантично місткого, поліфонічного, що існує на рівні мікро- та макрообразів, поєднує в собі дійсні риси часу й ті, які виникли в авторській уяві; статичного й динамічного; зверненого до

реальності й семантично самодостатнього в межах текстоутворень; наділеного узвичаєними й незвичними точками відліку; спрямованого в одному й декількох напрямках; суцільного й перервного; нерівномірного, тобто уповільненого та пришвидшеного. Лексикоцентрична (метафоро-центрична) природа художнього часу, перебування в площині функціонально-семантичної категорії мови й мовлення забезпечують його гнучкість як об'єкта вивчення в річищі різних (як традиційних, так і новітніх) лінгвістичних парадигм.

1.3. Темпоральний світ, темпоральний фрагмент картини світу

Образна часова семантика поетичних текстів, функціонуючи як елемент індивідуальної та колективної художніх версій світобуття, означує темпоральний світ, темпоральний фрагмент поетичної картини світу. О. Потебня зазначав, що «слово є самою річчю, що доводить не тільки філологічний зв'язок слів» [348, с. 123]. Таке твердження пояснює те, що осібність певної буттєвої сфери як окремого універсуму пов'язана з особливостями словесних відповідників реалій, закріплених за нею. Термін *темпоральний світ* семантично домірний такому утворенню, як *темпоральний фрагмент картини світу,* проте не тотожний йому. На нашу думку, зазначене терміноутворення порівняно зі сполученням *темпоральний фрагмент картини світу* є не лише лаконічнішим, а й таким, що підтримує уявлення про неміметичний (ненаслідувальний, неузуальний) характер художнього мовлення (пор. у М. Гайдеґґера: «Картина означає тут не змальоване, а те, що чується в мовному звороті: ми склали для себе картину чогось. Маємо на увазі: сама річ стоїть перед нами» [454, с. 49]). У поетичних текстах XX століття у зв'язку з модернізмом вибудувано універсум, який не копіює дійсність, а, навпаки, порушує зв'язок означуваного об'єкта з

означником. У ньому відбувається своєрідна імплікація реалій, про які йдеться, а також зростання ролі символів, що важливо й для уявлень про час.

Аспекти й фрагменти цілісного універсуму в лінгвістиці називають *світами*. Можливі світи були предметом уваги ще вчених античності, які уявляли універсум гео- або теоцентричним. Існування таких світів світоглядно аргументує Г. Лейбніц, стверджуючи, що потенційно існує нескінченна кількість їх, у яких «усе знаходиться у зв'язку з усім», тобто перебуває в системній взаємодії [266, с. 136]. Учений підкреслює таку рису уявного світу, як *системність*.

Г. Сковорода розмежовує реальний світ і книжний універсум Біблії: «Населений світ стосується створінь. Ми в ньому, а він живе в нас. Мойсеїв же символічний, таємнообразний світ є книга» [399, с.19]. Реальність, на його думку, постає як світ речей і світ ідей: «Бачу в цьому цілому світі два світи, які становлять один світ: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і зруйнівний» [399, с. 16].

Американський логік С. Кріпке зближує поняття *можливий світ* та *модальний контекст*, тобто уявний стан дійсності, у якому слова, які зазвичай перебувають в окреслених відношеннях із певними реаліями й демонструють чітку референційну здатність, за певних умов виявляють семантичну гнучкість, варіативність [246, с. 208]. На думку фінського логіка Я. Хінтікки, *можливий світ* – це «можливий стан справ або можливий хід подій» [459, с. 42].

Про мову як особливий світ, у якому роль речей виконують їхні назви, писав В. Гумбольдт: «Якщо мову уявляти у вигляді особливого та об'єктивованого самого по собі світу, який людина створює зі вражень, одержуваних від зовнішньої дійсності, то слова утворюють у цьому світі окремі предмети, які відрізняє індивідуальний характер також і в плані форми» [147, с. 42].

У лінгвістиці домінує семантико-функціональний підхід до вивчення модальності, що виявляє *можливий світ* як модельований, художній, у якому

створено власну систему цінностей. Семантика можливих світів – це «напрям логічної семантики, який поєднує теорію смислу й теорію референції та вивчає взаємно несуперечливі стани справ, що узгоджуються із законами логіки, природи, прийнятими постулатами й певною зафіксованою системою знання. Такі альтернативні стани речей, припустимі з огляду на певні цінності, норми, названо можливими світами» [389, с. 635]. Із наведеного визначення випливає, що можливі світи є результатом творчої уяви, пізнання та ціннісного осмислення світобуття.

Теорію *можливих (модельованих) світів* сформовано в межах логічної семантики, поетики. Учення про можливі (художні) світи розвинено в дослідженнях Ю. Степанова, В. Іванова, А. Бабушкіна, Н. Черемисіної, В. Постовалової, В. Борботька, працях М. Раян, Ю. Лазебника, О. Семенець, Ю. Обелець та ін. В. Постовалова підкреслює неодновимірність, структурне багатство картини реальності, яка складається з багатьох універсумів, які корелюють і конкурують між собою. До них належать матеріальний і духовний світи, емпіричний і раціональний, реальний і фантастичний, земний і небесний, олюднений і природний, розмежований за соціальним і територіальним принципами, а також за віком, віросповіданням, суспільно корисною діяльністю громадян та ін. Серед цих універсумів належне місце відведено просторовому й темпоральному [345, с. 40], які становлять основу картини реальності.

Референційний аспект, завдяки якому відбувається кореляція вербальних одиниць із реаліями, які вони позначають, вивчає Ю. Степанов, указуючи на основний механізм утворення їх – перенесення рис знайомого, освоєного світу на інші уявні (художні, вигадані) простори [410, с. 11]. Зазначений розгляд полягає в посиланні на реалії, «поверненні» вербальних форм до дійсності [410, с. 134]. О. Воробйова розглядає референційність як «співвіднесеність тексту з певними сегментами реальності чи квазі-реальності» [125, с. 42]. Звичайно, художній універсум не копіює дійсність, а образно трансформує, інтерпретує її в ході комунікації, посередництво в якій

належить тексту: будь-яка референція, як зауважує П. Рікер, це «ко-референція, діалогічна (або здійснювана в діалозі)» [368, с. 96]. У проекції на семантичний аналіз темпорального світу поетичних текстів це означає дискурсивний пошук, у якому беруть участь відповідні види контекстів.

В. Борботько розмежовує такі моделі референційності, як реальна, квазіреальна, ірреальна, абсурдна, експресивна, імпресивна й алегорична [97, с. 140–170]. Більш переконливий вигляд має класифікація О. Селіванової, яка бере за основу жанровий підхід і пропонує таку типологію референційності: максимально наближена до дійсності, пунктирна, рефлексивна, вигадана й фантастична. Лірику, на думку дослідниці, характеризує рефлексивна модель [388, с. 509], що необхідно враховувати в процесі аналізу не лише референційних, а й модальних характеристик носіїв темпоральної семантики.

Низку досліджень пов’язано з проблемою кодування та референції компонентів мовної моделі світу в межах художнього цілого. Праці Ю. Лазебника присвячено референційному аспекту поезії срібного віку. Автор доходить висновку: «мова окреслює контури поетичної картини світу, формує можливі для неї референтні сфери, визначає ціннісний вигляд модельованого світу» [258, с. 134]. Вітчизняні лінгвісти І. Колегаєва та Г. Олейникова кваліфікують темпоральний зсув як спосіб створення особливого художнього універсуму в текстах наукової фантастики [229]. У дисертації Ю. Обелець «Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі *англомовної* прози)» указаний конструкт схарактеризовано як створений із кількох пластів і пов’язаний зі світом образної уяви [326].

Праці Н. Черемисіної містять наукову інформацію про маркери можливих світів. На думку дослідниці, це фразеологізми, семантично варіативні багатозначні слова; стилістичні, емоційно-експресивні відтінки в семантиці лексичних елементів; фонетичні, інтонаційні, паравербальні засоби (міміка, жести). На осібний художній світ указують, як стверджує

науковець, ідейно-тематична, жанрова, стильова парадигми; стилістичні ресурси композиції, сюжету [468].

Мовознавці приділяють увагу вивченню в аспекті теорії референції функції дейксису в мовному узусі та художніх текстах. В. Падучева аналізує дейктичні засоби в структурі висловлювань [332]. О. Кагановська розглядає роль дейксису у формуванні семантичного простору художнього твору [204].

Модальний напрям у теорії можливих світів пов'язаний із вивченням мовних засобів, що вказують на ставлення мовця до висловленого. Наприклад, у працях М. Раян здійснено класифікацію можливих світів за типом модальності (деонтична виявляє світ обов'язку, епістемічна – знання, аксіологічна – цінностей, алетична – істинності) [518]. У кінці XX – на початку XXI століття до теорії можливих світів долучено лінгвостилістику, поетику. Монографію А. Бабушкіна «Можливі світи» в семантичному просторі мови» присвячено створенню їхньої типології (світ утрачених можливостей, чужих ролей, можливих альтернатив, регламентованих дій, ірреальний світ, антисвіт та ін.). Автор указує на такі маркери можливих світів, як форми умовного способу, майбутнього часу, сполучники, частки, складнопідрядні, питальні речення, порівняння та ін. [15]. У монографії й дисертації О. Семенець розкрито феномен поетичного мовлення Є. Маланюка з позиції семантики можливих світів, модальності домінантних, визначальних ідіостильових компонентів [392].

Зміст указаних праць наводить на думку про те, що одиниці темпорального світу поетичних текстів XX століття потребують аналізу в напрямку *семантики образної референції* та як носії світоглядних, культурних *цінностей*.

Сполучення *темпоральний світ* має семантичні зв'язки з терміноутворенням *картина світу*. Л. Віттгенштейн, який одним із перших розглядав поняття картини світу в галузі гуманітарного знання, писав: «Мислення і мова здаються нам своєрідним корелятом, образом світу» [120, с. 15]. Що ж до часового виміру дійсності, то він є важливою буттєвою

координатою, яку покладено в основу онтологічної й культурологічної категорій, тому його вивчення закономірно відбувається в контексті проблеми мовної картини реальності.

Частовживаність, інтенсивну розроблюваність змісту сполучення *картина світу* пояснюємо тим, що воно позначає поняття, яке є ключовим для науки й цікавить представників різних галузей знань та перебуває на міждисциплінарному рівні досліджень. Лінгвісти звертають увагу на сегментування дійсності за допомогою вербальних засобів, указуючи, що мовна картина світу – це «членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями» [558, с. 93].

У мовознавстві дефініцію картини світу пов'язано переважно з поняттям «образ». Наприклад, В. Постовалова вбачає в ній вихідний «глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності людини» [345, с. 21]. В. Карасик доводить, що це сукупність пов'язаних між собою образів (фрагментів дійсності), які створюють колективну модель реальності [212, с. 263]. З. Попова та Й. Стернін зазначають: «Якщо говорити про ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини або народу в цілому, то маємо справу з когнітивною картиною світу» [344, с. 52]. Н. Слухай зауважує, що термінопоняття образу в дефініціях такого типу є нечітким [400, с. 10].

Відомо, що термін *картина світу* представники гуманітарних дисциплін запозичили з галузі природничих наук (праці фізиків Г. Герца, М. Планка, А. Ейнштейна). У 60-их роках XX століття його використовували в семіотиці (дослідження В'яч. Іванова, В. Топорова) [200], Ю. Лотмана [281]). У 70–80-их роках у зв'язку з домінуванням антропоцентричної парадигми ним активно послуговуються лінгвісти (див., наприклад, колективну монографію «Роль людського чинника в мові: Мова й картина світу» (1988)). Відкриття, що визначили основні напрямки вивчення картини світу в галузі гуманітарних знань, належать В. Гумбольдту (ідея зв'язку ментальності й мови народу), О. Потебні (вчення про об'єктивний та

суб'єктивний зміст слова), Е. Сепіру та Б. Уорфу (гіпотеза мовної відносності), В'яч. Іванову, В. Топорову (реконструкція архаїчних знань про світ, відображених у бінарних опозиціях), Ю. Лотману (семіотичне вивчення мистецтва крізь призму поняття картини світу), А. Вежбицькій [110] (виявлення семантичних примітивів як одиниць універсальної картини світу) та ін.

Нині існує значна кількість праць, присвячених вивченню картин світу, наведення кожної з яких значно обтяжило б теоретичний виклад цього дослідження. У вітчизняній лінгвістиці вказаний термін широко функціонує в наукових доробках С. Єрмоленко (лінгвокраїнознавчий аспект художнього мовлення) [183], [184], [185]; В. Жайворонка (етнолінгвістичний аспект семіотичного образу світу)[188]; Л. Мацько (лексико-стилістичні параметри текстів художнього стилю) [294], Л. Лисиченко (проблема будови, лексико-семантичного складу картини світу)[271], [272]; Ю. Лазебника [258], А. Мойсієнка [307], [309], Є. Бондаренко [94] (реконструкція поетичних моделей світу в різних мовах); Т. Радзієвської [359], [360] (концептуалізація просторових та часових номінацій); Г. Яворської [499], [500] (концептуалізація часових, колірних та інших номінацій); І. Голубовської [143] (зіставне вивчення різнорівневих мовних знаків картин світу); О. Селіванової [386] (ідея застосування ментапсихонетичного комплексу, ядром якого є фрейм, у когнітологічних дослідженнях картини світу); В. Кононенка [234] (вивчення ключових концептів української лінгвокультури); В. Іващенко [203], М. Скаб [397], Н. Мех [300], Т. Вільчинської [119] (аналіз концептів як одиниць наукової, релігійної та художньої картин світу); Л. Кравець [241] (поетична картина світу в аспекті динаміки метафоричної системи поетичного мовлення) та ін. Вітчизняні лінгвісти у світлі вказаного терміноутворення аналізують ресурси не лише української, а й російської, а також романо-германських мов.

Розглядане термінопоняття перебуває у фокусі праць Г. Брутяна [103] (розмежування мовної та концептуальної картин світу), Г. Колшанського [232] (зближення обох зазначених моделей світу в аспекті мовомислення),

Ю. Караулова [213] (окреслення місця й ролі мовної картини світу в структурі особистості), М. Толстого [429] (аналіз історії мови в зв'язку з історією етносу), О. Яковлевої [505] (вивчення мовних знаків простору й часу в системі мовної картини світу), Ю. Степанова [556] (розгляд ключових концептів культури) та ін.

Важливою в науці є проблема типології картин світу. У лексикографічній праці С. Лебедєва «Філософські науки. Словник основних термінів» (2004) їх розмежовано за такими основними принципами: 1) ступенем спільності; 2) засобами моделювання реальності [538, с.130]. Існують й інші способи диференціації картин світу. Оскільки останні структурують слова та концепти, постає питання зв'язку мови й мислення в процесі їхньої побудови. Ще О. Потебня зауважував, що площина мови не охоплює царини думки [348, с. 37]. Тому природно, що мовна картина світу (світоглядний орієнтир), становить, як стверджує Л. Лисиченко, лише частину концептуальної, у якій уявлення про світобуття не завжди вербалізовано [272]. Таке співвідношення можна пояснити тим, що процес мовного оформлення знань та уявлень про дійсність відстає від поняттєвого освоєння їх, оскільки, як зазначає Р. Павільоніс, у концептуальній картині світу відбувається безперервне конструювання системи інформації, яку здобуває людина про реальний чи можливий світи [330, с. 280]. Сучасні вчені наголошують на існуванні мовно-концептуальної художньої картини світу (див., наприклад, праці Т. Вільчинської [119]).

Залежно від сфери пізнання, яка зумовлює результат аналітичної діяльності, існують наукова, філософська та *художня* картини світу. Темпоральний світ становить частину художньої *(поетичної) картини світу*. На думку Я. Мукаржовського, жодна з якостей поетичної мови не є головною, проте її завжди супроводжує художньо-естетична функція [316, с. 78]. Як відомо, елементи поетичної картини світу мають такі характеристики: неузуальномовний характер, відхід від усталеного референційного використання (Я. Мукаржовський, В. Григор'єв); образно-

естетичний зміст (В. Виноградов, В. Чабаненко, Н. Павлович, А. Мойсієнко, Л. Ставицька); інформативна місткість, здатність до узагальнення (О. Потебня, Ю. Лотман); прагматичні, когнітивні властивості (Н. Болотнова, В. Кононенко, М. Скаб, Н. Мех, Т. Вільчинська, Л. Кравець).

Ще Г. Лессінг зазначав, що специфічною рисою поетичних текстів є «можливість зобразити те, про що художник змушує нас лише здогадуватися» [269, с. 205]. Ідеться про таку особливість словесно-поетичної версії світобуття, як *імпліцитність*, що становить одну з визначальних рис поетичних текстів, які через свій незначний обсяг містять певну частину своєї інформації у вигляді пресупозиції або підтексту. Проте важливо не розглядати вказану рису як сигнал довільності тлумачень, оскільки численність прочитань семантики художніх світів (як і темпорального) обмежує системність кожного з них.

Залежно від кількості суб'єктів, які беруть участь у моделюванні дійсності, існують індивідуальна та колективна картини світу. Якщо вести мову про досить великий проміжок часу, потрібно брати до уваги другий зі вказаних типів. Що ж до темпорального світу, взятого на різних часових зрізах, то його розглядають і як групове, і як ідіостильове утворення. Відповідно до того, який фрагмент дійсності зазнає естетичного освоєння, формують об'єкт художньої картини світу. За останні роки в лінгвістиці відбувається значний поступ у вказаному напрямку (праці Є. Бондаренко, Ю. Обелець, Ю. Дем'янкової, О. Макаровської, С. Кривошапко та ін.). У фокусі уваги дослідників перебуває час у його основних виявах (культурно-історичному, національно-історичному, глобально-історичному, природно-космічному, індивідуально-буттєвому та ін.).

Як підкреслює Ю. Степанов, нинішнє розуміння часу полягає в тому, що він є не тільки динамічним, а й олюдненим: «людина в цьому «потоці часу» повернута не спиною до нього, а обличчям, яким би не було майбутнє» [556, с. 129]. Антропоцентричний характер картини світу полягає в тому, що вона, як стверджує В. Маслова, не є «простим набором «фотографій» пре-

дметів, процесів, властивостей і т. д., оскільки містить у собі не тільки відображені об'єкти, але й позицію суб'єкта, який відображає, його ставлення до цих об'єктів» [291, с. 70]. І. Чернухіна переконана в тому, що картинам світу, створеним у художніх текстах, властивий «абсолютний антропоцентризм» [471, с. 42]. Антропоцентричність *темпорального світу* поетичних текстів ХХ століття полягає в тому, що він реалізує суб'єктивну інформацію про ставлення до змін, які відбуваються в суспільстві, особистому житті та природі. Як зауважує Є. Бондаренко, у ХХ столітті «час стає більш антропоцентричним, аніж будь-коли, завдяки підсиленню ролі людини як Стимулу» [94, с. 279].

У ХХІ столітті термін *картина світу* знову стає затребуваним через домінування когнітивно-дискурсивної парадигми. Учені вивчають її як концептуальну за допомогою різних форм репрезентації знань про світ, якими є, наприклад, концепти, фрейми, домени й ін. Темпоральний фрагмент художньої картини світу активно розглядають в аспекті когнітивних моделей, зокрема часової метафори, у різних мовних картинах світу. Аналізу часу в британському поетичному дискурсі присвячено монографію Є. Бондаренко «Час як лінгвокогнітивний феномен в англомовній картині світу» (2003). У цій праці з'ясовано зміни світоглядних уявлень про час у концептуальних образах світу кількох століть.

Темпоральне кваліфіковано як фрейм, або систему концептів, пов'язаних у такий спосіб, що для розуміння кожного з них необхідне бачення цілісної структури, до якої вони належать. Британську поезію ХХ століття вивчено, по-перше, з погляду кореляції часу з живою істотою, субстанцією, рухомим об'єктом, силою, що змінюється, ресурсами, ландшафтом. По-друге, темпоральне проаналізовано крізь призму його властивостей (антропоцентричності, хронікальності, незворотності, циклічності, лінійності). По-третє, часові дано характеристику в аспекті ролі (це атрибут реальності, епоха, час події, пора, час у житті, емоція); стимулу (Бог, людина); результату (вимір) та ін. [94, с. 280– 285]. Темпоральна картина світу, як зазначає

Є. Бондаренко, «з одного боку, витворює у вигляді структурованого знання глобальний динамічний образ світу й результат внутрішнього *рефлексивного* досвіду людини й, з іншого, може бути реалізована у вербальних формах» [94, с. 25].

Художній концепт часу в поезії вчені визнають як змінне, динамічне явище. У дисертації О. Задорожної «Концепт «час» у типології української поетичної мови» (2008) застосовано методику аналізу статики й динаміки вказаного концепту, на основі якої вивчено мовотворчість письменників 60-их та 90-их років (Д. Павличка, Б. Олійника, Л. Костенко, В. Михно, О. Соловей, Р. Скиби, Д. Дністрового). Поетичний час, на думку дослідниці, з-поміж інших рис виявляє одномірність, незворотність, безперервність, ритмічність та ін. [194]. Зауважимо, що констатування збігу характеристик фізичного та художнього часу, наведене в зазначеному дослідженні, можна прийняти з певними застереженнями. З. Тураєва, І. Левонтіна, Г. Золотова й інші дослідники, навпаки, характеризують його зворотність, неодновимірність, перервність, нерівномірність, аритмічність [432], [265], [197].

Як відомо, ознакою художнього мовлення є уникнення копіювання аспектів реальності. Лінгвісти вивчають також ключові слова концепту *час*. Наприклад, у дисертації О. Чумак висвітлено кореляцію понять *життя* та *смерть* в ідіостилі Б. Пастернака (на матеріалі роману «Доктор Живаго») (2004). Поняттєвий зміст слова *життя* реконструйовано в зазначеній праці за допомогою уявлень про *духовне існування, творчу реалізацію, процесуальність внутрішнього світу, страждання, досягнення гармонії,* а *смерть – статичність, руйнування, непоправність, фатум* [474].

Дослідження Ю. Дем'янової «Мовне вираження концепту «час» у поезії Т. Шевченка» (2008) привертає увагу тим, що вивчення словесно-художніх характеристик темпорального відбувається шляхом проекції на англомовні переклади [160]. Оскільки переклад має здатність експлікувати приховані поетичні сенси, то таке дослідження дає змогу глибше, ніж на

матеріалі однієї мови, проаналізувати образно-символічну систему темпоральних засобів у текстах письменника, виявити митецьку своєрідність бачення темпорального.

Учених зацікавлює проблема центру та периферії художнього концепту *час* у контексті ідіостильових картин світу. У дослідженні С. Кривошапко «Концепти часу й простору в ліричній поезії С. Єсеніна» (2010) з'ясовано, що ядро цього концепту побудовано за допомогою парадигматичних, а периферія – синтагматичних відношень словесно-художніх одиниць. Ідіостилю поета властиве структурування темпоральних метафор переважно за допомогою іменників. Поєднання засобів вербалізації концептів *час* та *простір* у межах одного контексту засвідчує хронотопну природу його творчості [245]. Дисертація О. Макаровської «Мовні засоби вираження часу в поезії Б. Пастернака» (2009) [287] містить відомості про метонімічні й метафоричні перенесення, за допомогою яких вербалізовано ідею часу. Їх кваліфіковано як периферійну частину часової семантики, яку репрезентують тексти поета.

Словесно-художні засоби темпоральності розглянуто як важливі світоглядні компоненти мовно-концептуальних художніх картин світу. Монографії А. Бондаренко «Текстово-світоглядні моделі художнього мовомислення ХХ ст.» (2009) та «Темпоральність у поетичній мові ХХ ст.» (2013) містять аналіз образних засобів текстового часу як результату інтертекстуальних зв'язків філософського та художнього мовлення [81], відношень референційних, оцінних і когнітивно-семантичних пластів, які формують словесні образи [83]. У монографії «Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.» (2012) та дисертації Л. Кравець поряд з іншими буттєвими метафорами розглянуто тропеїчні синтагми з семантикою часу. Їх уміщено в компаративний фрейм, побудований на основі моделей донорської та реципієнтної зон [241, с. 363].

Отже, *темпоральний світ* поетичних текстів ХХ століття як частина художньо модельованого універсуму має *образно-референційні, оцінні* й

репрезентаційні властивості, вивчення яких потребує дослідницьких зусиль, спрямованих на пошук механізмів їхніх утворення й функціонування. Такий світ становлять форми, що мають образно-естетичну, оцінну природу. Існують суспільний, індивідуальний та космічний вияви часу, репрезентовані в антропоцентричному вимірі за допомогою не лише *експліцитної*, а й *імпліцитної* образної семантики, особливості якої визначають системні відношення всередині аналізованої структури [513, с. 63].

1.4. Категорія темпоральності як компонент нелінгвістичного наукового знання XX століття

Світоглядна концепція часу, яка веде початок від праць Арістотеля, у XX столітті зазнає активної розбудови в природничих науках: це епоха вагомих зрушень у сфері дослідження темпорального, пов'язана з іменами А. Ейнштейна, В. Вернадського, І. Пригожина. У теорії відносності А. Ейнштейна час визначено як четверту буттєву координату й заперечено існування абсолютного, тобто єдиного для всіх систем підрахунку, часу. У зазначеній концепції стверджено, що темпоральне не є спільним для різних систем, оскільки його рух залежить від швидкості об'єкта й відстані, на якій він перебуває від центру тяжіння. А. Ейнштейн робить висновок про існування монолітного простору-часу (його ідея пізніше стане підґрунтям категорії хронотопу М. Бахтіна) [490].

Заслугою В. Вернадського в галузі вивчення темпорального є те, що він вибудовує концепцію біологічного простору-часу. Учений твердить про нерозривність указаних понять, що відображають форму існування матерії. Він підкреслює значення праць філософів, які осмислюють час, для поступу цивілізації: у філософії раніше, ніж у природничих науках, було піддано сумніву ідею абсолютного й накреслено розуміння біологічного простору-часу. Окрім цього, було поставлено питання про необхідність і можливість наукового дослідження темпорального й намічено шлях такого вивчення в

ретельно розроблених гіпотезах [112, с. 336]. Учений називає аналізоване поняття одним із основних наукових емпіричних узагальнень. Йому належить наукова метафора «простір часу»: «Ми не знаємо жодного явища, яке не займало б частини простору й частини часу, тільки для логічної зручності уявляємо ми окремо простір й окремо час, тільки так, як наш розум звик узагалі чинити в ході вирішення якогось питання. Насправді ні простору, ні часу ми окремо не знаємо ніде, окрім нашої уяви» [112, с. 419].

Якщо А. Ейнштейн та В. Вернадський розглядають час у нерозривній єдності з простором, то І. Пригожин – у зв'язку з рухом. Учений пропонує новий підхід до проблеми темпоральності, який можна схарактеризувати як синтез, що спирається на уявлення й про незворотність, і про зворотність часу, які виявляються й на мікроскопічному, й на макроскопічному рівнях: «Ми змушені прийняти плюралістичний світ, у якому зворотні й незворотні процеси існують поряд» [352, с. 324]. Зворотність, на його думку, властива замкненим системам, а незворотність – усім іншим частинам Всесвіту (в обох випадках ідеться про значні часові періоди).

Якщо в природничих науках час досліджують у зв'язках із довкіллям та рухом, то в гуманітарних його вивчення було зорієнтовано на людину. Матеріалом для світоглядного осягнення часу є його аналіз, здійснений у літературознавстві й кінознавстві. Ще в кінці XIX століття в праці «Дещо про творчість поетичну» І. Франко розглядає проблему темпоральності в поетичному творі. Учений дискутує з Лессінгом («Лакоон»), який твердив про домінування в живописі простору, а в поезії – часу, адже рух образів у поетичних творах значною мірою живлять зорові уявлення, і письменник «може в кожній хвилі з домени зорового змислу перескочити в домени всякого іншого змислу» [447, с. 162]. Тому, на думку І. Франка, «Лессінгова антитеза поезії й малярства не може вважатися вірною, хоч не в однаковій мірі, а все-таки обі ті галузі штуки простягаються в обох категоріях – простору і часу, мають у собі спокій і рух» [447, с. 159].

Джерелом часового руху в поезії І. Франко вважає мову, поетичність якої перебуває в антропоморфному світогляді. Отож основу внутрішньої динамічності віршового тексту вчений убачає в поступі пізнання, що полягає у видобуванні інформації з мовних образів, адже в поезії почуття «замітно переходить у домену чисто інтелектуальної праці» [447, с.130]. У поетичному творі просторове сприйняття неможливе без рухового й навпаки. Як приклад І. Франко розглядає власне динамічні образи, тобто ті, в основі яких перебуває семантика руху [447].

Початок вивчення художнього часу в російській філології пов'язують із діяльністю *ОПОЯЗу*. В. Шкловський розглядав час художнього тексту крізь призму конвенції – своєрідного погодження різних його типів. Текстову темпоральність, на його думку, визначають різні структурні елементи художнього цілого. У прозовому творі вчений розмежовував такі різновиди часу, як авторський (спосіб не лише управляти подіями, а й піддавати їх інтелектуальній обробці); паралельний (час не однієї, а декількох оповідних ліній); пунктирний (чергування різних за вагомістю подій), предметний (час, на існування якого вказують зміни речей, реалій) та ін. [484]. Наведена класифікація була б стрункішою, якби за її основу було взято один принцип.

Художній час у східнослов'янському літературознавстві активно освоюють із 60-их років ХХ століття, що засвідчують праці Д. Лихачова з поетики. Відзначаючи дослідження, присвячені художньому часові, виконані в західноєвропейській філології 50–60-их років (дослідження Ж. Пуле та Г. Меєргоффа), указаний учений формулює проблему його вивчення не як метафізичного образу одного з аспектів світобуття, а як форми існування словесної матерії текстоутворення, її розгортання, важливого художнього чинника літератури: «Художній час – явище тканини літературного твору, яке підпорядковує своїм художнім завданням і граматичний час, і філософське його розуміння автором» [275, с. 211]. Учений констатує активне зростання наукової зацікавленості проблемою темпорального.

Час художнього твору Д. Лихачов розглядає як багатогранний, неодновимірний і здійснює його послідовну диференціацію. Відповідно до антропоцентрів художньої комунікації він указує на існування авторського (наприклад, такого, що має власну сюжетну лінію й випереджає оповідь або відстає від неї) та читацького часу, тобто необхідного для сприйняття твору (іноді цю тривалість зображено в тексті). Зіставляючи відношення реальних і текстових подій, учений розмежовує фактичний та зображений (тобто описаний у творі) час. Відповідно до сюжетного руху йдеться про прискорений і сповільнений час. Залежно від зв'язку з історичними подіями можна, за переконанням ученого, судити про герметичність або, навпаки, незамкненість темпорального в художньому творі. Зважаючи на континуальність / дискретність, а також рівномірність / нерівномірність, Д. Лихачов розглядає художній час як безперервний та уривчастий, послідовний і непослідовний (із «забіганням» уперед або поверненням назад). Важливим для сучасного розуміння художнього часу є думки дослідника про те, що кожен літературний напрям має свій тип темпоральності (наприклад, реалізм – «відкритий» час, натуралізм – призупинений та ін.) [275, с. 211– 217].

Суттєвими для лінгвістів є зауваження вченого щодо відношень граматичного та художнього часу: «Граматичний час і час словесного твору можуть суттєво відрізнятися. Час дії та час авторський і читацький створює сукупність багатьох чинників: серед них граматичним часом вони структуровані лише частково» [275, с. 215]. Концепція художньої темпоральності, побудована Д. Лихачовим, визначила напрям не тільки літературознавчої, а й значною мірою лінгвістичної темпорології другої половини XX століття (див., наприклад, дослідження З. Тураєвої, І. Чернухіної та ін.).

Літературознавці констатують залежність художнього часу від особливостей доби. П. Флоренський зауважував, що в словесному мистецтві відповідно до епохи, напряму або стилю на першому плані опиняються ті чи

ті координати буття. Саме тому художню темпоральність пов'язують із добою, культурним середовищем, у якому жив автор. Ученому належить думка про відносність перебігу, аритмічність, нерівномірність художнього часу. Він пульсує, стає більш концентрованим або розрідженим, уповільненим чи інтенсивним, іде вперед та зупиняється. Специфіка темпорального залежить від художніх засобів, які в одних випадках зосереджують увагу, а в інших – відвертають, тобто демонструють статику й динаміку. На схожі міркування натрапляємо й у працях лінгвістів XX століття [444, с. 241]. Що ж до поезії, то в ній темпоральність має певні особливості.

Життєвий час перебуває поряд із текстовим, проте не дорівнює йому. О. Чичерін у праці «Ритм образу. Стилістичні проблеми» (1978) аналізує образи темпорального в ліриці поетів XIX століття (О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ф. Тютчева). Час поетичних творів досліджено в тісному зв'язку з контекстом життя й творчості цих письменників. Учений пов'язує швидкість перебігу поетичного часу з розміром вірша. У дослідженні приділено увагу взаємодії художнього часу, в основі якого перебувають словесні засоби, з граматичним, а також протиставлено такі типи часу, як космічний і буденний. Автор розкриває поетичні механізми моделювання темпорального: випередження, концентрування, перетинання, змінюваність, чергування часових груп, специфічну структурність. Наприклад, художній час поезій О. Пушкіна кваліфіковано як чотиричленний, що охоплює минуле, теперішнє, майбутнє, а також позачасовість. Темпоральне розглянуто в аспекті парадоксальності світу, зануреного в час, який є й здобутком, цінним ресурсом, і непоправною втратою; силою, яка й дає, і відбирає життя [473, с. 233].

Семантика творів різних видів мистецтва невід'ємна від часу, який структурують за монтажним принципом. Режисер і мистецтвознавець С. Ейзенштейн звертав увагу на роль останнього в образному сприйнятті. Він брав до уваги те, що будь-який твір стимулює динамічний процес і сприяє становленню образів у почуттях та розумі реципієнта. На думку

кінорежисера, спостережений процес є важливим для будь-якого виду мистецтва, а не лише для кіно. Монтаж спонукає розумову й емоційну діяльність глядача: «Зіставлення схожих окремих деталей у певному ряді монтажу викликає до життя, змушує виникнути в сприйнятті те загальне, що породило кожне окреме, і зв'язує їх між собою в ціле, а саме в той узагальнений образ, у якому автор, а з ним і глядач переживають дану тему» [173, с. 74].

Очевидно, рух образів у літературному творі також можна прирівняти до монтажу. Наприклад, якщо риси кіномонтажу зіставити з динамікою мовних образів у поезії, то принаймні час реципієнта ліричного твору постане не застиглим, а динамічним. Він полягає в ритмі виявлення, розгортання й засвоєння інформації про світ, яка в сконцентрованому вигляді перебуває в межах віршового твору. На нашу думку, лірика в силу насиченості тропеїчними утвореннями є своєрідним «компактним» матеріальним носієм знань про світ, проте ці відомості постають не в статичному вигляді, а виникають, розвиваються. У цьому сенсі, можливо, і доцільно говорити про час поетичного твору як форму існування словесної матерії, рух думки й почуття. Невеликий за обсягом поетичний твір, за твердженням Ю. Лотмана, «може вмістити інформацію, недоступну для товстих томів нехудожнього тексту» [281, с. 46]. Це можна пояснити тим, що будь-які елементи поезій є значущими, функціонально навантаженими.

У статті «Четвертий вимір у кіно» С. Ейзенштейн веде мову про «інтелектуальний монтаж», який виникає на перетині конкретно-чуттєвого та розумового подразнення «в тканинах вищої нервової системи апарату мислення» [174, с. 68]. Очевидно, такий спосіб добору та з'єднання й інтегрує різні види мистецтва у відношенні їх до художньої темпоральності. Ю. Лотман розуміє монтаж як розташування поряд різнорідних елементів «кіномови» [282]. В основі його механізмів можна виявити рядопокладеність і несхожість, протиставленість елементів, своєрідну внутрішню несподіваність структури, без якої текст було б позбавлено художньої

інформації. Динамічність образів у мові мистецтва пов'язано з темпоральністю. Учений звертає увагу на те, що часова послідовність у фільмі виникає завдяки зміні кадрів, які вносять темпоральний вимір у кінотекст і в основі кожного з яких перебуває образ. Нові семантичні нюанси є чинниками руху всередині оповідного тексту. Кадр постає як динамічне явище, внутрішня структура якого нагадує троп (метафору, метонімію та ін.): у ньому можна знайти означуване й означник. У такий спосіб зображення як одиниця художності створює умови для його використання в ролі словесного знака [282, с. 32–36]. У зв'язку з цим у ході дослідження темпоральності в поетичному тексті закономірно виникає питання: якщо в мові кіномистецтва кадр набуває рис слова (пор. лотманівське «лексика кіно» [282]), то чи не можна твердити про мовний образ як одиницю часу поетичного тексту? Очевидною є динамічна природа словесних образів, які в сконцентрованому вигляді містять певну інформацію.

Й. Бродський указує на різницю в змісті понять «буттєвий час» та «художня темпоральність», яку він ототожнює з думкою про уречевлене, матеріальне. Літературознавець окреслює поетичні механізми пізнання часу, які спираються на конкретизацію абстрактних уявлень про темпоральне [101, с. 60]. Метафору ірландського поета У. Одена «час боготворить мову» М. Бродський інтерпретує як сенсобуттєву, встановлючи ієрархічні відношення між наведеними поняттями: «Якщо час боготворить мову, то це означає, що мова більша або старша за час. Чи не є тоді мова сховищем часу? І чи не тому час її боготворить? І чи не є пісня, або вірш, або навіть сама мова з її цезурами, паузами, спондеєм і т.д. грою, в яку мова грається, щоб реорганізувати час?» [102, с. 143–144]. Чинники, які визначають швидкість внутрішньотекстової темпоральності, він убачав не лише в ритмі, паузах, а й у «темпераменті» твору.

Проте не всі мистецтвознавці підтримують думку про існування часу в тексті поетичного твору. Наприклад, Я. Мукаржовський вважає, що в ліриці не існує послідовності розвитку мотивів у часі, як в епосі. Таке явище вчений

пояснює іншим способом розвитку теми, ніж у прозових творах, і доходить висновку, що «в ліриці часової послідовності немає. Час лірики – теперішній, проте зовсім не актуальний теперішній, тобто майже незбагненний вододіл між минулим і майбутнім, який постійно пересувається в напрямі від минулого до майбутнього (пор., наприклад, час у драмі), це час без ознак перебігу» [316, с. 251].

На нашу думку, оскільки будь-який вид матерії існує в часі, то й словесно-поетична не становить винятку. Якщо навіть припустити, що строфи та окремі рядки можна переміщувати довільно без шкоди для змісту вірша [316, с. 251], то це не є доказом того, що в ліричному тексті не існує внутрішнього руху, адже, по-перше, строфа та рядок не є одиницями часу, а по-друге, у філології існує й поняття зворотного часу в тексті. У мовно-стилістичному відношенні текст вірша утворено за допомогою словесних образів, послідовність розташування яких не є безвідносною до того, у який спосіб відбувається рух думки в тексті, що й стимулює динаміку семантичних зрушень або конкретно-чуттєвих уявлень залежно від характеру образів. Для семантичної наповненості тексту послідовність розташування їх має значення, оскільки від цього залежить розвиток асоціативних ліній, а це, відповідно, позначено на змісті вірша.

Досліджуючи часову типологію в ліриці, В. Чередниченко розмежовує час фізичний, психічний і художній (останні два тісно пов’язані між собою). Перший тип репрезентує об’єктивний, а два других – суб’єктивний темпоральні виміри, причому останній містить концептуальний, якому властиві трансформація, творчий зсув. Автор заперечує співіснування в художньому тексті таких систем, як авторський, персонажний та читацький час [467]. На нашу думку, використання вказаних систем є необґрунтованим у ліриці, проте в епосі аналіз їх є прийнятним і спирається на спільну ознаку, основу зіставності – антропоцентричність.

У кінці ХХ – ХХІ столітті проблему часу художнього твору актуалізовано в зв’язку з дослідженням функцій текстового часу, текстового

простору, ідіостилю письменника в його відношенні до засобів і способів зображення темпоральності, творчої еволюції (див., дисертаційні дослідження Е. Свенцицької «Простір, час і слово у творчості А. Ахматової» (1996) [383], Л. Приходько «Художній час та художній простір у поезії» (2004) [353], монографії А. Лаврової «Художній простір і час «малої» прози М. О. Булгакова» (2000) [256] та Г. Модіної «Історичні романи Діккенса: простір і час («Барнебі Радж» і «Повість про два міста» (2000) [305]).

Наприклад, у праці Л. Приходько «Художній час і художній простір у поезії» (2004) окреслено такі функціональні вияви темпорального в текстах ліричних творів, як зіставлення картин різних планів, історично-пізнавальний, констатаційно-орієнтаційний, гедоністичний, естетичний та ін. Окрім основної вказівки на тривалість, художній час, на думку дослідниці, виступає як суспільний, епохальний, колективний, особистісний. У художньому темпоральному досліджено компресію та подовження [353].

Як бачимо, низка природничонаукових відкриттів, які стосуються часу, стимулювала зацікавленість ним серед представників гуманітарних наук. У літературознавстві й кінознавстві ХХ століття час вивчено як феномен естетичного, емоційного, соціального осягнення світобуття. Висновкові положення літературознавчих праць, спрямованих на побудову типології художнього часу, співвіднесено з результатами відповідних мовознавчих досліджень.

1.5. Антропоцентрична концепція часу європейської філософії ХХ століття

Вивчення образної семантики темпоральності в поетичних текстах ХХ століття неможливе без урахування філософії вказаного періоду, у якій розгорнуто антропометричний дискурс часу, у європейській світоглядній думці загалом та національній зокрема.

З’ясовуючи риси пізнання часу в історіософії ХХ століття, потрібно приділити увагу філософії національної ідеї, поглибленої завдяки працям Д. Донцова й представників Празької школи. Аналіз цієї світоглядної системи викликаний тим, що існує необхідність проведення паралелей в оцінці темпорального між теорією та словесно-художньою практикою національної ідеї, яка за своєю сутністю антропоцентрична. Представники зазначеної філософської течії вибудовують світоглядні версії темпорального в зв’язку з перспективою створення національної держави.

У концепції часу, виявленій у текстах Д. Донцова, О. Теліги, Олега Ольжича, спостережено протиставлення понять *vita minima* й *vita maxima*. Перше з них Д. Донцов пов’язує із селянським світоглядом (культурою селянського субстрату), який оцінено як далекий від державотворчих ідеалів. На думку автора, спосіб буття українського «плебсу» характеризує небажання мобілізувати волю. Національну історію визначає брак соціальної активності та войовничості, прагнення українцями матеріальних, дочасних благ. Навколо поняття *vita minima* в текстах Д. Донцова сформовано вектор негативної оцінки (пор.: «вегетативний стиль життя», «вегетативна філософія», «ідеал чисто вегетативний», «вегетативна ідилія», «вегетативна підстава існування», «рослинний ідеал», «людина рослинної культури», «ворожа всякому напруженню культура», «культура підрядного класу»; «культура провансальця, гуцула та баска»; «рідне провансальство», «загумінкова ідилія», «кодекс цінностей плебея», «ідеал черні», «життя дроворубів і водоносів»; «стиль життя простолюдної верстви»; «спроба сплебеїти національний ідеал»; «життєвий дух колективного хохла» [171].

На протилежному аксіологічному полюсі перебувають одиниці, які асоційовано з *vita maxima* («максимальна інтенсивність життя», «максимум інтенсивності життя», «життя формотворчої касти», «життя в боях і війні»; «життя організуючої верстви», «життя номадів із комбативним духом»; «життя ліпшої людини»; «життя як боротьба пород», «пильність провідної

касти», «служба високим ідеалам», «максимум викладання сил», «максимум напруження», «насильницькі пальці різьбяра»)[171].

Наведені компоненти у філософії української ідеї перебувають на різних оцінних полюсах: Д. Донцов убачає в життєвому часі сенсоопозиційну основу: «Проблема життя відкривається нам під двома іпостасями: коли хочемо дати життю максимум інтенсивності, то воно жадатиме від нас максимуму напруженості чи викладування сил. Коли ж прямувати до «vita minima», як цей андалузець, то тоді замість напружуватись, щоб жити, він живе, щоб не напружуватись. Це його ідеал, його культурний стиль, ідеал чисто вегетативний» [171, с. 84]. В аналізованій філософії окреслено імператив культу життєвої сили через радість, прагнення жити повнокровно, насолоджуючись буттям і не боячись його втратити, дивлячись на нього як на «змагання з головокружними злетами нагору або й із зривами згори» [171, с. 93].

У текстах філософів української ідеї спостерігаємо ієрархічні відношення між індивідуально-буттєвим та історичним часом. *Vita minimum* інтерпретовано як основну причину історичного занепаду української нації, «провідна каста» якої набула духовних рис плебсу, для якого індивідуальне важить більше, ніж загальне: «Дух цієї інтелігенції був духом юрби, матерії, що виглядає свого майстра, який би оформив її» [171, с. 58].

За працями Олега Ольжича, індивідуально-буттєвий час українців потрібно підпорядковувати досягненню державно-політичної мети. Бажання досягнути державотворчих ідеалів повинне перебувати в центрі уваги представників української нації, які в разі потреби мають пожертвувати власним життям заради існування української держави: «Хотіння бути, високе напруження волі до національного самоствердження – забарвлює ціле світовідчуття українця. Змагання до осягнення мети державно-політичної само собою переноситься на все життя. Могутнє прагнення до осягнення національного ідеалу надає йому цінності абсолюту» [327, с. 185].

Історичні й буттєві цінності Д. Донцова й Олега Ольжича поділяє О. Теліга, яка ототожнює життя й боротьбу. Остання, на її думку, має спиратись на оптимізм, упевненість у майбутній перемозі, що є свідченням громадянської зрілості й відваги, без якої неможливий героїзм [420, с. 116–120]. У працях письменниці протиставлено два типи існування: узвичаєне й надзвичайне. В основі останнього перебуває дух боротьби, у ньому формується почуття національної спільності й вагомості. Це «справжнє життя нації» [420, с. 144]; «нове, тверде й переможне життя наступу» [420, с. 143].

Історія української словесної творчості в працях представників філософії української ідеї набуває оцінки залежно від наявності чи браку національно-визвольних ідей. О. Ольжич бере до уваги передусім такі чинники, як глибина окреслення українських ідеалів державотворення, оптимізм, піднесеність, культ героїчного й відданість Україні: «Починаючи старою добою і кінчаючи новітніми поетами, тягнеться червона нитка самовідданості та героїчної жертовності для ідеї» [327, с. 180]. Наприклад, спадщину сентименталізму XVIII століття відкинуто як вияв духовної слабкості, брак активної настанови на подолання національного гніту. XIX століття оцінено як добу занепаду національно-визвольних змагань, «затуманення чітких всесвітніх ідей» [327, с. 182].

Твори представників української культури розглянуто з погляду їхньої національно-патріотичної виховної спроможності, придатності в епоху визвольних змагань нації. Відповідно до служіння ідеї побудови національної держави О. Теліга оцінює літературні постаті України, з яких одних називає «партачами життя», а інших – його «майстрами» [420, с. 120]. Часові культурного будівництва підпорядковано творчі надбання українського народу. У національно зорієнтованій словесній творчості, її можливостях із початку старої доби побачено героїчну жертовність заради ідеї, прагнення нації до свободи, боротьби «творчого духу зі стихією степу й руїни» [420,

с. 180]. Українське мистецтво схарактеризовано як засіб формування «сильних і твердих людей української нації, що вміють жити, творити й умирати для своєї батьківщини» [420, с. 142].

Аксіологічні акценти у творах представників філософії української ідеї ХХ століття охоплюють вітчизняне минуле та всесвітню історію, яка служить взірцем для національної. Позитивну оцінку в текстах цих філософів дано часам Риму, Еллади, варяго-руської давнини та козаччини, коли стиль життя «формотворчої касти» (Д. Донцов) був запорукою існування сильної держави.

Як бачимо, світоглядна система темпоральності (історії й індивідуально-буттєвого часу), реконструйована за працями Д. Донцова, Олега Ольжича й О. Теліги та ін., є націоцентричною (ширше – антропоцентричною), що зумовлює відображену в ній часову ієрархію й аксіологію індивідуального буттєвого часу й національної історії. Онтологічні акценти розставлено в такий спосіб, що індивідуальне буття, як і культурно-мистецькі надбання, підпорядковано історичному. У працях цих ідеологів спостережено полярність оцінок буття нації й окремих її представників. Таку двовекторність можна пояснити тим, що, як переконана О. Забужко, «національна свідомість за своєю природою ціннісна» [192, с. 47].

Спільні елементи площин філософських та художніх текстів є носіями експліцитної й імпліцитної інформації про темпоральне [85, с. 163]. Світоглядні уявлення про час у дослідженнях філософів-екзистенціалістів ХХ століття виростають на основі системи оцінок, які супроводжують картину реальності. Створення останньої в екзистенціалізмі вважають формою бунту, за допомогою якого художник «нав’язує» світові свій закон. Образ дійсності прирівняно до картини душі як певного антисвіту, тобто негативного уявлення про реальність [211, с. 329]. Зображення внутрішнього світу залежить від слова, його символіки. Темпоральне відіграє в цьому процесі визначальну роль, адже основна проблема філософії

екзистенціалізму, за М. Бердяєвим, – це проблема часу [37, с. 337], якого, стверджує М. Гайдеґґер, «немає без людини» [453, с. 401].

Філософи-екзистенціалісти визначають інтерпретацію реальності «не як картину, що зображує світ, а як світ, зрозумілий через зміст такої картини» [454, с. 49]. Час у їхній кваліфікації неоднозначний. З одного боку, людина усвідомлює невідворотність кінця біологічного шляху. Смертність спричинює абсурд і розкриває антилюдську сутність світоустрою. Смерть, що є найбільшим злочином проти особи, уводить її в «темпоральне рабство»: свободи без вічності немає. Проте, знаючи про кінець життєвого шляху, людина якраз і одержує свободу. У такий спосіб поняття часу набуває позитивного змісту. За образним визначенням А. Камю, «рука смерті подібна до руки патриція, що і вражає, і дарує звільнення» [208, с. 31]. Однак, як наголошує Б. Уїльямс, «безсмертя або перебування поза смертю не мало б сенсу, адже смерть певним чином надає сенсу життю» [434, с. 420]. Буття людини розглянуто і в його хисткості, й у величі одночасно, адже, за твердженням К. Ясперса, її «шанси виростають із її тлінності» [508, с. 411]. Усвідомлюючи дискретність буттєвого часу, кожен прагне прилучитися до абсолютного, трансцендентного, а також залишити свій слід в історії: «Незамкненість – знак її свободи» [508, с. 450].

У релігійному екзистенціалізмі поняття смерті набуває позитивної оцінки з огляду на те, що в контексті християнського світогляду біологічний кінець асоційовано зі сподіванням на вічне життя. Наприклад, С. К’єркегор парадоксально осмислює проблему буття та нівелює опозицію між життям і смертю, адже кінець біологічного існування означає для християнина перехід до потойбічного життя. Аксіологічні риси життя та його припинення зближено. Окрім цього, перше одержує позитивну, а друге – негативну оцінки: життя становить найвищий ризик, а «смерть стає надією» [255, с. 371]. Сподівання на продовження існування додає оптимізму в сприйнятті дійсності. Г. Марсель вважає віру в потойбічне життя чинником світоглядного ладу, внутрішньої гармонії: «Можливо, стабільний земний

порядок може бути запроваджений лише в тому разі, якщо людина збереже виразну свідомість того, що ми могли б назвати мандрівними умовами її існування…прямуючи у світ, який набагато міцніше закріплений у бутті» [289, с. 415].

У феноменологічній проекції темпоральності, створеній у ХХ столітті, акцентовано залежність часу, пізнання якого відбувається в ході тілесного переживання дійсності, від людини: «Час для нас має сенс остільки, оскільки ми «є ним»» [298, с. 491]. Сенс темпорального випливає з його нерозривності з простором, і в центрі цієї синкрези перебуває особа. Рух подій у часі зумовлює, з одного боку, тілесність, а з іншого – свідомість людини, й остання породжує час. З іншого боку, існування часу надає буттю суб'єкта подієвості, відкритості до змін, сприяє його реалізації. Людина, сприймаючи його, перебуває в нерозривному колі минулого та майбутнього. Іманентність вражень сприяє зневиразненню межі, що пролягає між трьома часами [298, с. 481], які суб'єктивують, адже усвідомлення минулого невід'ємне від спогадів, а майбутнього – від проекції уявлень назовні. Хоч це й звучить парадоксально, але проспекція, за М. Мерло-Понті, є поглядом у минуле [298, с. 472].

Існує певна синкреза часів: «минуле є старим майбутнім та минулим теперішнім; теперішнє є близьким минулим та минулим майбутнім; майбутнє, зрештою, є теперішнім та навіть минулим» [298, с. 481]: кожен часовий відрізок визначають і реалізують як іншу, ніж він сам, річ. Подієва наповненість життя робить умовною межу, що пролягає між теперішнім, минулим та майбутнім. Переживання людиною того, що відбувається, перетворює час на ряд «тепер», адже для того, хто живе миттєвістю, минуле й майбутнє вкладаються, за твердженням М. Гайдеґґера, у формулювання «вже не» або «ще не» [453, с. 397].

Феноменологи вважають, що об'єктивного темпорального не існує, його оцінка залежить від людини, тому ставлення до нього неоднозначне. Погляд на історичні події не може бути об'єктивним, і його сутність завжди

подвійна, адже це образ певних явищ. Історія є синтезом загального й одиничного, унікального, адже той, хто її тлумачить, робить це, виходячи зі власних поглядів, уподобань. Інтерпретацію історії зумовлює суперечність між подієвістю й системою, у яку намагаються вкласти відповідні часові зміни. На думку П. Рікера, суспільний час вичерпують тоді, коли перетворюють на логіку, тому що «історія є фактично царством неточного» [368, с. 84]. Темпоральне, вважаємо, підлягає інтерпретації, переакцентуванню семантичних елементів, оскільки змістову наповненість словесних засобів часу породжують життєвий досвід, почуття й відчуття людини, які є індивідуальними. За спостереженням У. Еко, «екзистенціалізм і феноменологія перемістили проблему часу в сферу структур суб'єктивного» [179, с.165].

Як бачимо, погляди екзистенціалістів та феноменологів постулюють антропометричну природу часу й аксіологічну неодновимірність темпорального, що може мати й негативну, і позитивну характеристики залежно від індивідуального сприйняття й осмислення. У суто біологічному розумінні він є носієм негативного змісту, а в буттєвому, духовному – позитивного. У вказаних світоглядних теоріях окреслено підстави для неоднозначної оцінки темпорального, яке завжди невіддільне від людини. Паралель «час – людина» тут поглиблено в прагматичному сенсі.

Отже, загалом світоглядна модель темпорального, розроблена у філософії національної ідеї, екзистенціалізму й феноменології XX століття, за своєю природою антропометрична й аксіологічна, оскільки тільки людина з її прагненнями й переживаннями, суб'єктивним ставленням надає цінності суспільно-історичному, індивідуально-буттєвому, а також природно-космічному часові.

Висновки до першого розділу

1. Образна семантика темпоральності пов’язана з однією з визначальних функціонально-семантичних категорій мовознавства. Залежно від аспекту й інструментарію вивчення *темпоральність* розглядають як граматикоцентричну або лексикоцентричну. Граматикоцентричну категорію темпоральності розроблено в межах функціональної граматики й частково – лінгвістики тексту. Лексикоцентричну (метафороцентричну) категорію вивчають представники семасіології, лінгвістики тексту, стилістики, когнітології, лінгвокультурології, порівняльного мовознавства та ін. У термінах зазначених лінгвістичних дисциплін час розглянуто за відношенням до рівня й інструментарію пізнання (міфологічний, наївний, філософський, природничонауковий, науково-гуманітарний); за відношенням до реальності (об’єктивний (диктумний) і художній (модусний)). Темпоральністю називають художній час. У мовознавстві ХХ – ХХІ ст. на ґрунті структур із часовою семантикою розглядають хронотоп у складі текстового континуума, а також семантичну універсалію. Образну семантику темпоральності реалізовано в засобах темпорального світу, темпорального фрагмента картини світу. Ми підтримуємо думку тих мовознавців, які закріплюють за темпоральністю статус функціонально-семантичної категорії, що з огляду на універсальність і лабільність підлягає вивченню за допомогою ресурсів різних лінгвістичних парадигм.

3. Художній час поетичних текстів у мовознавстві характеризують як *образний, експліцитний* та *імпліцитний, семантично місткий*. Вивчення його засобів в українській лінгвістиці визначає традиція аналізу словесно-образних утворень. Останні перебувають *на периферії функціонально-семантичного поля* категорії *темпоральності*. Вербальні одиниці темпорального змісту розглядають у лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному, функціонально-естетичному, компаративному й інших аспектах. Тому можна стверджувати, що художня темпоральність залежить

від особливостей імітування дійсності, авторських інтенцій, специфіки сприйняття реципієнтом, її визначають уявлення про людину й простір. Дослідників принагідно зацікавлюють насамперед експліцитні образи часу, а імпліцитні проаналізовано фрагментарно. У зв'язку з цим виникає необхідність повноаспектного аналізу периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності.

4. Образну семантику реалізовано в засобах темпорального світу, темпорального фрагмента картини світу: зміст зазначених термінопонять спрямовано на вивчення словесних образів часу. Форма терміна *темпоральний світ* відображає уявлення про дієгетичні (ненаслідувальні) процеси поетичного мовлення ХХ століття, його дискурсивну природу. Словесні образи часу потрібно розглядати, по-перше, у *референційному*, по-друге, *оцінному* й, по-третє, *репрезентаційному* вимірах. У центрі вказаного світу перебуває людина як виразник ставлення до змін, які відбуваються в часі.

2. *Художня темпоральність* адаптує уявлення про відображальну специфіку образів часу та рух подій, вражень у ході розгортання тексту. Тому художній час, з одного боку, реалізує систему образних засобів, пов'язаних із формою існування матерії; з іншого, він постає як виразник внутрішньотекстової динаміки. Час у текстах художнього стилю переважно лексикоцентричний, у його основі перебуває образна семантика, і репертуар засобів цього часу варійовано в різних картинах світу, тому він потребує лінгвістичної реконструкції в межах свого функціонального поля.

3. Визначено таку хронологію формування лексикоцентричної категорії темпоральності впродовж ХХ – ХХІ ст.:

а) 50-і – кінець 70-их років – вивчення міметичних засобів зображення дійсності в річищі соціологізаторських підходів;

б) кінець 70-их – друга половина 80-их – аналіз часових структур у світлі таксономічної парадигми лінгвістики. У цей період на основі лексико-семантичних засобів окреслено такі типи художнього часу:

– за відношенням до об’єктивності перебігу (зовнішній та внутрішній); за відношенням до фізичного темпорального (художній час одновимірний і багатовимірний, дискретний і неперервний, уповільнений і прискорений, незворотний і зворотний, лінійний, циклічний та спіралеподібний);

– за відношенням до рівня абстракції (конкретний, узагальнювальний, абстрактний);

– за відношенням до трансформування реального часу (фабульний та сюжетний); за відношенням до ймовірності описаних подій, що становлять сюжет (сюжетно-реальний та сюжетно-ірреальний);

– за відношенням до антропоцентрів художньої комунікації (авторський, персонажний, читацький); за відношенням до кваліативних ознак («розтягнений» та «стислий», або компресивний);

в) друга половина 80-их – кінець 90-их років – аналіз художнього часу у світлі функціонально-прагматичної парадигми лінгвістики; виявлено, зокрема, такі його функції: світоглядну, емотивно-перцептивну, культурологічну, естетичну, експресивну та ін.;

г) кінець 90-их років XX – 10-і роки XXI століть – аналіз часових форм у річищі когнітивно-дискурсивної парадигми. У цей період художня темпоральність постає як мовомисленнєва категорія, що формує поняття тривалості, часових відношень і послідовності. Художній час розглянуто в таких когнітивних аспектах: із погляду кореляції з іншими поняттями (діяльністю, дією, володінням, погодними умовами, віком людини, рухом, ритмом, швидкістю, предметним світом, ландшафтом, умістищем, живою істотою, субстанцією, рухомим об’єктом, ресурсами); із погляду параметрів (квантитативний, кваліативний); із погляду умов побудови художнього концепту часу (процесуальності, духовного буття, творчості, страждання, гармонії, єдності, статичності, динамічності, руйнування й ін.) [73, с. 114 – 119].

5. Формування категорії темпоральності в літературознавстві й кінознавстві має точки дотику з мовознавчим аналізом (розгляд часу як руху

подій, зображень). Літературознавці й лінгвісти диференціюють художній час, встановлюючи його типологію (авторський, персонажний, читацький, фабульний та сюжетний, перцептивний, концептуальний). Літературознавство випереджає лінгвістику в плані аналізу імпліцитних форм темпоральності й розуміння її як категорії, яка відображає розгортання подій у тексті та закріпленість за антропоцентрами художнього дискурсу.

6. Філософія ХХ століття, у якій дискурс часу розвинено в нерозривному зв'язку з людиною, становить важливу частину соціокультурного контексту для вивчення структури й функцій аналізованих словообразів. Праці представників філософії національної ідеї, екзистенціалізму та феноменології інтерпретують час як предмет суб'єктивізації, уміщений у межі аксіологічного виміру.

РОЗДІЛ 2
ЛІНГВІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗНОЇ СЕМАНТИКИ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

2.1. Обґрунтування лінгвометодологічної основи й методичного апарату аналізу образної семантики темпоральності

2.1.1. Лінгвометодологічна основа розгляду образної семантики темпоральності

Як відомо, лінгвометодологія зумовлює формування важливих питань, основоположних понять, способів і засобів аналізу мовних явищ. Вона розглядає співвідношення мови, з одного боку, і соціокультурного контексту, мислення – з іншого. Мовознавчу методологію сформовано в зв'язку з виникненням лінгвістичних парадигм. Поняття парадигми функціонувало ще в працях учених античності, а також дослідженнях із граматики, які належать Ф. де Соссюру. Новий зміст розвиває в ньому Т. Кун: це, на його думку, значущі наукові досягнення, які дають змогу окреслювати й розв'язувати важливі проблеми [252, с. 11]. Зазначений термін тут пов'язано з уявленням про результативність у виконанні дослідницьких завдань. О. Кубрякова акцентує в семантиці аналізованого поняття три компоненти, пов'язані з науковими настановами, предметом дослідження та його процесом [251, с.10].

Необхідно зауважити, що в сучасній лінгвістиці немає одностайності вчених у питанні не тільки кількісних та якісних парадигмальних характеристик, а й навіть їхніх термінологічних назв. Наприклад, традиційну парадигму називають історичною, системно-структурну – таксономічною, а когнітивно-дискурсивну – когнітивно-комунікативною, що можна спостерігати в аналітичних доробках не лише різних авторів, а й одного вченого. О. Кубрякова розглядає такі основні парадигми лінгвістичних знань, як традиційна, генеративна, когнітивно-комунікативна, яку пізніше називає

когнітивно-дискурсивною [251]. На думку Ю. Караулова, в історії мовознавства «можна намітити чотири парадигми – «історичну», «психологічну», «системно-структурну», «соціальну»» [213, с. 14].

В. Маслова переконана в існуванні таких парадигм, як порівняльно-історична, системно-структурна й антропоцентрична: «Для парадигми потрібно, по-перше, щоб вона була спільною для будь-якого гуманітарного знання…А по-друге, парадигма – це сукупність наукових настанов, які дають ученому модель формулювання проблем і певний набір рішень їх» [291, с. 8]. О. Селіванова вважає, що «антропоцентризм варто кваліфікувати, скоріше, як методологічну епістему, а не парадигму» [389, с. 21].

Лінгвістичну парадигму українські мовознавці розуміють у плані «підходу до розгляду мови, сукупності принципів її дослідження, прийнятих у певній мовознавчій спільноті» (О. Селіванова) [389, с. 15] або розглядають як основний «напрям у методології наукового дослідження» (Л. Мацько) [294, с. 421]. Загалом більшість учених підтримують думку про існування таких сучасних мовознавчих парадигм, як функціонально-прагматична, когнітивно-дискурсивна й синергетична (праці С. Жаботинської, О. Селіванової, В. Іващенко, Н. Мех, О. Семенець, Т. Вільчинської, Л. Кравець та ін.). Проте не слід відмовлятись і від наукових ресурсів традиційних парадигм: використання їх відбувається з огляду на доцільність, яку диктує специфіка досліджуваного матеріалу, а також завдання, поставлені в процесі аналізу. На нашу думку, у ході повноаспектного вивчення периферійної субсистеми поля темпоральності ресурси лінгвосинергетичної, системно-структурної, функціонально-прагматичної парадигм мають бути об’єднані: для одержання об’єктивних результатів аналізу складних мовних явищ необхідно застосовувати їхній сукупний методичний і термінологічний інструментарій.

Із-поміж новітніх парадигм синергетична теорія (Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стенгерс та ін.) вивчає незамкнені системи, які перебувають у взаємодії з іншими зовнішніми структурами, обмінюючись із ними

нагромадженою енергією (інформацією), яка спричинює зміни відповідних утворень. Оскільки системи зазнають трансформації внаслідок синергетичної (інформаційної) взаємодії на певних етапах розвитку, їх кваліфікують як *нерівновагові.* У праці І. Пригожина та І. Стенгерс «Порядок із хаосу» такі структури названо *дисипативними*: «взаємодія системи із зовнішнім світом, її занурення в нерівновагові умови може стати вихідним пунктом у формуванні нових динамічних станів – дисипативних структур» [352, с. 198]. Назва зазначеного дослідження наводить на думку про їхню самоорганізацію, переборювання хаотичного стану, упорядкування відповідного системного утворення внаслідок взаємодії підсистем.

Чинниками рівновагової організації систем є *атрактори*. На протилежні функції спрямовано *репелери,* які перешкоджають системній упорядкованості, дестабілізуючи структури зі складними горизонтальними й вертикальними зв'язками. Односпрямовану, злагоджену роботу системи забезпечує *поляризація* її компонентів, яка існує для досягнення запрограмованої мети різними шляхами й засобами. Синергійні процеси в згаданих структурах характеризує нерівномірний перебіг, який відбувається з більшою або меншою інтенсивністю. Їхнє функціонування не можна уявити у вигляді прямої лінії: воно нагадує хвилеподібний процес, через що розглядані системи кваліфікують як *нелінійні.* Перетворення в них відбуваються поступово. Спершу спостерігають коливання (*флуктуації*), які означають зникнення рівноваги. Далі флуктуаційні процеси, набираючи розмаху в певних точках системи, стимулюють трансформацію структурних утворень, результатом чого є роздвоєння (*біфуркація*). За словами І. Пригожина, «флуктуація змушує систему обрати ту гілку, за котрою відбуватиметься подальша еволюція системи» [352, с. 236].

Мова, яка зазнає зовнішнього соціокультурного впливу та постійних змін, становить сформовану завдяки взаємодії низки підсистем складну систему, яка надається до лінгвосинергетичного аналізу. Відомо, що лінгвосинергетичний напрям у сучасному мовознавстві формують

дослідження Л. Піхтовникової (синергетика дискурсу) [338], [339], [340], [341], Т. Домброван (діахронічна лінгвосинергетика) [169], С. Єникеєвої (синергетичні параметри деривації) [181], О. Семенець (синергетичний вимір ідіолекту) [390], [391], [392]. Л. Мацько (синергетика в площині лінгвістичного аналізу тексту) [294, с. 421 – 430] та ін. Проте на нинішньому етапі розвитку лінгвістики не відбулася цілковита адаптація методичного й термінологічного інструментарію синергетики в різних ділянках мовознавства, зокрема в семасіології, логічній семантиці та лінгвістиці тексту.

З-поміж інших не вивчено лінгвосинергетичну організацію полів текстових категорій, однією з яких є темпоральність. Периферію її поля, на думку З. Тураєвої, І. Чернухіної, Є. Бондаренко та ін., становлять словесні образи часу. Саме периферійний статус виявляє їхню залежність від зовнішніх контекстуальних впливів. Розглядані образи функціонують у *незамкненій* системі, взаємодіючи з контекстами чотирьох типів: історичним, філософським, культурним і психологічним. Отож згадана субсистема функціонально-семантичного поля темпоральності, убираючи в себе їхню інформаційну енергетику, постає як динамічна, *нерівновагова*. Вона моделює інформацію, яка надходить зовні у вигляді сигналів соціального буття, науки та культури.

Історичні події ХХ століття утверджували людину в думці про те, що час має владу над нею. Психологічний контекст життя й творчості письменників ХХ століття, серед яких були дисиденти, спонукав до бачення історії як ворожої щодо людини. Унаслідок соціальних потрясінь у філософії екзистенціалізму, наприклад, сформувалося уявлення про залежність людської істоти від часу. Філософія національної ідеї в річищі проблеми здобуття української державності виробляє опозицію деонтичного типу *vita minima* й *vita maxima*. Останнє позначає життя як максимальне напруження сил заради майбутнього України (пор. в Олега Ольжича: *Жити повно, широко і скоро і урвать, як спів* (Ольж., с. 119). *І життя наопашки носити*

на однім плечі (Ольж., с. 119)). Освоєння сутності часу відбувалось і в естетиці модернізму, який поляризував оцінки темпорального відповідно до світоглядних засад різних течій. Наприклад, екзистенційна течія модернізму формує версію життя як випробування, якому людська істота протиставляє стоїчність (пор. у В. Стуса: *Та йди й крізь смерть. Не обривайся з крока* (Стус (1), с. 161). *Треба славно, раз судилося вмерти – перебути вік свій, а не покон* (Стус (1), с. 166). Образна семантика часу привертала увагу представників постмодернізму в зв'язку з оцінним перекодуванням понять світоглядного змісту.

Указані контексти перетинались у відповідній інформаційній точці. Як зазначає Л. Мацько, для художніх текстів «атракторами можуть бути основна ідея, якась особлива думка, настанова, домінанта, ключовий образ» [294, с. 426]. Соціокультурний простір ХХ століття, насичений відомими драматичними подіями, спричинює функціонування в текстах поезій *атрактора*, який має визначальний вплив на упорядкування периферії функціонально-семантичного поля темпоральності, – *ідеї опозиційності часу щодо людини* (рис. 2.1). Актуалізація периферійної частини аналізованого польового утворення відбувається з огляду на світоглядну проблему «час і людина», що пов'язано з необхідністю осмислення, переживання зіткнення людської істоти з соціальними катаклізмами ХХ століття. Письменники, чиї інтенції перебувають у площині зазначеної проблеми, виявляють себе, за кваліфікацією Л. Піхтовникової, як каталізатори функцій атрактора, долучаючись до нього як мовні особистості, й одночасно є знаряддями репелера [339, с. 14–20].

Сутність пропонованого в цій праці підходу до вивчення образної семантики темпоральності полягає в об'єктивації атрактора й репелера, флуктуацій і біфуркації всередині згаданої субсистеми образів часу, а також процесу поляризації. *Атрактор* відповідає за упорядковану організацію, однорідність субсистеми словесних образів часу, *репелер* – за послаблення її однорідності, порушення рівноваги. Функції першого спрямовано на:

а) утворення словесних образів з експлікованим темпоральним компонентом;

б) контроль тропеїчних синтагм темпорального змісту, які, виявляючи аксіологічну модальність, є носіями негативних оцінок;

в) стимулювання негативного змісту образів парадигматичного типу (текстових реакцій на ключове слово-стимул);

г) продукування в межах словесних образів часу архетипного сенсу ‘сила, яка протидіє людині’: *Куди не поглянь – оскалений звір* (Тич., с. 364). *В очах рябіє од Пілатів* (Кос. (2), с. 267). *Рибалить смерть* (Анд. (1), с. 46) та ін.

Хоча семантику мовних одиниць на позначення часу змінюють, трансформують, у різних контекстуальних комбінаціях збагачують новими асоціаціями [87, с. 111], проте певні сенси, продуковані в складі образів часу, є сталими. Проблему архетипних сенсів словесних образів, побудованих на основі абстрактних імен, розглядала Л. Чернейко [469].

Продуктивному моделюванню в поетичних текстах інформації про антропометричний вимір часу, яка надходить зовні, розгортанню її обсягу перешкоджає незначний розмір текстових утворень лірики. На периферійну частину функціонально-семантичного поля темпоральності в поетичних текстах чинить вплив також *репелер*, який виконує функції, протилежні до дій атрактора, і спрямований на розхитування упорядкованого стану системи, надання їй нерівновагового характеру, а саме:

а) підтримання інформаційної компресії в межах незначних за обсягом ліричних текстів шляхом спрямування в площину темпоральної семантики маркерів інших категорій;

б) утворення внаслідок згаданого процесу образів часу з імпліцитним темпоральним компонентом: *На палі на сибіри месіїв офіруємо віро найсліпіша* (Калин., с. 208). *Чорні лелеки летять із Чорнобиля. Чорні лелеки…з білою кров’ю* (Хол., с. 178);

в) вироблення позитивної оцінки лексики темпоральної групи в межах художніх синтагм: *Дід назад у дитинство гарбуза котить* (Неч., с. 25). *Жовтень пише трактат* (Рубч., с. 87);

г) продукування позитивної й амбівалентної семантики образів парадигматичного типу (текстових реакцій на ключове слово-стимул);

ґ) утворення в межах словесних образів часу архетипних сенсів ‘*сила, якій протидіє людина’* та ‘*сила, одностайна з людиною’*: *На прю з добою стає один* (Світл., с. 107). *На неписану зими поему упала, розтала веснинка* (Йоган., с. 5). *Ніч розписала небо в синю домашню вазу* (Драч (1), с. 42).

Як наголошено в працях І. Пригожина, значні флуктуації відбуваються поблизу точок *біфуркації* [352, с. 239]. Флуктуаційні процеси, описані вище, стимулюють роздвоєння периферійної зони вказаного поля на експліцитні (з лексично вираженим темпоральним компонентом) й імпліцитні словесні образи часу. Біфуркації, на нашу думку, сформовано у вигляді двох хвиль на темпоральній осі (20–30-і та 60–90-і роки) [59, с. 17]. Епохи революції, громадянської війни та репресивних заходів влади, а також культурно-мистецькі зміни, які привели до оцінного перекодування носіїв часової семантики, стимулювали такі зрушення. Унаслідок дії цих зовнішніх чинників, а також внутрішніх (атрактора й репелера) відбулося утворення образних форм з імпліцитним темпоральним компонентом як додаткових до тих, у яких семантику темпоральності виражено експліцитно. Формально вони неоднорідні, але їх спрямовано на виконання спільних запрограмованих завдань побудови динамічної субсистеми (пор.: *Благословен єси, часе мій! О жорстокий! І весь в крові!* (Плуж., с. 164). *Перпетуум мобіле історії: мої убивці – правнуки твоїх* (Кос. (2), с. 286). *Пливе, згуртована в людські стада, нестримана орда, іде, іде від Ніжина до Києва* (Клен, с.157). *І світ обступає стокрик – Колима* (Стус (2), с.139)). Периферійна частина функціонально-семантичного поля темпоральності забезпечує утворення моделей, які, відображаючи вплив зовнішніх інформаційних чинників (невербальних контекстів), є одночасно протиставленими й домірними.

Поляризація полягає в тому, що, реалізуючи аксіологічну модальність, одні словесні образи часу є виразниками позитивної, інші – негативної оцінок, що залежить від належності згаданих тропів до відповідного мікрополя, а також специфіки світоглядних основ стильових течій модернізму чи творів постмодернізму. У предикатно-аргументних структурах, утворених на основі словесних образів часу, функціонують архетипні сенси, які вказують на бачення часу як ворожої або, навпаки, сприятливої для людини сили.

Системні явища периферійної зони аналізованого функціонально-семантичного поля реалізовано в межах трьох пластів:

а) *референційного*, співвіднесеного з суспільно-історичним, індивідуально-буттєвим та природно-космічним часом, унаслідок чого відбувається формування відповідних мікрополів, які забезпечують словесно-художнє зображення людини в історії, лінеарному індивідуальному часі та ході природних змін: *Світились черепи з-під тридцять третього дірявими очицями в нечас* (Бойч., с. 105). *І знов сп'яняє, як сп'яняла, похмільна юності кабала* (Ант., с. 63). *Йде перший сніг, немов пророк, в якого серце хворе* (Гер., с. 166);

б) *оцінного*, який виявляє зв'язок аналізованої субсистеми з низкою шкал: національною ціннісною картиною світу, системою цінностей демократичного суспільства, християнства, екзистенціалізму, філософією національної ідеї, ціннісними орієнтирами певних напрямків модернізму, постмодернізму, морально-етичним кодексом, а також валоративною шкалою, яка вказує на параметри оцінних полюсів (пор.: *Збіглися чорносотенні києви що воно є* (Калин., с. 9). *Із раю в рай же потрапляєм, комедія готових маск* (Світл., с. 106). *Хай живе нова доба – Ленін, Крішна й Бубаба!* (Хол., с. 37));

в) *репрезентаційного*, спрямованого на пізнання семантики темпоральності крізь призму образних паралелей і функцій іменних синтаксем темпорального змісту в складі предикатно-аргументних структур: *Усесвіт смертю перепах* (Стус (3), с.100). *Я потонув у житті* (Тарн. (1),

с. 256). *Це в мені так хижо править час* (Драч (2), с.141).

Як стверджує І. Пригожин, усі системи містять підсистеми, які характеризує невпинна флуктуація [352, с. 17]. Сутність останньої в проекції на периферію функціонально-семантичного поля темпоральності полягає у внутрішньому розвитку конотованих символів лінгвокультури як способі адаптації в ролі виразників темпоральної семантики: *І вже ридають – плачуть Андромахи по селах і містах* (Клен, с. 251). *Бульба знов розстрілює Андрія, Гонта знову ріже – синів* (Малан., с. 260). *Розп'яв хтось правду на Голгофі знов! Звір бенкетує!* (Осьм., с. 21). Зазначений процес відбувається шляхом контекстуальної взаємодії таких символів з іншими текстовими компонентами, скріплення з ними відповідними семантичними гранями, завдяки чому утворено словесні образи часу. Отож функціонування елементів, які не належать до темпоральної групи, у периферійній підсистемі поля темпоральності зумовлюють семантичні явища.

Тропеїчні синтагми з імплікованим темпоральним компонентом сформовано за допомогою антропонімів, міфоантропонімів і топонімів, які є носіями категорійних ознак антропоцентричності й локативності, а також неоднослівних утворень, повторених у багатьох текстах (маркери інтертекстуальності): *Знакують Мойри наш останній лет* (Стус (3), с. 148). *Прокинувсь. І перо виводить ядом спраги: «Народе без чуття, без честі, без поваги»* (Малан., с. 63). *З дітьми зарізаними на плечі знов діти Гонтові й Залізнякові* (Гер., с. 151). Ці образи містять лексико-семантичні одиниці, які означують інші, поза темпоральністю, текстові категорії, що засвідчують компоненти периферійної зони вказаного поля. Наприклад, їх збагачує семантична синергія темпоральності й інтертекстуальності: *Сім'я вже вольна і нова, та тільки мати ледь жива* (Кос. (2), с. 156). *Стоїть в місті Чорнобилі саркофаг (домовина) України* (Тарн. (1), с. 23). *Моя Батьківщина – це поле без меж, де вкалувать мусиш руками* (Хол., с. 239). Імпліцитні образи часу утворюють неоднослівні інтертекстуальні елементи, які акумулюють словесно-художню енергію прецедентних текстів.

Опиняючись у новому контекстуальному оточенні, вони, зберігаючи риси попередніх уживань, нагромаджують семантичний заряд нових текстоутворень. Ю. Караулов зображує прецедентний феномен як поштовх до виникнення гри уяви: «Натяк (цитата або ім'я) – і ось уже певне явище соціально-психологічного характеру або якась суспільно-політична подія оживає, активізується у свідомості слухача, прецедентне вступає в гру» [213, с. 217].

Ці явища наводять на думку про те, що дії атрактора й репелера чинять вплив на компоненти полів різних текстових категорій, наближуючи маркери останніх до периферійної зони функціонально-семантичного поля темпоральності. Виникаючи внаслідок *флуктуацій,* аналізовані процеси спричинюють розвиток периферії вказаного поля, що виявляє себе як *нелінійна нерівновагова субсистема*.

З іншого боку, незважаючи на рухливість, здатність видозмінюватися, розглядана субсистема містить компоненти, які в умовах дисипативних перетворень є незмінними, самототожними. Ідеться про домінантний сенс, реконструйований у структурі всіх аналізованих словесних образів, – сему 'час': *Серед в'язниці життя неділі – як келії-одиночки* (Тарн., с. 30). *Безодня вічності ковтає вічно скарби: пішли на дно і ткалі, й різьбярі* (Калин., с. 39). *Дотошний вік зламав лиця риболовів, ребра трав* (Рим. (2), с. 14). У периферійній ділянці функціонально-семантичного поля темпоральності семи часу містить внутрішня структура його компонентів у вигляді елементів предметно-логічного змісту або конотем.

Отже, периферія досліджуваного поля надається до характеристики в термінах синергетики. Необхідність використання поряд із ресурсами лінгво-синергетичної традиційних парадигм зумовлює низка особливостей, які окреслюють аналізовану субсистему.

По-перше, їм властива *різноманітність структурно-семантичних реалізацій*. Такі компоненти, як було заявлено раніше, пов'язано з різними мовними рівнями, є однослівними й неоднослівними, містять семи часу як у

ядерній, так і периферійній, денотативній і конотативній частинах семантики [510, с. 60]. Структури, які є продуцентами таких сем, характеризують синтагматичні й парадигматичні відношення.

Образні синтагми виникають на основі лінійного поділу тексту на сегменти, що містять об'єкт, предмет й основу зіставлення. Образами є слова: *обосінені* (Кор., с. 140), *півсмерті* (Вінг., с. 47), *часосміття* (Триф., с.19), *часоїдство* (Циб, с. 66), а також словосполучення (*Цвинтар ночі* (Йоган., с. 59). *Бур'ян часу* (Тарн. (2), с. 48). *Життя кисіль* (Анд. (2), с. 84). Тропеїчні синтагми утворено в межах простих (розглянутих як предикатно-аргументні структури) та складних речень (*У чайнику старість і Самарканд* (Кил., с. 138). *У ліхтарях скінчилася весна* (Ск., с. 93). *Час – проклятий людожер* (Пок., с. 93). *Та час – здурів* (Бед., с. 64). *Літепло оцих студентських молодечих днів, котрі в юнацтві пахнуть молоком* (Стус (3), с. 157). *Всі підвладні потокові часу що забирає з собою бастилії й башти ліврей ліри і лаври* (Вовк, с. 124). *Це просто день, що розчинився в зливі* (Жад., с. 18). Словесні образи темпорального вибудувано й на основі кількох речень, як, наприклад, у поезії В. Голобородька «Що читати» (Голоб., с. 390 – 391), у якій створено образ національної історії, аналогізованої з поразкою.

Образні синтагми, як відомо, об'єднують у *міжтекстові парадигми*, й ми, зокрема, розглядаємо репрезентаційно-семантичні моделі *'час – людина', 'час – довкілля'* й *'час – мистецтво'*. Окрім цього, парадигматичні відношення виникають не тільки в міжтекстових, а й *текстових* межах: ключові слова, функціонуючи як стимули, викликають текстові реакції-асоціати й співвідносяться з їхньою семантикою. У такий спосіб утворено текстові парадигми, які, відповідно до праць із комунікативної лінгвістики, формують образну перспективу тексту [50], [51], [53].

По-друге, з огляду на те, що поетичне мовлення є функціонально навантаженим, існує *модальний потенціал* тропеїчних форм, які є виразниками інформації про час. Модальність мовнообразних одиниць із семантикою темпоральності пояснюємо тим, що вони спираються на

історичні, індивідуально-буттєві та ін. знання про одну з форм існування матерії, супроводжувані відповідними оцінками, невіддільними від системи цінностей, усталених у межах національної лінгвокультури, за одиницями якої закріплено інформацію про позитивні або негативні характеристики певних типів часу.

Знання внутрішніх ресурсів художніх синтагм і парадигм, семантика яких реалізує ставлення до світобуття, супроводжує аналіз комунікативних явищ, які виникають у зв'язку з нагромадженням у поетичному мовленні словесно-естетичної, емотивної, волюнтативної, оцінної інформації про темпоральне. Такі відомості розгорнуто з огляду на те, що письменники виявляють суб'єктивне, неодновимірне ставлення до часу, хід якого означують важливі для них історичні явища, події в особистому житті, циклічно-космічні зміни. Проведені дослідження вказують на те, що текст зазнає семантичного акцентування в ході естетично зорієнтованої комунікації [80, с. 82], унаслідок чого мовні засоби темпорального збагачують суспільна, ідеологічна, сенсорна, емотивна, естетична, раціональна та інші оцінки. Ці чинники створюють необхідність вивчення його *аксіологічної* природи (пор.: *Стоїть сторозтерзаний Київ* (Тич., с. 20). *На лицарському п'єдесталі – в терновім німбі голова* (Світл., с. 42). *Мій шлях нежданo виковзнув з-під ніг* (Бойч., с. 18)).

Як відомо, важливі суспільно-політичні події ставлять перед творчою особистістю морально-етичні, патріотичні виклики. Тому словесні образи історичного й індивідуально-буттєвого часу пов'язано з поняттям обов'язку, а отже, з *деонтичною* модальністю, семантичні механізми якої потребують вивчення: *Прокляття всім, хто звіром став*! (Тич., с. 107). *Калиновою печаттю помітьмо кров свою непорочну* (Сап., с. 128). *Підніміть повіки Вія-малороса! Маски і музики… Via Dolorosa* (Рим. (1), с. 16).

Намагаючись зрозуміти природу темпорального, письменники рухаються від відомого, нагромадженого впродовж багатьох віків, зумовленого міжтекстовими зв'язками в поетичному дискурсі XX століття,

до невідомого, що наводить на думку про *епістемічну* природу тропеїчних синтагм темпоральної семантики, утворення якої залежить від досвіду перебування в межах відповідної лінгвокультури. Мовленнєві механізми модальності зазначеного типу також є маловивченою ділянкою. Загалом, даючи відповідь на питання про типи модальності, які характеризують словесні образи часу, необхідно розглянути роль у її формуванні видів конотації, стереотипних оцінних операторів та зв'язків із певними категоріями.

По-третє, синтагми, які утворюють основні *образно-репрезентаційні* моделі, вибудовують глибинний семантико-синтаксичний пласт і містять відповідний репертуар реалізації синтаксемних ролей слів темпорального змісту, перебуваючи в складі предикатно-аргументних структур: *Без шумування соків квасити в діжах минуле* (Бойч., с. 72). *Я поетичним вереснем іду* (Вінг., с. 125). *Усе, що лишилося там, вишите нашим безпечним життям* (Рим. (3), с. 66). З огляду на це явище необхідно простежити відповідність основних напрямків семантизації слів темпорального змісту їхнім синтаксемним характеристикам. Розв'язання вказаної проблеми передбачає кілька етапів:

а) виявлення згаданих моделей; розгляд функцій іменних синтаксем темпорального змісту як компонентів предикатно-аргументних структур;

б) аналіз відповідності перебування в межах образних моделей та синтаксемних особливостей лексики з ядерною семою часу;

в) розгляд об'єктивації на ґрунті вказаних відношень функцій атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини) та репелера;

г) спостереження за механізмами поляризації елементів розгляданої субсистеми в процесі виконання спільних запрограмованих завдань.

У ході такого аналізу слова темпоральної групи зазнають вивчення як синтаксеми.

Оскільки в межах певних парадигм мовознавства було нагромаджено значний досвід у вивченні семантики, то його залучення до розгляду такого

неодновимірного утворення, як функціонально-семантичне поле темпоральності, вважаємо за доцільне. Як зазначає І. Арнольд, «системи, які складаються з великого числа елементів із великим числом ознак, мають і велике число різноманітних рис і зв'язків. Той самий об'єкт потрібно розглядати з різних боків» [6, с. 29].

Отже, з огляду на те, що периферійні компоненти функціонально-семантичного поля темпоральності перебувають у відповідних зовнішніх (контекстуальних, інформаційних) зв'язках, мають різнобічні властивості й численні та складні відношення, існує необхідність *інтегративного підходу* до вивчення їхньої семантики, який передбачає взаємодію сучасної лінгвосинергетичної парадигми з традиційними.

2.1.2. Сутність інтегративного вивчення образної семантики темпоральності

Інтегративний підхід до аналізу семантики словесних образів часу означає застосування:

а) можливостей як традиційних, так і новітніх парадигм, у кожній із яких приділено увагу певним властивостям мовних одиниць;

б) методичного й термінологічного інструментарію семасіології, лінгвістики тексту, лінгвокультурології, комунікативної стилістики, стилістики декодування та ін., використання яких є ефективним у ході виявлення як експліцитного, так й імпліцитного змісту;

в) застосування принципу *холізму*, до якого, на думку Т. Домброван, підводить сучасного дослідника цілісне сприйняття мовних явищ [169, с. 21] і який передбачає багатовимірність предмета вивчення, що в проекції на це дослідження означає врахування референційного, оцінного й репрезентаційного аспектів темпоральної семантики. Їхня прагматична спрямованість невіддільна від естетичної, оцінної, онтологічної, світоглядної й інших функцій.

І. Арнольд вважає, що інтеграція наук характерна для нашого часу й об’єднує віддалені дисципліни, причому найцікавіші та принципово нові результати вчені одержують на гранях наук [6, с. 7]. Інтегративний підхід дасть можливість, на нашу думку, здійснити дослідження, яке створить уявлення про системні особливості периферійної площини функціонально-семантичного поля темпоральності, тобто розглянути потенціал його одиниць із погляду структурно-семантичних, оцінних, синтаксемних характеристик. Структурно-семантичне вивчення допоможе виявити склад, ресурси різних мовних рівнів, ієрархічну організацію, синтагматичні зв’язки в межах указаного польового утворення. Модальний аспект створить основу для вивчення компонентів цього поля з погляду реалізації аксіологічної, комунікативної спрямованості: вербалізоване уявлення про певну частину дійсності, буттєвого світу невіддільне від ставлення до них. Якщо вести мову про компоненти функціонально-семантичного поля темпоральності в антропоцентричному світлі, доцільно брати до уваги, наприклад, їхню оцінку з погляду моралі, етики, естетики, а також гуманістичних, демократичних цінностей та ін., що веде до виходу за межі життєвої конкретики й спрямовує на світоглядні узагальнення. Завдяки вивченню зв’язків образних моделей, утворених на основі слів із центральною семою темпоральності, та синтаксемних ролей одиниць часового змісту буде поглиблено уявлення про репрезентацію темпоральної семантики на різних рівнях.

Виявлення будь-якого польового утворення неможливе без визначення його складу. Оскільки практично кожна реалія має асоціативну закріпленість за певним відтинком або типом часу, це створює простір для побудови периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності на основі слів не лише темпоральної групи. Переваги інтегративного підходу полягають у тому, що він дозволяє здійснити системну реконструкцію семантики розгляданої субсистеми; визначити, які елементи беруть участь у побудові останньої; з’ясувати, які семантичні групи лексики використано для утворення словесних образів часу; розглянути специфіку сполучуваності

лексики різних семантичних груп для структурування тропеїчних синтагм часової семантики, розкрити мікро- та макроконтекстуальні зв'язки слів темпорального змісту в межах образних фрагментів, а також схарактеризувати контекстуальні індикатори, що формують периферійну частину функціонально-семантичного поля темпоральності.

По-друге, зазначений розгляд створює умови для того, щоб охопити імпліцитні, приховані ресурси темпоральної семантики, актуалізовані в контексті. У силу того, що матеріальні об'єкти існують у часі, ними можуть бути й слова, що містять семи темпоральності поза ядром значення. Наприклад, із поняттям історії співвіднесено комоніми, гідроніми (зазначені назви асоційовано з певними важливими суспільно-політичними подіями), антропоніми (значну роль в історії відіграють видатні особи). Космічний час пов'язаний із певними природними явищами (змінами в рослинному, тваринному світі й ін.). У контексті діалогу часів і культур дані про темпоральне містять неоднослівні інтертекстуальні утворення, якими є загальновідомі цитати, ремінісценції й алюзії на знані твори. Потрібно дати відповідь на питання про те, у який спосіб лексика різних семантичних груп, однослівні й неоднослівні компоненти беруть участь у побудові периферії функціонально-семантичного поля часу в поетичних текстах ХХ століття.

По-третє, інтегративний підхід дає можливість виявити не тільки зовнішній, формальний бік периферійної частини аналізованого польового утворення, розкрити його структуру, а й вивчити *функціональні особливості* одиниць темпоральної семантики, розглянути механізми аксіологічної, деонтичної та інших видів модальності. Словообрази часу в поезіях спрямовано на вироблення світоглядних понять, пов'язаних із національною історією загалом, місцем у ній людини, сенсом життя: *О жорстоке століття, закроєне з воєн і боєнь!* (Заб., с.72). *Через смерть вертай до існування* (Стус (3), с. 162). Щоб одержати окреслені результати, необхідно виявити роль у побудові цих синтагм семантичних механізмів таких оцінок, як суспільна, ідеологічна, естетична, моральна, інтелектуальна, утилітарна та

ін. Їх нагромаджено відповідно до площин життєвої активності людини, її духовної, психічної, діяльності. Окреслені оцінки часового аспекту реальності зазнають корекції за допомогою знання, пов'язаного з осмисленням часу за допомогою стереотипних мовно-ментальних моделей лінгвокультури, препозитивних культурологічних відомостей, а також уявлення про обов'язок, яке супроводжує бачення місця й ролі особистості в суспільно-політичних процесах.

По-четверте, поліпарадигмальний підхід спрямовано на розгляд відношень між *структурою* та *функціями* периферійних компонентів поля темпоральності, на вивчення релевантності основних мікрополів поетичного часу різним видам оцінок та модальності в цілому, а також визначення співвіднесеності образних моделей із репертуаром синтаксемних ролей у складі предикатно-аргументних структур. Зміни в суспільно-історичному, особистому житті та природно-циклічний рух викликають неоднакові емотивні, естетичні, сенсорні асоціації, наводять на думку про сприятливі чи несприятливі часові умови, у яких опинилася людина. Тому різні референційні типи словесних образів часу можуть мати модальну специфіку, а певні образні моделі корелювати із синтаксемними функціями.

Отже, вибір інтегративного підходу до вивчення образної семантики темпоральності розширює можливості для пошуку механізмів побудови, функціонування, а також системної кореляції, взаємодоповнюваності, синергійної взаємодії периферійних елементів функціонально-семантичного поля темпоральності.

2.1.3. Методичний інструментарій дослідження

Використання ресурсів певних мовознавчих парадигм означає процедурні питання розгляду, які стосуються переважання відповідних методичних інструментів дослідження, хоча й не обмежується ними. Такий інструментарій потрібно співвідносити з особливостями аналізованого матеріалу. Образність є

специфічною рисою художнього стилю, тому продуктивним вважаємо дослідницький підхід, в основі якого перебуває вивчення в ролі продуцентів темпоральної семантики словесних образів часу. Словообрази привертають увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників художніх текстів. Серед сучасних вітчизняних мовознавців необхідно згадати імена С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Мойсієнка, Н. Слухай, Н. Мех, Л. Кравець та ін., які вивчають лексико-семантичні, когнітивні механізми побудови тропів, їхні функціональні характеристики, використання в ролі маркерів різних текстових категорій та роль у реалізації естетичних концепцій творів. За спостереженням Н. Слухай, прикметним є те, що на кожному витку наукового пошуку відновлюють спробу інтерпретувати феномен естетичного за допомогою такої універсалії, як «образність» [400, с. 10].

Поетичні тексти ХХ століття містять значний пласт тропеїчних форм темпоральної семантики, які потребують комплексного вивчення. У центрі уваги цього дослідження перебуває словесний образ часу, що становить текстовий фрагмент (від слова до кількох речень), який є виразником:

а) категорійної часової семантики;

б) структурних ознак (ідеться про об’єкт, предмет й основу зіставлення);

в) функціональних характеристик, властивих художньому мовленню.

Таке розуміння відповідає, згідно з кваліфікацією Н. Слухай, вузькому значенню вказаного терміна [400, с. 10]. Наведене визначення не суперечить сучасному розумінню поетичного образу, яке окреслено в передмові до «Словника поетичних образів» Н. Павлович (2007): його кваліфіковано як «невеликий фрагмент тексту (слово, кілька рядків, речення, строфа й т.д., у якому зближено суперечливі в широкому сенсі поняття (логічно суперечливі, протилежні, несумісні й т.д.), тобто такі, котрі зазвичай не зближуються в загальнолітературній мові» [331, с.18]. В. Виноградов послуговувався терміном «словесний образ», підкреслюючи лінгвальну природу останнього

[116], а В. Григор'єв називав образні слова «експресемами», звертаючи увагу на їхню функціональність [146].

Словообрази часу сформовано на основі контекстуальних відношень відповідних груп лексико-семантичних елементів. Як зауважує Л. Чернейко, семантико-синтаксичні зв'язки вказують на «логічні й алогічні, раціональні й ірраціональні зразки, що відображають емотивно-оцінне сприйняття світу людиною» [469, с. 313]. Із метою розглянути синергійну взаємодію типів темпоральної семантики, носіями якої є члени згаданої периферійної площини, виникає необхідність визначити, яке місце відведено в них формам з експліцитним й імпліцитним темпоральними компонентами. Окрім цього, постає завдання виявити роль у зазначеному процесі загальних і власних назв, однослівних і неоднослівних інтертекстуальних компонентів. Для з'ясування особливостей семантико-синтаксичних зв'язків лексики темпоральної групи в поетичному мовленні потрібно вивчити специфіку її сполучуваності. Тому в процесі дослідження доцільно застосувати метод *дистрибутивного аналізу,* який спрямовано на розгляд семантико-синтаксичної взаємодії в межах словообразів часу темпоральної лексики та слів інших семантичних груп. Очікуваним результатом такого вивчення є окреслення структурно-семантичних, образно-репрезентаційних моделей периферійних елементів функціонально-семантичного поля темпоральності.

Оскільки час характеризують суспільні, природні та інші зміни, використання дистрибутивного аналізу важливе через необхідність розмежувати в складі периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності основних мікрополів. Проведення таких демаркаційних ліній потрібне для подальшої роботи з виявлення зв'язків усередині цієї периферійної площини як нелінійної системи, що згодом дасть можливість вивчити відповідність цих мікрополів певним типам оцінок.

Як відомо, час не є матеріальною субстанцією, не має опредмечених референтів, для його пізнання не існує спеціалізованого органу чуття. У складі аналізованих синтагм лексика темпорального змісту перебуває в

контекстуальних відношеннях зі словами інших груп, що сприяє пізнанню часу засобами поетичного мовлення. Дистрибутивний аналіз доцільно застосовувати також з огляду на визначення основних напрямків семантизації лексики темпоральної групи в складі розгляданих словообразів (наприклад, *час – людина*). Таке вивчення створить підґрунтя для розгляду системної відповідності компонентів, що формують зазначені напрямки, синтаксемним функціям, які виконують слова темпорального змісту, що дасть змогу розширити бачення відношень різнорівневих одиниць усередині досліджуваної системи.

Оскільки предметно-логічний зміст слів супроводжують додаткові асоціації, які становлять основу конотативних прирощень, важливо визначити асоціативні зв'язки лексики, взятої за основу словесних образів часу, з певними реаліями. З огляду на те, що тропи – носії темпорального змісту не завжди містять експліцитно виражений часовий компонент, важливо в семантичному складі лексики, яка не належить до темпоральної групи, знайти периферійні семи часу, виявити її асоціації з темпоральністю. У ході такого вивчення необхідно скористатися процедурою *членування словникових дефініцій*, яка становить один із прийомів *компонентного аналізу*. Для цього важливо вивчити дані словників певних типів. Не викликає сумніву семантична основа як інтегративної структури розгляданих словесних образів, так і модальності, тому вважаємо, що зазначений аналіз допоможе також виявити:

а) семантичні механізми модальності, носіями якої є словесні образи часу;

б) зв'язки типів модальності, які характеризують компоненти певних мікрополів, й оцінок;

в) поняттєві оператори відповідних оцінок (емотивної, сенсорної, морально-етичної, утилітарної, телеологічної й ін.).

Пов’язаний із дистрибутивним та компонентним аналізом *семантико-стилістичний метод* спрямовано на пошук конотації мовленнєвих одиниць у процесі розгляду:

а) основних напрямків образної семантизації темпоральних номінацій;

б) архетипних сенсів, які продукують словесні образи часу;

в) взаємодії ключових слів темпоральної групи та їхніх текстових реакцій-асоціатів.

Виходячи з того, що лексико-семантичні одиниці, інтегровані в образи часу, беруть участь у спільному виробленні понять, формуванні нових уявлень, у процесі вивчення їх необхідно застосувати *контекстологічний аналіз*, у фокусі якого перебувають досліджувані одиниці разом із їхнім вербальним оточенням. Останнє є чинником набуття текстовими фрагментами статусу тропеїчних синтагм часової семантики, як і носіїв модальності різних типів. Такий аналіз дасть можливість виявити поняття, які продукують тропи, переходячи до розряду словесних образів темпорального змісту. Цей методичний інструмент допоможе також з’ясувати риси словесно-понятєвих механізмів формування в межах розгляданих словесних образів модальності різних типів, невіддільної від комунікативної програми художніх текстів.

Указані методи тісно пов’язані з *семасіологічною процедурою польового моделювання*, яка в проекції на розглядане функціонально-семантичне поле означає відбір, селекцію словесних образів, що є носіями семантики темпоральності. Оскільки останню в межах цих тропеїчних синтагм не завжди вербалізовано, то вона потребує верифікації за допомогою контекстів відповідних типів.

Час є релятивним, і для його характеристики застосовують різні шкали вимірювання (наприклад, календарну, подієву та ін.), через те в ході вивчення семантики темпоральності не можна обмежитися розглядом лише вербального контексту. Для виявлення причин утворення словесних образів часу потрібно звертатися, окрім словесного, до контекстів невербального

типу (історичного, філософського, культурологічного, психологічного), які служать індикаторами для виявлення часових змін, забезпечують підтримку темпоральної семантики, модальних характеристик аналізованих словесних образів. Периферійна частина функціонально-семантичного поля темпоральності відкрита для синергійних відношень із зовнішніми системами, які продукують світоглядну, культурну, оцінну інформацію, забезпечуючи відповідний радіус дії темпоральної семантики. Таке вивчення забезпечить метод *контекстуально-інтерпретаційного аналізу,* який виявляє взаємодію мовних й екстралінгвальних явищ.

З огляду на те, що в основі словесних образів часу перебувають неоднослівні фрагменти, запозичені з прецедентних художніх, публіцистичних та інших текстів, важливо, розглядаючи структуру та функції таких синтагм, визначити не тільки джерела їхнього походження, а й шляхи трансформації форми й змісту, а також функції в межах поезій, у яких вони зазнають словесно-художньої адаптації. Для цього необхідно скористатися можливостями *інтертекстуального аналізу*. Відповідність між належністю імен темпоральної групи до певних метафоричних моделей та їхніми функціями в складі предикатно-аргументних структур допоможе розглянути *синтаксемний аналіз.* Використання методів, які створюють умови для вивчення словесних образів часу в якісному плані, доповнює *кількісний аналіз*, за допомогою якого потрібно принагідно констатувати числові показники ключових слів із ядерною семою часу, функціональні особливості іменних синтаксем темпоральної групи та ін.

Вивчення наукових об’єктів неможливе без наступності, урахування досвіду попередників, відштовхування від доведених відомостей із метою окреслити невивчену частину проблеми. Що ж до аналізу семантики темпоральності в синергетичному висвітленні, то тут важливим є розгляд змісту наскрізних термінів дослідження (*темпоральність, конотація, аксіологічна модальність, деонтична модальність, епістемічна модальність, синтаксемна функція, флуктуація, біфуркація, поляризація,*

атрактор, репелер та ін.), визначення обсягу їхніх значень. Із метою накреслити дослідницькі завдання необхідним є також виокремлення вже вивченої ділянки роботи, здійсненої в обраному напрямку. Тому в ході вивчення словесних образів часу не можна обминути увагою *дескриптивний метод* дослідження.

Отже, методи розгляду образної семантики темпоральності в складі периферійної субсистеми пов'язано не тільки з діапазоном їхніх аналітичних можливостей, а й передбачуваною взаємодоповнюваністю у вивченні відповідного матеріалу, здатністю до комплексного використання.

2.1.4. Загальні та спеціальні принципи аналізу

В основі інтегративного аналізу перебуває врахування взаємовпливу мови й людини. *Антропоцентризм* як наукову епістему (основний принцип) у цьому дослідженні пов'язано з тим, що в ньому поетичне мовлення розглянуто з погляду мовно-ментальної діяльності, спрямованої на осмислення часових аспектів дійсності. Останні невіддільні від осягнення людського буття як перебування в часопросторі існування, що відбувається на тлі природних (циклічних) змін, а також подій національної та всесвітньої історії. Антропоцентричне спрямування дослідження полягає в пошуках мовленнєвих механізмів, на які спираються різні типи модальності. Завдяки їм художній текст акумулює експліцитну й імпліцитну інформацію, що розкриває позитивне чи негативне ставлення до темпорального (аксіологічна модальність), попередньо здобуті знання культурологічного характеру (епістемічна модальність), а також морально-етичні імперативи, пов'язані з часом і сформовані в межах соціуму (деонтична модальність).

Антропоцентризм у цій праці доповнюють принципи *дискурсо-* й *етноцентризму*. У такий спосіб ураховано, з одного боку, авторські інтенції, наміри, художницьку мовно-естетичну свободу, а з іншого, використання стереотипних форм, які існують усередині узуального, а також поетичного мовлення,

характерного для відповідної епохи, напрямку, стильової течії. Таке поєднання диктує дискурсивна, діалогічна природа мовної діяльності, аксіологічна практика словесно-художнього мистецтва. Інакше кажучи, якщо принцип антропоцентризму передбачає своєрідне маніпулювання мовою з боку людини, то дискурсоцентризму – спрямування творчої особистості лінгвальними структурами. У проекції на дослідження це означає висування мовленням певних поетичних форм, які є виразниками відповідних оцінок часу в досліджувану епоху. Наприклад, у текстах поетів-дисидентів спостережено дискурсивне розгортання темпорально-аксіологічних характеристик слова *калина*, яке є символом українського родоводу, що стимулює утворення низки тропеїчних синтагм, які перебувають на межі мікрополів індивідуально-буттєвого та суспільно-історичного часу (пор.: *Калинова кров така ж густа, як кров у наших жилах; шукай червону тінь калини* (Стус (1), с. 148). *Десь під грудьми пече гірка калина* (Стус (2), с. 162). *А воно калина моя батьківщина а я її калинець* (Калин., с. 208). *Калиновою печаттю помітьмо кров свою непорочну* (Сап., с. 126).

Мова пропонує письменникові певний набір усталених форм і засобів не лише з огляду на стильові норми певного літературного угрупування, а й на етнічні ресурси певної лінгвокультури. Принцип *етноцентризму,* який використано в дослідженні, визначає те, що представників однієї мови характеризує спільність асоціацій, оскільки, за кваліфікацією О. Селіванової, будь-яка «мова накидає на довкілля людини сітку етнічної культури, сплетену уявою і навіть фантазією багатьох поколінь» [388, с. 51]. Представників певних етнічних утворень характеризують стереотипи психічної діяльності, способи світопізнання за допомогою мовних та позамовних засобів, а також оцінні пріоритети. Зазначені чинники формують закономірності художнього відображення дійсності, зокрема й словообразні характеристики часу, що пояснює спільні для носіїв певного способу матеріального й духовного пізнання світу риси фрагменту часового боку світобуття. Наприклад, репрезентаційно-семантичні напрямки *час – людина*, *час – довкілля*, які демонструють тексти поетичних

творів, указують на глибинні асоціації, які ми виявили в процесі етимологічного аналізу лексики темпоральної групи [93, с. 86]. Тому зв'язок темпоральної семантики віршових текстів ХХ століття з узуальномовними уявленнями про час дає змогу судити про ступінь ізоморфності етнічної та художньої картин світу. Темпоральний фрагмент поетичної картини світу аналізованої епохи живить словесно-естетичний, ментальний потенціал етнічної, яка володіє своєрідною культурною пам'яттю асоціацій, уживання, сполучуваності, взаємодії відповідних мовних форм. Отож у процесі дослідження словесних образів часу необхідно враховувати принцип *етноцентризму*.

Поетичне мовлення є незамкненою системою, а отже, природним є аналіз словесно-художніх засобів часу на основі принципу *діалогізму*. Підґрунтя вказаного принципу створено в працях В. Гумбольдта (зв'язок мови та ментальності етносу), М. Бахтіна (перегук різних культур), Ю. Лотмана (співвіднесення мови з семіотичним простором культури), О. Селіванової (вироблення моделі ментапсихонетичного комплексу аналізу текстів). У проекції на зміст дослідження діалогізм постає як спосіб взаємодії текстів зі знаннями про специфіку епохи утворення та доби рецепції. Цей принцип вимагає окреслення й інших типів контекстів. Семантика й модальність словообразів часу в поетичних текстах пов'язані зі способом структурування й оцінки знань про світобуття, тобто культурою: указані синтагми сформовано як зрізи дійсності, що виникають на відносно сталій світоглядній основі, оскільки кожен письменник є виразником певних культурних рис. Якщо вести мову про вербальні форми темпорального змісту як елемент світогляду українського народу, то необхідно звернути увагу на освоєння їх у межах національної лінгвокультури, яке можна реконструювати за матеріалами тлумачних, фразеологічних словників. Наприклад, в українській фразеології ми виявили семантичне корелювання лексики темпоральної групи зі словами з семантикою руху, лінійності, аксіологічного виміру [511, с. 10]: *час не жде, покаже час, у добрий час* [561, с. 944]; *заплатити життям, жити заднім умом, життя провчило* [561, с. 294]*; іти*

назустріч смерті, смертна година [561, с. 832]. Те саме можна твердити й про одиниці часу, які використано в поетичних текстах ХХ століття (*Життя людського строки стислі, немає часу на поразку* (Кос. (1), с. 157). *Безліч літ, непроханих, чужих, з якими я минався, може, але не вітався, впхалися у двері* (Бойч., с. 39), хоча у віршових творах зазначені параметри значно розширено.

Художнє мовлення не втрачає зв'язку з етнокультурними первнями, проте воно відкрите й до нових знань про час, світоглядних впливів, які зумовлює розвиток природничих, гуманітарних наук, а також філософської думки. У ХХ столітті було побудовано такі теорії, важливі для розуміння темпоральності: залежності часу від простору А. Ейнштейна (який довів також і те, що роль годинника для кожного явища може виконувати будь-яка система культури); біологічного часопростору В. Вернадського [112]; створено вчення про зворотність часу в межах замкнених систем І. Пригожина; уведено в науковий обіг термін «хронотоп» М. Бахтіна. Час як важливий аспект буття опиняється в центрі уваги екзистенціалізму, феноменології, філософії української ідеї та ін. Перебування українських письменників у спільному з вітчизняними й західноєвропейськими філософами інформаційному просторі, наявність прецедентних текстів спричинюють філософсько-поетичні змістові паралелі (пор. фрагменти з філософських (А. Камю) та поетичних творів): *У мене немає свободи продовжити буття, я раб* [208, с. 55]. – *Нині відпускаєши рабів твоїх, часе* (Плуж., с. 72). *У смертельному світлі фатуму постає даремність будь-яких зусиль* [208, с. 31]. – *Мої очі сумні, як тепла вода, бо ми розійдемось: ти у смерть! а я у смерть!* (Тарн. (1), с. 20). В останньому з наведених прикладів спостерігаємо редукування біологічного часу до безсенсового руху – сутнісної ознаки біологічного простору [66, с. 23].

Окрім цього, на вироблення системи словообразів часу, зокрема їхніх аксіологічних показників, чинила вплив націоцентрична філософія української ідеї, відображена у творах Д. Донцова, Олега Ольжича, О. Теліги й ін. Зазначене явище також потрібно враховувати в ході аналізу

темпоральної семантики поетичних текстів досліджуваного періоду, оскільки система філософських оцінок темпорального аспекту світобуття взаємодіє з аксіологією часу, відображеною у віршових текстах. Існують оцінні паралелі, які характеризують семантику часу, в екзистенційній філософії та творах езистенційного напрямку в літературі; у філософії української ідеї та поезіях представників Празької школи.

Необхідно зауважити, що твори західноєвропейських філософів для українських поетів ХХ століття були прецедентними текстами лише частково. Перегук із філософськими працями знаходимо переважно в текстових площинах письменників, які перебували на світоглядних позиціях екзистенціалізму. Односпрямованість, з одного боку, світоглядних та, з іншого, мовнохудожніх пошуків осмислення часу пояснюємо спільним вертикальним контекстом історії: у зв'язку з війнами, революціями, екологічними катастрофами очевидною стала неможливість раціонального пізнання світоустрою. Основою дотичності українського художнього мовомислення та дискурсу європейської філософії досліджуваного періоду є пресупозиція неспроможності раціонального світопізнання. Остання надає пріоритетності образному мовленню, у якому, за визначенням Ж.-П.Сартра, «слова-речі об'єднуються через магічні асоціації відповідності й невідповідності, як кольори та звуки» [381, с.16].

На думку П. Флоренського, «кожна координата має в певному мистецтві те чи те виявлення, і вона становить певне прагнення. Вже ця обставина має наводити на думку про різні способи сприйняття, розуміння й зображення часу залежно від характеру епохи» [444, с.185]. Як і кожна історична доба, ХХ століття (епоха революції, воєн, чорнобильської катастрофи) створювала унікальний часовий образ, і темпоральне, інтерпретоване в поетичному мовленні, є його органічною частиною. Узагальнений образ цієї епохи знаходимо в поетичних текстах В. Герасим'юка: *Без сповіді, без причастя, невільник гріха навік, волочачи своє щастя, відходив двадцятий вік. В смертельних кільцях здавила історія, як змія. На силу не встала*

сила. Хай буде воля твоя (Гер., с. 68). Картину світу певного часового періоду створено на основі фонових знань про події, які відбуваються в суспільстві. Навколо соціальних змін, історичних ситуацій сформовано значний інформаційний пласт, який, наприклад, в епоху рецепції художніх текстів можна відтворити за даними історіографічних джерел. Тому розгляд семантики одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності має бути здійснено в зв'язках зі світоглядним й історичним *контекстамим доби створення*.

Соціальні умови, у яких перебували письменники аналізованої епохи, позначилися на створенні особистого психологічного клімату творчості. Українські поети формували словесно-художні структури темпорального змісту в добу революції, громадянської війни, часи репресій, у зв'язку з чорнобильською катастрофою. Згадані події, у центрі яких почасти опинялися самі письменники, викликали в них емоційні реакції, що зумовило відповідні оцінки історії, усвідомлення місця в ній людини, а також власної буттєвої місії. Отож аналіз словообразів часу має співвідносити поетичне мовлення зі *психологічним контекстом* творчості письменників.

Використовуючи контекстологічний метод аналізу, не можна забувати про *епоху рецепції* художніх творів, які містять словообрази часу. У сучасних умовах зазнають переосмислення історичні процеси, які відбувалися в минулому, змінено погляди на буття, його сенс, характер людського існування, чому сприяє значний інформативний пласт історіографічних, публіцистичних та філософських джерел, який формує сприйняття семантичного простору історії. З огляду на це в оцінці темпорального, здійсненої на основі текстово-художньої комунікації, важливо виявити спільні дотичні грані аксіології часу автора й реципієнта. Поетичне мовлення є засобом реалізації письменницької телеології, а словесні одиниці часової семантики спонукають читача до вироблення власної світоглядної концепції.

Культурний контекст необхідно враховувати з огляду на зв'язки словесних образів часу з національною, світовою культурою, а також

мистецькими особливостями доби створення, які формує модернізм із його посиленням неміметичності зображення, а також постмодернізм, який характеризує перегляд світоглядних цінностей.

Як бачимо, принцип *діалогізму* пов'язано також із діяльністю читача, який спирається на текстові дані: спільним для нього й автора є мовний і культурний коди. Сприймаючи словесно-образні сигнали художнього тексту, реципієнт вкладає в них як об'єктивний, так і суб'єктивний зміст. Темпоральний фрагмент художньої картини світу постає в різноманітних рольових виявах, які корелюють із низкою оцінок за опозиціями *бажане – небажане*, *розумне – ірраціональне, моральне – аморальне, відоме – невідоме* та ін. Досліджуючи образну семантику темпоральності, важливо враховувати принцип *функціоналізму*, який означає, що словесні образи часу потрібно розглядати у світлі мовленнєвої діяльності. Зазначений принцип спирається на низку функцій поетичної мови.

По-перше, елементи художніх текстів, зорієнтованих на художню мовотворчість, характеризує *естетична функція*, що потрібно враховувати в процесі вивчення тропеїчних синтагм із семантикою часу. Позбавлений предметної референтної опори, не пізнаваний за допомогою спеціалізованого органу чуття, у поетичних текстах ХХ століття час художньо інтерпретовано як зримий і намацальний, джерело звуку й запаху. Словесна естетика темпорального наближує його до людини, формуючи конкретно-чуттєві асоціації: *Приходять дні, що яблуками пахнуть* (Вовк, с. 89). *Аж деренчить полив'яний світанок* (Кос. (2), с. 161). *Життя, як по чорнім біль* (Рубч., с. 108). За твердженням І. Чернухіної, художній час – це «естетичний спосіб мовленнєвого втілення фізичного й філософського аспектів часу» [470, с. 8].

В основі створення словесно-художніх одиниць перебуває уявлення про прекрасне. Мікрообрази часу побудовано завдяки зсуву, зафіксованому за допомогою мовних засобів, у темпоральному фрагменті поетичної картини світу. Компоненти поетичного мовлення в семантичному відношенні

перевищують узуальне, реалізуючи широкий репертуар сполучуваності, конотативні прирощення, багатство форми та змісту.

По-друге, поетичне мовлення виконує *онтологічну функцію*, створюючи образ світу, у якому вербальні форми заміщують реалії, а зображення виходить за межі узвичаєних світобуттєвих уявлень. Оскільки темпоральне є формою існування матерії, четвертою буттєвою координатою, важливою є онтологічна природа його образів. Завдяки перетворювальній ролі уяви словесно-художні засоби використано не для копіювання реальності, а для конструювання нової. Художнє мовомислення за своєю природою креативне, а тому світоглядно альтернативне. Наприклад, у поетичних текстах досліджуваної епохи час неодновимірний, прискорений, уповільнений, зворотний та ін.: *У серпні за старим числом, за стилем Стефаника і Миколайчука* (Гер., с. 36). *Життя – це божевільне раллі* (Кос. (2), с. 267). *Ріжками стрілок ворушить жовтий слимак часу* (Калин., с. 133). *І час закрутився назад, як спінінг* (Заб., с. 58).

По-третє, у дослідженні враховано *епістемічну* функцію поетичного мовлення. Відмінності в складі та сполучуваності його компонентів порівняно з мовним узусом дають змогу глибше зрозуміти дійсність, відкрити її непомічені грані в поетичних ресурсах темпоральної семантики шляхом осягнення невідомого через зрозуміле, стереотипне. У метафорі часу, де його репрезентовано як такий, що має матеріальні референти, зосереджено відомості, пов'язані з буттєвими закономірностями: *Що є життя, як не будинок, повний пустих кімнат?* (Тарн. (1), с. 16). *Макітри смерті зі шликом цукристим* (Анд. (2), с. 47). *І час – лиш перелюб, лиш крадений келих вина* (Андр. (2), с. 36).

По-четверте, необхідно брати до уваги *оцінну функцію* поетичного мовлення, яке містить систему поглядів на дійсність, що зумовлює відповідне ставлення до темпорального, у формі якого існує реальність. Хід часу означують зміни в суспільному, особистому житті, природному світі, їх сприймають як сприятливі й несприятливі, бажані й небажані. Завдяки цьому

відповідні точки, фрагменти темпорального в поетичних текстах оцінно забарвлені: *Життя – немов бурлацькі лями* (Зер., с. 44). *Чи жалко вам за мокрою білизною днів?* (Тарн. (1), с. 28). *Життя – тролейбус. Вік на ланцюжку* (Мойс. (2), с. 66). Сукупність таких оцінок адресовано як валоративний вимір часу реципієнтові завдяки комунікативному посередництву текстоутворень.

Інтегративне вивчення образної семантики темпоральності, під час якого необхідно використовувати відомості нелінгвістичних дисциплін, означає застосування принципу *експансіонізму*. Останній у дослідженні реалізовано як умотивоване використання відомостей інших, поза лінгвістикою, наук. Ідеться про синергетику, терміни якої спроектовано на площину виразників темпоральної семантики; логіку з її термінологічним ресурсом видів модальності; форми світопізнання (філософію XX століття, зокрема оцінку нею історії та індивідуального буття людини).

Розгляд темпоральної семантики має враховувати не тільки наведені *загальні*, а й *спеціальні* принципи. *Семантична відцентровість* передбачає підпорядкування ходу дослідження певній послідовності. Від окреслення референційної, оцінної й репрезентаційної семантики словесних образів часу доцільно переходити до узагальнень, які допомагають виявити функції основних чинників аналізованої субсистеми (атрактора, репелера), а також означення рис її біфуркації, поляризації. У такий спосіб негативну семантику спроектовано на функціональну площину атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини), а позитивну – репелера. З огляду на те, що перший програмує стабільність субсистеми словесних образів часу, експліцитну семантику темпоральності вміщуємо в поле контролю атрактора, а імпліцитну – репелера. *Біфуркацію* окреслюємо як роздвоєння (під дією інформаційної енергії соціокультурного середовища) словообразів часу як виразників експліцитної й імпліцитної семантики, а *поляризацію* – як опозицію досліджуваних поетичних структур на основі оцінної семантики.

Принцип *семантичної комплементарності* полягає у врахуванні кореляції, взаємодоповнюваності образно-референційних, оцінних й образно-

репрезентаційних моделей тропеїчних форм. Оскільки співвіднесеність образів часу з ходом реальних подій створює основу для аксіологічної, деонтичної, епістемічної модальної наповненості темпорального фрагмента поетичної картини світу, а також визначення ролі компонентів тропеїчних структур у просторі лінгвокультури, то можна ставити питання про системні зв'язки референційної й оцінної семантики.

Знання референційної семантики мовних одиниць створює підґрунтя для аналізу мовленнєвих механізмів оцінки. Семантика перебуває в основі модальності, через те розгляд структурно-семантичних типів словесних образів часу, виділення мікрополів периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності мають передувати аналізу оцінних показників цих художніх структур. Семантичні особливості образних форм спрямовують вивчення відповідних їм типів модальності.

З огляду на різні ступені узагальнення, які виявляє образна семантика темпоральності, необхідно встановлювати такі ієрархічні зв'язки між:

а) образно-репрезентаційними моделями й мотиваційними паралелями, які їх формують;

б) мотиваційними паралелями й архетипними сенсами, носіями яких є словесні образи часу;

в) образно-репрезентаційними моделями та функціями іменних синтаксем темпорального змісту в складі предикатно-аргументних структур.

Принцип *семантичної інтерференції* полягає в нежорсткості меж, які пролягають між компонентами окреслених у дослідженні референційних, оцінних і репрезентаційних моделей словесних образів часу. По-перше, поетичне мовлення ХХ століття виявляє інтеріоризацію ідеї національної історії, наповненої драматичними подіями. Через те існує низка тропеїчних синтагм, які перебувають на межі словесних образів суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу. По-друге, образи часу демонструють конвергенцію аксіологічної, деонтичної й інших видів модальності. По-третє, оцінки різних типів, продуковані словообразами часу, накладено одна

на одну позитивними чи негативними полюсами, тому що одні з них у мікрополях є основними, а інші – факультативними. По-четверте, у структурі образних моделей ті самі слова із центральною семою часу демонструють різноманітні синтаксемні характеристики.

Отже, використання відповідних загальних і спеціальних принципів дослідження зумовлюють основні підходи до вивчення компонентів образної периферійної субсистеми як носіїв темпоральної семантики, спрямування останньої на інтегративний, повноаспектний розгляд.

Висновки до другого розділу

1. Поетичні тексти ХХ століття, наповненого знаковими суспільними подіями, характеризує своєрідний «темпоральний поворот», який викликає актуалізацію функцій виразників часової семантики. У процесі окреслення методологічних підходів до вивчення словесних образів часу, які сформовано в межах периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності, потрібно враховувати, що їхню специфіку визначають:

а) одиниці різних рівнів;

б) лексика не лише темпоральної, а інших семантичних груп;

в) пласти темпоральної семантики, які реалізують не тільки предметно-логічний зміст, а й конотацію лексичних одиниць різних семантичних груп у відповідному контексті;

г) основні моделі темпоральної семантики: референційна, оцінна та репрезентаційна, які взаємодіють між собою;

ґ) релевантність, співвідносність указаних моделей;

д) контекстуальні індикатори різних типів, завдяки яким словесні образи з невираженим темпоральним компонентом набувають статусу носіїв часової семантики;

е) основні рольові виміри поетичного мовлення: онтологічний, що зумовлює побудову темпорального фрагмента поетичної картини світу;

естетичний, невіддільний від фігуральності художніх текстів порівняно з мовним узусом; аксіологічний, який формують оператори відповідних оцінок; репрезентаційний, пов’язаний із художньою інтерпретацію часу за допомогою метафоричної семантики й синтаксемних ролей.

2. Риси периферійної площини функціонально-семантичного поля темпоральності, яке становить складне багатовимірне утворення, зумовлюють вибір інтегративного підходу до її вивчення, який полягає в об’єднанні ресурсів традиційних та однієї з сучасних парадигм; методичного й термінологічного інструментарію розділів лінгвістики, які створюють можливості для різнобічного розгляду образної семантики, а також низку пов’язаних із зазначеним вивченням принципів. Така стратегія дослідження дає можливість вивчити референційні, оцінні та репрезентаційні особливості словообразів часу, виявити багатство реалізацій темпоральної семантики.

3. Доцільність застосування до аналізу розгляданої субсистеми апарату лінгвосинергетики випливає з її нелінійної нерівновагової природи, розгортання зв’язків синергійного обміну з маркерами інших, поза темпоральністю, категорій, а також динамічністю, відкритістю до зовнішніх впливів, зокрема вербального й невербального контекстів. Цю субсистему сформовано як середовище флуктуацій, наслідком яких є біфуркації.

4. Словесні образи часу в різній формі моделюють інформацію про нього, яка надходить зовні, хоч їх однаково підпорядковано процесам системного спрямування. Вони функціонують як тропи з вербально вираженим і не вираженим темпоральними компонентами та носії позитивної й негативної семантики. Сутність запропонованого в дослідженні підходу полягає в об’єктивації:

а) функцій атрактора й репелера, розмежованих на лінії експліцитності й імпліцитності, позитивної й негативної семантики словесних образів часу;

б) біфуркації та поляризації всередині аналізованої нелінійної нерівновагової субсистеми .

5. З огляду на те, що в праці заплановано аналіз одиниць указаного польового утворення в референційно-семантичному, оцінному й репрезентаційно-семантичному аспектах, його доцільно здійснювати з використанням загальних та спеціальних принципів, які зумовлюють дослідницькі підходи. Основними очікуваними результатами поєднання методів дистрибутивного, компонентного, контекстологічного, контекстологічно-інтерпретаційного, інтертекстуального, синтаксемного аналізу, семасіологічної процедури польового моделювання та ін. є вивчення ролі образної семантики темпоральності в побудові та функціонуванні нелінійної нерівновагової субсистеми, розгляд її референційно-семантичних, оцінних і репрезентаційно-семантичних моделей у поетичних текстах XX століття.

РОЗДІЛ 3
ЕКСПЛІЦИТНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ОБРАЗНИХ СИНТАГМАХ

3.1. Польові структури. Місце образних синтагм у функціонально-семантичному полі темпоральності

З огляду на семантичну відцентровість дослідження в ході вивчення лінгвокультурної інформації про темпоральне доцільно застосувати семасіологічний підхід, спрямований на розкриття умов існування відомостей про часовий аспект світобуття, закладених у поетичних текстах, специфіку яких становить образна естетика слова. Західноєвропейські філософи мови підкреслюють таку тенденцію, як послаблення номінативної та посилення образної функції лексико-семантичних одиниць у ХХ столітті, що відбувається у зв'язку з модернізмом і постмодернізмом. На думку Г.-Ґ. Ґадамера, «поетичне слово творить значення. Слово, як воно «постає» у вірші, має нову промовлювальну силу» [152, с. 47].

У світлі вказаних явищ у мовознавстві потребує розв'язання проблема реконструкції польового утворення, що об'єднує словообрази часу, тобто текстові фрагменти, наділені, по-перше, категорійною семантикою маркерів темпоральності; по-друге, структурними ознаками, які становлять об'єкт, предмет й основа зіставлення; по-третє, естетичною, онтологічною, аксіологічною та іншими функціями, які виконують одиниці текстів художнього стилю.

Як відомо, термін «поле» представники гуманітарних наук запозичили з фізики. Витоки лінгвістичної теорії польових структур перебувають у працях Р. Іпсена, Й. Тріра, Е. Косеріу, К. Бюлера. Опис зазначеної концепції в мовознавстві здійснено в дослідженні Г. Щура «Теорії поля в лінгвістиці», у якому окреслено такі типи структурно-польових утворень: парадигматичні,

синтаксичні, граматичні, функціонально-семантичні, асоціативні, морфосемантичні [488].

У 80-их роках над змістом зазначеного терміна працював Ч. Філлмор, який розмежував такі різновиди полів: «контрастивні множини», які спираються на протиставлення понять; «таксономія» (її утворюють лексико-семантичні одиниці, споріднені за гіпо-гіперонімічними ознаками); «партономія», яку структуровано на ґрунті відношення «частина – ціле»; «парадигма», в основі якої перебувають слова зі спільним семантичним компонентом; «цикл» та «ланцюг» (скажімо, назви днів тижня); «сітка» (містить слова, на спільність яких указують різні семантичні грані); «фрейм» (до складу належать лексико-семантичні елементи, інтегровані завдяки функціонуванню в спільних ситуаціях) [440]. В основі наведеної типології перебувають логіко-семантичні зв'язки компонентів.

Нині метод польового моделювання поширений у функціональній граматиці, лінгвістиці тексту й семасіології. У зв'язку з цим існує значна кількість джерел, у яких проаналізовано польові структури різних типів. На позначення останніх учені використовують терміни *семантичне поле, лексичне поле, асоціативне поле, поле концепту, поняттєве поле, лексична парадигма, лексико-семантичне* й *лексико-асоціативне поле, асоціативне лексико-смислове поле, асоціативно-смислове поле, лексико-семантична сітка, тематична сітка, функціонально-семантичне поле* та ін. Для нашої праці важливим є вивчення мовознавчих джерел, які з'явилися в межах функціонально-прагматичної парадигми, зокрема досліджень, у яких розроблено теорію основних типів польових утворень, виявлених у художніх текстах, а також тих, які формують уявлення про моделювання вербальних одиниць темпоральної семантики.

В українській стилістиці й лінгвістиці тексту, які розвинуто здебільшого на словесно-художньому матеріалі в тісному зв'язку з лінгвокультурологією, у річищі функціонально-прагматичної парадигми вивченню структури й функцій текстових полів приділяли увагу С. Єрмоленко (лексико-семантичні поля різних типів, реконструйовані на основі текстів фольклору й літературних

творів)[184], [185]; Н. Сологуб (однослівні й неоднослівні поля ключових слів ідіостилів, а також художніх концептів)[405], [406]; Л. Мацько (лексико-семантичні поля текстів художнього стилю) [294]; А. Мойсієнко (поля ключових аперцепційних одиниць поетичних текстів) [309]; Л. Пустовіт (польові утворення компонентів словника української поезії другої половини XX століття)[357]; Ю. Лазебник (асоціативно-семантичні поля текстів культури «срібного віку») [257], [258] та ін. Образні польові утворення розглядала на основі текстів прози, поезії й драматургії 10 – 30-их років XX століття Л. Ставицька [408], [409]. Дослідниця доходить висновку, що «широке розуміння поетичної парадигми як регулярного зближення лексем дозволяє визначити сукупність семантичних інваріантів, на тлі яких проступає лінія еволюції образу» [409, с. 9]. У згаданих працях на основі польового моделювання розроблено основи наукового бачення словесно-естетичної комунікації, діалогічної природи художніх текстоутворень, зв'язку компонентів текстових структур із різними видами контекстів, їхнього перебування у сфері культури.

У російському мовознавстві теорію текстового поля поповнено на ґрунті різних напрямків вивчення словесно-естетичної організації художнього цілого. У комунікативній стилістиці (наукова школа Н. Болотнової) вироблено типологію полів, у якій до уваги взято текстові та міжтекстові структури, однослівні й неоднослівні асоціати певних понять [51], [52], [53]. Як зазначає Н. Болотнова, аналіз текстових асоціативно-семантичних полів став «можливим і закономірним наслідком комунікативно-дяльнісного підходу до тексту як об'єкта пізнавальної діяльності читача й результату текстоутворювальної діяльності автора» [525, с. 255]. У стилістиці декодування відомі праці І. Арнольд, виконані на основі англомовних текстів художнього стилю, у яких розроблено концепцію тематичної сітки, призначеної для вивчення творів, складних для осмислення [7]. Праці російської дослідниці Н. Павлович пов'язано з таким напрямом вивчення польових утворень художніх текстів, як образні парадигми: «це

інваріант низки схожих образів, який складається з двох стійких сенсів, пов'язаних відношеннями ототожнення» [331, с. 29].

У зв'язку з пануванням указаної новітньої парадигми в українському мовознавстві останніх років з'явилася значна кількість праць, у яких розглянуто польові утворення концептів, зокрема художніх. Структури, утворені навколо концептів сакрального змісту, проаналізовано в працях М. Скаб (поле концепту *душа*, розглянуте на основі деривaційного, дистрибутивного й інших мікропольових утворень) [397], Т. Вільчинської (інтегративне утворення, вивчене на базі кореляції з компонентами поля хтонічного змісту)[119]. Польове моделювання є частиною аналізу концептів культурологічного характеру. Ідеться про дослідження Т. Радзієвської [360], Г. Яворської [499], [500]; В. Кононенка [234] (концепти долі, шляху, кольоросимволів та ін.); В. Іващенко (поле концепту *«кобзар»,* побудоване на синонімічних, гіпер-гіпонімічних та партономічних зв'язках) [203]; Н. Мех (текстове поле концепту *Logos*, реконструйоване на основі художніх, наукових і релігійних творів) [300]; К. Голобородька (польові утворення концептосфери індивідуальної мовотворчості) [141],
О. Цапок (поле концепту «краса», змодельоване за допомогою нормативних і позанормативних елементів) [464]; І. Казимир (поле концепту «птах» у мовній картині світу українців) [205] та ін. У дослідженнях Л. Кравець вивчено поля метафор, уживаних у поетичних текстах ХХ століття, у лінгвокогнітивному аспекті з виявленням донорської та реципієнтної зон [241].

Відповідно до традиції, сформованої в східнослов'янському мовознавстві у зв'язку з вивченням маркерів текстових інваріантних ознак, зокрема категорії лінгвістичного часу, учені використовують термін *функціонально-семантичне поле темпоральності* (праці О. Бондарка [96], З. Тураєвої [432], [436], О. Тарасової [417], В. Сидоренко [396], Є. Бондаренко [94], І. Талаш [415] та ін.). Цю традицію започаткував О. Бондарко, який стверджував, що вказане польове утворення «охоплює групування граматичних (морфологічних і синтаксичних), лексичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контекстуальних і т.п.) засобів тієї чи тієї мови, використовуваних для

вираження різних варіантів даної семантичної категорії» [96, с. 5]. Дослідник підкреслює: «Темпоральність – це не тільки семантична категорія, але й двобічна єдність темпоральної семантики й системи різнорівневих засобів її вираження в даній мові, тобто функціонально-семантичне поле» [95, с. 66].

Спираючись на теорію функціональної граматики О. Бондарка, у якій відображено не лише експліцитні, а й асоціативні імпліцитні зв'язки одиниць різних рівнів, З. Тураєва першою запропонувала проектування понять функціонально-семантичного поля на текстові категорії й визнала існування функціонально-семантичного поля часу в художніх текстах [432, с. 125]. На її думку, художню темпоральність моделюють засоби різних рівнів: композиції, лексичної системи, а також різні повтори та ін. [432, с. 94]. Отож функціонально-семантичне поле побудовано з огляду на мовленнєві одиниці та лінгвальні явища, які об'єднує спільність функціональних (текстотвірних) ознак.

О. Селіванова вказує на те, що «маркерами хронотопу в тексті служать засоби різних рівнів, які інтегруються в текстових функціонально-семантичних полях темпоральності й локативності» [389, с. 511]. Обсяг темпоральних маркерів художніх текстів учені визначають по-різному. Оскільки художня темпоральність – це естетично освоєна, трансформована інформація про реальний час, аналіз словесних образів темпорального здійснюють на лексико-семантичному й семантико-синтаксичному матеріалі.

Т. Матвєєва кваліфікує аналізовану категорію як лексикоцентричну. Дослідниця зауважує: «Базовими компонентами категорії часу є слова й словосполучення, які безпосередньо виражають значення часу (*час, рік, учора, майбутнє, під час війни*), а також словосполучення, що позначають дати» [293, с. 31]. Оскільки в категорії художнього часу вбачають відображення найбільш загальних і суттєвих властивостей, ознак, зв'язків і відношень предметів, явищ об'єктивного світу, пов'язаних з однією з форм існування матерії, то основою маркерів аналізованої категорії вчені вважають часову семантику. Одні лінгвісти переконані в тому, що засобами реалізації часових

характеристик є слова з центральними та периферійними семами простору й часу, інші ж доводять, що в художньому тексті носіями семантики хронотопу можуть бути компоненти різних лексико-семантичних груп. Ми підтримуємо думку тих мовознавців, які межі поля темпоральності вважають нежорсткими. З огляду на те, що поняття часу не вказує на матеріальний об'єкт і, з іншого боку, будь-яка назва в певний спосіб пов'язана з часовими поняттями, можна стверджувати, що аналізоване поле є динамічним, відкритим до залучення одиниць різних рівнів, особливо в текстах художнього стилю.

У межах нашого дослідження буде розглянуто вербальні засоби польового утворення з семантикою часу, тому необхідно згадати низку праць вітчизняних лінгвістів, присвячених проблемі семантизації й концептуалізації темпорального та виконаних на основі польового моделювання. Ідеться про монографію Є. Бондаренко «Час як лінгвокогнітивний феномен в англомовній картині світу» (2003) [94]. Моделювання концепту часу відбувається в таких дослідженнях:
Ю. Белозьорової «Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові» (2005) [34]; О. Задорожної «Концепт «час» в українській поетичній мові» (2008) [194]; Ж. Краснобаєвої-Чорної «Концепт «життя» в українській фраземіці» (2008) [243]. У монографії та дисертації Т. Беценко, виконаних на основі фольклорних текстів, змодельовано поле темпоральності як текстової універсалії (2008) [39], [40].

Вивчення темпоральності на матеріалі художніх текстів має певні особливості, оскільки їх характеризує образність висловлювання. У зв'язку з цим постає проблема реконструкції польового утворення, яке містить образні форми з семантикою часу. Очевидно, що його місце в межах функціонально-семантичного поля часу периферійне: дослідники неодноразово підкреслювали, що в центрі вказаного поля перебувають граматичні форми. Є. Бондаренко, наприклад, зараховує метафоричні темпоральні конкретизатори до периферії функціонально-семантичного поля темпоральності [94, с. 154]. Орієнтиром наявності темпоральної семантики для нашого дослідження служить *сема* часу (як логіко-предметна, так і конотема) – найменша

семантична ознака. Сема (в інших дослідженнях – *ноема*, *семантичний компонент*, *семантичний маркер*) відмінна, як зауважує В. Левицький, від *семеми* (окремого значення багатозначного слова) й *семантеми*, яка характеризує значення багатозначного слова [262, с. 114 – 115]. Дослідження семантичної структури мовних одиниць відбувалося в межах логічної семантики, зокрема теоріях референції та сенсу (праці Г. Фреге, С. Кріпке, М. Джонсона, О. Падучевої, Н. Арутюнової, Ю. Степанова, А. Загнітка та ін.). У площині першої розглянуто співвідношення вербальних елементів із реаліями. У межах другої семантику вивчено як варійовану за допомогою контексту, ситуації спілкуванння. Для нашого дослідження важливо те, що, як підкреслює А. Загнітко, «знання референції конкретних імен подібно до знання їхнього смислу забезпечує розуміння конкретного тексту. Референція імені зумовлена не тільки його смислом, але й контекстом, а також прагматичними чинниками» [193, с. 44].

Отже, ураховуючи наведені відомості, у структурі *міжтекстового функціонально-семантичного поля темпоральності* визначаємо місце субсистеми словесних образів часу як *периферійне*. Можна прогнозувати, що семантика темпоральності в межах аналізованої системи функціонує як експліцитна й імпліцитна, підтримувана позамовними чинниками. У зв'язку з цим виникає питання вивчення семантичних механізмів словесних образів часу, їхніх референційних характеристик за належністю до відповідних мікрополів.

3.2. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу

За спостереженням Т. Матвєєвої, «для художнього тексту характерна не вказівка на час, а зображення часу. Образ часу – його невіддільна риса» [293, с. 150]. Семантика образних утворень виявляє, як ми вказували, референційні співвідношення дійсного й текстового універсумів [55, с. 178]. До складу периферійної зони функціонально-семантичного поля

темпоральності в поетичних текстах ХХ століття належать образи, в основі яких перебувають асоціати соціально-історичного часу й у побудові яких беруть участь такі групи загальних назв:

– слова із загальним темпоральним значенням, лексика на позначення часових відтинків або числівники й числівникові сполучення (пор.: *поверхня схвильованих часів, летаргічні століття, на горло наступив планеті сорок третій*): *Накип на поверхні схвильованих часів* (Клен, с. 117). *І освітлює* [*сонце* – А.Б.] *тишу безсилу летаргічних століть* (Малан., с. 79). *І знов на горло наступив планеті (заткавши рот ганчіркою димів) тяжкий злорадний сорок третій* (Бойч., с. 116);

– номінації історичних подій, пов'язаних зі значними людськими жертвами: *революція, війна, голод* (пор.: *революція. Ревуть вулиці; кров веселих воєн, на сопілку грає голод*): *Революція. Воля. Ревуть вулиці. Сон. Револьвер* (Йоган., с. 103). *Грати Скрябіна тюремним наглядачам – це ще не є революція* (Тич., с. 131). *Дітям на сопілку грає голод* (Клен, с. 126). *О найстрашніше з літочислень – війна війною до війни!* (Кос. (2), с. 262);

– слова, що позначають календарний вимір природно-космічного часу (пор.: *новий іюль, квітень спалахнув у січні*): *Другі встають під дзенькіт куль, що двинуть силу революцій в новий октябрь, новий іюль* (Тич., с. 144). *Квітень не всує спалахнув у січні* (Малан., с. 112).

Вербалізація темпорального компонента в складі словесних образів історії сигналізує про системотвірну активність атрактора, який стимулює експлікацію, винесення на поверхню семантики часу. У такий спосіб периферія функціонально-семантичного поля темпоральності як незамкнена субсистема реагує на суспільні зміни.

Як відомо, носії семантики суспільно-історичного часу містять соціокультурну інформацію про певну епоху, суб'єктів історичного процесу, а також історіософські відомості. Словообрази темпорального виникають на основі лексеми із загальним часовим значенням (*час*) і слова, спеціалізованого на позначення суспільно-історичного часу, *історія*.

Використання зазначених номінацій на окреслення історичних подій пояснюємо тяжінням поетичного мовлення ХХ століття, у якому осмислено драматичні моменти національного буття, до світоглядних узагальнень. Периферійні компоненти функціонально-семантичного поля темпоральності утворено завдяки семантико-синтаксичним зв'язкам слів *час, історія* з одиницями на позначення таких предметних груп:

– «людина» (формують уявлення про ворожість історії), пор.: *підлі і скупі часи, злі часи; часе мій! О жорстокий! І весь в крові; історія покладає хрест (Та нарікає нарід вельми на злі часи* (Клен, с. 147). *Благословен єси, часе мій! О жорстокий! І весь в крові!* (Плуж., с. 164). *Наші підлі і скупі часи* (Зер., с. 127). *На груди цієї землі покладає історія із шляхів, племенами протоптаних, вічний хрест* (Малан., с. 70));

– «суша», «флора», «фауна», «їжа», на тлі семантики яких історія постає як неосяжна, невідома, а також неприємна й небезпечна (пор.: *бір історії, пустеля часу, хліб історії черствий): Час уже пахне полином* (Лиша, с. 146). *Ось вони, дикі звірі (бестії) з чорного бору твоєї історії* (Тарн. (2), с. 56). *Пустеля часу смеркає в подобі людській* (Сап., с. 30). *Жуємо хліб історії черствий* (Калин., с. 177);

– «механізми», «знаряддя», «сільськогосподарські роботи», які спрямовують бачення історичного часу як динамічного та загрозливого для людини (пор.: *годинник історії б'є, перпетуум мобіле історії: мої убивці – правнуки твоїх*): *Годинник історії б'є* (Ант., с. 254). *І був то час покосу, бо кат потів, як віл, і в дар богам приносив копиці мертвих тіл* (Клен, с. 98). *Хай час по нас пройде важким залізним плугом* (Клен, с.101). *Перпетуум мобіле історії: мої убивці – правнуки твоїх* (Кос. (2), с. 286).

Низка образних паралелей спирається на зближення уявлень про час і вогонь, воду, вітер, розгортання цих конкретно-чуттєвих вражень у семантичній площині історії, яку характеризує потужна сила стихій (пор.: *вогненний час, хвиля історії, історія – вітрами*): *Молімось про вогненний*

час! (Малан., с. 174). *Я – хвилею історії виплеснений* (Сем., с. 59). *Історія – вітрами над простором* (Малан., с. 66).

У поетичних текстах функціонують образні утворення, в основі яких перебуває лексема *врем'я*, сполучена з лексикою на позначення негативних рис людини*: Врем'я ненатле* (Неч., с. 77). *Врем'я люте* (Циб., с. 13). Прозора внутрішня форма цього слова сприяє тому, що лінійний за своєю природою несприятливий для людини історичний час окреслено як повторюваний, циклічний.

Наведені образи діалогізують з епохами створення та рецепції, а також широким контекстом національної історії, у яких сформовано аксіологію суспільного буття нації. Указані механізми контекстуальної взаємодії спрямовано на вироблення емотивно-естетичної інформації, яку формує зсув у просторі темпорального світу порівняно з узуальномовним уживанням, унаслідок якого відбувається зближення номінацій часової семантики, що не мають матеріальних референтів, з одного боку, та мовних одиниць площин, за якими постають опредмечені реалії, з іншого. Лексику, з якою темпоральні номінації перебувають у семантико-синтаксичних зв'язках, об'єднує негативна оцінка, яку зумовлює ставлення до суспільних змін. Використання виразників негативної семантики відбувається внаслідок селективного стилістичного відбору, здійснюваного під впливом примножувальної та зміцнювальної спрямованості атрактора як визначального чинника субсистеми образів часу.

Зокрема, у слові *час* (порівняно з узуальномовними утвореннями *лихі часи, важкі, тяжкі часи*) розгорнуто широкий спектр сполучуваності: у такий спосіб розширено семантичний вимір історії. Ця вербальна одиниця контекстуально взаємодіє з лексикою на позначення негативних рис людини, ушкодженого тіла, негативних емотивних вражень, горіння, природних явищ, а також сільськогосподарських знарядь і робіт. Найбільш активно її вживають у поезії 20–30-их років, що пов'язано з інтенсивністю флуктуаційних субсистемних процесів унаслідок розгортання інформації про

час, поглиблення світоглядних оцінок суспільних подій у добу національно-історичних випробувань (під час громадянської війни та репресивних заходів влади).

Аналізовані словесно-художні одиниці інтегровано здебільшого за допомогою семантики небезпеки, негативних вражень загалом. У такий спосіб створено уявлення про ворожість історії щодо української людини. Наведену словесно-художню інтерпретацію підтримують історіографічні дані про зазначений відрізок часу, а також концепція темпорального у філософії екзистенціалізму, згідно з якою час має владу над людською істотою (пор. в А. Камю: «Вона (людина – А. Б.) належить часу і з жахом усвідомлює, що час – її найлютіший ворог» [208, с. 30]. Українські письменники (Є. Маланюк, Є. Плужник, В. Барка, Ю. Тарнавський та ін.) перебувають на позиціях екзистенціалізму в літературі, тому їхні тексти засвідчують значну вагу темпоральної семантики. Проте екзистенціалізм існує як сукупність прецедентних текстів лише для деяких українських письменників, тому, очевидно, семантичні точки дотику філософського й поетичного дискурсів визначає насамперед характер національно-історичного часу ХХ століття.

У ході структурування розгляданих тропеїчних синтагм відбувається семантико-синтаксична взаємодія словесних одиниць, підкріплених та не підкріплених за допомогою матеріальних референтів, тобто неоднорідних за денотативною співвіднесеністю (пор. денотативні площини «час», «людина», «мистецтво», «живе довкілля», «неживе довкілля» та ін.) (*стопа історії, оперета історії; скривавлений час*): *Тут що не миля, то стопа історії* (Малан., с. 162). *Свій терновий вінок посипає конфеті мій скривавлений час* (Плуж., с. 184). *Весела вдовичка в віденській опереті історії* (Тарн. (2), с. 28). *Уроків історії не вчимо* (Кос. (2), с. 267). Периферійна субсистема функціонально-семантичного поля темпоральності виявляє себе як учасник обміну дискурсивними даними: вона акумулює інформаційні сигнали,

пов’язані з низкою негативних суспільних змін, віддаючи, у свою чергу, у соціокультурний простір оцінно марковані образні утворення.

Слова *історія* та похідні є стилістично вагомими в складі художніх одиниць темпорального змісту в поетичних текстах Є. Маланюка та Ю. Тарнавського, що пояснюємо історичним та психологічним контекстами їхньої творчості. Відомо, що Є. Маланюк брав участь у громадянській війні в складі керівництва УНР, а поему Ю. Тарнавського «У РА НА» створено у зв’язку з осмисленням сутності національно-історичного часу після чорнобильської трагедії: *Історія не зморить*ся (Малан., с. 278). *Сироти історії* (Тарн. (2), с. 70). Семантику динамічних суспільних змін профільовано в словообразах *вітер історії, вітер історичний*: *Віє вітер історичний: він знов не чує і не зна* (Малан., с. 54). *Вітер історії свище в тирсі бандур* (Тарн. (2), с. 94).

У поетиці часу Ю. Тарнавського у складі заперечного метафоричного порівняння слово *історія* перебуває в семантико-синтаксичних зв’язках із прикладкою, утвореною на основі назви твору української літератури: *Маємо не історію – хроніку родини Люборацьких!* (Тарн. (2), с. 83), що засвідчує інтертекстуальні відношення аналізованих тропеїчних форм, уміщення їх у дискурс лінгвокультури. Відомо, що роман А. Свидницького «Люборацькі» містить розповідь про нещасливі долі членів цієї сім’ї. У такий спосіб створено словесно-художні сигнали, які формують ставлення до закономірностей національно-історичного часу.

Тропеїчні форми темпоральної семантики утворено на основі мовних знаків значних часових періодів, осмислення яких дає змогу створити художньо-історіософські уявлення, – *століття, сторіччя, вік, епоха, тисячоліття.* Слово *епоха* іншомовне: воно походить із грецької мови [394, с. 204], як і лексема *історія*. Брак в етнічній мовній картині світу українців спеціалізованих лексичних форм на позначення історичного часу пояснюємо рустикальним характером української нації, орієнтиром якої був не лінійний (історичний) час, а хліборобський цикл. Широке використання наведених

іншомовних слів темпорального змісту в поетичних текстах ХХ століття, насиченого суспільними змінами, засвідчує спрямованість художнього мовомислення в річище історичності.

У складі образів темпорального зазначені лексеми перебувають у семантико-синтаксичних зв'язках зі словами на позначення:

– негативних дій, рис, фізичних станів людини, крізь призму яких історія постає як безжальна, вельможна, неспинна й байдужа до всіх особа (пор. : *скорбота – тавро тисячоліть, епоха сувора, мовчать віки*): *Скорбота – тавро твоїх тисячоліть* (Малан., с. 219). *Віки минули і віки грядуть* (Кос. (2), с. 262). *Епоха наша – і сувора, і трагедійна, і велична* (Світл., с. 129). *Чому ж мовчать віки?* (Рим. (3), с. 14). *Посивіли віки* (Сап., с. 75). *Вікам посивіли вже скроні, а все про волю не чувать* (Кос. (2), с. 201);

– знарядь убивства, які спрямовують уявлення про динамічність і загрозливість історичного часу (пор.: *епоха дзичала, як стріла; дзвенить гільза, як епоха; стріло віків*): *Лиш епоха пекуча і димна ще дзичала крізь ню, як стріла* (Малан., с. 82). *І дзвенить та гільза, як ціла епоха* (Драч (2), с. 88). *Прострель мене наскрізь, стріло віків!* (Сем., с. 104).

Вироблення словесно-художньої версії часу відбувається за допомогою лексики темпоральної групи та назв зримих реалій: антропологічних, зоологічних, геологічних та ін. (пор.: *псами виють епохи, сталагмітні століття, полум'я віку*): *Псами виють епохи* (Малан., с. 85). *Вмирала з ним епоха* (Кос. (2), с. 250). *Прапор надії у полум'ї віку іще не згорів* (Драч (1), с. 139). *Це вона (вітчизна – А.Б.) відкладає століття, мов яйця* (Андрух. (2), с. 93). Символічні світоглядні паралелі, у яких темпоральне осмислено крізь призму стихій води, вогню й повітря, трансформовано в площину історичної подієвості з метою створення семантичного профілю інтенсивності, потужності та масштабності суспільних явищ (пор.: *епоха вітряна, грозяні століття, палає епоха*): *А над світом палає епоха* (Малан., с. 141). *Шуми, шуми, рясне верхів'я, епохо наша*

вітряна! (Тич., с. 211). *В солончаках століть згубили сите тіло* (Драч (1), с. 104).

На думку Н. Арутюнової, ««мову часу» побудовано, як і мови інших абстрактних понять, на метафорах й аналогіях» [8, с. 53]. Наведені словесно-художні форми вказують на освоєння часової семантики, референти якої не матеріалізовано, за допомогою вербальних компонентів предметних сфер, реалії яких підлягають пізнанню за допомогою конкретно-чуттєвих аналізаторів. У такий спосіб історичний час художньо змодельовано з огляду на риси об'єктів видимого світу.

Розвиток історичного процесу визначає подієвість, уявлення про яку стимулює побудову словесних образів часу на основі лексико-семантичних одиниць, які позначають масштабні суспільні явища, пов'язані з численними людськими жертвами *(революція, війна, голод)*. Світоглядно вмотивованим є утворення образних форм на основі контекстуальної взаємодії лексем *війна* та *революція* зі словами, що вказують на дії та фізичні, а також негативні психічні стани: драматичні події в суспільстві виявляють владу часу над людиною *(революція в сурми сурмила, війна вечеряла серцями, плач овдовілих війн*): *Революція в сурми сурмила* (Фальк., с. 133). *Війна вечеряла серцями, що жито сіяли* (Хол., с. 17). *Свічечка тиші земними рубцями скапує плачем овдовілих війн* (Сап., с. 140). Логіку художнього пізнання, розгорнуту завдяки словесним образам історії, створено на основі співвіднесеності властивостей конкретизованих й абстрактних референтів (пор.: *огні революцій, конала війна, чисті рани революції* та ін.): *Здоров'я палив на огнях революцій, ковтаючи кров* (Фальк., с. 36). *То конала Війна велика і ніяк не могла сконать* (Малан., с.164). *Чистими ранами революції (думка – А.Б.) зяяла* (Кос. (2), с. 142).

Т. ван Дейк підкреслює, що «вибір можливих тем дискурсу залежить від організації наших загальнокультурних даних» [107, с. 54]. Периферійна частина функціонально-семантичного поля темпоральності вербалізує інформацію, яка надходить зовні, з обширу соціокультурних змін, що зумовлює

формування словесних образів часу. Художню інтерпретацію революційних подій як виходу з повсякденності в простір небуденного, яким є й мистецтво, створюють контекстуальні зв'язки слова *революція* з онімами – іменами митців і літературних персонажів, що засвідчує діалогічні відношення словообразів темпорального в дискурсі культури: *Потужно революції диктують на землі: Шевченко – Уїтмен – Верхарн* (Тич., с. 147). *Революціє – зранена Сольвейг!* (Йоган., с. 104). Як відомо, *Сольвейг* – героїня п'єси Г. Ібсена «Пер Ґюнт», уособлення вічної нареченої. Уживання цієї власної назви в ролі прикладки до вказаного слова пояснюємо авторською інтенцією зображення суспільних змін як вияву неповторного, незвичайного.

Словесно-художнє окреслення трагедії голодомору увиразнює паронімічна атракція (пор. звукосемантичні зв'язки слів ***голод, голий, глід***, за якими постає уявлення про лихоліття): *У просторах – по кістках – великих горах у гарматнім громі гупа – голий Голод* (Осьм., с. 25). *День давився голодом і глодом* (Бойч., с. 105). Слово *голод* у поетиці історичного часу Ю. Клена асоційовано з негативними слуховими враженнями, що поглиблює оцінну семантику наведеного слова: *Голод сурмить, як осел* (Клен, с. 82). *Голод гучно дмухає в трубу* (Клен, с. 181).

Указані словообрази історії продукують поняття небезпеки, інтенсивності та масштабності. Їх зафіксовано переважно в поетичних текстах 10–30-их (у добу революції, громадянської війни, голодомору), рідше –70–80-их років, у відтинку яких ці події осмислено ретроспективно, на відстані часу. Таке кількісне домінування відбувається завдяки оперативності аналізованої субсистеми в реагуванні на історичні події в межах схеми «виклик – відгук», унаслідок чого енергетику негативної інформації про суспільні зміни матеріалізовано в образних формах із семантикою часу.

Незначний обсяг в українській мові спеціалізованої лексики на позначення історії спричинює вживання слів, які в мовному узусі окреслюють циклічні зміни в природі. Отож для створення згаданих художніх форм використано лексику на окреслення календарного виміру космічного часу. У

поетичних текстах 10–30-их років відбувається побудова образів суспільно-історичних явищ за допомогою лексико-семантичних одиниць на позначення пір та місяців року *зима, весна, квітень (Квітень)* й ін., поштовхом до утворення яких стала, на нашу думку, символіка жовтня (Жовтня). Ужиті з великої літери, ці слова набувають символічного змісту.

Використання наведених лексико-семантичних одиниць як основи аналізованих художніх фрагментів асоціативно вмотивовано. Лексеми *зима, січень, лютий* пов'язано з неприємними фізично-температурними відчуттями, тому їхню семантику спроектовано на уявлення про небажані суспільно-історичні умови (пор. в А. Мойсієнка: *Жили як вміли і як знали ми – від зим сибірських, на світанку сходжених, аж до хурдиг сибірської зими* (Мойс. (2), с. 12)). Слова *весна, квітень* мають позитивний асоціативний ореол, який стимулюють сприятливі кліматичні зміни. Наведені словообрази часу надаються до вироблення уявлень про нові суспільні події. За спостереженням Л. Ставицької, «назви пір року постають стилетворчим та системотворчим чинником художньої мови, адже притаманний їм оцінний потенціал легко спрямовується у площину соціально-психологічного клімату епохи» [408, с.16].

Покладання надій на революційні події, суспільні зміни зумовлює утворення образних форм, побудованих з опорою на подієву шкалу вимірювання історичного часу, яка постає альтернативою календарному виміру: *Все ж таки у нас уже жовтень, а у всесвіті ще тільки лютий* (Йоган., с. 55). *Ось – Квітень розцвітає в Січні* (Малан., с. 35).

Референційне зміщення в зображенні історії (пор.: *пролетарський май, створимо вічну весну*) виникає внаслідок порушення кореляції означуваного з означником: *Жовтень (революція), весна (суспільне оновлення)*; антифразису: *Де Жовтня хміль? Нема* (Малан., с. 65). *Нехай читач перепочине трошки. І, щоб забути пролетарський май, хай меду рідного скуштує ложку* (Клен, с. 117). *Зоремо ж землю, засіємо, створимо вічну весну* (Тич., с. 300).

Більшість наведеної лексики, що вказує на космічний час, співвіднесено з загальною аксіологією певних історичних відтинків, тоді як лексема *жовтень*, окрім цього, має календарну закріпленість. У такий спосіб вимірність часу поступається місцем його аксіологічній сутності. Із погляду феноменології, історичний час спирається меншою мірою на хронологію подій, більшою – на глибинну природу явищ реальності: на думку М. Гайдеґґера, епоха означує не певний період, а «буття в аспекті заглибленості в посутнє» [453, с. 396].

Нечисленність у лексико-семантичній системі української мови спеціалізованих форм на позначення історичних подій зумовлює вживання для утворення образів історії лексем *доба* та *день,* які в мовному узусі окреслюють природно-космічний час. Вони перебувають у контекстуальних зв'язках з оцінно забарвленою лексикою на позначення:

– властивостей і дій хижих тварин, акумулюючи семантику небезпеки (пор.: *доба жорстока, як вовчиця; доба рикає): Доба жорстока, як вовчиця* (Ольж., с. 54). *Доба скригоче і рикає* (Малан., с. 136);

– мистецьких реалій, які є словесними сигналами критичного ставлення до суспільних змін*: І дні – сіренькі епілоги віків* (Плуж., с. 85). *Дні жорстокої, лихої прози* (Клен, с. 193).

Референційне зміщення відбувається завдяки взаємопроникненню в межах аналізованих словесно-художніх утворень часової семантики, з одного боку, та змісту одиниць денотативних сфер «людина», «довкілля», з іншого (пор.: *сталь нової доби, доба гримить у залізі й вогні, дні висять на шибеницях*): *Сталь нової доби, що завершує коло одвічне* (Ольж., с. 65). *Доба ось гримить у залізі й вогні* (Малан., с. 273). *Дні висять на шибеницях і вітріють* (Бойч., с. 32). *Доба в сон провиса* (Анд. (2), с. 152).

За висловом П. Рікера, «поетичні твори взаємодіють із дійсністю відповідно до їхнього референційного ладу – ладу метафоричної референції» [368, с. 97]. Зазначені словесно-художні утворення діалогічно пов'язано з національним буттям загалом і, зокрема, подіями революції, громадянської

війни, а також епохою рецепції, яка збагачує досвідом суспільних (революційних) змін, тому вони створюють переважно негативний семантичний профіль історії. Останній сформовано під впливом атрактора, який розгортає негативну інформацію про суспільні події з погляду антропометричного виміру, підтримуючи аксіологічну однорідність як чинник рівноваги субсистеми.

Перебування історичних подій на шкалі часу, яку зумовлює визначальна подія сакральної історії (народження Ісуса Христа), викликає актуалізацію для структурування образів числівникових форм на позначення дат, пов'язаних із війнами, голодомором *(тридцять третій рік, тридцять третій рочок, сорок перший*). Останні побудовано за допомогою контекстуальних зв'язків порядкових числівників із лексикою на позначення насильницьких дій та негативних рис людини (пор: *проклятий тридцять третій рік, на горло наступив планеті сорок перший, трупи клав на вози тридцять третій рочок*): *Де фільм, який нам показав би голод, отой проклятий 33-ій рік?* (Клен, с. 115). *Тоді на горло наступив планеті кривавий сорок перший мов жандар* (Бойч., с. 108). *Трупи клав на вози тридцять третій рочок* (Хол., с. 70). У наведеному останнім прикладі з поезії М. Холодного демінутив *рочок* акцентує негативний вектор історичних змін, голодне лихоліття, геноцид.

Бачення загального драматичного характеру національної історії в ХХ столітті зумовлює актуалізацію в складі мовних образів часу словосполучень *двадцятий вік, двадцяте століття* та встановлення їхніх контекстуальних відношень зі словами й словосполученнями на позначення насильницьких дій людини, її фізичної активності (пор.: *двадцятий вік на закривавлену правицю надяг залізну рукавицю, двадцятий невгамовний рік*): *І ось зійшов двадцятий вік. На закривавлену правицю надяг залізну рукавицю* (Клен, с. 141). *Нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (Кос. (2), с. 100).

У поетичних текстах П. Тичини відбувається семантико-синтаксична взаємодія словосполучення *двадцятий вік* із мовними знаками національної,

всесвітньої культури: *Над двадцятим віком кукіль та Парсифаль* (Тич., с. 130). У словнику-довіднику В. Жайворонка подано таке тлумачення слова *кукіль*: «поле, де росте кукіль, називають чортовою нивою, бо то нечистий його засіяв…За Біблією, кукіль – це грішники, що засмічують людство, ниву Божу» [532, с. 318]. Носієм семантики гріховності є й онім *Парсифаль* (ім'я героя однойменного твору французького автора XI століття Кретьєна де Труа, лицаря, який через страждання, спокуту прямує до співчуття). Семантику цього образу часу підтримує макроконтекст поезії П.Тичини «Кукіль», в імпліцитній структурі якої повторено сему 'гріх': *Стріляють серце, стріляють душу – нічого їм не жаль…Сіло собі край вікна, засунуло пучечку в рота, маму визирає. А мати лежить посеред вулиці з півхунтом хліба у руці…Над двадцятим віком кукіль та Парсифаль* (Тич., с. 130). У такий спосіб відбувається діалогічна дискурсивна взаємодія мовнохудожніх форм темпоральної семантики з аксіологічною системою християнського світогляду.

У поетичних текстах XX століття числівники й числівникові сполучення на позначення календарного часу винесено в сильні позиції – заголовки текстів із метою підкреслити художню домінантність форм темпорального змісту (пор.: «Май 1935 року» Є. Маланюка, «На рік 1911-й» М. Вороного, «Літо 1963-го року», «22» Л. Костенко, «1922» О. Ірванця, «Прохід вулицею Академічною (версія 1983 року)» В. Неборака; «Аркуш із блокнота: 19.09.1990» О. Забужко та ін.). Наведені приклади пояснюємо проникненням у художній стиль рис публіцистики (пор.: Є. Маланюк «25 травня 1926 року»), рідше – алюзій на літописання, враховуючи й іронічні (пор.: О. Ірванець «Відліт з Академічної року Божого 1997-го», Р. Лиша «*Літа Божого тисяча дев'ятсот вісімдесят дев'ятого*»).

У побудові периферійної зони вказаного польового утворення беруть участь не лише загальні, а й власні назви. Сакральна та світська історична подієвість є орієнтиром для сприйняття поетами сучасних їм суспільних змін або створення історіософських висновків. Спостережено утворення

експліцитних образів часу на ґрунті хрононімів – назв минулих історичних епох, а також християнських свят і важливих моментів сакральної історії та похідних. Ці власні назви завдяки давньому функціонуванню в дискурсі лінгвокультури супроводжує відповідний аксіологічний комплекс (пор.: *Ренесанс, Великдень, Благовіщення*): «*Благовісна днина* – одне з християнських свят, присвячених біблійній події: цього дня архангел Гавриїл сповістив Діві Марії про народження Ісуса Христа» [532, с. 40]. Написання деяких із наведених онімів із малої літери сигналізує про негативну конотацію, яку сформовано завдяки вербальному й історичному контекстам, що створює енергетичний імпульс для розвитку аксіологічних можливостей субсистеми словесних образів часу (пор.: *чорна рада, ренесанс*): *Іде чугунний ренесанс, байдуже мружить око* (Тич., с. 93). *Цей смертний сон, цей Ренесанс лихий* (Малан., с. 100). *Мов відгомін напухлий і глейкий, трухлявіла в майбутнє чорна рада* (Бойч., с. 119). У такий спосіб виявлено загальні закономірності священної, національної та всесвітньої історії. Прецедентні імена перебувають у контекстуальних відношеннях зі словами на позначення таких понять: антропологічних, географічних, мистецьких: *Життєрадісний Великдень Майбутнього* (Каз., с. 138). *Я чую увертюру апокаліпсису* (Кос. (2), с. 538). Наведені образи часу інтегрує семантика лиховісності, загрози існуванню, а також очікування прийдешніх позитивних історичних змін: *О земле батьківська, клятьбо бездольна, моя країно Благовіщення* (Ант., с. 184)). Указані хрононіми семантично спроектовано на різні онтологічні площини (ідеться про реальність і книжну дійсність), що зумовлює текстово-дискурсивну природу словообразів часу, побудованих на ґрунті цих онімів. Зазначені слова діалогізують із добою створення та рецепції (остання збагачує досвідом суспільно-політичних зрушень).

Як бачимо, компоненти образного мікрополя утворено на основі загальних та власних назв – лексики темпорального змісту, яка має загальне часове значення, позначає суспільно-політичні явища, відтинки історичного часу та його конвенційний вимір, а також природно-космічний, календарно-

міфологічний час. Розглядана образна субсистема є незамкненою для інформаційного обміну, суспільних та культурних впливів. Регульована стабілізувальними зусиллями атрактора, вона виявляє здатність моделювати дані, які приносить історичний контекст, у вигляді тропеїчних форм переважно з негативним оцінним забарвленням, які мають експліцитний часовий компонент й, у свою чергу, стають надбанням соціокультурного універсуму. Мікрополе суспільно-історичного часу виявляє не тільки відносну стабільність у вживанні в 10–90-их роках лексики темпоральної групи, а й зрушення, які полягають у використанні певних лексико-семантичних елементів для побудови словесних образів.

3.3. Референційно-семантичні характеристики словообразів індивідуально-буттєвого часу

Як відомо, людина існує не лише в історичному вимірі, а й у власному лінеарному часі, на шкалі якого фіксовано народження й смерть, дитинство, юність, зрілість, тобто перебуває в різних фазах як істота, яка підлягає глобальним законам плинності й дискретності існування. Ці чинники стимулюють утворення текстових фрагментів на основі лексики темпоральної групи (*час, день, рік, весна, осінь, зима, літо, доля, життя, буття, смерть, дитинство, юність, старість*, а також *безсмертя* та ін.).

Є. Бондаренко підкреслює, що XX століття приносить докорінне переосмислення часу в напрямку його розуміння як екзистенційної даності, яку переживає людина [94, с. 275]. У зв’язку з тим, що лексему *час* наповнює загальний темпоральний зміст, на її основі утворено словообрази як історичного, так й індивідуального буття. У фрагментах з експліцитним часовим компонентом зазначене слово перебуває в контекстуальній взаємодії з формами особових та присвійних займенників *я, ти, мій, твій* та ін., актуалізуючи посесивні відношення в межах структури світоглядного характеру *людина – час* (*твій погонич – час; час тобі холодну ніженьку кує;*

мій час на мене кряче круком): *А твій погонич – час* (Тарнав., с. 19). *А час тобі холодну ніженьку кує!* (Вінг., с. 147). *Так час біжить захланний, наближує мене до реченця* (Стус (1), с. 92). *Тепер мій час на мене кряче круком* (Рубч., с. 24). *Час крізь тебе протік* (Гер., с. 90). *Дай через час на руках тебе перенесу* (Драч (2), с. 170). *І час мій мене змете, змеле* (Ірв. (1), с. 243). Відомості про закономірності людського існування, опиняючись в інформаційному фокусі атрактора, спроектовано переважно в негативну конотацію лексики на позначення індивідуального буття. У поетичному мовленні Б. Бойчука, як ми зазначали, естетично освоєно категорію «тимчасовості» (М. Гайдеґґер) і стилістично навантажено мотивовані словом *час надчасний* та *час тинний* (за допомогою розриву лексеми *частинний* увиразнено уявлення про дискретність існування) [67, с. 48]: *Живеш не можучи проникнути поза часовість живеш не можучи прийняти тимчасовість* (Бойч., с.195). *Ти усвідомлюєш що вже не вийдеш поза себе що будеш незакінчений час тинний* (Бойч., с. 195).

Уявлення про життєвий лінеарний та природно-космічний час пов’язані між собою, що зумовлює використання лексики на позначення природно-циклічних змін у складі образів індивідуально-буттєвого часу. Зафіксовано тропеїчні форми, утворені за допомогою лексеми *день*, сполученої з особовими, зворотним та присвійними займенниками (*я, себе, мій, твій, свій* та ін.). Зазначене слово темпорального змісту перебуває в контекстуальних відношеннях із лексикою семантичних груп «людина» та «довкілля» (*день мій хилиться буденно; дні мої, дивні діти; день твій згас; дні твої, наче вода; відліпити від себе день, мов нав’язлу іриску*): *День мій хилиться буденно* (Малан., с. 240). *Дні мої, мої дивні діти* (Йоган., с. 49). *День твій згас, його не вернеш ти* (Свідз., с.124). *Дні твої, наче вода* (Андрух. (2), с. 89). *Болючі дні, безсонні мої ночі* (Кос (1)., с. 47). *Відліпити від себе цей день, мов нав’язлу іриску* (Заб., с. 209). Аналізовані словесно-художні фрагменти інтегрує семантика динамічності, незворотності, буденності, а також негативних емоційних вражень, яку підтримує

внутрішній потенціал лексики негативного змісту (пор.: *буденно, безсонний, болючий* та ін.).

Образи індивідуально-буттєвого часу спираються на слова *рік* та *літа*, внутрішню структуру яких змодельовано на основі лексичних парадигм «людина» й «довкілля» (*чоло проорюють роки, безліч літ впхалися в двері, літа мої літання мчать на конях*): *Чоло проорюють роки* (Малан., с. 453). *Безліч літ, непроханих, чужих, з якими я минався, може, але не вітався, впхалися в двері* (Бойч., с. 210). *Щасливі літа в ряд постав, як копи на лугу* (Свідз., с. 171). *Ми потім досилим і дні, і роки* (Гер., с. 121). Наведені синтагми, серед яких переважають метафоричні утворення, скріплюють семи руху, масштабності, а також посягання.

Існування людини як природної істоти пов'язано з космічним циклом. Назви пір року (*весна* – в значенні 'юність'; *осінь* та похідні й *зима* – в значенні 'старість'), рідше – місяців, які асоційовано зі станом природи, формують ставлення до етапів індивідуального буття*: Іду в захопленні й нестямі, весни розспіваної князь* (Ант., с.104). *Нам ще не чуть зимових наших дзвонів* (Вінг., с.173). *Вже й зима моя доганя мене, а я все біжу за тим березнем* (Моз., с. 427). Такі паралелі інтегровано за допомогою сем оцінки, а також колірних уявлень (пор., наприклад, хроматичні риси снігу й сивини).

Індивідуальне буття неодновимірне у своїх виявах, що стимулює словесно-художнє осмислення поняття долі. Темпоральний зміст лексеми *доля* пов'язано з тим, що вона спирається на сему 'життя': це відображено в словниковій дефініції аналізованого елемента: «1. Напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, долі людини. Умови життя, життєвий шлях і те, що на ньому виникає» [552, І, с. 360]. У поетичних текстах ХХ століття зазначену вербальну одиницю сполучено зі словами лексико-семантичних груп «людина», «довкілля» та «рух», аналогізовано з матеріальними реаліями (пор.: *сумний розбиток долі*, *писала доля ночі під копірку, плавба долі*): *Що то є – лежати тихо, мов сумний розбиток долі* (Укр., с. 286). *Прикликаєш*

дотепер ти заблуканої долі кораблі (Тарнав., с. 42). *За вікном хлюпочеться плавба твоїх літ і долі гомінлива* (Вінг., с. 165).

Як відомо, *доля* в архаїчному світогляді бачилася вищою, проте наділеною людськими якостями істотою, від якої залежить якість і тривалість людського життя. На думку Ю. Степанова, в індоєвропейській культурі в долі вбачали не тільки активного виконавця дії, у ролі якого вона поставала як творча надприродна сила. Їй приписували не тільки агентивні риси, а бачили долю також як визначену заздалегідь. Неоднозначність цього поняття в індоєвропейському контексті визначає його специфіку [554, с. 33].

Широкий спектр сполучуваності зазначеного слова з лексикою денотативної сфери «людина» в мовному узусі й текстах поезій можна пояснити тим, що в національній ментальності долю сприймали здебільшого як діяльну силу. За спостереженням Л. Кравець, в українській поезії ХХ століття її «осмислювали як особу жіночої статі, чому сприяли граматична форма слова *доля* та наївно-мовні уявлення» [241, с. 251]. Порівняно з мовним узусом у ході використання лексеми *доля* в складі мікрообразів часу освоєно семантичний вектор сполучуваності «рух» (пор. фразеологізми *доля зглянеться, доля усміхнеться, доля маслом губи змастить, доля обділила, доля підставила ногу, доля судила, доля увірвала нитку, доля гірка, доля щербата, чорна доля, лихая доленька та ін.* [561, с. 260–261]).

Позитивна оцінна конотація слів темпоральної групи в складі образних форм свідчить про перешкоджання репелером утворенню оцінної однорідності образної семантики часу, яку програмують стабілізаційні впливи атрактора: *Ще літа мої літання мчать на конях* (Драч (1), с. 47). *Писала доля ночі під копірку* (Кос. (2), с. 308).

У поетичних текстах Б. Нечерди вжито образи індивідуально-буттєвого часу, в основі яких перебуває синонімічне до слова *доля судьба*, у яке завдяки прозорій внутрішній формі вкладено негативну оцінку (*вкладається судьба в прокрустове ліжко; чорна, як кіпоть, судьба*): *Вкладається всяка судьба не*

згірш, як в прокрустове ліжко (Неч., с.164). *В круговерті ночей поїздами і горлом птиці замісилася чорна, мов кіпоть, моя судьба* (Неч., с. 97).

Поняття індивідуального буття становлять моменти й етапи народження, розвитку, зрілості, старіння людини, а також припинення існування. Тому природним є структурування периферійних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності з використанням слів на позначення лінеарного часу (*життя, жизнь, жисть, буття, існування, дитинство, юність, старість, смерть, кончина* й ін. та похідних), які сполучено з:

– лексико-семантичними одиницями, що вказують на дії людини, зокрема рухові, актуалізуючи бачення минущості, дискретності життя (пор.: *вмерла юність, життя минуло перон, йде глупа старість нещасливою, сидить моя старість над скринями спогадів*): *Життя ішло, минуло той перон* (Кос. (2), с. 14). *Вмерла юність* (Бар., с. 252). *У смерть, що всім готує цвяхи, йде глупа старість нещасливою* (Драч (1), с. 141). *Сидить моя старість над скринями спогадів* (Неб. (1), с. 74);

– лексичними елементами з семантикою рис, частин тіла людини (для формування кратологічних уявлень про час): *життя брутальне, стопа смерті* (*Життя, брутальне і жорстоке* (Ольж., с. 172). *Буття бездонне лоно* (Малан., с. 240). *Відлунює стопа разюча смерті* (Бар., с. 294));

– словами, які вказують на дії тварин (серед них – птахів та комах) і вербалізують асоціації з динамічністю, плинністю буття (пор.: *ширяла юність орлім клекотом, старість закусила вудила*): *І смерті сині, мов стрекози, від квіту пурхають на квіт* (Клен, с. 185). *Ширяла юність орлім клекотом* (Малан., с. 253). *Від існування – лиш слонове вухо* (Анд. (2), с. 107). *Старість закусила вудила* (Драч (2), с. 142);

– лексичними елементами з семантикою вогню й води, які забезпечують реалізацію традиційних образно-символічних паралелей, актуалізуючи уявлення про динамічність, фазовість існування (пор.: *життя вогонь, ріка життя*): *Де сонце мрій – життя мого вогонь?* (Каз., с. 63). *Аж колись похилимось у задумі*

над рікою життя, що минуло (Ант., с. 60). *Іскра від престолу довічна: жар життя трима* (Бар., с. 588);

– словами на позначення рослинних реалій, що спрямовано на розвиток архетипної паралелі *сад – буття*, яку вивчала Л. Ставицька [409, с. 11]: *Яблуня життя чи їм ворожа?* (Бар., с. 369). *Все існування – як горіх волоський* (Анд. (2), с. 116). *Юність наша, гостра і густа, як шипшина* (Рим. (1), с. 115);

– номінаціями питва, їжі, тканин, друкованих джерел, житла, транспорту й ін., які створюють уявлення про актуальний життєвий простір: *П'ю життя моє спрагненно-радо* (Малан., с. 55). *Сивизну мороз доткав: як старість* (Бар., с. 477). *Що зарис – повість про життя і смерть* (Тарнав., с. 21). *Життя – тролейбус: вік на ланцюжку* (Мойс. (2), с. 66). *Молодість була непрочитана* (Рим. (3), с. 52). *Що там, за дверима буття?* (Драч (1), с. 58). *Таке життя, як медівник* (Андрух. (2), с. 89). *Моє життя, мов мапа контурна, розпластане лежало* (Заб., с. 36). *Розлито буття на чаші дві* (Ск., с. 232).

Інформацію про людське існування та його припинення, а також про різні відтинки на шкалі лінеарного часу співвіднесено з атрактором і репелером, що викликає об'єктивацію їхньої функціональної протидії в межах аналізованої субсистеми у вигляді негативної й рідше – позитивної образної семантики темпоральності.

Зафіксовано словообрази індивідуально-буттєвого часу, до складу яких належить лексема *екзистенція*, що позначає зв'язок фізичного існування з внутрішнім буттям, світоглядним виміром, у поезіях В. Стуса, який був обізнаний із творами філософів-екзистенціалістів. Згадані образи засвідчують проникнення лексико-семантичних елементів філософського дискурсу в художні тексти: *Смертна павза вже обтяла пуповину екзистенції* (Стус (3), с. 166). *Душа дрижить в незручній западині екзистенції* (Стус (3), с. 27). Із уявленням про вимірність, обмеженість людського існування як виявом несправедливого буттєвого порядку пов'язано, на нашу думку, образну форму *сірий маятник життя* в поетичному мовомисленні

І. Малковича [89, с. 26]: *І жене його у спину сірий маятник життя* (Малк., с. 9). У віршах Ю. Андруховича використано словесно-художні утворення з семантикою часу, які перебувають на знижених аксіологічних та стилістичних регістрах: *Показано дулю і жизні і смерті* (Андрух. (2), с. 101). У такий спосіб під впливом нових тенденцій у мистецтві поезію позбавлено патетики, пов'язаної з існуванням людини та його припиненням, що виявляє епатажну відмову від визнання його цінності.

Низку тропеїчних утворень на позначення індивідуально-буттєвого часу побудовано на основі лексеми *кончина*. Порівняно зі словом *смерть* вона має прозору внутрішню форму, яку легко спроектувати на площину уявлень про дискретність існування (*кончина гляне нам в вічі, протистояння кончин*): *Кончина гляне нам печально в вічі* (Бойч., с. 280). *Гостряччя стиралось з великого протистояння обов'язків, доль і кончин* (Неч., с. 55).

Стилістично вагомі словесні образи часу, побудовані на основі лексеми *буття,* у поетичних текстах Е. Андієвської: *Буття в цей світ ступило лівою ногою* (Анд. (2), с. 134). *Буття – в бурштині мухою – й щемить* (Анд. (2), с. 166). *Природа – без відозв і маніфестів – буття за роги* (Анд. (2), с. 167). *Буття ґрунти не знають уповільнень* (Анд. (2), с. 139). *Буття від чисел і мірил – лиш звук в зеніті* (Анд. (2), с. 32). Використання номінації *буття* в художньому мовленні Е. Андієвської пояснюємо тяжінням її мовного стилю до світоглядних узагальнень.

Онтологічну значущість лексеми *смерть* у філософсько-поетичному дискурсі поета-дисидента В. Стуса зумовлюють психологічний і світоглядний контексти його творчості: у філософії екзистенціалізму вказане слово має категорійний зміст, пов'язане з поняттями екзистенційної межі, екзистенційного стрибка та ін.: *Несе тебе до узбережжя смерті* (Стус (3), с. 140). *А до смерті – ближче, мов до коханки, що приступна завжди* (Стус (3), 37). *Спогадування – ніби смерть уроздріб* (Стус (3), с. 92). Як ми зауважували, у текстах згаданого письменника індивідуальне буття осмислено в семантичній площині стоїчності [79, с. 8]: *Хай життя – одне*

стернисте поле, але перейти не промину (Стус (2), с. 38). *Життя і смерть лежать на рівновагих спокійних шалях* (Стус (3), с. 114).

На основі лексем *життя* і *смерть* утворено низку однослівних образів індивідуального буття (неолексем): *життєрух* (Сем., с. 21), *життєсмерть* (Стус (1), с.141), *нежиття* (Бар., с. 65), (Бойч., с. 116), *не-життя* (Кор., с. 159); *пажиття* (Стус (2), с. 112); *досмертя* (Бар., с. 108), *смертеіснування* (Стус (1), с. 141), *самосмерть* (Стус (2), с. 53) та ін.

Широке коло сполучуваності в поетичних текстах слів *життя* й *смерть* викликає інтенсивний пошук відповідей на питання про сутність існування, які поставали перед українською творчою інтелігенцією в ХХ столітті, наповненому драматичними подіями. На основі лексем *життя* та *смерть* сформовано численні групи тропеїчних форм, у яких указані слова перебувають у семантико-синтаксичній взаємодії з одиницями на позначення:

– дій та ознак людини й похідних, що пояснюємо осмисленням бут-тєвої, агентивної значущості лінеарного часу для людини: *Сміх, радість і життя мандрують геть світами* (Лепк., с. 79). *Спить у хлібі смерть* (Ілля, с. 6). *На колісниці здоганяє тебе життя* (Тарнав., с. 460);

– живого довкілля, через денотативні одиниці якого актуалізовано переважно бачення буттєвої неприхильності часу щодо людської істоти (пор. : *в лабетах смерті, смерть петляє на чотирьох ніжках): Ті жертви в лабетах смерті* (Світл., с.116). *Життя ластів'ям вас ніколи не пестило* (Драч (1), с. 238). *А смерть слідом петляє на чотирьох тремтливих ніжках* (Кор., с. 208);

– продуктів творчості й уяви, фізіологічних станів спокою (пор.: *життя, мов срібнотканний сон; життя поема; бродять видива буття; привид смерті*): *А ми, ми творимо тепер з хвилин і дій життя поему* (Клен, с. 104). *Моє життя, кохана, мов срібнотканний сон* (Тич., с. 255). *Привид смерті серцем не владає* (Свідз., с. 790). *Сон глибокої квітки смерті* (Ілля, с. 33); наведені словесно-художні форми виявляють буття як перебування в площині небуденного, прекрасного або страхітливого;

– конкретно-чуттєвих вражень, які визначають естетику й аксіологію людського існування (пор.: *життя – один звук в хорі, сіра смерть, солодкість життя*): *Твоє життя, твоє буття – один звук в цьому хорі* (Лепк., с. 44). *Солодкість життя не дається уже за спасибі* (Заб., с. 310). *Жовте життя торочить ниткою іудей* (Андр. (2), с. 28);

– природних стихій, рослин, житла (його частин), предметів повсякденного вжитку, машин та механізмів й ін. (пор.: *життя хлюпнеться, життя здиміло; смерть, як вентилятор*): *Життя пливло, як океан* (Лепк., с. 284). *Життя хлюпнеться* (Бар., с. 97). *Життя здиміло* (Анд.(1), с. 46). *І гасне свічка, як його життя* (Драч (1), с. 224). *Ми встигли, як сіно, життя з берегів позгрібати* (Рим. (3), с. 42). *Змійник хатину життя розкорчив* (Бар., с.13). *Смерть доцвітає у далях – червоно* (Кор., с. 83). *Центрифуга життя вас розбризка на бризки* (Драч (1), с. 107). *І смерть, як вентилятор, над усім* (Анд. (2), с. 42).

Тропеїчні форми реалізують семантику дискретності буття, його неубезпеченості. У дискурсі поетів-екзистенціалістів слова *життя* та *смерть* повернуто семантичними гранями буттєвої несправедливості [61, с. 34], що свідчить про зв'язок поетичного словника із системою оцінок, вироблених в екзистенціалізмі [70, с. 165]: *Життя досмолить зашморга, з-під тебе виб'є опертя* (Стус (3), с. 41). *Я кулаки до смерті донесу* (Кос. (2), с. 223). *Смерть кайдани зводить* (Бар., с. 284).

Використання в складі словесних образів індивідуального буття слів *смерть*, *кончина,* а також контекстуальна взаємодія іншої лексики на позначення індивідуально-буттєвого часу з вербальними елементами, які містять семи негативної оцінки, є наслідком проекції на розглядану субсистему дій атрактора.

Порівняно з мовним узусом у поетичних текстах ХХ століття розширено сполучуваність лексем *життя* й *смерть* за рахунок семантичних векторів «живе довкілля» й «творчість» (пор. фразеологізми: *відбирати життя, дарувати життя, вкоротити життя, волочити життя, життя навчить,*

життя немиле, життя повернулося гострим боком, життя притисло, збавляти життя, класти життя, приходити в життя, обірвати життя, позбавляти життя, хапатися за життя та ін. [561, с. 295–296]; *забула смерть, іти на смерть, мов з косою прийшла смерть, смерть заглядає в очі, смерть косить, смерть узяла, чорна смерть* [561, с. 833–834]). Як бачимо, в аналізованих образних утвореннях профільовано семантику етапності, інтенсивності, динамічності існування, актуалізовано ставлення до закономірностей індивідуального буття.

Слово *життя* перебуває в контекстуальних зв'язках не лише з загальними, а й зі власними назвами – топонімами й антропонімами, за якими закріплено відповідні асоціації в дискурсі культури, та похідними від них словами (пор.: *життя іде по Гаусівській шляпі; життя, освячене іменем Київ*): *Нехай життя – як завдання Фермата* (Малан., с.189). *Життя іде по «Гаусівській шляпі»: отак-от – «здрастуй», а отак – «прощай»* (Кос. (2), с. 286). *Як дні і ночі, як життя і Київ, тебе від себе я не відпущу* (Вінг., с. 198). *Болюче любити життя, котре у просторі й часі освячене іменем – Київ* (Заб., с. 76). *Життя – як Брістольська тема, потрібує проводиря* (Мойс. (1), с. 257).

Аналіз змісту деяких із них вимагає звертання до культурного контексту. Наприклад, теорему Ферма намагалися довести упродовж трьох століть, тому вона символізує складне завдання. *Гаусівський капелюх* – це графік функції, автором якого є Гаус. В уривку з поезії Л. Костенко його пов'язано з уявленням про різкість, несподіваність життєвих змін, зигзаг. *Брістольською* називають тему в шаховій композиції, асоційовану з прокладанням однією фігурою шляху для іншої.

За допомогою широкого репертуару контекстуальних зв'язків слів *життя* й *смерть* художньо окреслено характеристики слова *життя*, яке перебуває в діапазоні від позитивної до негативної оцінок, причому друга переважає (пор. продуковані в образах поняття 'мудре', 'вічне', 'дивовижне', а також 'беззахисне', 'жорстоке', 'швидкоплинне', 'мізерне', 'минуще'); та

смерть (‘діяльна’, ‘агресивна’, ‘невідступна’, ‘всевладна’, ‘страхітлива’). На думку І. Голубовської, життя українці сприймають «як випробування, що передбачає не стільки радість, скільки муку й терпіння» [143, с. 229]. У ХХ столітті відбулися драматичні суспільні зміни, які були вирішальними для долі української інтелігенції та спричинили поглиблення усталеної в етнічній картині світу оцінки людського існування. Тому образи індивідуально-буттєвого часу продукують поняття переважно негативного змісту внаслідок переробки аналізованою периферійною субсистемою, яку спрямовують функціональні чинності атрактора, даних про буття, його каузальність.

У текстах Б. -І. Антонича естетично освоєно семантику поетизмів *молодість* і *юність*, контекстуальне оточення яких становлять лексико-семантичні одиниці, що реалізують поняття ейфорійності й науки про пізнання людини, Всесвіту й Бога (*кабали*) [76, с. 46] (*І знов сп’яняє, як сп’яняла, похмільна юності кабала* (Ант., с. 92)). З іншого боку, молодість художньо осмислено як жертву творчості *(на чорнім тлі, мов кров трагічна, півоній молодість червона* (Ант., с. 132)), що в річищі неоміфологізму вказує, як ми зазначали, на неоднозначне ставлення до згаданого відтинку індивідуально-буттєвого часу [68 , с. 146].

Час співвіднесено зі шкалою вимірювання індивідуального існування, і віковий статус особи впливає на оцінку нею буття, що пояснює утворення словообразів часу на основі числівників та числівникових сполучень на позначення віку людини. Такі тропеїчні форми перебувають у контекстуальних зв’язках з оцінно забарвленою лексикою, яка вказує на опредмечені реалії: *Гей же, п’яній, і лети, і крутися, пісне моїх двадцятьох і трьох літ!* (Ант., с. 100). *Сорок – це корок. А клята душа все ж витікає* (Рим. (1), с. 39). *Коли тобі 53, спокійно сльозу утри, що давлять, ачей, з очей зимові пекучі вітри* (Ірв. (2), с. 139). У структурі окреслених зв’язків постає аксіологія людського буття, яка залежить не лише від календарного, а й від духовно-естетичного виміру: *Вже двадцять весен в юних гулях відмірюю*

піснями час (Ант., с. 170). *У тридцять літ ти тільки народився* (Стус (2), с. 53).

Синтагматичні утворення, до складу яких належать числівники та числівникові сполучення на позначення дат, використано для реалізації художницької інтенції заміщення лінійного виміру циклічним, образної інтерпретації буття як зворотного. У цих формах антропоцентр виступає одночасно й ліричним суб'єктом поезії, й об'єктом опису жертв трагічних подій. Такі образи утворюють, окрім числівникових, форми особових займенників, лексичні елементи, що містять сему 'смерть', та слова на позначення знарядь убивства *(убитий, умирати, куля*): *Я вбитий був шістнадцятого року* (Фішб., с. 62). *Кулі, що їх випустив кат, приставляючи нагана до потилиці засудженим у 34-му році…летять іще й досі і влучають нам у обличчя* (Голоб., с. 363). *Я ще в сорок першому вмер на кордоні* (Руд., с. 184). Ці синтагми розташовано на межі мікрополів суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу (на тяжіння до останнього вказує вживання в їхньому складі особових займенників *я* та *ми)*: у такий спосіб актуалізовано уявлення про особистісне переживання драматичних моментів історії.

Людська свідомість виробляє внутрішній буттєвий протест проти несвободи смертності, що стимулює утворення образів, в основу яких покладено слова на позначення трансцендентного часу *безсмертя* та *вічність*, які перебувають у контекстуальній взаємодії з особовими, зворотним і присвійними займенниками, а також лексикою семантичних груп «людина» та «довкілля» (*безсмертя в мені сьогодні, щедрує нам безсмертя щедрий вечір, спересердя ми поклюєм твоє безсмертя*): *Це я твоє завтра вічність кохання смерть* (Сем., с. 145). *Щедрує нам безсмертя щедрий вечір* Стус (1), с. 121). *Спересердя ми поклюєм твоє безсмертя* (Драч (1), с. 226). *Ти вічністю, мов кров'ю, підпливаєш* (Стус (3), с. 138). Завдяки наведеній сполучуваності внутрішню структуру слів *безсмертя* та *вічність* розбудовано в напрямі перегляду уявлень про світоглядну субординацію між

недейктичним часом та людиною. На думку Є. Бондаренко, «темпоральну картину світу можна схарактеризувати як духовну» [94, с. 43].

Аналізовані тексти указують на рівномірність використання компонентів темпоральної групи всередині мікрополя індивідуально-буттєвого часу впродовж 10–90-их років XX століття, що свідчить про його відносну стабільність у плані вживання лексико-семантичних одиниць, які створюють підґрунтя словообразних фрагментів.

Як бачимо, основу аналізованого мікрополя становлять словесно-художні утворення, інтегровані навколо лексики, що має загальне часове значення, вербальних одиниць на позначення лінеарного, природно-космічного, трансцендентного часу, а також слів, які вказують на темпоральний вимір. Найбільшу експонованість виявляють ті тропеїчні синтагми, до яких належать форми слів *життя* та *смерть*, що формують полюс переважно негативної оцінки. Домінування атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини) полягає в експлікації темпорального компонентна, лексичному складі словообразів часу, а також негативній оцінній конотації слів темпоральної групи.

3.4. Референційно-семантичні характеристики словообразів природно-космічного часу

Експліцитні образи космічного часу зафіксовано в поетичних текстах 10–90-их років. Таку відносну стабільність утворення упродовж століття пояснюємо перебуванням темпорального вказаного типу в межах циклічного, а не лінійного виміру. Лексема *час*, що має загальне темпоральне значення, бере участь у формуванні словесно-художніх утворень на позначення не лише суспільно-історичних, індивідуально-буттєвих, а й природно-космічних змін. Семантику космічного часу в поетичних текстах XX століття вироблено в художніх синтагмах унаслідок сполучуваності вказаної лексеми зі словами на позначення циклічного часу та похідними від них (*весна, вечірній*), а також

номінаціями природних реалій (*барвінок, місяць, сонце*), які пов'язано з уявленнями про зміни в природному довкіллі: *барвінком звився час; тайна часу, що весна повторить (Тайна часу, що весна повторить* (Бар., с. 296). *Барвінком звився час* (Неч., с. 127). *Час вибухає під місяцем хижим* (Рим. (3), с. 26)). Позитивні емотивну й естетичну оцінки, носіями яких є розглядані образні форми, стимулює репелер.

Як відомо, рух Землі навколо Сонця спричинює чергування пір (місяців) року, тому час, що виявляє такий рух, враховуючи й календарно закріплений, кваліфіковано як природно-космічний. Тропеїчні форми на позначення останнього утворено на основі сполучуваності назв пір та місяців року *(зима, весна, осінь, серпень, травень, червень* та ін.). Часові номінації перебувають у семантико-синтаксичних відношеннях із дієсловами на позначення дій людини, зокрема рухових (пор.: *весна відмовчала, осінь теше олівці; липень лив повен двір вечора прохолодного*): *Весна відмовчала* (Рим. (1), с. 143). *Липень лив кожному із запрошених повен двір вечора прохолодного* (Триф., с. 91). *Тільки осінь теше олівці* (Андр. (2), с. 38). Наведені метафоричні утворення формують уявлення переважно про активність природно-циклічного часу. Сполучаючись зі словами на позначення людських ознак (наприклад, за відношенням до емоційної сфери, стану здоров'я, активності чи спокою, зовнішніх, а також світоглядних характеристик), лексика темпоральної групи актуалізує семантику широкого спектру – від меланхолійного суму до схвалення та захоплення (пор.: *весна, важко роджена; травень, вічний єретик*): *О весно, важко роджена!* (Малан., с. 238). *Осінь скрапує сльози: з очей сивосиніх* (Бар., с. 621). *А осінь хвора, розлилася жовч* (Кос. (2), с. 243). *Це травень, вічний єретик, так з-під землі бомбить зелено* (Драч (1), с. 54). *Недремний наш страж нескінченний наш серпень* (Рим. (1), с. 30).

Оскільки жоден з органів чуття не є спеціалізованим на сприйнятті темпорального, у поезіях останнє конкретизовано візуально й аудіально шляхом сполучуваності слів темпоральної групи з лексикою на позначення живого й неживого довкілля (пор.: *виє хижий листопад; серпень, як сойчин мах; виють*

зими; палахкотіла осінь, засиніла весна, у листопад не ступити удруге; у ліхтарях скінчилася весна): *Виє в голих вітах старого парку хижий листопад* (Малан., с. 155). *Бджолинкою з грудей – блаженний січень* (Бар., с. 41). *Скоро серпень, Олексо, як сойчин мах* (Гер., с. 14). *Ось виють зими, квітнуть весни, і наливаються літа* (Малан., с. 57). *Учора тут палахкотіла осінь* (Тарнав., с. 13). *У листопад не ступити удруге* (Рим. (1), с. 143). *У ліхтарях скінчилася весна* (Ск., с. 93). М. Рильський сполучає лексику темпоральної групи з прецедентними власними назвами: *Весна за прядкою, мов скромна Маргарита* (Рильськ., с. 295). У наведеному прикладі використано жіноче ім'я з драми Й. В. Ґете «Фауст» (на це вказує побутовизм *прядка*). На продукування в складі словесних образів часу понять негативного змісту спрямовано функціональні зусилля атрактора, позитивного – репелера (пор.: 'хвора' (*осінь*), 'лиховісна' (*зима*), 'дбайлива' (*весна*), 'блаженний' (*січень*), 'хижий' (*листопад*), 'короткотривалий' (*серпень*), 'щедрий' (*липень*)).

У таких узуальномовних формах, як *прийшла зима, минула весна, закінчилося літо, настала осінь; холодна зима (осінь), тепле літо; дощовий травень, сніжний січень* та ін.) закладено уявлення про динамічність, оцінку природно-циклічних змін, яку скеровують пов'язані з ними фізично-температурні відчуття та емоційно-асоціативні комплекси. Аналізовані словесні образи часу указують на широкий репертуар сполучуваності лексики темпорального змісту. За допомогою художніх засобів поглиблено бачення динамічності, конкретно-чуттєвого й емотивного осмислення явищ, які сигналізують про космічний час.

Рух Землі навколо своєї осі стимулює уявлення про зміну частин доби, що спонукає до утворення образів природно-космічного часу на основі сполучуваності лексики, яка вказує на частини добового циклу (*світанок, ранок, день, вечір, ніч*). Наведені лексико-семантичні одиниці в поетичних текстах сполучено зі словами на позначення людських дій, враховуючи й рухові: *Ти, дню важкий, ти йдеш так мляво, все спотикаючись на переходах* (Малан., с. 201). *Вже би заснув сиз вечір* (Тич., с. 82). *Без тебе день вмирав*

сьогодні (Ол., с. 64). Таку сполучуваність пояснюємо тим, що розглядані тропеїчні форми стимулюють бачення динамічності циклічних змін як своєрідної «діяльності» космічного часу: *Навшпиньках підійшов вечір* (Тич., с. 37). *Він, вечір, при ковадлі, докінчає ключа: відмикає сузірність* (Бар., с. 520). *Владно ніч бере у бран* (Малан., с. 256). *Світанок кинув ступку і товкачик* (Анд. (2), с. 97).

У поетичних текстах ХХ століття природно-космічний час семантично профільовано у світлі уявлень про людину. Оскільки зміни самопочуття асоціюють із певним відтинком часу, слова на позначення частин доби та днів тижня природно сполучати з лексикою на позначення людських фізичних і фізіологічних станів (пор.: *ранок змучений*, *утома вечора, тверезіші ранки)*: *Ранок встає змучений в смерть* (Йоган., с. 75). *Прославмо ж вечора легку ходу* (Зер., с. 53). *П'янкіші ночі – тверезіші ранки* (Малан., с. 151). *Синя втома вечора тихіша за дим* (Ілля, с. 75). Негативну оцінну конотацію слів темпоральної групи спрямовує атрактор, позитивну – репелер.

Як зауважує Є. Шендельс, «у художньому тексті часову видозміну, конкретизацію, деталізацію та ін. забезпечує лексика» [481, с. 16]. Природний час образно унаочнено, чуттєво конкретизовано й естетизовано з використанням слів на позначення рис довкілля – води, суші, рослинних і тваринних реалій: *Скеля вечора червінна в кварцах* (Бар., с. 312). *Гусій ранок впав на місто синє* (Йоган., с. 36). *Обличчя тонуло в яловій воді вечора* (Ілля, с.76). Такий час уміщено в актуальний життєвий простір повсякдення: *Деренчить полив'яний світанок* (Кос. (2), с. 161). *Вихопив із вільної золи клаптик дня недогорілий* (Рим. (3), с. 20).

Асоціації зі світлою й темною частинами доби стимулюють утворення образів космічного темпорального за допомогою слів *день* та *ніч*. Побудова останніх відбувається завдяки семантико-синтаксичним зв'язкам наведених одиниць із лексикою на позначення:

– людських дій (ураховуючи й рухові) та ознак, крізь призму яких сформовано уявлення про специфіку та своєрідну діяльність часу *(ніч насуплена,*

день не промовить, в далеку путь налагодився день): Ніч беззоряна похмуро насуплена – глупа ніч (Сем., с. 63). *День не погляне, не промовить* (Малан., с. 179). *Сторожує ніч (примарами неспляча)* (Бар., с. 511). *В далеку путь налагодився день* (Йоган., с.79). *Це просто день, що врубується в простір* (Жад., с. 18);

– рослинних і тваринних реалій, які конкретизують, унаочнюють знання про рух часу, зміни, які він приносить *(синіє день, як пізні капусти; ніч лапки полизала, дні сховалися під стріхи): Синіє день, як пізні капусти* (Кос. (2), с. 345). *Дні сховалися під стріхи* (Йоган., с. 55). *Ніч лапки полизала й – в ніч лягла* (Анд. (1), с. 48). *А ніч напереріз як вовча зграя* (Заб., с. 85). *День гречаний болотяний* (Андр. (1), с. 67);

– вогню, суші, які формують асоціації з процесуальністю, фазовістю, масштабністю часових відтинків *(згасає день, буде жевріти світанок, ночей безодні*): *День пролунав п'янким блакитним вітром* (Малан., с.185). *Згасає день, і море вечоріє* (Зер., с. 600). *Буде криком жевріти світанок* (Бар., с. 961). *Ночей безодні* (Ольж, с. 133);

– предметів утилітарного вжитку, що, як і зміни дня та ночі, оточують людину, створюючи актуальний життєвий простір *(крівля дня – на розорах; день – як піскомийка): Мусує день, мов склянка золотого чаю* (Ант., с.191). *Крівля дня – на розорах* (Бар., с. 615). *День – як піскомийка* (Анд. (2), с. 103). *І дні, як шибки, все туманіли* (Заб., с. 33).

Як відомо, у мовному узусі переважають світлотіньові, нейтральноколірні та фізично-температурні характеристики дня й ночі, пов'язані з потребами повсякденної діяльності (пор.: *темна ніч, зоряна ніч, холодна ніч, місячна ніч, сонячний день, спекотний день, серед білого дня* та ін.). Словообрази з семантикою космічного часу спрямовано на його емотивно-естетичне освоєння, що пов'язано зі сприйняттям й оцінкою певних частин доби шляхом актуалізації різноманітних конкретних вражень: колірних, світлотіньових, пластичних (*А ніч – мов біблія червона й чорна* (Ант., с. 121). *День хирлявий, хмарний, хмаристий* (Тич., с. 338). *Ніч посіє мак в дворі палацу* (Андр. (2), с. 48). *Лишилось – видих, світлий, ніби ніч* (Рим. (3), с. 72);

ейфорійних (*Вливає ніч, немов бальзам, солодку краплю божевілля* (Ант., с. 112), густативних (*Нема медяного дня* (Свідз., с. 301). *Пшеничний присмак скошеного дня* (Кос. (2), с. 299)), слухових (*День дзвінкий, мов веселий рій* (Тел., с. 40)). Тропеїчні синтагми з семантикою природно-космічного часу виникають унаслідок моделювання інформаційних сигналів, які надходять із середовища природних змін. У таких образних утвореннях вироблено поняття переважно позитивного змісту, пов'язані з естетизацією темпорального, що є результатом впливу репелера, який перешкоджає оцінній однорідності аналізованої субсистеми.

Існують ідіостильові особливості оцінки лексики розгляданої темпоральної групи в складі образних утворень. На основі поетизму *ніч* Б. -І. Антонич формує тропеїчні синтагми, які, перебуваючи на межі природно-космічного й індивідуально-буттєвого часу, формують протилежні валоративні полюси: на нашу думку, внаслідок зв'язку з оцінно полярним архетипом матері [68, с. 216]: *А ніч, мов мати, над тобою долоню на чоло кладе* (Ант., с. 56). *І ніч, розкладена на ямби, у серце вбилась, наче ніж* (Ант., с. 150).

В основі компонентів аналізованого мікрополя перебуває лексика темпорального змісту на позначення реального й трансцендентного часу. Ідеться про утворення словообразів темпорального на основі лексико-семантичної одиниці, що позначає трансцендентний час (*вічність*). Малоосвоєну в мовленнєвому узусі лексему *вічність*, семантику якої використовують переважно на позначення тривалості дії (пор.: *чекати цілу вічність; вічність минула, поки* та ін.), у поетичних текстах ХХ століття художньо адаптовано й естетично розвинено в складі метафор, які інтегрують семи конкретних відчуттів й емотивних вражень. Мовленнєвим механізмом структурування образних структур є сполучуваність зазначеної лексико-семантичної одиниці зі словами на позначення природного довкілля (пор.: *папороть, цвіт, паморозь*). Риси світу, пізнаваного за допомогою конкретно-чуттєвих аналізаторів, перенесено на час, не освоєний

емпірично, що відбувається на основі зорових, запахових та фізично-температурних характеристик природних реалій: *Вічність! Айстрістю росить своєю* (Бар., с. 277). *Вічність одна із запахом папороті* (Сап., с. 22). *І розпукнеться вічність цвітом лапатим* (Кор., с. 96). *Вічність памороззю дише* (Ск., с. 33).

Хронологічними орієнтирами нації, представники якої сповідують християнство, є релігійні свята, що спричинює утворення тропеїчних форм із семантикою природно-космічного часу, побудованих за допомогою власних назв – хрононімів на позначення календарно-обрядового циклу (*Різдво, Великдень, Свят-вечір, Василя, Теплий Олексій* та ін.), які перебувають у контекстуальній взаємодії з лексикою антропологічного, темпорального та просторового змісту (пор.: *янголів два дожидають Різдва; дихає Різдво; відстань від Різдва до Василя*): *Приходив вчасно Теплий Олексій, повідомляв: пора цвісти деревам* (Кач., с.158). *Янголів два: один одному крила воскує, один одного в очі цілує: дожидають Різдва* (Малк., с. 28). *Вже дихає Різдво, вже дихають Пости* (Вінг., с. 169). *Свят-вечір, як вузол, розв'яже зима* (Заб., с. 44). *Відстань від Різдва до Василя* (Триф., с. 33). Такі словообрази функціонують у дискурсі християнської лінгвокультури, реалізуючи позитивні естетичну, емотивну й утилітарну оцінки, актуалізовані в поетичних текстах завдяки контролю репелера. Вони активізують уявлення про космічно-міфологічний час і є в поетичних текстах нечисленними, що пояснюємо домінуванням у XX столітті інших шкал вимірювання темпорального (поза календарем християнських свят). Для зіставлення наведемо результати лінгвокультурологічного вивчення часу російським ученим М. Толстим, який пояснює, що в уявленні давніх слов'ян християнські свята відігравали значну роль у вимірюванні часу: у річному циклі Різдво розглядали як опівнічну точку доби, свято Івана Купала прирівнювали до полудня, світанку відповідало Благовіщення, а заходу сонця – Воздвиження [429, с. 26].

Отже, образи аналізованого мікрополя в поетичних текстах ХХ століття утворено на основі слів із загальним темпоральним значенням; лексики, спеціалізованої для окреслення циклічного часу, а також слів на позначення трансцендентного темпорального й хрононімів, які вказують на календарно-міфологічний вимір. Рух природного циклу (теплі й холодні пори року) викликає виникнення словесних образів космічного часу, і на їхньому тлі темпоральне не сприймається як спрямоване проти людини. На семантику образів часу з експліцитним темпоральним компонентом, які стимулюють дії атрактора, спрямовано також функції репелера, який створює імпульси розхитування стійкості аналізованої субсистеми, спричинюючи позитивне забарвлення її компонентів.

Висновки до третього розділу

1. В основі словесних образів з експліцитним темпоральним компонентом перебуває лексика з центральною семою часу (загальні, зрідка – власні назви). Такі текстові фрагменти становлять слова, словосполучення, прості й складні речення. Вони утворюють мікрополя суспільно-історичного, індивідуально-буттєвого та природно-космічного часу (рис. 3.1). Семантику елементів перших двох мікрополів інформаційно стимулює соціокультурний контекст доби створення й рецепції, загальний контекст національної історії, а також психологічний та світоглядний контексти творчості письменників.

2. Забезпечуючи формування образних утворень, які належать до вказаних мікрополів, слова з центральною семою часу перебувають у контекстуальній взаємодії з елементами лексико-семантичних груп «людина», «довкілля», а також «мистецтво» й «рух». У такий спосіб відбувається словесно-художнє пізнання часу, пов’язане з тим, що лексичні одиниці темпоральної групи не мають матеріальних референтів. Порівняно з мовним узусом у поетичному мовленні розширено сполучуваність слів із семантикою часу в напрямі

поглиблення емотивно-естетичних та світоглядно-оцінних характеристик темпорального.

3. В основі словообразів мікрополя суспільно-історичного часу перебуває лексика із загальним темпоральним значенням, а також слова на позначення не лише лінійного, а й циклічного (природно-космічного) часу. Текстові фрагменти мікрополя індивідуально-буттєвого часу побудовано на базі лексики із загальним темпоральним значенням і слів, які вказують на лінеарний, природно-космічний і трансцендентний час. Компоненти мікрополя природно-космічного часу інтегровано навколо слів із загальним темпоральним значенням, а також лексики на позначення циклічного й трансцендентного часу. Критерієм розмежування належності словообразів, утворених за допомогою тих самих слів темпоральної групи, до відповідного мікрополя є вербальний контекст. Розподіл словообразів за мікрополями пітримують шкали подієвості, календарної закріпленості, а також добового, річного циклу та ін.

4. У поетичних текстах ХХ століття відбувається фокусування уваги на сутності часу щодо людини, його ролі у відчутті нею свого місця у світобутті: художню темпоральність сформовано як антропометричну. Тропеїчні синтагми мікрополя суспільно-історичного часу профілюють переважно семантику інтенсивності, масштабності, потужності історичних змін, їхню антигуманну сутність. Словообрази індивідуально-буттєвого часу інтегрує семантика динамічності, фазовості, дискретності існування, неубезпеченості людини, яка підлягає законам смертності. Компоненти мікрополя природно-космічного часу об’єднує семантика динамічності, а також конкретно-чуттєвого й емотивно-естетичного освоєння.

5. Елементи мікрополів індивідуально-буттєвого та природно-космічного часу вивляють відносну рівномірність уживання слів темпоральної групи впродовж століття. Нерівномірність характеризує образні форми, які утворюють мікрополе суспільно-історичного часу, що реагує на зміни в соціумі. Якщо за основу динаміки взяти поповнення словообразів темпорального, утворених на основі раніше не вживаних у площині мікрополя лексем, то одні з них виявлять

статичність (безвідносність до певного періоду вживання в межах указаних груп образів), інші – динамічність. Зокрема, слова на позначення місяців року серед форм із семантикою природно-космічного часу вжито впродовж усього століття, а суспільно-історичного – у 10–30-их роках. Лексему *час* у словообразах індивідуального буття та космічного темпорального використано впродовж століття, а історії – у 20–30-их роках.

6. Перебуваючи в умовах взаємного інформаційного обміну із зовнішнім соціокультурним, особистим, а також природним простором, периферійна субсистема функціонально-семантичного поля темпоральності завдяки системотвірному спрямуванню *атрактора* продукує відомості про часові зміни у вигляді експліцитних словесних образів часу. Утворенню останніх сприяє їхня периферійна природа в межах функціонально-семантичного поля темпоральності. Вироблення в структурі згаданих тропеїчних синтагм негативної інформації про темпоральне відбувається також під впливом *атрактора* (ідеї опозиційності часу щодо людини). Дія вказаного чинника аналізованої структури охоплює більшість образних компонентів часової семантики, референційно співвіднесених з історією та існуванням людини. Частину розгляданих тропів, які продукують поняття позитивного змісту, охоплює також функціональна зона *репелера*, якому належить аксіологічне розбалансування системної цілісності периферійної зони функціонально-семантичного поля темпоральності. *Атрактор* спрямовує експліцитну та негативну семантику темпоральності словесних образів часу, а *репелер* – позитивну (рис. 3.2).

РОЗДІЛ 4
ІМПЛІЦИТНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ОБРАЗНИХ СИНТАГМАХ

4.1. Імпліцитна інформація, пов'язана з конотацією

На думку В. Говердовського, питання конотації є настільки важливим, що йому необхідно приділяти увагу в кожному семасіологічному дослідженні [140, с. 86]. Як відомо, у художніх текстах, одиниці яких характеризують емотивність, оцінність й образність, естетично вагомою є імпліцитна інформація, пов'язана з конотацією. Указаний термін належить до «схоластичної логіки, перенесений до лінгвістичної семантики у XVII ст. через граматику Пор-Рояля» [389, с. 87]. Мовознавці зазвичай кваліфікують її як сукупність семантичних компонентів, які супроводжують предметно-логічне значення. Вироблення змісту аналізованого терміна відбувається на тлі наукових дискусій про компонентний склад та мовну чи, навпаки, екстралінгвальну природу цього явища. Вони є природними з огляду на те, що кожен із мовознавців охоплює лише один або декілька аспектів конотації, у той час як багатовимірність і динамічність аналізованого явища не дозволяє зосібна окреслювати його цілісну й остаточну характеристику.

По-різному лінгвісти характеризують кількісний компонентний склад конотації: розбіжності виникають навколо термінопонять оцінки й експресивності. А. Філіпов стверджує, що її створюють емотивне та стильове забарвлення, а оцінка й експресивність не впливають на конотацію. Натомість оцінність пов'язано в його концепції з денотацією [441, с. 57–60]. В. Телія, навпаки, убачає в аналізованій властивості оцінний елемент і кваліфікує конотацію як семантичну сутність, яка «узуально або оказіонально належить до семантики мовних одиниць і відображає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності» [418, с. 144]. На її думку, це макрокомпонент значення, який містить

мікрокомпоненти, і серед них перебувають внутрішня форма, оцінна семантика, стилістична маркованість й експресивне забарвлення [418, с. 15].

У більшості вчених не викликає сумніву той факт, що джерелом конотації є емотивність. В. Шаховський обґрунтовує конотацію як «вторинну семантику, у семантичній структурі слова вона ніби факультативна» [476, с. 79]. На його думку, «конотація є емотивним забарвленням логіко-предметного ядра, тим, що називають слідами колишньої діяльності людини, яку супроводжувала певна емоційна реакція» [476, с. 79]. Учений стверджує, що в семантичній структурі слова конотацію матеріалізує «сема «емоція», яку варіюють семні конкретизатори (співвіднесені з конкретними типами емоцій)» [476, с. 83]. Мовленнєві контексти художніх творів, за твердженням В. Шаховського, указують: перебуваючи у відповідних умовах, кожне слово може набувати емотивної конотації завдяки увиразненню емосем або спрямуванню сем емотивності на семантику лексичної одиниці [477, с. 242]. У психолінгвістиці з конотацією пов’язують не лише почуття, а й відчуття (див. працю А. Леонтьєва «Слова «холодні» й «гарячі») [268].

Як центральну частину конотативної семантики вчені розглядають образність. У працях В. Виноградова, присвячених вивченню «смислових прирощень» словесно-художніх одиниць, образність схарактеризовано як сукупність нових семантичних відтінків у внутрішній структурі слів. Чинником виникнення словесних образів учений визначає зв’язок художнього слова не тільки з мовним узусом, емпіричним досвідом, а й художнім універсумом, створеним у тексті словесного мистецтва. Слово в художньому творі семантично неоднозначне, неодновимірне, тобто образне [116, с. 125]. С. Мезенін також визнає за словесним образом двоплановість: «Загальною ознакою образу, зіставлюваного з одиницями різних рівнів, є подвійна семантика цієї одиниці» [296, с. 51]. В. Телія солідарна з В. Виноградовим у тому, що найбільш продуктивним джерелом конотації є «асоціативно-образне переосмислення значень, в основі якого перебувають тропи» [418, с. 71]. О. Мороховський та О. Воробйова наголошують:

«Образність у широкому сенсі можна визначити як властивість поетичного мовлення передавати не тільки логічну, а й почуттєво сприйняту інформацію (відчуття, сприйняття, уявлення) за допомогою словесних образів» [311, с. 38].

Одні дослідники стверджують зв'язок денотації з конотацією (Є. Шендельс [481], В. Телія), інші ж заперечують його. А. Філіпов, наприклад, розмежовує вказані поняття, підкреслюючи осібність раціонального та емотивного семантичних компонентів [441, с. 59]. Українські та російські мовознавці, які працюють у лінгвістиці тексту, доходять згоди в поглядах на зв'язок конотації та стильового значення, проте по-різному розглядають їхні співвідношення (як синонімічні чи гіпо-гіперонімічні). Автори праці «Стилістика української мови» (2003) Л. Мацько, О. Сидоренко та О. Мацько вважають терміни «конотація» та «стильове (стилістичне) значення» синонімічними, звертаючи увагу на причиново-наслідкові відношення між цими явищами: «конотація – це ознака, властивість, здатність мовної одиниці, а стилістичне значення – уже породжений цією здатністю результат» [295, с. 194]. Представниця стилістики декодування І. Арнольд на основі досвіду вивчення художніх текстів доходить висновку про наявність стильового компонента конотації [7]. У комунікативній стилістиці, зокрема працях Н. Болотнової, уявлення про конотацію можна розпізнати за терміном «прагмема», який передбачає емотивність, образність і стильове забарвлення. Переважання прагмем, на думку дослідниці, «може свідчити про особливу експресію тексту, його емоційну напругу» [527, с. 157].

Як засвідчують праці, присвячені конотації, розуміння її сутності рухалося від обґрунтування мовної природи вказаної властивості до бачення її дискурсивного характеру. Р. Барт, вивчаючи конотацію в річищі теорії знаковості, виявив етнокультурні аспекти аналізованого поняття (пор. його новотвори «*італійськість», «французькість», «німецькість»* [20, с. 314]) і вказав на її ідеологічну природу: «Ідеологія як така втілюється за допомогою конотативних означників» [20, с. 315]. У річищі етнолінгвістики,

лінгвокультурології аналізоване явище вивчають сучасні українські, білоруські та російські вчені. У монографіях С. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» (2007) [184] та В. Жайворонка «Українська етнолінгвістика. Нариси» (2007) [188] приділено увагу конотації з погляду української етнокультури (ширше – лінгвокультури).

З урахуванням конотативних механізмів О. Тараненко окреслює конструкти метафор у функціонально-прагматичному світлі [416]. А. Мойсієнко вивчає аперцептивні механізми образних структур із метою декодування поетичних текстів Т. Шевченка [309]. Дослідження Л. Пустовіт відображають розгляд конотативного збагачення словника української поетичної мови другої половини XX століття. Специфіку словообразних засобів дослідниця вбачає в «лексичному оформленні, семантичному наповненні й граматичному вираженні» [357, с. 29] та пов'язує її «зі стильовими особливостями, характерними для поезії цього періоду» [357, с. 29]. У працях Н. Слухай здійснено компаративний аналіз словесних образів, який дає можливість з'ясувати етнічні особливості словесно-художньої організації текстів Т. Шевченка та М. Лермонтова, виявлені в поетичному мовленні [400]. Етнолінгвістичний підхід до утворення й функціонування мовної образності допомагає О. Селівановій простежити розвиток «культурних кодів: оцінного, просторового, часового» [388, с. 195] й у такий спосіб «реконструювати специфіку бачення світу народом, проникнути в образно-асоціативні механізми етносвідомості» [388, с. 182].

Праця білоруської дослідниці В. Маслової «Когнітивна лінгвістика» (2008) містить висновки про місце й роль конотації в структуруванні концептуальної лінгвокультурної картини світу. Дослідниця стверджує, що конотативний компонент номінативних одиниць відображає «уявлення носіїв даної культури про явище, яке стоїть за словом у всій різноманітності його асоціативних зв'язків» [291, с. 79]. Російські вчені В. Костомаров та Н. Бурвикова в дослідженні «Старі бурдюки й молоде вино. Зі спостережень над російським слововживанням кінця XX століття» (2001) висловлюють

думку про те, що логоепістеми, які розгортають нову семантику крізь призму суспільного й культурного досвіду народу, «забезпечують безмежне прирощення сенсу, експресії, емотивності» [238, с. 48].

Інтегративне вивчення дискурсивної природи конотації пов'язано з дослідженнями В. Говердовського, який виходив із того, що «конотацію не завжди й не обов'язково трактувати як суб'єктивне й тому нерелевантне для комунікації явище. Навпаки, конотації у своїй більшості мають спільний для носіїв мови характер» [139, с. 85]. Системний опис указаного явища, здійснений ученим, містить більш як 20 видів конотацій, згрупованих за трьома основними сферами: ними є внутрішній світ людини, мова й зовнішня дійсність [140, с. 86]. У його праці «Конотемна структура слова» розмежовано типи конотації, яким відповідають певні види. Ідеться про лінгвістичний, соціально-лінгвістичний, ситуативно-психологічний, культурний, ідеологічний типи. У межах першого розглянуто конотацію архаїчності, новизни, термінологічності, запозичення; другого – книжну, розмовну, жаргонну; третього – іронічну, евфемістичну, пейоративну й меліоративну, а також експресивну [140]. Оскільки можливості мовних явищ зазвичай перевищують межі типологій, можна припустити, що існують також типи конотацій, зорієнтовані не на одну, а на декілька з розглянутих сфер. Зокрема, ідеться про світоглядні конотації, які апелюють і до зовнішнього універсуму, реальності, спираючись на їхні посутні риси, і до внутрішнього світу, перебуваючи у співвідношеннях з ієрархією цінностей.

Л. Ставицька, аналізуючи образні парадигми 10–30-их років XX століття, розкриває текстово-дискурсивний характер національної конотації. Першу, на її думку, мають назви реалій доби, другу – лексика на позначення національного часопростору, зокрема рослинних і деяких артефактних реалій, колірних назв, зовнішнього портрету українця та рис національної ментальності: «Частотні у поетичному словнику одиниці за певних контекстних умов можуть поставати національно конотованими, тобто за

образом і подобою словесно-художньої моделі світу вибудовується національна естетична реальність» [409, с. 23].

Нині під конотацією, за спостереженням В. Левицького, розуміють «додаткові у відношенні до денотативно-сигніфікативного змісту слова смислові відтінки, асоціації, а також емотивні, експресивні, оцінні та стилістичні компоненти» [262, с. 123]. Реалізація конотативних ресурсів лексико-семантичних одиниць залежить від світогляду реципієнта, його життєвого досвіду, внутрішнього світу й ставлення до предмета мовлення [71, с. 4].

Попри позірну вичерпаність питання, на сьогодні не всі види й елементи конотації детально проаналізовано. Автор монографії «Семасіологія» В. Левицький (2012) наголошує, наприклад, на необхідності розгляду в ролі її компонента інтенсивності (або як самостійної, або як долученої до категорії експресивності одиниці) [262, с. 124]. З огляду на багатоаспектність конотації підтримуємо думку тих мовознавців, які не обмежують указане поняття лише мовною природою. У сучасних енциклопедичних словниках, наприклад, запропоновано широке розуміння конотації. Зокрема, в «Лінгвістичній енциклопедії», укладеній О. Селівановою, звернено увагу на її соціальні, ідеологічні та культурні чинники [549, с. 281]. Не викликає сумніву динамічний характер цього явища, пов’язаний із функціонуванням мови як системи, тому перспективу розгляду конотації вбачаємо у вивченні відношень текстів із різними типами контекстів.

Отже, постає питання про специфіку асоціативних комплексів тих груп лексики, семантику яких співвіднесено з важливими світоглядними категоріями часу та простору. Тому аналіз особливостей, чинників утворення й функціонування таких конотацій становить мовознавчу проблему.

4.2. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу

4.2.1. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу, побудованих на основі загальних назв

Лінгвісти зауважують, що семи часу наявні не тільки в групі темпоральної лексики. На думку білоруської дослідниці І. Ключникової, «час «проникає» в мову значно глибше, ніж може здатися на перший погляд» [226, с. 3]. Зокрема, часові характеристики речей і явищ закріплено як некатегорійні в лексичних значеннях іменників англійської мови, «які не належать безпосередньо до класу темпоральної лексики, а позначають якісь інші реалії довкілля (тварин, рослин, предмети, артефакти, осіб та ін.)» [226, с. 3]: «Діапазон виділених класів субстантивних імен із темпоральними семами надзвичайно широкий та охоплює практично всі семантичні класи іменників сучасної англійської мови» [226, с. 13]. Як вербальні елементи, що додатково виражають ідею часу, Т. Матвєєва називає «імена історичних реалій, предметів побуту, пов'язаних із певною епохою, цитати» [293, с. 31].

Семантичні показники темпоральності мовознавці виявляють не лише в субстантивах, а й у прикметникових формах. М. Кирилюк стверджує, що в семантичній структурі імен функціонують темпорально орієнтовані семи. Темпоральний елемент їхнього лексичного значення існує як прихований і наявний, зокрема, в антропонімічних прикметниках німецької мови: «В імені стан виступає як компонент лексичного значення, і йдеться скоріше не про стан, а про станову семантику» [225, с. 8].

У світлі результатів згаданих праць виникає питання про часовий елемент внутрішньої структури лексико-семантичних одиниць української мови, семи темпоральності в яких не є центральними. Вербалізація відомостей про час відбувається шляхом окреслення змін, які дають змогу судити про його хід. Не випадково С. Аскольдов у статті «Час і його подолання» писав: «Відповісти на питання, що таке час, – це те саме, що відповісти на питання, що таке зміни.

Зміни, у будь-якому разі, становлять корінь або сутність часу, ускладнювану лише різними подробицями й обставинами» [13, с. 80]. Наведене твердження близьке до думок, які висловлював ще Арістотель: «Час швидше за все уявляється якимось рухом і змінами» [5, с. 147]. Соціокультурний контекст буття української нації в ХХ столітті, наповненому суспільно значущими подіями, стимулює утворення широкого репертуару імпліцитних образів часу. Зокрема, до побудови образних синтагм надаються:

– символіка Святого Письма: *І кров'ю скроплена країна синів готує до хреста* (Чупр., с. 416). *Хтось третій починає агітувати за рай* (Стус (2), с. 70). *Із раю в рай же потрапляєм, комедія готових маск* (Світл., с. 106);

– землеробська лексика (пор.: *зійде посів тишею вільних днів; проорана гарматним плугом нива; хтось із кулемета обох скосив*): *Зійде колись велетенський посів тишею вільних днів* (Плуж., с. 169). *Прозрівав мій дар проорану гарматним плугом ниву* (Малан., с. 156). *Хтось іззаду з кулемета обох скосив* (Фальк., с. 79);

– слова, які вказують на звичаєві, побутові реалії (пор.: *наречена йде, зелений всесоюзний борщ*): *Одчиняйте двері – наречена йде* (Тич., с. 430). *Кременчуцьке море хлюпає тепер над ними, гниле, смердюче, мов душі моїх земляків, – зелений всесоюзний борщ* (Тарн. (2), с. 18);

– вербальні одиниці на позначення зруйнованого тіла й емотиви негативного змісту (пор.: *непотрібне на бруці тіло, а над тілом плакат; кісток народних хруст; по дереву муки із ран людини стікає кров; ми катуємось болем тих які відкатувались): Непотрібне на бруці тіло, а над тілом – плакат* (Плуж., с. 131). *По дереву муки із ран людини – стікає кров.* (Осьм., с. 20–21). *І спомином – кісток народних хруст* (Малан., с. 31). *І вже ми катуємося власним болем і болем тих які колись відкатувались і тих що прийдуть опісля у царство болю по біль* (Калин., с. 225);

– слова, що вказують на рослинні, тваринні реалії, природні явища (пор.: *ярами вовки грали, регоче вітер з України; калинова кров така ж густа, як кров у наших жилах*): *А ярами вовки грали, над кривавою рікою –*

білі зуби полоскали (Осьм., с. 28). *Регоче вітер з України, вітер з України* (Тич., с. 155). *Усім нам смерть судилася заранння, бо калинова кров така ж густа, така ж крута, як кров у наших жилах* (Стус (1), с. 147);

– етноніми та похідні (пор. : *коловорот хохлацьких охів і глупот; мало бути чухраїнцем украïнцем): Коловорот хохлацьких охів і глупот* (Малан., с. 180). *Мало бути чухраїнцем украïнцем* (Неч., с. 37);

– історична лексика (пор.: *орда іде на Київ, ітиму під кпини яничар*): *Нестримана орда іде, іде від Ніжина на Київ* (Клен, с. 157). *Якими нетрями ітиму шляхами з Криму і до Риму під ґвалт і кпини яничар?* (Світл., с. 84);

– суспільно-політична лексика (пор.: *о цвинтарю – мій краю; коли ж ми збудемось в народ?; держава – піч; пере-будова! Пере-будемо – і кінець): О мертвий мій, о цвинтарю – мій краю* (Ол., с. 114). *Ти кусень вугля, а держава піч* (Клен, с. 180). *Коли ж ми збудемось в народ?* (Драч (2), с. 105). *Пере-будова! Пере-будемо – і кінець!* (Моз., с. 373);

– колоративи (*злоти блакитний край; обпалені тіла вгрузали в черево червоне*): *Державі підмурівок закладай, злоти блакитний край* (Клен, с. 159). *Обпалені тіла вгрузали в черево червоне* (Бойч., с. 112);

– лексеми *мова, слово* та ін. й похідні (пор.: *тисячоліттями конать пречистій мові;двомовність – як роздвоєне жало; покоління пропили рідну мову*): *Конать пречистій мові* (Ілля, с. 92). *Українські покоління вертаються з нічних пиятик, де пропили рідну мову* (Тарн. (2), с. 11). *Двомовність – як роздвоєне жало* (Кос. (2), с. 549);

– неоднослівні інтертекстові елементи, що вказують на сліди в аналізованому творі прецедентних текстів (пор.: *качата (не хлюпочуться поміж осокою); тріє царіє у маскхалатах*): *Качата (не хлюпочуться між осокою) з двома головами, подвійними очима дивляться на світ* (Тарн. (2), с. 63). *І з дороги збилися тріє царіє у маскхалатах* (Рим. (2), с. 57).

Використання символіки як основи словообразів суспільно-історичного часу відбувається тому, що поетичні тексти ХХ століття мають риси модернізму, значна роль у якому належить дієгетичним (ненаслідувальним)

процесам. За спостереженням Г. -Ґ. Ґадамера, «модерне мистецтво спирається на поетику символа» [152, с. 417]. Символи мають світоглядну природу, а отже, здатність до узагальнення, що є підґрунтям для вироблення словесно-естетичної історіософської інформації. Будучи маркерами інших категорій, під впливом інформаційної енергії, яка надходить із соціокультурного середовища, вони опиняються ближче до периферії функціонально-семантичного поля темпоральності. Репелер, чинячи опір експліцитній одноплановості аналізованої субсистеми, спрямовує семантику темпоральності в імпліцитне річище.

Л. Шевченко наголошує на тому, що «перетинання інтелектуальних векторів пізнання, у яких біблійна символіка стала тригером для моделювання культурних концептів і контекстів породжувального типу, є тенденцією інтелектуалізації літературної мови» [479, с. 15]. У семантичному просторі розгляданих текстоутворень функціонують тропеїчні синтагми, в основу яких покладено символи Біблії: *рай, едем, пекло* та ін. й похідні. Контекстуальні індикатори, що перебувають у соціокультурному середовищі, надсилаючи інформаційні сигнали, спричинюють актуалізацію конотем часу, сформованих завдяки асоціаціям із сакральною історією. Зазначену актуалізацію пояснюємо закоріненістю таких символічних номінацій в українській лінгвокультурі. У складі словообразів темпоральної семантики аналізовані лексеми використано як мовнохудожні форми, пов’язані з національно-історичними випробуваннями часу класової боротьби й репресій, панхронічними явищами національної історії, ужито як засоби характеристики суб’єктів суспільного процесу.

У межах периферійних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності інтертекстовий елемент біблійного походження *рай,* дискурсивно співвіднесений з універсумом Старого Заповіту, використано або для зображення художньої соціальної моделі майбутнього, або в іронічному та саркастичному планах на окреслення образу суспільно-історичної утопії (*не буть раю у цім кривавім краю; соціалістичний рай; у*

рай, як на Голгофу, йдем). Темпоральна конотація лексеми *рай*, асоційованої з сакральною історією, набула рис узуальної, що засвідчено в словникових дефініціях (пор.: «2. Перен. Чудове, спокійне життя» [552,VIII, с. 441]). Оскільки вона невіддільна від подій, уміщених у Старому Заповіті, її характеризує конотема сакральноісторичної подієвості, яку актуалізовано завдяки вербальному й історичному контекстам. У складі образів часу слово *рай* перебуває в контекстуальних зв'язках із лексикою, що позначає соціально-патріотичні, суспільно-політичні реалії (пор.: *край, соціалістичний, агітувати*): *Не буть ніколи раю у цім кривавім краю* (Тич., с. 46). *В соціалістичнім раї є ялинка, є кутя* (Клен, с. 315). *У рай, як на Голгофу, йдем* (Світл., с. 102). Завдяки наявності конотативно збагачених слів у текстовому фрагменті відбувається, за кваліфікацією Н. Пелевіної, своєрідне поширення його конотації на весь уривок [334, с. 83–88]. На нашу думку, таке явище стає можливим унаслідок перебування семи часу в інтегративній структурі словесних образів.

Слово *рай* вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з лексикою, що містить семи негативної емотивно-психологічної оцінки (*кривавий, страшний, пекло*). У такий спосіб сенсоопозиційні поняття раю (площина сакрального) й пекла (сфера інфернального) зближено (*кривавий рай, страшний рай, руйнований рай, пекло в нашому раю)*, актуалізовано в структурі словообразних форм крізь призму уявлень про бажане й дійсне в історії України: *О цей короткий, цей кривавий рай* (Малан., с. 101). *Хвали ті заходи каральні, що на землі створили «рай»* (Клен, с. 182). *Чи замолю свій гріх перед народом, що знову пекло в нашому раю?* (Кос. (1), с. 46).

Суспільно-історичну семантику лексеми *рай* пояснюємо тим, що соціалізм, на думку М. Бердяєва, «містить у собі всі риси релігії» [38, с. 278]. Периферійні одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності, які спираються на лексему *рай* та похідні, вжито з іронічно-пародійним забарвленням на позначення часопростору тоталітарної держави (пор.: *чимчикує із раю репресована Єва; мародерний рай*): *Я не ступлю й півкроку у*

ваш мародерний рай (Світл., с. 155). *Чимчикує із раю репресована Єва* (Кос. (2), с. 171). Вербальними сигналами тоталітарного суспільства є в наведених контекстах слова *вождь, репресований* [82, с. 165].

Одним із шляхів структурування художнього часу в річищі інтертекстуальних відношень Н. Фатєєва вважає «використання семантичної місткості мовних символів, які закорінено в давній міфології і біблійних текстах» [437, с. 23]. Дієслова символічного змісту *причащатися, розпинати* та спільнокореневі вступають у контекстуальні зв'язки з лексикою на позначення суспільно-політичних, соціально-патріотичних понять, які спрямовують уявлення про національну історію: *країна, земля* (*причащалася тіла і крові земля, розп'ята країна*): *Причащалася тіла і крові в той час грішна чорним гріхом земля* (Малан., с. 172). *З мукою гукнула: «Ллє кров без упину! Не покинь закляту, розп'яту країну»* (Осьм., с. 69). *Над Україною небо, як материнська душа, замучена, розіп'ята* (Руд., с. 93). Наведені словообразні фрагменти, семантику яких контекстуально підтримано за допомогою слів *кров, кривавиця*, є виразниками художньої інформації про драматизм історії українського народу, яку зіставлено з подіями, описаними у Святому Письмі.

Внутрішнє наповнення одиниць поетичного мовлення, яке вказує на прецедентний текст Біблії, є чинником поглиблення відношень між художнім мовомисленням та дискурсом християнської культури. До прецедентних текстів, на думку Ю. Караулова, належать ті, що мають «надособистісний характер, тобто добре відомі й широкому оточенню певної особи, зокрема її попередникам і сучасникам» [213, с. 216–217]. Словообрази часу актуалізують уже здобуті значення, нову семантику: як стверджує М. Мерло-Понті, у мові завжди є «надлишок означуваного над означником» [298, с. 446]. Художньо-онтологічний зміст текстових фрагментів, пов'язаних зі Святим Письмом, створено завдяки асоціативному потенціалу, виробленому в суспільній свідомості впродовж значного періоду культурного розвитку, що

відображає образна семантика темпоральності в поетичних текстах ХХ століття.

Як бачимо, словесні образи історії, побудовані на основі біблійної символіки, є відмінними від узуальних мовних форм часу, оскільки в їхніх межах співвіднесено слова на позначення денотатів реальності, з одного боку, та книжної дійсності – з іншого. З огляду на це можна вести мову про діалогічну природу розглянутих компонентів темпорального фрагмента поетичної картини світу. Події й сакральної, і національної історії мають драматичний характер, тому мовні знаки Святого Письма служать формою аксіологічної проекції сучасних письменникам подій.

Уявлення про несприятливе геополітичне становище України, яке зумовлює риси національно-історичних процесів, узагальнено за допомогою поняття *хреста* («5. Перен. Страждання, випробування, що випали на чиюсь долю» [552, XI, с. 139]). У ролі знака української лінгвокультури він символізує біль життя, яке агонізує [551, с. 231]. Як бачимо, словникові дефініції засвідчують узуальний характер темпоральної конотації аналізованого слова. Із хрестом Голгофи в Новому Заповіті асоційовано розгортання легенди про Ісуса Христа, тому аналізована словесна одиниця є виразником конотеми подієвості сакральної історії, епістемічний потенціал якої спроектовано в негативну оцінку процесів національного буття. Український мовознавець О. Бондар звертає увагу на подієвість як референційний сигнал для формування категорійної ознаки компонентів центру функціонально-семантичного поля темпоральності: «Основоположним для функціональної граматики є розрізнення двох планів референтних сигніфікативних ситуацій – стану і події» [54, с. 25]. У більшості аналізованих прикладів (окрім нечисленних, в основі яких перебувають дієслова), що становлять периферійну частину вказаного поля, сема подієвості бере участь у формуванні конотативної семантики темпоральності. Зазначену конотацію актуалізовано за допомогою вербального й історичного контекстів. Пресупозитивні знання, відомі лінгвокультурній

спільноті, спроектовано в поетичні форми на позначення історичних випробувань українського народу. Цьому сприяють контекстуальні зв'язки слова *хрест* із лексикою просторового змісту (*шлях, північ, південь, захід, схід*): *Із шляхів, племенами протоптаних, вічний хрест* (Малан., с. 70). *На горі в туманах – хрест. Простягає рамена од краю світа до краю, од сходу на захід* (Осьм., с. 20). У деяких контекстах символ хреста асоційовано з геополітичним становищем України, розташованої між Заходом і Сходом, на своєрідному перехресті (яке, за давніми повір'ями, вважають несприятливим місцем).

Біблійні символи *раю, хреста, пекла* мають центральну сему місця, тому вони характеризують текстову категорію локативності. Унаслідок інформаційного синергійного підсилення функціонально-семантичного поля темпоральності історичним контекстом відбувається актуалізація темпоральних сем маркерів категорії локативності, зміщення їх на периферію зазначеного поля. За спостереженням З. Тураєвої, «мовні засоби поліфункціональні. Вони можуть одночасно служити планом вираження різних категорій» [432, с. 107].

Отже, розглянуті символи біблійного походження, збагачені контекстуальною семантикою, вербалізують суспільно-політичні, історіософські уявлення. Уживання їх у поетичних текстах пояснюємо тим, що Святе Письмо виконує роль світоглядної призми, яка в системі дискурсивних відношень служить пізнанню історичних змін. Темпоральний світ поетичних текстів та біблійний універсум діалогізують у просторі словесної культури, у їхніх мовних знаках відшукано сутність історії, яку художньо інтерпретовано переважно як ворожу щодо людини. Функціонування аналізованих образів підтримує контекст доби створення – епоха громадянської війни та репресивних заходів, яка продукує сплеск інформації, пов'язаної з характеристикою суспільних змін, спричинюючи біфуркацію субсистеми образів часу, її роздвоєння на дві гілки – з експліцитною й імпліцитною семантикою.

Мовнохудожні форми, що реалізують поетичну версію історії, вибудувано з огляду не тільки на воєнні, а й на мирні періоди в житті народу. У словесно-художніх структурах взаємодіють уявлення про два хронотопи – історичний час (збройне протистояння) та хліборобський цикл, і перший, як ми зазначали, змодельовано за зразком другого [83, с. 96]. Відомо, що символічні образи битви-оранки, битви-сівби, битви-жнив, битви-молотьби виникли на ґрунті народнопоетичної фразеології [231, с. 74]. Їх пов'язано з архаїчною образотворчістю, у якій зазначені елементи використано для зображення смерті людини, яка не скінчила природного циклу свого існування. Витоки цих фрагментів невіддільні від анімічного світосприйняття язичництва, тому наведені паралелі мають світоглядний, історіософський зміст. До художнього моделювання історичного часу залучено одиниці лінгвокультури, важливе місце в якій належить стереотипним уявленням української нації як рустикальної. Такі словесно-художні версії часу зображено ще в «Слові про Ігорів похід», «Молінні Данила Заточеника» та в усній народній творчості. Відповідну народнопісенну фразеологію вивчала Л. Коломієць, яка дійшла висновку: «Зіткана на народно-фольклорній основі, традиційна фразеологія дуже стійка, живе у мові віками, зберігаючи свою образність і виразність» [231, с. 62]. Етнокультурний аспект темпорального фрагмента картини світу, вербалізованого в поетичному мовленні, виявлено в асоціюванні історичного часу з хліборобським циклом різних видів робіт або ж вегетаційних процесів, пов'язаних із розвитком зернових культур (рис. 4.1).

Якщо в зазначених прецедентних текстах землеробську працю зіставлено зі збройним протистоянням, то в поезіях XX століття завдяки наведеній паралелі художньо окреслено масове знищення людей узагалі, референційно співвіднесене з революцією, війнами, голодомором, репресивними заходами влади. Лексеми *ратай, жито, зерно, коса, покіс, сніп, обжинки* та ін. темпорально конотовані, їх збагачують семантика побутової подієвості, асоціації з хліборобським циклом, невіддільним від природно-космічного часу, а також різними видами сезонних робіт. Словник-

довідник В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» (2006) фіксує зв'язок лексеми *жито* з поняттями *жити, життя*, що наводить на думку про її темпоральну конотацію [532, с. 221]. У ході утворення аналізованих мовних образів зазнають актуалізації конотеми часу. Слова на позначення землеробських реалій, які вказують на суб'єктів, знаряддя, процеси, дії та ін., контекстуально співвіднесено з одиницями таких лексико-семантичних груп:

– «тілесність» (пор.: *снопи одірваних голів, снопи тіл, покошені тіла*): *Встелили шлях снопами, снопами тіл, одірваних голів* (Фальк., с. 51). *Лежать покошені тіла* (Ант, с. 155);

– «баталізми» (пор.: *бою криваві обжинки; гармата – плугом, шабля – бороною*): *А крик від пекельного болю; а бою криваві обжинки!* (Малан., с. 86). *Багнети грузнуть в тіло, мов плуги в чорнозем* (Ант., с. 153). *Гармата – плугом, шабля – бороною* (Малан., с. 67).

У поетичних текстах Є. Плужника та Д. Фальківського функціонують образні форми з семантикою суспільно-історичного часу (майбутнього), побудовані на тлі уявлень про дозрівання хліба на жертовній крові, в основі яких постає соціальна утопія. Таке явище пояснюємо історичним та психологічним контекстами творчості, на яких позначено класову боротьбу та каральні заходи влади. До складу цих словесно-художніх форм належать лексичні одиниці з семантикою кінцевої точки цілеспрямованої діяльності – *мета, воля, врожай*: *Кривавo зрошена, зросте мета* (Плуж., с. 163). *Я теж косити мушу в ім'я майбутнього врожаю* (Фальк., с. 43). *Хай розквітнуть нові жита пишним цвітом нової слави!* (Плуж., с. 168). Засів*ай кістаками поле… Заори під грім гармат…* (Фальк., с. 141).

Помічено, що мовно-ментальні площини видів хліборобських робіт, з одного боку, та драматичних історичних подій (революції, воєн, голодомору), з іншого, мають значну кількість понятєвих дотичних граней. По-перше, пора оранки, посіву, збирання врожаю (космічне темпоральне), як і час війни (історія), у світогляді представників рустикальної нації є буттєво важливими орієнтирами: вони сигналізують про війну і мир, життя і смерть.

Наприклад, як стверджує С. Єрмоленко, «загальновживана лексика, пов'язана з жнивами, так само традиційно входить у зображення сцен битви» [185, с.53]. Доцільно звернути увагу й на рольову функцію суб'єкта дії (хлібороб-воїн), а також її повторюваність, інтенсивність; локативні характеристики (наприклад, битва відбувається в полі – місці дозрівання хліба), архетипне бачення принесення колоса й зерна в жертву. Шляхом взаємодії уявлень про календарно-циклічні види хліборобської праці, з одного боку, та знищення, з іншого, сформовано образні біноми, що перебувають на периферії функціонально-семантичного поля темпоральності, системно співвіднесеного з дискурсом землеробської культури українського народу. Окрім цього, аналізований образний синтез виникає з огляду на повторюваність і хліборобських робіт, які пов'язано зі способом буття української нації, і збройних конфліктів. В. Калашник підкреслює, що «художньо втілений у словесну форму час, як і аналогічно виражений (оформлений) простір руху, значною мірою виявляє національну специфіку образного мислення» [206, с. 74].

Як ми зауважували, поетичні тексти ХХ століття містять тропеїчні форми часової семантики, в основі яких перебуває образний біном *людина – добриво* (пор. традиційні бінарні утворення *людина – зерно, людина – колос* й ін.) [69, с. 35]. Зазначена художня паралель є новаційною порівняно з розглянутими попередньо мовними образами часу, хоча виникає в тісному зв'язку з ними. Вона відображає «буттєвий сарказм» із погляду доби тотального винищення (пор. у М. Бердяєва: «Оптимістична, безтрагічна теорія прогресу, яку поділяють і марксисти, становить безвихідну в межовій суперечності трагедію смертоносного часу, який перетворює людей у засіб для грядущого» [38, с. 301]). Указану структурно-семантичну новацію, на основі якої створено уявлення про буттєву маргіналізацію людини, сформовано за допомогою спільнокореневих слів *гній, угноїти, угноєний: тобі записано в сусідів бути гноєм; вам, хто краї північні вгноїли, викварять пеани оркестри; ось ляжу – родючий гній на скривавлений переліг: Невже*

тобі (народові – А.Б.) на таблицях залізних записано в сусідів бути гноєм? (Фран., с. 32). *І ось ляжу – родючий гній на скривавлений переліг* (Плуж., с. 164). *Вам, хто краї північні вгноїли, Вам, Маестро, вишкварять пеани космічні випробувані оркестри* (Світл., с. 154).

Семантика суспільно-історичного часу, на нашу думку, невіддільна від уявлень про те, що українська людина не є суб'єктом історії й причетна до землеробського виробництва навіть після смерті [56, с. 28]: *Тут, на місці бою, таке дорідне жито та густе. А що на гній хтось жертвував собою, – пусте* (Плуж., с. 264). *Тріщать хребти, і гнуться спини. Ніхто, ніяк, нічим не спинить людьми угноєний прогрес* (Світл., с. 104). *Нас вбивали для добрив. Здавалось катам: з тіл людських виростають солодкі плоди* (Руд., с. 163). У такий спосіб створено стилістичний ефект знелюднення часопростору [91, с. 94].

За теорією А. Ейнштейна, час можна вимірювати за допомогою годинника, на роль якого може претендувати будь-яке системне утворення, що повторює той самий процес [490, с. 114 – 115]. Різні види хліборобської праці – це дії, які відбуваються через відповідні часові проміжки. У попередньому аналізі було показано, що різні моменти національної історії сформовано за допомогою образних кліше масових убивств: знищення-оранки, знищення-посіву, знищення-жнив, знищення-молотьби, знищення-угноєння та ін. Останні виконують роль подієво-історичної шкали вимірювання часу, своєрідного циферблату етнічної культури українців. Із наведених міркувань випливає: розглянуті словообрази спираються на поняття панхронічності, що зумовлює наявність циклічної художньої моделі історичної темпоральності. Як бачимо на рис. 4.1, роль показників «годинника», стимульованих уявленнями про епохи революції, громадянської війни, репресій та ін., виконують конституенти лінгвокультури рустикальної нації.

На думку З. Тураєвої, темпоральні моделі виникають завдяки трансформації відомостей про дійсність і є «відображенням властивостей реального часу на рівні понять і уявлень» [432, с. 20]. Компоненти

темпорального фрагмента поетичної картини світу підтримані й емпіричним досвідом, і стереотипними моделями обширу лінгвокультури, книжної та фольклорної дійсності. Темпоральний світ поетичних текстів та універсум національно-культурних цінностей утворюють спільні семантичні грані висвітлення часу. Внутрішню наповненість аналізованих словообразів програмує історичний контекст доби створення, стимулюючи розвиток площини сенсоутворення, пов'язаної з історичними явищами. Під впливом репелера субсистеми словесних образів часу, який чинить перешкоди розвитку експліцитної семантики темпоральності, відбувається долучення антропологічної лексики та слів із просторовою семантикою (маркерів категорій антропоцентричності та локативності) до периферії функціонально-семантичного поля темпоральності. Тут вони формують образи історії, драматичний характер відповідних відтинків якої забезпечує синергійне інформаційне підсилення аналізованої субсистеми.

Пізнання суспільно-історичного часу за допомогою виражальних художніх засобів відбувається завдяки потенціалу внутрішньої структури лексики на позначення повсякденних реалій: національне буття осмислено за допомогою денотатів історії матеріальної культури. До репертуару мовних знаків національно-історичного часу належать номінації, які характеризують побут українців в історичному плані, а тому є темпорально конотованими: вони містять конотему побутової подієвості. Існує низка периферійних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності, інтегрованих навколо оцінно забарвлених побутовизмів (пор. *хата* («символ благополуччя» [532, с. 616]), *лапоть* («символ бідності, злиднів» [532, с. 337]) та ін.). Історично-побутова й аксіологічна семантика указаних слів спричинюють використання їх у площині уявлень про суспільне буття. Лексему *хата* на позначення держави вживав ще Т. Шевченко, який у структурі цього слова актуалізував конотему часу. За спостереженням А. Мойсієнка, «аперцептований образом «доброї, теплої хати» (окованої, омураної), «виростає відомий шевченківський символ оновленого часу, онов-

леного життя» [308, с. 43]. У поетичному баченні І. Франка сформовано асоціативний ланцюг історичної каузальності: *хата – хазяїн – воля*, у якому денотативна площина побуту надається до осмислення національного буття: *Глянеш, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі* (Фран., с. 33).

Як зазначає В. Русанівський, у назвах побутових речей часто розвинуто знижене значення [376, с. 101]. Лексеми, які мають темпоральну конотацію як застарілі слова, вжито на позначення відсталості, браку соціального й духовного поступу: *І по паркету наших заль ступати лаптю буде сковзко* (Малан., с. 38). *Надтріснуті мов глечики присолені приперчені стрічаєм ворогів* (Циб., с. 115). У першому з наведених образів протиставлено історичне майбутнє України й Росії. Під впливом зовнішніх інформаційних процесів, які викликають суспільні зміни, побутовизми зміщено в бік периферійної зони поля темпоральності: вони формують у ній тропеїчні синтагми часової семантики, паралельно виступаючи маркерами категорій антропоцентричності й локативності (пор.: *хазяїн, хата, глечик, лапоть* й ін.). Завдяки інформаційній компресії в поезіях репелер спрямовує дані про темпоральне в імпліцитну площину, унаслідок чого сему часу збережено в структурі образів із лексично не вираженим темпоральним компонентом.

У процесі вироблення історіософських міркувань про національне буття в поетичних текстах використано одиниці української лінгвокультури, пов’язані з обрядовістю, зокрема подією, що означає зміну соціального статусу людини, – одруженням. У словообразних формах із семантикою історії вжито лексику, що позначає пошлюблення, весілля (*весілля, весільний* та ін.). Зазначені слова вказують на значущі в особистому житті події, тому містять конотеми індивідуально-буттєвої подієвості в семантичній структурі. Відповідно до словника-довідника В. Жайворонка «Знаки української етнокультури», слово *весілля* окреслює найщасливіший для людини час [532, с. 78]. Стереотипні суспільні уявлення про важливість одруження в поетичних текстах перенесено на державу, яку побачено в образі жінки. Аналізовані одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності

перебувають у складі заперечних конструкцій (*столи весільні не встелені; ні одна наша казка не закінчилася веселлям* та ін.), формуючи оцінку бездержавності української нації. Наведені структури є носіями узагальнювальної семантики. Паралель *держава – жінка* скріплює не лише морфологічна (родова) спільність указаних слів, а й загальноприйняте бачення необхідності пошлюблення для осіб жіночої статі: *Столи весільні – ох – столи не встелені, і бджіл тьма-темрява, і молитовні липи* (Ант., с. 184). *Ні одна наша казка не закінчилася веселлям* (Голоб., с. 390). У наведених словесних образах часу зіставлено не предмети, а ситуації – одруження та здобуття державності. Указану семантику підтримано в контексті усієї поезії (пор.*: Столи весільні — ох — столи не встелені, і бджіл тьма-темрява, і молитовні липи. В ромашок спів слимак дороги ввився круто, і ранку кіш, що в ньому птаха — сонця помах. Задума — не задума, смуток і не смуток, це на країні цій трагічна папілома. Мов два дракони, сонце й місяць, зорі-галич, і білі села, й білий жар, і білість куряв. Шевченко йде — вогонь, людина, буря — і дивиться в столітню далеч: в вогні пробуджена князівна. Хай на очах землі печать — тьми чорна штольня! І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам. О земле, земле батьківська, клятьбо бездольна, моя країно благовіщення!* (Ант., с.184)).

Аналізовані словообразні структури характеризують неоднозначні дискурсивні відношення компонентів, що пов’язано з аксіологією як соціально-побутової, так і суспільно-політичної сфер. Розглянуті словообрази часу функціонують у поетичних текстах, створення яких відбувалось упродовж знакових історичних подій (громадянської війни, репресій та ін.).

Подієвість індивідуального існування невідривна від пізнання сутності певних історичних відтинків: соціальні зміни виявляють антагоністичність щодо людини. У словесних образах темпорального акцентовано семантику посягання суспільних змін на людське життя. Лексико-семантичну площину історичного часу становлять мовні одиниці, які стимулюють уявлення про зруйновану тілесність, що є наслідком збройної боротьби. До аналізованої

субсистеми належать образні форми, основу яких становить оцінно маркована лексика на позначення ушкодженого тіла, яка підтримує мотив насильства (*труп, кров* та ін.). Завдання людині фізичної шкоди невіддільне від індивідуально-буттєвої подієвості, тому можна стверджувати, що семантична периферія вказаних слів містить конотеми часу. У складі тропеїчних форм на позначення історичних змін такі лексеми перебувають у контекстуальних відношеннях переважно зі словами, які вказують на просторові й антропологічні поняття (пор.: *край политий кров'ю борців, назбирається трупів, наче листя)*: *Край твій весь политий кров'ю твоїх борців* (Фран., с. 32). *Назбирається трупів, наче листя* (Тарн. (2), с. 45).

В утворенні поетичних форм часової семантики беруть участь нормативні й позанормативні лексико-семантичні елементи (пор.: *кров* і *кервавонька*); окрім цього, у вербальних контекстах актуалізовано звукову спорідненість слів *кров* й *Україна*: *А в нас яку кайлом не вдариш скелю – зусюди рине кров, а не вода* (Кос. (1), с. 121). *Голі серця народу переганяють кров народу на ім'я кров* (Голоб., с. 237). Відомо, що кров є символом і повноти життя, і смерті, агресивних намірів, війни [551, с. 130]. З одного боку, національно-історичне буття нагадує життя організму, функціонування якого підтримує кровообіг. З іншого, історичні катаклізми мають антигуманну сутність, призводячи до людських жертв, що пояснює використання вказаного слова в складі образів суспільно-історичного часу.

У поетичних текстах П. Тичини функціонує низка словесних форм темпоральної семантики, утворених на основі лексеми *кров,* які перебувають у діалогічних відношеннях із часом класової боротьби: *Ну що з того, що всесвіт кров залляла?* (Тич., с. 198). *Ах, кров завжди, у різній дозі* (Тич., с. 145). *До крові звикли ми давно, хоч не возводимо її в канон* (Тич., с. 191). Стилістично маркованим у поетичних текстах Д. Фальківського є словосполучення *кривава ропа*, у якому оцінку історії увиразнено за допомогою семантики густативності (*ропа* – «1. Соляний розчин високої концентрації» [552, VIII, с. 886]): *Але чи жаль женцям кривавої ропи, коли на*

стернях буйних он – снопи й снопи (Фальк., с. 96). Наведені поетичні формули перебувають в основі поетичних роздумів про трагічну сутність соціальних протистоянь. Віршові тексти письменника-дисидента С. Сапеляка містять словесно-художні структури з формами південно-західного діалекту *кервавонька* й *керваво*, навколо яких згруповано слова, що є засобами тематичного звукопису: *Страшная свічечка чорногалка кервавонькою без кервавоньки догоряє* (Сап., с. 136). Оскільки ці образи містять лексему *кров* і похідні, які викликають уявлення про життя та спорідненість, їхню семантику поширено й на індивідуально-буттєвий час. Наслідком використання вказаних позанормативних одиниць є створення стилістичного ефекту демократичності оцінки історичних подій.

І. Чернухіна вбачає в художньому темпоральному «продукт творчості автора, естетичний спосіб мовного втілення фізичних і філософських аспектів часу» [470, с. 8]. Світоглядний вимір історії пов’язано зі способом емотивно-психологічного переживання суспільних змін. У поетичних текстах ХХ століття активізовано периферійні одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності, основу яких становлять слова *біль, боліти, крик, страх* й ін. (та спільнокореневі), співвіднесені з індивідуально-буттєвою подієвістю, тому вони є темпорально конотованими. Зазначені емотиви перебувають у контекстуально-семантичній взаємодії з лексикою парадигм «людина» та «довкілля»: *Боліло, боліло нам там* (Плуж., с. 181). *Здирав живим подобу людську страх, і крик крізь мури виростав стовпами* (Бойч., с. 112). Такі словообрази референційно пов’язано з епохами класової боротьби й репресій.

Як відомо, лексику негативного емотивного змісту в текстах філософів-екзистенціалістів використано на позначення аспектів існування, зокрема внутрішнього буття (пор.: в А. Камю: «Розум безсилий перед криком серця» [208, с. 38]). Соціально-подієва й особистісна хроноструктури в текстах поетів-екзистенціалістів (Є. Плужник, В. Стус, Б. Бойчук та ін.) взаємно зумовлені й дотичні завдяки спільним семантичним граням (пор. у В. Стуса:

Німі, нерозпізнанні вже вуста. Серця студені, тьмою взяті очі. І шкарубкі долоні, де вже доль не розпізнаєш лінії. То решткиdушіmвоєї, що напівжива. О болю болю болю болю мій! (Стус (2), с. 193). Тому аналізовані словообразні форми перебувають, як ми зауважували, на межі мікрополів суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу [62, с. 25].

Лексеми *весілля, весільний, наречена, труп, кров, біль, страх* та ін. невіддільні від індивідуальної подієвості, спираються на сему ‘людина’, через те згадані слова в поетичних текстах є маркерами категорії антропоцентричності. Унаслідок поповнення темпоральної субсистеми зовнішньою інформацією про історичні події, яку спрямовує в імпліцитну площину репелер, відбувається наближення вказаних маркерів, які в результаті семантико-синтаксичної взаємодії з іншими лексико-семантичними одиницями утворюють тропеїчні синтагми часової семантики, до периферії поля темпоральності.

Темпоральний фрагмент поетичної картини світу співвіднесено з актуальним життєвим, зокрема природним, простором українців. За спостереженням І. Голубовської, «серед факторів, що детермінують онтологію національно-мовної картини світу (НМКС), слід назвати реальний світ (точніше, його фрагмент, даний етносові в безпосередньо-чуттєвому сприйнятті)» [143, с. 29]. Із рослинною символікою пов’язано в аналізованих текстах низку вербальних засобів, за допомогою яких художньо інтерпретовано національну історію й українську людину як її суб’єкта. Тропеїчні форми утворено на основі символів, які виникли на ґрунті назв рослинних і тваринних реалій українського ландшафту. Словообрази часу, які містять слово *калина* й похідні від нього, діалогізують з епохою репресій: *Нема мені коханої землі. Десь під грудьми пече гірка калина* (Стус (2), с. 162). *Що воно таке є а воно калина моя батьківщина а я її калинець* (Калин., с. 208). Наведені утворення продукують семантику патріотичної причетності до українського родоводу творчої еліти в часи репресивних заходів влади. Відповідно до «Словника символів культури України» (2002), калина є

символом життя, родоводу українців [551, с. 109]. У монографії «Символи українського фольклору» (2011) М. Дмитренко зазначає, що українці пов'язують в уявленні калину з протистоянням, кривавою боротьбою [166, с. 164]. Згадані джерела вказують на темпоральну (суспільноподієву) конотацію слова *калина*, яку спричинюють діалогічні зв'язки в дискурсі національної культури.

О. Кагановська вважає, що художня комунікація проходить по досить тонкій межі реального й вигаданого світів [204, с. 171]. У поезії І. Малковича «Пракорабель» аналізована лексема перебуває в основі структури імпліцитного образу, який є засобом окреслення негативної національно-історичної перспективи: *Вантажений калиною, сповільна він* (*пракорабель* – А.Б.) *рівно опускається до дна* (Малк., с. 31). У наведеному фрагменті використано просторову символіку: суспільно-політична неспроможність нації постає як низ історичного буття (пор. значення слова *дно*).

Аналізовані художні фрагменти інтегровано за допомогою колірної ознаки, активізованої в значенні слів *калина* та *кров*, проте не вона є визначальною. Ці синтагми охоплює складний асоціативний ланцюг *калина – кров – рідна – Україна – небезпека.* Словообрази історичного часу побудовано на основі номінацій, які реалізують виражально-зображувальні можливості через здатність символів до семантичного розгортання в просторі лінгвокультури. Образні форми, утворені на основі семантико-синтаксичних зв'язків лексеми *калина* зі словами соматичної групи, а також вербальними елементами на позначення посесивних відношень (пор. займенникові форми *мій, її)*, які спрямовує репелер, адаптовано в межах аналізованої субсистеми як маркери не тільки історичного, а й індивідуально-буттєвого часу.

Мовно-знакова система, актуалізована в процесі художнього пізнання історії, містить символіку, що відображає не лише особливості природного довкілля, а й специфіку синоптичних умов, у яких живуть українці. Образні компоненти периферії функціонально-семантичного поля темпоральності, які

діалогізують із революційними подіями, утворено за допомогою лексики на позначення потужних, динамічних природних явищ (пор.: *буря, шквал, злива* та ін.), а також номінацій хижих тварин (*звір, вовк* та ін.). Зазначені вербальні одиниці є асоціатами суспільних подій, суб'єктів, причетних до них, завдяки зв'язкам із семантикою подієвості природного довкілля, а також семам інтенсивності й оцінки (пор.: «Буря – навальний вітер з дощем, грозою, а взимку – зі снігом» [552, І, с. 262]. «Звір – 2. Перен. Про дуже люту, жорстоку людину» [552, ІІІ, с. 484]). За відповідних контекстуальних умов, реалізацій їхню семантику спроектовано в уявлення про драматичні суспільні зміни, а також суб'єктів історичного процесу, яких характеризують агресивність, жорстокість (пор.: *куди не поглянь – оскалений звір; карту за картою бив розлютований «звір» пролетар; буря шторму, шквалу сигнали*): *Куди не поглянь – оскалений звір* (Тич., с. 364). *А ярами вовки грали над кривавою рікою* (Осьм., с. 28). *Карту за картою бив розлютований «звір» пролетар* (Фальк., с. 46). *Буря шторму, шквалу сигнали* (Йоган., с. 40). *Вперед, народи, йдіть! Серед кривавих злив, через спустошені лани й руїни міста* (Каз., с. 129). Наведені назви, покладені в основу аналізованих форм, є мовними знаками української етнокультури (вовк – це «символ хижацтва» [532, с. 103]). Семантичне наповнення таких образних утворень підтримують контекстуальні зв'язки з прикметником *кривавий*, який вербалізує уявлення про антигуманну сутність класової боротьби, а також історичний контекст революції та громадянської війни.

Як підкреслює В. Храмова, «українська етнокультурна ніша зазнала страшної руйнації: нівелювалися споконвічні чесноти свободи, честі, гідності, сумління» [463, с.18]. В основі побудови словообразів, що містять оцінку пасивності національної спільноти впродовж історії, перебуває слово *вівця* («2. Перен. зневажл. Про покірну, лякливу людину» [552, І, с. 550], «символ безборонності, безсилості, боязкості» [532, с. 90]) та похідні від нього: *Така овеча, послідующа паства, що вити хочеться від роду-братства* (Світл., с. 114). *І лепруваті радо блеють ми вівці праведні* (Циб., с. 12).

Лексичні одиниці бестіарного змісту, у яких актуалізовано семантику пасивності, страху, містять конотеми побутової подієвості, і їх спрямовано на площину національного буття, української ментальності з метою характеристики суб'єктів історичного процесу. Внутрішню структуру розглянутих образів підтримує контекст доби створення, упродовж якого відбувалися історичні зрушення.

До продукування уявлень про національну історію надаються також орнітологічні назви, пов'язані з геральдикою (пор.: «Орел – 2. Герб із зображенням цього птаха» [552, V, с. 743]). Аналізоване слово виявляє темпоральну конотацію, на яку вказують конотеми суспільної подієвості, завдяки асоціативним зв'язкам з історією держав, які межують з Україною. У поетичних текстах досліджуваного періоду вміщено текстові фрагменти темпоральної семантики, побудовані на основі давнього геральдичного символу сусідньої держави (Росії), небезпечної для національного розвитку (пор.: *Юрко Нарбут…лівою рукою одганяє двоголових орлів; орел – двоглавий, Юрій – долгорукий*): *Юрко Нарбут… лівою рукою відганяє двоголових орлів* (Тарн. (2), с. 94). *Орел – двоглавий, Юрій – долгорукий. Хай Україну чаша ця мине* (Кос. (1), с. 146). Як відомо, Юрій (Георгій) Нарбут – український художник початку XX століття, якому належить створення перших українських державних знаків.

Аналізованою лексикою на позначення природного довкілля, що з огляду на ядерну й периферійну семантику маркує текстові категорії локативності й антропоцентричності, керує репелер. У складі тропеїчних синтагм її долучено до формування субсистеми словообразів часу. За принципом згущення інформації в незначних за обсягом віршових текстах лексико-семантичні елементи виявляють себе як маркери не однієї категорії, унаслідок чого семантика темпоральності перебуває в розгляданих тропеїчних синтагмах в імпліцитному вигляді.

Словообрази часу спираються на подвійний код – мови та культури. Їхню внутрішню структуру формує взаємодія понять, які, з одного боку,

невіддільні від духовних надбань українського народу, а з іншого – від історичного процесу, що визначає пов'язаність темпорального фрагмента картини світу поетичних текстів ХХ століття з універсумом цінностей українців. Суб'єктами суспільно-політичних змін є представники певної етнічної спільноти, через те утворення образних форм із семантикою історичного часу відбувається на основі етнонімів. З огляду на те, що формування й функціонування певного етносу має часові показники, можна вести мову про темпоральну конотацію, яку зумовлюють конотеми суспільної подієвості етнонімічної лексики. Слова *українець*, *хохол* («зневажлива назва українця» [532, с. 622]) та *малорос* («офіційна назва українців у царській Росії» [532, с. 352]) і похідні в складі аналізованих образно-поетичних синтагм перебувають у контекстуальних зв'язках із лексикою на позначення узагальненого портрета й рис характеру українців, а також оцінно забарвленими ентомологічними назвами (пор.: *ти малорос…і ніколи не українець; ми – хохли з обвислими вусами, ми – ледарі і боягузи; українці це такі метелики з обірваними крилами*): *Ти руський, русин, рутенець, карпаторос, малорос, малополяк (хрунь), мадярон, лемко, козак кубанський, що ти все перше комуніст, соціаліст, монархіст, ліберал, радикал, православний, баптист, католик і ніколи не українець* (Тарн (2), с. 13). *Українці це такі метелики з обірваними крилами* (Циб., с. 62). У художньому мовомисленні В. Голобородька слово *хохол* мотивує лексему *Хохландія* й надається до створення експресії самокартання [71, с. 4]: *Ми – репані жителі Хохландії, ми – хохли з обвислими вусами, ми – ледарі і боягузи* (Голоб., с. 353). У такий спосіб актуалізовано уявлення про суспільну пасивність українців, брак національної свідомості, політичної волі до державотворення. Указані явища невіддільні від характеристики відповідних сторінок національної історії.

Художнє осмислення суспільних подій актуалізує пласти пасивної лексики, зокрема історизми, наділені темпоральною конотацією, які використано на позначення суб'єктів національного буття. У такий спосіб

сформовано дискурсивний діалог між різними епохами. У поетичних текстах ХХ століття словесні образи часу утворено на основі історичної військової лексики (слів *орда, яничар* та похідних). Лексема *орда* в тюркських та монгольських народів є назвою військово-адміністративної організації, об'єднання кількох племен, ставки хана. В історичній науці вказане слово окреслює первісну форму організації людей. Його словникова дефініція фіксує переносне значення, в основі якого перебувають поняття войовничості та безладдя [552, ІІ, с. 47]. Слово *яничар* позначає турецьких піхотинців XIV століття, за походженням християн, яких було обернено в мусульманство [552, ХІ, с. 857]. Поняття віровідступництва перенесено в річище оцінки негативних історичних явищ, підтримуваних відповідним морально-етичним рівнем громадян. Аналізовану номінацію використано на позначення суб'єктів зречення національних цінностей. Наведені історизми перебувають у семантичній площині військової історії народів сусідніх держав, їхню семантичну структуру збагачують конотеми суспільної подієвості, тому їх ужито для створення словообразів суспільно-історичного часу.

У ході побудови художніх форм на позначення історичних подій згадані вербальні одиниці перебувають у семантико-синтаксичній взаємодії зі:

– словами на позначення рухових, руйнівних дій, а також вербальної агресії, що пояснює характер відповідної історичної епохи (пор.: *спаплюжує землю орда, ґвалт і кпини яничар*): *Нищить, брудить і спаплюжує землю мою чергова орда!* (Малан., с. 64). *З півночі й зі сходу йдуть «совєти», сунуть орди їх навалами* (Клен, с. 162). *Ґвалт і кпини яничар* (Світл., с. 84);

– лексикою, яка вказує на тваринні реалії, що пов'язано з оцінкою суб'єктів історичного процесу (пор.: *яничар пес цивілізації; у яничари прут, ягнята*): *Жорстокий яничар пес цивілізації прибереже його ганьбу* (Калин., с. 66). *У яничари прут, ягнята. І нікому меча підняти* (Світл., с. 59). *Вороння орд* (Сап., с. 138).

Інтегративна семантика наведених словесних образів спрямовує уявлення про смертоносну загрозу, лиховісність, а також жорстокість та брак мужності, які характеризують суб'єктів історії. Розглянуті образи набувають статусу периферійних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності, оскільки в контексті стають продуцентами суспільно-політичних понять, пов'язаних або із зовнішнім втручанням, або зі зреченням національних цінностей. У текстах художнього стилю вони розгортають лінгвокультурний діалог: вербальні елементи, на основі яких їх створено, референційно пов'язано з історичними епохами, а також книжним універсумом (наприклад, історіографічними текстами). У другій половині ХХ століття вказані образні форми зафіксовано переважно в художніх творах письменників-дисидентів (І. Калинця, І. Світличного, С. Сапеляка). Ці слово-образи часу зазнають семантичної підтримки психологічним та світоглядним контекстами творчості поетів, діяльність яких спрямовувала активна національно-патріотична позиція.

Лінгвокультурна площина текстових фрагментів темпоральної семантики охоплює історизми, які реалізують негативну оцінку, пов'язану з актуалізацією уявлень про суспільно-ієрархічний статус людини. Спостережено утворення образів національного буття на основі символу *раб,* який співвіднесено з історією соціальної стратифікації, тому це слово містить у семантичній структурі конотеми суспільної подієвості: «1.У рабовласницькому суспільстві – представник експлуатованого класу, людина, яка була позбавлена будь-яких прав і засобів виробництва й перебувала у повній власності свого володаря – рабовласника. Раби були першим в історії пригнобленим класом» [552, VIII, с. 424]. Тлумачні словники фіксують переносне значення вказаного слова, спрямоване в аксіологічну площину:
«2. Перен. Сліпий виконавець, знаряддя» [552, III, с. 91]. В. Храмова зауважує, що в історії національного буття соціально-психологічний конформізм передбачав не лише «прислужництво» меншовартої нації, але й її «задоволення у рабстві» [463, с. 18]. Відомо, що зазначену лексему на

позначення суб'єктів історичного процесу використовував ще Т. Шевченко в посланні «І мертвим, і живим». Як носій указаного значення слово *раб* завдяки семантико-синтаксичним зв'язкам із лексикою негативного морально-етичного змісту спроектовано в семантичне річище рис української ментальності (конформізм, покірність), тому тропеїчні синтагми, утворені навколо нього, наповнено суспільно-політичним змістом. У такий спосіб сформовано історіософські уявлення про брак у представників нації активної настанови на здобуття державності та збереження національно-культурних цінностей (пор.: *раби! Вас мало били; раби рабів ще гірше, ніж раби*): *Хіба не всі для неї (доби – А.Б.) ми раби?*(Плуж., с. 74). *А вам, раби, кажу: раби! Вас мало били* (Світл., с. 48). *Негідно бути речником юрби. Раби рабів ще гірше ніж раби* (Кос. (2), с. 262).

Стилістично вагомими є художні форми, утворені на основі лексеми *раб* та похідних, у віршових текстах Є. Маланюка: *Раби не можуть взріти сонця волі* (Малан., с. 67). *Як обернуть рабів в буй-тури?* (Малан., с. 70), що пояснює широкий контекст діяльності поета, спрямованої на виборення незалежності України. Зокрема, О. Семенець підкреслює, що ідея державності була деонтичною домінантою ментальної сфери Є. Маланюка, який засуджував комплекс «малоросійства» [392, с. 211–212].

Аналізовані словообрази часу діалогічно пов'язано з добою громадянської війни та репресій. Асоційовані з давниною за допомогою історизмів, вони містять історіософські узагальнення. Лексему *раб*, покладену в їхню основу, співвіднесено з, одного боку, з реаліями віддалених у часі епох, а з іншого – з суспільною реальністю та книжною дійсністю (пор., наприклад, історіографічні тексти).

Лексика антропологічного змісту (*раб, яничар, українець, малорос, хохол*) відповідно до центральних сем маркує категорію антропоцентричності. Перебуваючи у відповідних контекстуальних умовах, вона стає придатною для вироблення темпоральної семантики, яку під впливом дій

репелера, об'єктивованих у світлі згущення інформації в поезії, уміщено в імпліцитну форму.

«Специфічною темпоральністю» називає Ю. Кристева політику [247, с. 189]. Мовнохудожню гносеологію часу вибудувано на основі суспільно-політичної лексики, яка продукує уявлення про історичні реалії, тому містить конотеми суспільної подієвості на семантичній периферії (пор.: «Народ – 2. Форма національної та етнічної єдності» [552, V, с. 174]. «Свобода – 1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства» [552, IX, с. 96]). Утворення образних синтагм відбувається внаслідок встановлення контекстуальних відношень суспільно-політичної лексики (*народ, демос, країна, вітчизна, свобода, колгосп, совдеп* та ін.) зі словами на позначення таких понять:

– ‘ смерть’, ‘ знедоленість’, ‘ відчуженість’ та ін. (пор.: *чужа країна, сирітство народу; народ, що не може дозріть*): *Народе мій, замучений, розбитий, мов паралітик той на роздорожжу* (Фран., с. 32). *Народ, що не може дозріть, – мов абортом його виривають* (Малк., с. 33). *А за тим склом була чужа країна – й на всій землі моєї не було* (Заб., с. 178);

– ‘довкілля’ (пор.: *із білого народ сходить, п'ємо затруєну свободу*): *П'ємо затруєну свободу по два ковтки, по два ковтки* (Рим. (1), с. 10). *То із білого народ мій сходить!* (Ілля, с. 171). *12-та година ночі співає на могилі заповіт останній віл останнього колгоспу* (Хол., с. 101).

Уявлення про антидемократичний характер суспільства спроектовано в метафоричні утворення, у яких суспільно-політична лексика взаємодіє зі словами на позначення місць ув'язнення: *Вітчизна – тюрма* (Драч (1), с. 228). *Країна – спорожнена тиха катівня* (Жад., с.11). У поезії «Моя задихана коридо» Г. Чубая створено однослівний словесний образ несправжньої свободи (*ерзацсвободи*), який маркує історичний час тоталітарної суспільства. Семантику вказаного індивідуально-авторського

неологізму підтримує неолексема *ерзацлюдина*: *Замість людей – ерзацлюдину, а всім крикливим на догоду ми подамо ерзацсвободу!* (Чубай, с. 69).

Такі тропеїчні синтагми продукують поняття соціальної незрілості, неспроможності суб'єктів історичного процесу, а також браку суспільних свобод. Текстові фрагменти темпоральної семантики, джерелом яких є постмодерністські поезії, демонструють асоціативне наближення лексики соціально-політичного змісту до поняттєвої сфери незначущого, висміювання застарілих ідеологічних цінностей: *Совдеп ми бачили в гробу* (Неб. (2), с. 346). *Демос впав у хренос* (Циб., с. 41).

У поетичному дискурсі як асоціати ідеології, політики, а отже, суспільних подій функціонують і слова інших семантичних груп, наприклад кольороназви (пор.: «Червоний – 2. Перен., політ. Який стосується революційної діяльності, пов'язаний з радянським соціалістичним ладом» [552, XI, с. 296]). Ідеологічний, соціально-політичний вимір диктують певні часові межі, спричинюючи темпоральну конотацію низки колірних символів. Хроматизми *жовтий, блакитний, голубий* (кольори національного прапора), *синій,* а також *червоний* та ін. спроектовано на словообразну площину національно-історичного часу (пор.: *небо, наче прапор, висне, блакитне з сонцем золотим у колі; кров у очах від червоних знамен*): *І тільки небо, наче прапор, висне, блакитне з сонцем золотим у колі* (Ант., с. 272). *Сини твої вже сунуться натовпами, несучи синьо-жовті прапори, обережно, як синів-одинаків* (Тарн. (2), с. 102). *Кров ув очах від червоних знамен* (Моз., с. 123). Їх пов'язано з поняттям історії завдяки семантико-синтаксичним зв'язкам із лексикою на позначення ідеологічної атрибутики (*прапор, знамено* й ін.), а також асоціаціям із суспільними подіями. Є. Маланюк створює образ майбутнього історичного часу України-держави за допомогою хроматизмів *золотий, золото* й *блакитний, блакить* [92 , с. 211]: *А мені ти – блакитним мітом в золотім полуденнім меду* (Малан., с. 56). *Над ланів співучим злотом ти билась крилами в блакить* (Малан., с. 45).

Узуальну часову конотацію деяких хроматизмів засвідчують лексикографічні джерела. Темпорально конотованим постає в національній лінгвокультурі колоратив *чорний*, асоційований із небажаними подіями («8. Перен. Важкий, безпросвітний, безрадісний. Пов'язаний із труднощами, незгодами (про час) [552, XI, с. 352]»). Його спроектовано в площину уявлень про суспільне лихоліття. Формуючи історіософські узагальнення, указана кольороназва символізує історичну долю України: *І чорним раком свастика вростала в глейкий кордюк червоної зорі* (Бойч., с. 109). *Чорне море, чорне золото, чорнозем, чорні брови, чорна доля* (Тарн.(2), с. 25).

У поетичних текстах Ю. Тарнавського контекстуально співвіднесено зміст аналізованого прикметника, асоційованого з чорноземом, із національним портретом українця та історичним шляхом України. Зазначену кольороназву актуалізовано на позначення чорнобильської катастрофи, чому сприяє звукова близькість слів *Чорнобиль* та *чорний*. У поемі «У РА НА» вибудувано, зокрема, асоціативно-семантичний ланцюг, спроектований на українську історію, який розкриває причиново-наслідкові зв'язки між реаліями національного буття: *чорнозем – чорні малоросійські мозки – чорне рабство*. Семантичну структуру розглянутих словообразів часу підтримують контексти доби створення, а також національної історії ХХ століття загалом.

Соціально-історичний досвід бездержавної нації, мова якої не має належного статусу, вербалізовано в синтагмах, утворених за допомогою лексем *мова, слово* та ін. і похідних, пов'язаних з історією атрибутів національної ідентичності й асоційованих із лінгвальною ситуацією в країні, мовною політикою держави, тому їхня семантична структура містить конотеми часу, суспільної подієвості. Темпоральна конотація указаної вербальної одиниці виникає в дискурсивній площині на основі історіографічних, соціологічних знань про лінгвоцид. Як зауважує Л. Масенко, «у радянській системі, крім мовно-культурного винародовлення, спричиненого русифікацією, масова свідомість населення перебувала під постійним тиском маніпулятивної тоталітарної пропаганди»

[290, с. 22]. Наслідком поетичних рефлексій над мовною ситуацією в державі стала низка текстових фрагментів, у яких відображено специфіку історичного часу й у центрі яких перебувають номінації *мова, слово,* сполучені з лексикою на позначення зневаги, нищення (пор.: *в Харкові харкають на українську мову, слова обложені горять, босе слово іде на Голгофу*): *В Харкові харкають на українську мову, душать її в Одесі, начорно збили в Чернівцях* (Тарн. (2), с. 10). *Босе слово іде на Голгофу* (Лиша, с. 138). *Слово* символізує «етнічну самосвідомість, духовність, материнську мову» [532, с. 203], які пов'язано з уявленнями про суспільний час, соціальну політику, що пояснює використання аналізованої вербальної одиниці в основі образів історії.

У складі периферійних компонентів функціонально-семантичного поля темпоральності лексема *мова* та похідні контекстуально взаємодіють зі словами на позначення насильства, глуму над людиною, її каліцтва, переживання нещастя, а також злочину, смерті. Такі словесно-художні фрагменти є продуцентами уявлень про лінгвоцид XX століття (*дибає, скривившись від болю, українська мова; ми відмовляємось від своєї мови, ніби від нездійсненого злочину*): *Дибає, скривившись від болю, як китайка, українська мова з забинтованими ногами (словами), ніколи не прийде до нас (тільки кілька кроків!), сконає на наших очах* (Тарн. (2), с. 122). *А наше слово дожило до смерті, але для світу й досі ще не є* (Кос. (1), с. 119). *Ми відмовляємося від своєї мови, ніби від якогось нездійсненого злочину* (Голоб., с. 354). Поняття національної мови наповнено гуманістичним змістом. Образи доби лінгвоциду створюють уявлення про суспільно-політичну ситуацію, а також є засобом характеристики суб'єктів історичного процесу, які відрікаються від рідної мови: *Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти власні тешуть* (Кос. (2), с. 161). *Ви не бачите цієї тюрми ви не чуєте цієї мови* (Чубай, с. 196). У складі аналізованих поетичних форм неолексему *мовенятко* в поезії М. Фішбейна мотивує уявлення про беззахисність дитини: *Горнись до мене, мовенятко, Мово* (Фішб., с. 61).

Перебуваючи в контекстуальних відношеннях із вербальними одиницями, що вказують на тваринні, рослинні реалії, лексеми *мова, слово* надаються до вироблення семантики насильства або упослідженості (*слово рідне! Орле скутий*; *слово не могло рости крізь наш відчай, слово заниділо насущним жалем*): *О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх!* (Ол., с. 91). *Слово не могло рости крізь наш відчай, заниділо насущним жалем* (Бойч., с. 111). Конституенти периферійної зони функціонально-семантичного поля темпоральності утворено внаслідок контекстуальної взаємодії номінацій *мова, слово* з лексикою, яка окреслює поняття духовного, а також суспільно-політичного змісту: у такий спосіб за допомогою контексту акцентовано уявлення про роль мови в консолідації держави (пор.: *о слово, тільки без'язиким ти Божий дар): О слово, тільки без'язиким ти Божий дар, а можновладцям – виклик* (Світл., с. 114). *Мо', й не зле у метро мові в Києві, але на Україні кращ* (Хол., с. 105).

Образи суспільно-історичного часу, основу яких становлять лексеми *мова, слово* (вони перебувають у контекстуальній взаємодії з одиницями, що вказують на суб'єктів ведення військових дій або збройні засоби), використано для окреслення форм соціального протесту: *О слово! Будь мечем моїм!* (Ол., с. 91). *Слова, як воїни сподвижні* (Світл., с. 47). Як відомо, дискурсивну паралель *слово – зброя* сформовано в текстовому просторі Святого Письма, звідки її поширено на словесно-художню площину світських текстів. Лексико-семантичні елементи, які перебувають в основі наведених словообразів часу, звернено до двох поняттєвих груп: «вербальні засоби спілкування» та «суспільно-політичні явища».

Слова на позначення суспільних та національно-культурних понять (*народ, демос, вітчизна, країна, свобода, червоний, жовтий, блакитний,* а також *мова, слово* та ін.) вербалізують уявлення не тільки про суб'єктів історичної діяльності (текстова категорія антропоцентричності) та суспільство як локус політики, ідеології (категорія локативності), а й у складі словообразів часу – про історію. Таке явище відбувається завдяки діям

репелера, який послаблює цілісність субсистеми шляхом імплікації відомостей про час.

Як бачимо, образи суспільно-історичного часу з імпліцитним темпоральним компонентом вибудувано навколо загальних назв, використаних як вторинні номінації та співвіднесених із денотативними площинами, у межах яких сформовано соціальну семантику. Для її продукування використано подієвість сакральної історії, історії соціальної стратифікації, війська сусідніх держав, їхньої геральдики, а також історії національної ментальності, ідеології, національних атрибутів, індивідуального буття та ін. Зазначені тропеїчні форми зафіксовано в поетичних текстах 20–30-их та 60–90-их років. На формуванні темпоральної семантики в складі образних форм позначені дії репелера, який лімітує питому частку інформації про час у незначних за обсягом поетичних текстоутвореннях, спричинюючи її згортання, перебування в імпліцитному вигляді. Атрактор (ідея опозиційності часу щодо людини) спрямовує формування негативної семантики аналізованих образів часу завдяки їхнім компонентам.

4.2.2. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу, утворених на ґрунті власних назв

Основу словесно-художніх фрагментів, які є виразниками семантики суспільно-історичного часу, у поетичних текстах ХХ століття становлять не лише загальні, а й власні назви. Як відомо, перші пов’язано з відповідними денотатами й референтами, а другі – лише з певними референтами. Це випливає з сучасного лінгвістичного розуміння термінів *референт* і *денотат*: «референт – це одиничний предмет, денотат – клас ідентичних предметів» [262, с. 97]. Використання онімів як підґрунтя для утворення тропеїчних синтагм темпоральної семантики пояснюємо вагомим асоціативним комплексом цих слів, пов’язаним із подіями сакральної та світської історії, сформованим у прецедентних текстах і збагачуваним у ході подальшого використання. Власні імена реалізують як національні, так і

загальнолюдські ціннісно-світоглядні стереотипи, що створює можливості для широкого застосування онімів у площині лінгвокультури.

У складі функціонально-семантичного поля темпоральності перебувають тропеїчні форми, утворені за допомогою таких груп лексики:

– антропонімів – імен та прізвищ історичних діячів і похідних: *Ім'я посмертне «Ленін» вже обертається в «Петро»* (Малан., с. 54). *Набурмосені бурбони розсідаються на трони* (Світл., с. 129);

– імен та прізвищ митців, мистецтвознавців: *І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв: Росіє, Росіє, Росіє моя!* (Тич., с. 70). *Над обрієм глухий Бетховен жадобу, захват, скрегіт, жах сполучує в єдиний помах* (Малан., с. 182);

– міфоантропонімів Біблії та похідних*: Тайна вечеря у нашому місті коли серед дванадцятьох один юда тайніша вдесятеро коли серед дванадцятьох ще десять юд* (Калин., с. 139). *Од радіації Пілат вмиває руки* (Драч (3), с. 40);

– антропонімів, джерелами яких є прецедентні тексти української літератури: *Страшно покритки Катерини мордували покірливу плоть* (Малан., с. 83). *А на тім тині Мина сидить і награє на банджо жовто-синім (здорові, скурві сини! Хотіли-сьте Вкраїни? Оце ж вона і є!)* (Заб., с. 183);

– назв частин і сторін світу й похідних: *Дикий подих Сходу гудів жорстоким простором безкраю* (Малан., с. 204). *В Європі, в тій пивній, на сміх усім, на страм, манжетно дипломатите, шумить винце* (Тич., с. 151);

– назв держав (*Україна, Росія* та ін.*)*: *Так і ти, Україно, лежиш у труні, і заклята навік, і забута* (Ол., с. 109). *Невже ж калюжею Росії замре твоя широчина?* (Малан., с. 87);

– астіонімів, комонімів та похідних*: Позаду – збурений Батурин в похмурих загравах облуд* (Малан., с. 51). *О де мій Корсунь? Де моя Пилява? Де перемог високе знамено?*(Кос (1), с. 15);

– топонімів – власних назв місць позбавлення волі та похідних*: І світ обступає стокрик – Колима* (Стус (2), с. 139). *Співали соловецькі соловії* (Рим. (2), с. 40). *І я любов свою носив поза Арали* (Світл., с. 48);

– гідронімів й оронімів: *Дніпра криваві береги* (Каз., с. 82). *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Плуж., с. 178). *З Голгофи твоєї шукають* (*сини* – А.Б.) *роси* (Осьм., с. 53);

– слів на позначення національно-патріотичних понять (*Вітчизна, Ти* й ін.): *А Ти – відтята, стята, нежива, відторгнута, чужа, сумна, ворожа* (Стус (1), с. 180). *Вітчизно моя ім'я твоє зникає схід і захід зникають* (Сап., с. 87);

– назв пам'яток, центрів культури: *Зійде кров, немов всесвітня Мекка* (Плуж., с. 56). *Хрестом і залізом та ядом ідеї руйнують-будують і Рими, й Кремлі* (Малан., с. 113);

– абревіатур на позначення суспільних реалій: *Суне з півночі процесія: РПЦ і КПРС* (Тарн. (2), с. 35). *Невже це ви – нащадки декабристів? Ваш родовід веде – з НКВД* (Моз., с. 131).

Як відомо, рушіями суспільно-політичних процесів є народні маси та видатні особистості, імена яких прецедентні, містять пласт асоціацій з історією, а тому є виразниками семантики подієвості і темпорально конотованими словесними одиницями. Як зауважує білоруська дослідниця І. Ключникова, найменування осіб належать «і до предметного світу, і до світу подій, нерозривно пов'язаного з часом» [226, с. 7]. Наприклад, антропонім *Богдан* та похідні пов'язано з уявленням про союз України з Росією як політичну помилку. Онім *Маркс* – мовний знак ідеології, яку було використано в ролі теоретичного підґрунтя антигуманних дій влади. Зафіксовано також словесні образи часу, що містять антропоніми – імена історичних діячів і похідні (*Бонапарт, Маркс, Богдан*). Такі периферійні компоненти функціонально-семантичного поля темпоральності вказують на риси сучасної письменникові епохи, хоча співвіднесені й із минулими історичними подіями: *Грядуть Бонапарти* (Малан., с.192). *І Марксових ідей дурман вирощують нам богобори* (Клен, с. 178). Наприклад, завдяки референційній двовекторності указаних онімів відбувається вербалізація бачення причиново-наслідкових зв'язків між чорнобильською катастрофою

та рішенням Б. Хмельницького про союз України й Росії (пор.: *На Україні видніється якась чаес а над нею Богданова душа* (Лиша, с. 178)). У наведеному текстовому фрагменті ситуацію, пов'язану з небезпекою використання атомної енергії, зіставлено з архаїчними уявленнями про незаспокоєність душі померлого.

Дійсні та вигадані прізвища знаних діячів історичного процесу перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою на позначення буденних реалій: відбувається перегляд ставлення до застарілих ідеологічних постулатів у зв'язку з новими культурно-мистецькими явищами: *Ленін – то костюм, котрий ти носиш про неділю* (Хол., с. 64). *Впресовано в груди мовчальну машину порівнянь і узагальнень Карла Маркса і Фрідріха Тампакса* (Циб., с. 59). У словообразах часу прізвища теоретиків комунізму зазнають зміни форми й оцінного перекодування, наближуючись до прізвиськ (пор. в І. Бондаря-Терещенка: *Карло-марло, провулок твій так нікуди і не привів* (Бонд. -Тер., с. 68)).

У бутті нації провідну роль відіграють постаті, імена яких в історико-культурному процесі є знаковими й асоційованими з важливими суспільними подіями, морально-духовними змінами в соціумі (наприклад, пробудженням національної свідомості або, навпаки, її занепадом), через те вказані антропоніми містять конотеми часу на семантичній периферії. Прізвища й імена знаних митців, мистецтвознавців використано для вербалізації оцінки суспільних реалій епохи, сучасної авторові поезії, або ж панхронічних явищ у цілому: *Тарасові провісні птиці – слова шугають над Дніпром* (Стус (2), с. 19). *Наша пісня протесту Шевченко* (Калин., с. 211). Наприклад, у першому з наведених фрагментів передчуття національно-культурного оновлення в суспільстві зіставлено з летом птахів на основі динамічних уявлень. У поетичних текстах аналізованого періоду виявлено словообрази часу, утворені на ґрунті контекстуальних зв'язків імен та прізвищ митців (*Гомер, Нестор, Шевченко, Тарас, Леся, Коцюбинський, Куліш, Тичина,*

Рильський, Стус, Калинець, Дзюба та ін.) і похідних із вербальними одиницями таких змістових груп:

– лексемами, що вказують на мовно-духовну діяльність (*дух, естетика* й ін.): *І даром божеським гряде нам прометеїв дух Тараса* (Малан., с. 64). *Естетикою Рильських і Тичин було: себе поставивши на чати, не писнути… однак же й не мовчати* (Світл., с. 149);

– словами на позначення кровної спорідненості (*батько, діти*): *І ось – Стефаник і Куліш, ось – Коцюбинський, Леся – квіти степів страждальної землі* (Малан., с. 64). *Батька ніколи не було (був тільки колись дядько Тарас)* (Тарн. (2), с. 72);

– лексичними одиницями, які вказують на атрибути поховання (*подзвін, труна, віко): По пречистих Стусах, по Калинцях подзвін нощно і денно* (Світл., с. 146). *Навіть труни Шевченкової віко ми віддали на хату ворогам* (Хол., с. 47);

– словами на позначення сигналів до дій (*дзвін, сурма*): *Золота Тарасова тінь розгойдує дзвін* (Ілля, с. 74). *І дарма сурмить Шевченкова сурма* (Малан., с. 180).

У мовному узусі наведені антропоніми пов’язано переважно з історичними відтинками, упродовж яких творили вказані митці. Словесні образи часу, що виникли на основі цих онімів, у поетичних текстах ХХ століття семантизують уявлення про національно-культурний занепад або, навпаки, моменти відродження: прізвища та імена українських письменників є мовними знаками української культури. У віршових текстах їхні імена та прізвища стають референційно неодновимірними, спроектованими на історичні реалії іншої епохи.

Периферійну зону функціонально-семантичного поля темпоральності в поетичних текстах ХХ століття сформовано на ґрунті одиниць, до складу яких належать імена персонажів літературних творів («Гайдамак» Т. Шевченка; «Тараса Бульби» М. Гоголя; «Мини Мазайла» М. Куліша та ін.): *Бульба, Андрій, Гонта, Залізняк* й ін. Словесні образи суспільних явищ

утворено на основі антропонімів, які містять конотеми часу на семантичній периферії завдяки асоціативній співвіднесеності з творами, що становлять історію світової літератури. Вони є елементами, асоційованими з подієвістю художніх текстів, актуалізують історико-літературні знання, уявлення й завдяки закоріненості в лінгвокультурі надаються до семантичного оновлення. За спостереженням Р. Барта, зображення (у його конотативному вимірі) є певна конструкція, яку утворюють знаки, вилучені з різних пластів наших словників [18, с. 493]. У ході створення тропів указаної семантичної спеціалізації актуалізовано знання, джерелом яких є прецедентні тексти, пов'язані з духовними, фізичними та психологічними особливостями персонажів художніх творів.

Словообрази часу структуровано завдяки контекстуальним зв'язкам цих антропонімів із лексикою на позначення насильницьких дій, яка стимулює уявлення про драматичність української історії (пор.: *розстрілювати, зарізані): Бульба знов розстрілює Андрія, Гонта знову ріже – синів* (Малан., с. 260). *Крізь дим пожеж, харчання і кличі, потвори танків у вогні і крові з дітьми зарізаними на плечі знов діти Гонтові й Залізнякові* (Гер., с. 151); у наведених прикладах завдяки вживанню прислівника *знов* сформовано бачення повторюваності суспільних лихоліть. Контекстуальне оточення аналізованих онімів сформовано під впливом атрактора периферійної субсистеми, який програмує негативну образну семантику часу.

Темпоральний фрагмент картини світу й універсум національних цінностей охоплює спільний культурний код. Аналізовані образні утворення зазнають синергійної інформаційної підтримки суспільно-політичним контекстом. Упродовж відповідних історичних відтинків (громадянської війни, репресивних заходів влади й ін.) було розгорнуто відомі негативні політичні та культурні процеси й одночасно відбувалося очікування позитивних суспільних змін, зокрема національного, духовного відродження.

Книжний універсум і реальність у ході утворення словообразів історичного часу не становлять ізольованих одна від одної інформаційних площин. Хід світської історії співвіднесено з подіями сакральної, що стимулює утворення фрагментів, які спираються на міфоантропоніми, джерелом яких є Святе Письмо, тому вони мають додаткове семантичне навантаження у вигляді конотем сакральноісторичної подієвості. Такі вербальні одиниці охоплює поняття панхронічності, вони є широковідомими й мають розгалужені історико-культурні асоціативні зв'язки. Легенда про Ісуса Христа є призмою, яку письменники використовують із метою осягнути історичні події та місце в них людини. На думку П. Рікера, «християнин – це людина, яка живе в неоднозначності світської історії, але з дорогоцінним скарбом історії священної» [368, с. 100]. У поетичних текстах аналізованого періоду імпліцитні образи історії утворено за допомогою міфонімів *Бог, Господь, Христос, Месія* (грецька назва Ісуса Христа) і похідних, які перебувають у контекстуальній взаємодії з лексикою на позначення:

– топонімічних та соціально-політичних, суспільно-патріотичних понять (пор.: *в руці Господній Україна; народ не виколисався до месіанства): Оце така я в тебе матінка, в руці Господній Україна синьонебая!* (Осьм., с. 200). *Народ який ще не виколисався не тільки до месіанства* (Калин., с. 187);

– бажаності, дарування, порятунку (пор.: *жагу зустрінути Месію не утолить; ти ж їх визволив, Боже! Були вони, Боже, спасенні*): *Жагу ж зустрінути Месію водою днів не утолить* (Малан., с. 49). *Ти ж їх визволив, Боже! Були вони, Боже, спасенні. Були вони вільні, Боже, хоробрі були і пісенні* (Кос. (2), с. 217);

– подій драматичного характеру, за якими постають паралелі між долею Ісуса Христа й українського народу (пор.: *вичерпано хресну кров Христа; ти є Месія, котрий терпить муку*): *Всю вичерпано хресну кров Христа* (Малан., с. 72). *І людство, переймаючи науку, збагне, чому в тернах твоє чоло:*

ти є Месія, котрий терпить муку за гріх сусідський, за криваве зло (Руд., с. 116). Міфоантропонім *Месія* в наведеному прикладі позначає український народ, земля якого зазнає зовнішніх посягань (пор. у М. Бердяєва: «Месія за своєю містичною природою жертовний, і народ-Месія може бути лише жертовним народом» [38, с. 95]).

Моделювання образів художньо-історичного часу з використанням елементів мовно-ментального простору християнської культури відбувається шляхом актуалізації лексико-семантичних одиниць, пов'язаних із легендою про Ісуса Христа. На думку К. Ясперса, «з'ява Сина Божого є віссю світової історії» [508, с. 32]. У дискурсивному просторі згаданий культурологічний контекст і є тим тлом, на якому в словесно-художніх формах осягнуто історичні події драматичного характеру.

Н. Фатєєва в праці «Контрапункт інтертекстуальності: інтертекст у світі текстів» зазначає, що однією з особливостей організації художнього часу із залученням інтертекстуальних ресурсів є «розширення функції та сфери дії власних імен, що дає можливість навзаєм проектувати різні культурно-історичні середовища й різні життєві та літературно-текстові ситуації на «вічні» тексти, виходячи за межі одного часу та простору» [437, с. 23]. Утворення словесно-художніх форм темпоральної семантики стимулює використання зв'язків усередині дискурсу християнської культури. Темпорально конотовані оніми біблійного походження *Божа Мати, Богомати, Мадонна, Марія* («символ життя, світла, мудрості» [532, с. 45]) та поняття історії зближено в семантичній точці драматичності подій. Межі аналізованих образних форм визначають вербальні елементи, які підтримують контекстуальні зв'язки з указаними міфоантропонімами та продукують поняття суспільно-історичного змісту.

Аналізовані образи суспільно-історичного часу утворено на основі контекстуальних відношень зазначених міфоантропонімів зі словами таких змістових груп:

– вербальними одиницями з ядерними семами негативної емотивно-психологічної оцінки (пор. лексеми *плакати, вити, плач* і словоообрази *гамувала пречиста Марія свій плач; Маріє, за мертвими виють пси*) та стимулюють асоціації з драматичними моментами національної історії: *Як одбій вигравав сурмач, гамувала пречиста Марія свій нестримний жіночий плач* (Малан., с. 82). *Маріє, за мертвими виють пси. Й між ними – ми. Не за ними* (Гер., с. 3);

– лексикою, що вказує на епістемологічні й суспільно-патріотичні поняття (пор.: *істина,Чорнобильська наша Мадонна; батьківщини не обрахованої біографами сльозинки Богоматері*): *Дивилася Істина з вічної висоти з-під чорного рушника – Чорнобильська наша Мадонна* (Драч (3), с. 53). *Контури батьківщини загубленої не обрахованої біографами сльозинки Богоматері* (Циб., с. 62).

Наведені міфоантропоніми в структурі таких словесно-художніх форм актуалізовано в роки революції, громадянської війни, у зв'язку з чорнобильськими подіями, що вказує на діалогічні відношення, в основі яких перебувають історіософські міркування. Наприклад, виразники семантики суспільно-історичного часу, утворені внаслідок контекстуальної взаємодії вказаних власних назв із лексикою негативного емотивного змісту (*плакати, плач, сльоза* й ін.), окреслюють сутність різних епох національно-історичних випробувань (пор.: *mater dolorosa*). Окрім цього, вони містять світоглядні узагальнення, що стосуються історичного буття української нації. Міфоніми *Марія, Богомати* в теологічній традиції, на думку П. Флоренського, розглянуто як символи Серця Світу [444, с. 217].

Соціально-історичну семантику підтримано в макроконтексті поезій: *Поглянула – скрізь тихо, чийсь труп в житах чорніє…Спросоння колосочки: Ой радуйся, Маріє! Спросоння колосочки: побудь, побудь із нами! Спинилась Божа Мати, заплакала сльозами. Не місяць, і не зорі, і дніти мов не дніло. Як страшно! …людське серце до краю обідніло* (Тич., с. 44). У наведеному прикладі характеристику образного фрагмента *спинилась Божа Мати,*

заплакала сльозами увиразнено за допомогою конструкцій *чийсь труп в житах чорніє* та *як страшно!..людське серце до краю обідніло*, тобто створено умови для аксіологічного виміру сутності класової боротьби часів громадянської війни.

У складі словообразів історії актуалізовано конотативну темпоральну семантику прецедентних імен *Мойсей, Юда (Іуда, Іскаріот), Понтій Пілат (Пилат), Хома* та ін. і похідних від них слів. У такий спосіб розгорнуто певний тип світосприйняття, у якому розмито грань між реальним і книжним універсумами. Завдяки онімам Біблії національна історія постає як пронизана розбратом, зрадництвом (пор.: *Юда, Іскаріот*), намаганням уникнути моральної відповідальності (пор.: *Понтій, Пілат*), а також очікуванням сильного політичного лідера (пор. *Мойсей*) та ін. Аналізовані інтертекстуальні елементи перебувають у контекстуальних зв'язках із лексикою таких змістових груп:

– топонімами й антропонімами, які вказують на географічний простір України та суб'єктів національного буття, окреслених за допомогою поширених власних імен (*Україна, Хохландія, Корсунь, Пилява, Жовті Води,* а також *Степани, Івани*): *Воздвигне Вкраїна свойого Мойсея* (Тич., с. 70). *І між ними усі свої люди, все сусіди, свати, земляки. Все Степани, Івани, Іуди* (Ол., с. 125). *Як ви забули Корсунь і Пиляву, як вам на греця слава Жовтих Вод, то проміняйте славу на халяву, і засміється сам Іскаріот* (Кос. (1), с. 32);

– словами на позначення соціально-політичних понять, а також суспільних реалій певної доби (*народ, творчі спілки* та ін.): *Пилат вмиває руки він слуга народу він спішить чимдуж у творчі спілки* (Калин., с. 200). *А хто це там за ширмою в кутку? Од радіації Пілат вмиває руки…* (Драч (3), с. 40). *Та рани твої святі, і народові нашому, невірному Хомі, не завадило б торкнутися їх* (Калин., с. 158);

– лексемами *брат, побратим,* які в мовному узусі є носіями семантики родових та духовних зв'язків: *Ще один побратим ще нині відсахнеться навіть без срібняків можливо пошкодуєш тоді за біблійним Юдою* (Калин., с. 142). *Від брата до брата ходжу – як від Понтія до Пілата* (Кос. (1), с. 12);

– вербальними одиницями оцінного змісту (пор.: *Юди, тюхи-матюхи; юдо найпродажніший): Зронять солоні сльози Юди, тюхи-матюхи* (Світл., с. 154). *Себе друга громадо і знову себе передаємо юдо найпродажніший* (Калин., с. 208).

Аналізовані словообрази діалогізують із відповідними відтинками історичного часу (наприклад, епохою репресій, чорнобильської катастрофи й ін.) і характеристикою його суб'єктів, а також історіософським виміром національного буття. У вживанні в поетичних текстах власних назв біблійного змісту Л. Пустовіт убачає авторську інтенцію на переборювання розриву часу: «у поезії часові пласти власних назв перемішано з позицією ліричного суб'єкта, і вони передають його внутрішній світ» [357, с. 52]. Наведені приклади засвідчують, що власні імена є формою лінгвокультурного знання, основу якого становлять морально-етичні уявлення. Інтегративну семантику негативного змісту, сформовану з огляду на компонентний склад розгляданих образів, функціонально програмує атрактор субсистеми (ідея опозиційності часу щодо людини).

Вивчення внутрішньої структури форм, за допомогою яких художньо інтерпретовано час, розгортає бачення системності дискурсу християнської культури, компоненти якої перебувають у взаємодії. Вербальні знаки, які походять зі Святого Письма (книжна дійсність) і художньо адаптовані в текстах ХХ століття, указують на діалогічну природу художнього мовомислення. У працях Ю. Кристевої діалогізм кваліфіковано як процес, у центрі якого перебуває «слово про слово, звернене до іншого слова» [248, с. 16].

Риси поетичного мовлення, які відмежовують його від узуального, виникають завдяки семантиці, закладеній у потенціалі культури як

сукупності текстів. У ході цього процесу відбуваються змістові трансформації, унаслідок чого постає фігуративність, неодновимірність вербальних одиниць. У поетичних текстах ХХ століття зафіксовано імпліцитні словообрази часу, утворені за допомогою внутрішніх ресурсів онімічного репертуару легенд і міфів Давньої Греції, зокрема власних назв *Аполлон, Афродіта, Кліо, Феміда, Гекуба, Сізіф, Ікар, Андромаха, Прокруст* й ін.: *Так будь же проклята ще раз, полужива, Елладо Скитська, Елладо степова, сарматських Афродит, кирпатих Аполлонів* (Малан., с. 65). *Та чесна муза Калинців і Стусів у нас, громадо чесна, і при нас, ґвалтована на ложищі Прокрустів* (Світл., с. 149). На думку О. Падучевої, «існування в реальному світі й у світі міфу давньої Греції лінгвістично рівноцінні» [332, с. 9]. Оскільки наведені оніми є знаковими в зображенні міфологізованої давньогрецької історії, очевидною є їхня темпоральна конотація, основу якої становить семантика міфологічної подієвості.

Компоненти периферії функціонально-семантичного поля темпоральності сформовано з огляду на взаємодію понять книжного світу й історичної дійсності. Межі цих утворень пролягають через лексико-семантичні елементи, які, перебуваючи в контекстуальних відношеннях із власними назвами, спричинюють актуалізацію їхнього темпорального семантичного вектора завдяки позначенню:

– негативних переживань, які спрямовують мовомислення в бік уявлень про драматичні події (пор.: *плакати, ридати, істерія*): *І вже ридають – плачуть Андромахи по селах і містах* (Клен, с. 251). *А все-таки ти – тільки корч істерії, Кліо* (Рубч., с. 66);

– кровної спорідненості, асоційованої з українським родоводом (*дитина, баба, дід*): *Діди мої долю тіпали, й родили Ікарів баби* (Моз., с. 42). *Зникли де Антеїв славні діти? З хлібом сіль несуть на рушниках* (Хол., с. 85). *Тяжко котимо камінь – сізіфовим шляхом – догори* (Голоб., с. 362).

Зокрема, наведені приклади пов’язано з асоціаціями про специфіку українського історичного буття (пор. символічний зміст оніма *Кліо* – музи

історії). Воно постає абсурдним (пор. семантику міфоніма *Сізіф)*, таким, у якому немає місця справедливості, правосуддю (пор. символіку оніма *Феміда*), драматичним (пор. асоціативний ореол імен *Анромаха* та *Гекуба*, які символізують горе дружини, матері). Відомо, наприклад, що Андромаха, у грецькій міфології дружина Гектора, утратила його та сина під час Троянської війни. Такої ж долі, за легендою, зазнала мати Гектора Гекуба.

Аналізовані текстові фрагменти містять художню інформацію про ідеалізацію історичного минулого (пор. позитивний оцінний зміст онімів *Антей, Ікар*). Різноспрямованими є діалогічні відношення наведених власних назв (вони викликають уявлення про вигаданий і дійсний універсуми). Д. Руденко стверджує: «Те, що власні імена зазвичай співвідносять із дескрипціями епістемічного типу, зумовлене дуже тісним зв'язком даних імен із мовленням, широким контекстом, браком у них розвинутого узуального значення»[373, с. 66].

У поетичних текстах І. Світличного міфоантропоніми легенд і міфів Давньої Греції розміщено в складі образних форм завдяки контекстуальним зв'язкам із лексикою на позначення мистецьких понять (*краса, муза, грація* й ін.): *Гекуб ґвалтують – ось конечна суть. А ви про що, шановні? Про красу?* (Світл., с. 150). *О музо, скурвлена Фемідо, нема краси без правоти* (Світл., с. 132). Наведені фрагменти перебувають у діалогічних зв'язках із негативними процесами та явищами, які відбуваються в соціальному, культурному просторі. Ідеться про численні репресивні заходи влади, порушення прав митців на свободу творчості, примусове виконання ідеологічного замовлення та ін. Атрактор субсистеми функціонально програмує словесні образи історії, контролюючи добір їхніх компонентів – вербалізаторів негативної семантики.

Як відомо, у словесно-художньому просторі усталені значення перебувають у взаємодії, створюючи нову семантичну площину. Власні назви, які їх виражають, є знаковими в лінгвокультурі як системному утворенні. Ці оніми постають як мовні сигнали певної соціокультурної

ситуації, які водночас виявляють і загальні закономірності українського історичного буття (громадянські збройні протистояння, нехтування національними цінностями, неспроможність до реалізації суспільно-політичних проектів). Аналізовані власні назви в образних формах із семантикою часу зазнають оновленого функціонування в межах лінгвокультури.

З огляду на центральні семи й відтворюваність у різних текстах антропоніми та міфоантропоніми є маркерами категорій антропоцентричності й інтертекстуальності. Унаслідок інформаційного обміну із зовнішнім середовищем та одиницями інших текстових категорій такі оніми зазнають актуалізації, спрямованої на формування словесних образів часу. Їх підпорядковує репелер, який спричинює концентрацію відомостей імплікацією часової семантики, формуючи обмеження на структурну однорідність розгляданої субсистеми. Атрактор, функціонально конкуруючи з репелером, розширює площину свого впливу, об'єктивуючись у вигляді негативної інтегративної семантики образних компонентів.

Відомо, що історичні події співвідненесено не лише з антропонімічними, а й просторовими характеристиками. Образи часу з топонімічними елементами, асоційовані з подіями національної (усесвітньої) історії, стимулюють осмислення останніх. Імпліцитні образні форми структуровано з використанням назв частин та сторін світу, які позначають країни або народи (*Азія, Європа, північний* та інші й похідні від них). Історичний процес охоплює певні держави, нації, через те завдяки відповідним асоціативним зв'язкам конотеми суспільної подієвості розміщено на периферії значення власних назв. Аналізовані оніми перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою парадигм «людина» та «довкілля». Оцінні характеристики таких словообразів часу формують вербальні одиниці негативного змісту, які семантично взаємодіють зі вказаними топонімічними назвами (пор.: *проказа, хижий, злидень*): *Чи ж пропалить синій жар Європи Азії проказу золоту?* (Малан., с. 154). *Сусід північний, хижий і великий.*

Дрімучий злидень, любить не своє (Кос. (1), с. 111). *Азійський вітер дико хилитав безлику долю на побите жито* (Бойч., с. 118). У відповідному контексті сформовано референційну подвійність указаних назв, звернених і до просторових уявлень, і до понять, пов'язаних з історичними умовами. Негативну оцінку, яка супроводжує лексему *Північ* та похідні від неї одиниці, перенесено на образні вербалізатори історії, які формують бачення агресивності Росії. Топонім *Азія* та похідні, відповідно до традиційних уявлень, асоційовано з браком цивілізаційного, культурного поступу, а *Європа*, навпаки, з його динамічністю. У такий спосіб сформовано ідею необхідності політичного вибору українського народу.

Історичні зміни відбуваються в межах певної країни та в процесі протистояння між державами (ідеться про внутрішні й зовнішні суспільно-політичні процеси), стимулюючи утворення словообразів на основі хоронімів. Останні містять конотеми суспільної подієвості на семантичній периферії: це номінації державних утворень, які існують нині (*Україна, Росія*) й були в минулому (пор.: *проклятий край, Елладо степова; кулак Росії в скронях; Україна, ошукана, оспала, навісна*): *Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу, проклятий край, Елладо степова?* (Малан., с. 60). *Кулак Росії замість крові в скронях* (Тарн. (2), с. 39). *І даленіє дальня Україна, ошукана, оспала, навісна* (Стус (1), с. 98). *Ми – об'їдки Росії – в цьому вся наша суть* (Моз., с. 360). За допомогою неолексеми *У РА НА,* утвореної шляхом вилучення літер зі слова *Україна*, Ю. Тарнавський актуалізує, на нашу думку, уявлення про наслідки чорнобильських подій – руйнацію, екологічне лихо [65].

Топоніми – назви держав, що існували колись (*Троя, Еллада*), асоційовано з історичним буттям української нації. Як відомо, за онімом *Троя* в культурно-мистецькому світовому контексті закріплено уявлення про знищення, руйнування. Слово *Еллада* в дискурсі культури означує слабку у військовому відношенні державу: *Куди ж поділа, степова Елладо, варязьку сталь і візантійську мідь?* (Малан.; 58). *Все нас руйнують, як ахейці Трою* (Кос. (1),

с. 120). У такий спосіб закономірності історії оцінено у світлі семантики прецедентних топонімів. Як зазначає В. Борботько, слово як символ співвідносить «тонко розроблений сенс інтексту з тонко розробленим сенсом контексту» [97, с. 235].

У ході утворення периферійних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності зазначені назви перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою таких змістових груп:

– «людина» (пор.: *два вороги лютих – Юдея й Еллада; Росія сидить на ній* (*Україні – А.Б.), сміється божевільна Україна): Два вороги лютих – Юдея й Еллада – від Тибру, від Рейну аж ген до Дніпра* (Малан., с.113). *Сміється божевільна Україна у смертнім леті на чужім крилі* (Стус (2), с. 162). *Хоче підвестися Україна, не може – Росія ста сорока мільйонів задами сидить на ній* (Тарн. (2), с. 25);

– «довкілля», «топонімічний простір» (*пустинь України; Україна, як подертий черевик; Росіє! Батіг і пряник у руці*): *Пустинь України безмежнішає в цьому голосінні* (Стус (2), с. 62). *Україна – це теж Кавказ* (Хол., с. 114). *Ні, лежить Україна, як один подертий черевик, загублений на дорозі, нікому не потрібний* (Тарн. (2), с. 72). *О коронована Росіє! Батіг і пряник у руці* (Неч., с. 252).

У зазначений спосіб словесно-естетичну інформацію, пов’язану з історичною сутністю України та Росії, розташовано на протилежних світоглядних полюсах «жертви» й «ката». Таке наповнення підтримує контекст політичних відносин між двома державами. Загальну характеристику словообразів, утворених на основі лексем *Україна* та *Росія*, визначає те, що на ґрунті перших профільовано семантику зруйнованості, безсилля, браку соціальної активності, а словесна форма других продукує поняття агресивності, підступності.

Просторовими орієнтирами в ході історичних протистоянь є менші, ніж держави, географічні об’єкти, наприклад населені пункти, тому їхні назви також є знаковими в характеристиці історії й темпорально конотованими

внаслідок асоціацій із відомими фактами. Такі топоніми містять емотивну, оцінну й естетичну інформацію, у світлі якої постають сучасні письменникам події національного буття. У поетичних текстах ХХ століття функціонують імпліцитні словесно-художні фрагменти, сформовані на основі астіонімів, комонімів і похідних (*Київ, Берестечко, Батурин, Переяслав, Чорнобиль, Москва, Петербург* й ін.): *Позаду – збурений Батурин в кривавих заграваx облуд* (Малан., с. 51). *Ти, Києве, цвітеш, як вічний сон, який ще й досі стомленому сниться. Та тільки де твій пурпур і вівсон?* (Клен, с. 127). *Пробіг скажений (атомний) чорнобильський пес* (Тарн. (2), с. 34). Розглядані оніми марковано як словесні сигнали широковідомих суспільно-історичних явищ, які є важливими й для українського, і для інших народів. Це виразники уявлень про історичну пам'ять, оскільки вони містять історіософські відомості. Продукуючи часову семантику, ці топоніми взаємодіють із лексикою таких змістових груп:

– «дії та риси людини чи боголюдини» (пор.: *до мене в снах приходять Крути; стоїть сторозтерзаний Київ*): *Кубло гнилих утопій з туману й крові – Петербург* (Малан., с. 83). *Стоїть сторозтерзаний Київ* (Тич., с. 20). *А до мене в снах приходять Крути, Маківка, Батурин, Бабин Яр* (Хол., с. 182);

– «живе й неживе довкілля» (пор.: *Берестечко волиняк заорює; не відірвати п'явки Москви, плювок чорнобильський*): *Берестечко волиняк заорює і ніяк не може заорать* (Малан., с. 162). *Не відірвати п'явки Москви (вже завбільшки з чверть світу)* (Тарн. (2), с. 46). *Розтирається сатанинський плювок чорнобильський* (Лиша, с. 155).

Внутрішню політику тоталітарних держав, в одній із яких довгий час перебувала Україна, підтримує система карально-репресивних заходів, чим можна пояснити наявність широкого кола образних форм із семантикою історичного часу, побудованих на сполучуваності топонімів – назв місць позбавлення волі (*Мордовія, Сибір, Соловки, Колима* та ін.) і похідних. З огляду на те, що вони стимулюють асоціації з політичними, ідеологічними

змінами в суспільстві, указані оніми містять на семантичній периферії конотеми суспільної подієвості. Зазначені назви контекстуально взаємодіють із лексикою таких змістових груп, як «людина» (*ясир з Полтавщини й Поділля стягав Сибір*; *хай прийме геніїв Камчатка; ох і моцна була порода – Соловки, Магадан, Колима*) та «довкілля», а також вербальними одиницями іншого змісту, які є носіями негативної оцінки: *Який страшний ясир з Полтавщини й Поділля стягав тоді Сибір* (Клен, с. 97). *У сніговіях Соловок минали судорги відчаю* (Малан., с.178). *Хай прийме геніїв Камчатка* (Клен, с. 179). *Та їхня слава приросла Сибіром* (Кос. (1), с. 112). *Ох і моцна була порода – Соловки, Магадан, Колима* (Заб., с. 86).

Такі топоніми перебувають у контекстуальних зв'язках із синоптичними конкретизаторами (*сніг, завірюха, зав'юга*) й ін., що виходять за межі позначень північних реалій і набувають суспільно-політичного змісту, позначаючи негативні соціальні явища: *Вслід за тобою ішла Україна – тяжко ішла по мордовському снігу* (Руд., с. 199). *Виє зав'югою грім-Колима* (Стус (2), с. 139).

Як зазначає Л. Пустовіт, топонімічні назви наведеного ряду символізують каторгу й протест людей проти тоталітарного режиму [357, с. 57]. Вони постають у світлі уявлень про історичну провину, усвідомлення якої випливає з історіософських узагальнень: *Коли ж віднімуть у людей і мову, коли в сибірах закатруплять їх, душа Богдана в розпачі німому нестиме неспокутуваний гріх* (Кос. (1), с. 136). В основі наведеного фрагмента перебувають оніми, семантику яких спроектовано на простір антидемократичної держави: темпоральний фрагмент поетичної картини світу постає як суміжний у відношенні до універсуму соціально-історичних цінностей.

Проаналізовані попередньо групи словесних образів часу перебувають у діалогічних відношеннях з історичним контекстом громадянської війни, репресивних заходів влади, лінгвоциду та чорнобильської катастрофи. Їхню

лексико-семантичну наповненість і, відповідно, негативну інтегративну семантику зумовлює атрактор аналізованої периферійної субсистеми.

Історичні події асоційовано не лише з об'єктами, створеними людьми, а й з елементами природного реального (у світській історії) та уявного (у сакральній) ландшафту. У поезіях ХХ століття використано гідроніми й ороніми, пов'язані з текстами історичної науки й книжними джерелами християнства та фактами з історії держави й культури, тому вказані номінації є темпорально конотованими.

Образні форми з семантикою часу побудовано на основі потамоніма *Дніпро,* що в різних контекстах виражає інформацію про суспільні настрої українського народу у відповідальні періоди національної історії: під час революційних подій, у добу тоталітаризму, після чорнобильської катастрофи (пор.: *закам'янів і спить Дніпро; каже хохол Днєпр, що понесе й радіоактивність*): *Не блискавкою – мертвим муром закам'янів і спить Дніпро* (Малан., с. 205). *Каже хохол Днєпр, що понесе й радіоактивність на своїй спині* (Тарн. (2), с. 28). У другому з наведених прикладів указаний гідронім набуває негативної оцінки, оскільки перебуває в семантико-синтаксичних відношеннях із прикладкою зі зневажливим значенням *хохол*, яка вербалізує уявлення про національну неповноцінність [65, с.17].

Міфооронім Святого Письма *Голгофа,* перебуваючи в центрі образів історичного часу, вказує на панхронічність подій, що мають суспільний резонанс. Його внутрішню наповненість увиразнюють контекстуальні зв'язки з лексемою епістемологічного змісту *правда*, а також словами з семантикою бестіарності та на позначення руйнування (пор.: *звір, пожежа, кров*). Указаний онім пов'язано з подіями сакральної історії, тому він темпорально конотований. Слово *Голгофа* є носієм відомостей про повторюваність національно-історичних випробувань (це «місце страти взагалі; символ найвищої самопожертви» [534, с. 139]): *Розп'яв хтось правду на Голгофі знов!* (Осьм., с. 21). *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Плуж., с. 178). *Та в порожнечі нам блукати доти, аж поки ми тягар того Хреста донесемо*

до нашої Голгофи (Кач., с. 47). Зазначену географічну назву діалогічно співвіднесено, з одного боку, з книжним універсумом Біблії, крізь призму мовно-знакового простору якого сформовано оцінку українського буття, встановлено зв'язки між подіями національної та сакральної історії, а з іншого – з епохами революції, громадянської війни та репресивних заходів влади.

Топоніми, перебуваючи в арсеналі категорійних засобів локативності й інтертекстуальності, зазнають впливу репелера образної субсистеми, який вносить корективи у її розгортання, спрямовуючи інформацію, яка надходить із соціокультурного обширу, в словесні образи з імпліцитним темпоральним компонентом.

У просторі знаковості відбувається дискурсивна взаємодія, що пояснює виникнення імпліцитних образів часу, основу яких становлять слова й словосполучення, використані в заголовках книжних і назвах архітектурних пам'яток (пор.: *«Слово о полку», «Великий льох» Т. Шевченка, святий Володимир*). В умовах діалогічних зв'язків усередині універсуму культури на семантичній периферії таких елементів сформовано конотеми суспільної подієвості. У складі образів зазначені компоненти перебувають у контекстуальних зв'язках переважно з лексикою антропологічного змісту. Утворені в такий спосіб периферійні одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності стимулюють бачення сутності національно-історичних змін (пор.: *святий Володимир благословляє мертвих хрестом; вже не знаєш, чи це ще «Слово о полку»; Пречистая Маріє благаємо тя з Великого Льоху)*: *Тільки святий Володимир високо над Дніпром благословляє мертвих погаслим хрестом* (Клен, с. 83). *Замислишся – і вже не знаєш…чи це ще – «Слово о полку»* (Малан., с. 124). *Пречистая Маріє вовіки і віки наймичко наша заступнице безталання нашого благаєм тя з Великого Льоху* (Сап., с. 40). У наведених контекстах сучасні поетам події зіставлено зі збройним протистоянням в епоху Київської Русі, а українську історію – із перебуванням у підземеллі.

Ю. Кристева називає мистецтво «специфічною темпоральністю» [248, с.16]. Створення або знищення культурних пам'яток є наслідком суспільних змін, тому їхні назви містять конотеми часу й надаються до утворення словесних образів історії: *Церква святої Ірини криком кричить із імли* (Стус (2), с. 82). *У що переселились душі безіменної каплички і Михайлівського золотоверхого собору?* (Калин., с. 215). Як відомо з контексту життя й творчості В. Стуса, вірш «Церква святої Ірини» було написано у зв'язку з перебуванням поета в слідчому ізоляторі, розташованому на місці Ірининської церкви (XI століття), зруйнованої за вказівкою влади в 1934 році. Наведене речення зі згаданої поезії співвіднесено і з руйнацією, і з репресивними заходами 70–80-их років, і між цими фактами проведено історичну паралель, яка вказує на загальні закономірності історії України. У наведеному віршовому уривку І. Калинця аналогізовано руйнування Михайлівського собору (1937 року) та репресивні заходи.

Пізнання сутності історичного буття супроводжує почуття національного патріотизму, що стимулює побудову периферійних елементів функціонально-семантичного поля темпоральності за допомогою онімів *Вітчизна*, *Ти* та ін., які є асоціатами історичного часу й носіями конотем подієвості. У ході структурування образів історії ці власні назви сполучено переважно з одиницями лексико-семантичної групи «людина» (пор.: *підеш сама Ти у бран; Вітчизна – не мати, що помирає раніше дітей*): *Покірливо підеш сама Ти з лукавим усміхом у бран* (Малан., с. 46). *Вітчизна – не мати, що помирає раніше дітей* (Хол., с. 141). У наведених поетичних формах батьківщину зіставлено з соціально маргіналізованими особами жіночої статі: повією, а також матір'ю, яка не виконує обов'язків, покладених на неї суспільством. Образи історичного часу характеризує зв'язок з архетипом матері, який, за К. -Г. Юнгом, має неоднозначну сутність [495, с. 211–250]: *Гірка і пречиста, свята й ненависна, добраніч, Вітчизно,добраніч, Вітчизно, добраніч!* (Ірв. (1), с. 228). *І вітчизна, немов єхидна* (Андрух. (2), с. 93).

Наслідком історичних змін є утворення нових суспільно-політичних та соціально-господарських реалій, що пояснює виникнення в поетичних текстах ХХ століття словообразних форм на позначення соціальних змін, які структуровано на основі темпорально конотованих елементів – абревіатур і похідних від них слів: *Суне з півночі процесія: РПЦ і КПРС* (Тарн. (2), с. 35). *Пильнуй устав монастиря, мов марку ГОСТу* (Світл., с. 70).

Отже, співвіднесеність власних назв із такими референційними площинами, як історія держав, ідеологій і суспільно-господарських атрибутів, пам'ятки архітектури та книжності, створює умови для темпоральної конотації. Зовнішню інформацію, що надходить із соціокультурного простору 20–30-их та 60–90-их років, спроектовано на онімічні маркери категорій антропоцентричності, локативності й інтертекстуальності. Під впливом репелера їх адаптовано в межах периферії функціонально-семантичного поля темпоральності. Вони надходять в інформаційний простір у складі тропеїчних синтагм з вербально не вираженим темпоральним компонентом. Частково їх спрямовує також атрактор субсистеми (ідея опозиційності часу щодо людини), який зумовлює використання в складі образних форм слів негативної семантики (як власних, так і загальних назв).

4.2.3. Референційно-семантичні характеристики словообразів суспільно-історичного часу, структурованих на основі неоднослівних фрагментів прецедентних текстів

Художньо-естетичний досвід пізнання суспільних змін у поетичній картині світу ХХ століття відображено не лише в однослівних, а й неоднослівних асоціатах історії. Семантика суспільних подій охоплює мовні знаки фольклору та простору книжності. Словообрази часу, структуровані на основі фрагментів прецедентних текстів, містять поетичні твори 20–30-их років, проте інтенсивніше такі художні синтагми формують у 70–90-і, що пояснюємо впливом постмодернізму, однією з визначальних рис якого є

інтертекстуальність [530, с. 171]. Це явище характеризували болгарська дослідниця Ю. Кристева, французький учений Ж. Женетт [514], у працях яких розроблено типологію інтертекстуальності. На матеріалі російської мови його вивчає Н. Фатєєва [436], [437], української – Г. Сюта.

Уривки прецедентних текстів використано як словесно-художні засоби осмислення сучасних поетам подій. Зазначені утворення стимулюють дискурсивний діалог літературно-писемних, фольклорних площин різних епох, у якому зазнають перегляду усталені ідеологічні цінності. Компоненти словесних образів часу неодновимірні в референційному відношенні: їх пов'язано, з одного боку, з суспільним, а з іншого – зі словесно-мистецьким універсумами. Асоціювання певного історичного відтинку з фрагментом книжної дійсності відбувається з огляду на ставлення митців до сучасної для них історичної ситуації або національної історії в цілому.

Попри всю різноманітність реалізацій, структури, побудовані на основі уривків із прецедентних текстоутворень, спираються, проте, на усталений мовомисленнєвий механізм. Певна знакова риса епохи викликає художницькі асоціації з фрагментом, який характеризує стереотипність відтворення й оцінки. Суспільно-політичні явища, свідками яких були поети ХХ століття, зіставлено з ситуаціями, означеними в універсумах текстів, відомих лінгвокультурному товариству, тому можна стверджувати, що аналізовані інтертекстуальні елементи містять конотеми подієвості.

Авторські інтенції стають чинниками трансформації використовуваних інтертекстуальних одиниць. Спостережено введення таких елементів в оцінно однорідний щодо фрагментів-запозичень контекст зі збереженням та підсиленням загальної негативної оцінки, відповідної суспільно-політичним явищам (пор.: *воли ж ревуть, бо ще порожні ясла; грядущий хам…в грядуще нас веде; ловці душі біжать з усюд усіх*): *Воли ж ревуть, бо ще порожні ясла* (Клен, с. 171). *Грядущий хам вже навіть не гряде. Уже він сам в грядуще нас веде* (Кос. (2), с. 262). *Ловці душі в твій слід біжать з усюд усіх!* (Стус (2),

с. 128). У такий спосіб відбувається пізнання історії шляхом пошуку схожих рис у книжному універсумі, зокрема Біблії (низький рівень життя громадян, культури представників влади, ідеологічні переслідування, система карально-репресивних заходів держави та ін.).

Контекстуальне оточення аналізованих структур дібрано за принципом не лише оцінної релевантності, а й контрасту: *Космічні оркестри шпарять для п'яного шобла марш* (Світл., с. 155). *Моя Батьківщина – це поле без меж, де вкалувать мусиш руками* (Хол., с. 239). Такий підхід реалізовано в процесі використання інтертекстуальних форм, які характеризує позитивна оцінка. Негативні риси історичних явищ часів радянської влади (у наведених прикладах – виконання митцями ідеологічного замовлення, важка праця в колгоспах) підкреслено за допомогою зміщення аксіологічних акцентів стилістичного фону. Словесні образи історичного часу побудовано завдяки зіставленню двох ситуацій, схожих за компонентами вербальної форми, але протилежних за оцінною наповненістю.

Семантику історичного часу, яку містять інтертекстові елементи, у поетичних текстах XX століття артикульовано також шляхом зміни формально-змістових рис фрагментів прецедентних текстів (пор.: *питається йод цезія: «Де будемо вікувати*?»; *моя Батьківщина – Лук'яненка клич*): *Питається йод цезія: «Де будемо вікувати?»* (Тарн. (2), с. 35). *Моя Батьківщина – Лук'яненка клич і клич посередника з бази* (Хол., с. 239). Наприклад, Ю. Тарнавський оцінно перекодовує уривок із колискової «Ой ходить сон коло вікон», яку асоціюють із відпочинком, заспокоєнням. У висловах, які містять терміни на позначення небезпечних для людини хімічних елементів, сформовано уявлення про тривожне очікування драматичних наслідків чорнобильської аварії (пор. у народній пісні: *«Ой ходить сон коло вікон, а дрімота – коло плота. Питається сон дрімоти: «А де будем ночувати?»)*. Словесне оформлення обох ситуацій (побутової – заколисування дитини й історичної – передчуття масштабної суспільної небезпеки) схоже, проте їхня оцінна семантика протилежна.

Риси радянської епохи художньо окреслено шляхом уведення фрагментів прецедентних текстів зі збереженням форми за допомогою цитації й трансформацією змісту в словесно-художні структури на позначення суспільно-ідеологічних реалій доби (*казарми в Гетсиманському саду; «Краса, сестра з мінливими очима, як давній Янус». Скурва твар сестра твоя, Бояне*): *Казарми в Гетсиманському саду, і всі народи – як розкрита рана* (Кос. (2), с. 366). *«Краса, сестра з мінливими очима, як давній Янус». Скурва твар сестра твоя, Бояне* (Світл., с. 151). Наприклад, поетичний дискурс творів Л. Костенко художньо адаптує символ *сад Гетсиманський* у складі словообразу держави-в'язниці, якою постає російсько-радянська імперія (пор. семантику лексеми *казарма*). У наведеному текстовому фрагменті, створеному І. Світличним, переосмислено відомий вислів М. Рильського, у якому він виправдовує негативне культурно-історичне явище – ідеологічне прислужництво митців. Поет-дисидент, використавши в складі контексту для фрагмента прецедентного тексту позанормативну лексему *скурвий*, укладає в нього семантику негативної морально-етичної оцінки (на відміну від амбівалентної). Аналізоване цитування супроводжує ідеологічна полеміка.

Завдяки розгляданим образним формам висвітлено грані процесу, у якому художнє слово постає як результат творчості різних часів, який у різноманітних семантичних виявах повторено в подальших творах. У поетичних текстах, створення яких припадає на добу національно-історичних випробувань (збройної боротьби, репресій), зафіксовано образи часу, джерелом яких є Біблія, «Слово про Ігорів похід», «Повість минулих літ», а також пісні, твори І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Гоголя, П. Тичини, М. Рильського та ін. Маркери інтертекстуальності, які енергетично підсилює інформаційний потік про негативні історичні зміни та стимулює атрактор субсистеми образів часу, адаптовано в радіусі дій репелера, який контролює текстові фрагменти з імплікованим темпоральним компонентом. Атрактор посилює свої функціональні позиції збільшенням

частки негативної інформації про час, спрямовуючи добір і трансформацію фрагментів прецедентних текстів.

Семантику наведених периферійних одиниць поля темпоральності – неоднослівних запозичень із прецедентних текстів – сформовано на основі пресупозитивних відомостей. У добу репресивних заходів 70–80-их років зазнає актуалізації текст Старого Заповіту: панівну ідеологію осмислено за допомогою словесно-художніх формул християнської культури (пор.: *На лицарському п'єдесталі – в терновім німбі голова* (Світл., с. 42)). Віршові твори засвідчують формальну, семантичну та стилістичну трансформації словосполучення *заборонений плід* (пор.: *плід із забороненого дерева чесності, плоди з дерева незнання, Євине заборонене яблуко, запретні плоди),* на основі якого утворено словесно-художні форми, які перебувають у діалогічних відношеннях і з книжним універсумом Святого Письма, і з епохами репресивних заходів влади (пор.: *покоління скуштувало плід із забороненого дерева чесності; їмо плоди із дерева незнання; покутуєм за Євине заборонене яблуко, запретні плоди оніно): Їмо плоди із дерева незнання* (Кос. (2), с. 547). *Ми певно покутуєм не тільки за Євине заборонене яблуко але й за яблуко Ньютона* (Калин., с. 223). Образний архетип *заборонений плід* належить до словесно-художнього ресурсу Старого Заповіту, тому його внутрішню структуру формує конотема подієвості, співвіднесена з сакральною історією. У семантичній площині поетичних текстів розгорнуто уявлення про ідеологічні посягання на особисту свободу, спрямовані на представників нової генерації: *Так я з того покоління що скуштувало плід із забороненого дерева чесності* (Калин., с. 205). *Кинеш оком з небес, а запретні плоди оніно* (Кос. (2), с. 170).

Духовні надбання українського народу, на словесно-естетичний код яких зорієнтовані й автор, і реципієнт, є чинниками створення ракурсу оцінки суспільно-історичних змін. За твердженням А. -Ж. Греймаса, поетичну комунікацію в певний спосіб здійснюють як адресат, так і адресант [145, с. 166]. Низку периферійних одиниць функціонально-семантичного поля

темпоральності пов’язано з народними піснями, структуру яких вибудувано навколо відомої ситуації, події, що й спричинює темпоральну конотацію відповідних фрагментів. Виразниками історіософського змісту є, зокрема, алюзії на пісню «Ой, горе тій чайці, горе тій небозі» (авторство приписують І. Мазепі). У поетичних структурах побудовано асоціативний ланцюг *чайка – мати – Україна,* який скріплює семантика знедоленості: *При дорозі, як діти чаїні, нерозважливі діти малі, живемо на своїй Україні* (Моз., с. 113). *Тут почула я крик чаїний при битій отій дорозі по якій все йдемо і йдемо ми як хмари кудись* (Лиша, с. 191). У такий спосіб за допомогою словесно-художніх засобів (а також і метамовно) акцентовано уявлення про неубезпеченість України, семантизовано історіософські уявлення про буття української нації: *Квилить чайка, що не може вмерти* (Тарн. (2), с. 8).

«Слово про Ігорів похід» та «Повість минулих літ» асоціюють з історичними подіями, тому їхні фрагменти є темпорально конотованими і сформованими як засоби художнього осмислення ідеологічної та морально-психологічної атмосфери певних відтинків історичного часу (воєн та репресій): *Хто вичерпає нам шоломом горе?* (Клен, с. 179). *Криваві зорі світ загородили* (Бойч., с. 126). *І добре, що недобрі в ДОПРі гниють і гинуть, аки обри* (Світл., с. 72) (як відомо, абревіатуру ДОПР розшифровують російською як «дом принудительных работ» – фактично йдеться про в’язницю). Неоднослівні інтертекстуальні одиниці, що походять із наведених творів, перебувають у складі заперечних конструкцій: *Дону синього не пощастило зачерти* (Малан., с. 65). У давньоукраїнській фразеології напитися з якоїсь ріки означало здобути перемогу на ній, тому наведений уривок містить інформацію про поразку.

Фрагменти з творів Т. Шевченка є сигналами про несприятливі зміни суспільного буття: *Сім’я вже вольна і нова, та тільки мати ледь жива* (Кос. (2), с. 156). У поетичних текстах ХХ століття вони інформують про причини й наслідки колоніальної залежності України, а також ідеологічні посягання на риси національно-культурної самобутності: *Стоїть в місті Чорнобилі*

саркофаг (домовина) України (Тарн. (1), с. 23). *І сакля! Сакля очі коле і в горлі кісткою стає* (Світл., с. 101). Наприклад, перше з наведених утворень зазнає інтерференції семантики фрагмента поезії Т. Шевченка «Стоїть в селі Суботові». Уживання лексеми *саркофаг* замість *домовина* створює алюзію на зв'язок із чорнобильськими подіями. В уривку з прецедентного тексту замінено компоненти, які формують уявлення про місце дії (пор.: *у селі Суботові – в місті Чорнобилі*), і в такий спосіб акцентовано сучасні письменникові історичні реалії. За допомогою дискурсивного продукування повторюваних словообразних формул встановлено причиново-наслідкові зв'язки між уявленнями про колоніальну залежність України й чорнобильську катастрофу.

У другій із наведених ремінісценцій в лексемі *сакля* (назва хатини в кавказців) стимульовано асоціації з культурно-етнічною специфікою народу (остання була предметом пильної уваги імперської влади в часи нівелювання національної самобутності). Уривок із прецедентного тексту зазнає підсилення оцінки контекстом, наповненим негативною семантикою (пор. фразеологізм *бодай тобі кістка в горло* [561, с. 377]). Словесно-художні утворення спрямовано на вироблення інформації про загальні закономірності національного буття.

Фрагменти з творів М. Гоголя в контексті поезій актуалізують відомості про негативні ідеологічні зрушення всередині суспільства, драматичні події української історії: *Ти чуєш, сину? Не мовчи!* (Світл., с. 59). *Ніч (ви не знаєте української ночі!)* (Тарн.(2), с. 24). Слова *«Батьку, де ти? Чи чуєш ти?»* (повість М. Гоголя «Тарас Бульба»), як відомо, належать Остапові, і, відповідно до тексту цього твору, їх сказано в момент катувань. У наведеному уривку з поезії І. Світличного замінено слово на позначення адресата мовлення, і він сигналізує про необхідність рішучих дій у ситуації репресивних заходів влади. Фрагмент аксіологічно поглиблено в контексті життя й творчості поета-дисидента.

Другий із зазначених фрагментів утворено на основі інтерференції

уявлень про хронотоп української ночі (М. Гоголь «Травнева ніч, або Потопельниця») та наслідки чорнобильської катастрофи. Семантику цього образу часу підтримано в контексті всього твору – поеми Ю. Тарнавського «У РА НА». Компоненти прецедентних текстів, референційно спроектовані на сучасні письменникам історичні реалії, стають об'єктами семантичного оновлення.

Уривки із загальновідомих творів представників соцреалізму (П. Тичини, В. Сосюри, М. Рильського та ін.) темпорально конотовані й акцентують історичні, ідеологічні риси радянської епохи. Словообрази історичного часу виникають за допомогою формально-семантичних змін цих прецедентних текстів: *Моя Батьківщина – Щербицького сад, високі в кашкетах гайдуки* (Хол., с. 239). У такий спосіб розвинуто альтернативну оцінку ідеологічної, суспільної ситуації в державі: *І мав за гімни, фіміами й оди і мед, і гречку, й слави, й нагороди* (Світл., с. 148). *«Всіх українців до'дної ями, дітей за батьками»* (Тарн. (2), с. 46) .

Отже, для структурування образів суспільно-історичного часу поети XX століття використовували фрагменти прецедентних текстів фольклору й книжності. Тропеїчні форми темпоральної семантики утворено на основі простих і складних речень. Перебуваючи у відношеннях інформаційного синергійного обміну з контекстом історії та культури, а також маркерами категорії інтертекстуальності, функціонально-семантичне поле темпоральності адаптує у своєму складі фрагменти прецедентних текстів у ролі компонентів аналізованої словообразної субсистеми. Цей процес регулюють здебільшого дії репелера, які спрямовано на формування імпліцитної темпоральної семантики, а також частково й атрактора, під впливом якого в розгляданих образах часу актуалізовано негативну семантику.

4.3. Референційно-семантичні характеристики словобразів індивідуально-буттєвого часу

Як відомо, людське існування відбувається не тільки в хронологічному, а й духовному вимірах. Патріотичний вибір української інтелігенції ХХ століття, наповненого історичними катаклізмами, означав або продовження життя, або загибель. Тому словесні образи індивідуально-буттєвого часу поєднують вербальні форми, які, перебуваючи поза лексикою темпоральної групи, указують і на фізичне, і на духовне буття (пор.: *приходити, відходити, шлях, дорога, хрест*, а також *батьківщина, вітчизна, Україна, Голгофа, Мойра, Парка* та ін.). Зазначені маркери категорій локативності, антропоцентричності й інтертекстуальності перебувають у функціональній площині репелера, чинності якого охоплюють словесні образи часу з імпліцитним темпоральним компонентом.

На думку Е. Авені, «до з'яви годинника люди сприймали час як пройдену відстань» [1, с. 149]. У мікрополі індивідуально-буттєвого часу функціонують словесні образи, побудовані на основі дієслів руху, які в контексті лінгвокультури пов'язано з указаним архаїчним способом вимірювання часу, що пояснює їхню темпоральну конотацію (пор.: *приходити, відходити, їхати* й ін.): *З кожним заходом відходиш трохи* (Бойч., с. 143). *Кожного дня я їду десять хвилин довше до початку моєї крові* (Тарн. (1), с.91). *Я прийшов лиш, щоб хоч зрідка комусь бриніло із очей* (Малк., с. 175). Образний біном *життя – шлях* зафіксовано в Біблії, зокрема «Книзі приповістей Соломонових»: «Шлях для премудрого – вгору» (Бібл., с. 647). Метафори буття утворено на основі символів *дороги, шляху* з семантикою індивідуально-буттєвої подієвості, вони стимулюють уявлення про дискретність існування: *Все легше – шлях, все тяжче ним іти* (Анд. (2), с. 110). *Мій шлях нежданo виковзнув з-під ніг* (Бойч., с. 18). *Ось і зламалась твоя дорога* (Стус (1), с. 112).

У символіці *шляху, дороги* синкретично поєднано образи фізичного та духовного існування, пов'язаного, наприклад, із випробуваннями в часи репресій: просторові метафори буття постають на тлі психологічного контексту творчості репресованих письменників (пор.: *дорога болю, дорога страждання*): *Благословляю твою сваволю, дорого болю!* (Стус (2), с. 141). *І тільки елегії як верби значили непримітну для ока дорогу сподівання страждання прощання вигнання зрозуміння вінування підготовлення терпіння тривання* (Калин., с. 168). Як зазначає Т. Радзієвська, суб'єкт життєвого шляху постає скоріше як пацієнс, – той, хто існує в обставинах, запропонованих долею [360, с. 26].

Указану символіку співвіднесено зі світоглядними системами християнства, екзистенціалізму, а також націоцентричною моделлю осягнення буття. У поезії І. Драча контамінують уявлення про життєвий шлях і хрест як символ випробувань: *На вічній дорозі розіп'яті ми* (Драч (3), с. 32). Б. Бойчук та Б. Рубчак моделюють семантику життєвого шляху, руху по ньому крізь призму екзистенціалістської ідеї абсурдності життя: *Я йшов і знав: мій шлях – в нікуди* (Бойч., с. 18). *Іти без мет: до недосяжних мет, німих. А потім? Потім черепом лягти* (Рубч., с. 179). У такий спосіб художнє мовомислення відображає, на нашу думку, прагнення здобути внутрішню рівновагу на тлі уявлень про закони існування [57, с. 47].

Для творчих особистостей буттєво значущими є поняття духовної культури. У поезіях ХХ століття символи Святого Письма (загальні назви *хрест*, *терновий вінець,* які є носіями конотем сакральноісторичної подієвості), актуалізують уявлення про стражденне життя, через те надаються до створення образних форм із семантикою індивідуального існування (*хрест* – це символ болю життя [551, с. 231]): *Терновий вінець буде кращий, ніж царська корона* (Укр., с.149). *Не питаю, чи тяжкий мій хрест* (Стус (1), с. 99). О. Ірванець формує образ людської долі як подвійного хреста: *Оце мій хрест, зніміть його з мене. Оце мій хрест, зніміть мене з нього* (Ірв. (1), с. 242).

Пласт архаїчних уявлень про життя й смерть актуалізують дієслова на позначення горіння та згорання, а також стадій розвитку рослин, що викликає асоціації з подієвістю природного середовища, які вказують на інтенсивність, фазовість і дискретність буття (пор.: *згоріти, погаснути, зів'янути*): *Погас отак, як тії мрії перші* (Укр., с. 159). *Благословенні ті, хто вмів згоріти* (Фальк., с. 34). *Прийшов – зацвів – зів'яв – і шусть у землю* (Малк., с. 26).

Художнє осмислення індивідуального існування у світлі особистісно значущих суспільних подій відбувається за допомогою лексики патріотичного змісту, що пояснюємо не тільки єдністю часових і просторових уявлень, а й вагомістю для української інтелігенції ХХ століття поняття України (*батьківщини, вітчизни*): *Ми вперше причастилися тілом і кров'ю батьківщини* (Калин., с. 138). *Та срамотна вітчизна, як щоки від згадки, горить* (Заб., с. 160). *Твоя вітчизна – твоє тавро і твій кацет* (Жад., с. 48) (як відомо, *кацетами* в'язні називали німецькі концентраційні табори). Бачення загальних закономірностей національної історії зумовлює неоднозначні оцінки таких образів та вказує на їхній зв'язок з архетипом матері, внутрішню наповненість якого формують поняття й позитивного, і негативного змісту.

Аналізовані словесно-художні утворення профілюють семантику динамічності, етапності, фазовості, дискретності, а також усвідомлення сенсу (або безсенсовості) індивідуального буття. Образи часу діалогізують у дискурсивному просторі мистецьких архетипів, Святого Письма, а також понять патріотичного змісту. Їх побудовано із залученням не лише загальних, а й власних назв. За допомогою іменників *Україна, Вітчизна*, *Батьківщина* окреслено сенсобуттєві категорії. Замість оніма *Україна* вжито також особові займенники *Ти* й *Вона*, які означують часопростір вітчизни у внутрішньому сприйнятті [91, с. 92]. Ці лексико-семантичні одиниці темпорально конотовані, оскільки їхній зміст співвіднесено не лише з просторовими, а й часовими уявленнями. Семантику індивідуального буття в складі аналізованих структур підтримує використання лексем, що позначають

духовну сферу людини (пор.: *серце, кров, хрест, тягар, страсний, ганьба, пекти),* а також форми присвійного займенника *мій.* У складі образів індивідуального існування такі назви перебувають у контекстуальних зв'язках зі словами семантичних груп:

– «страждання», що пов'язано з осмисленням зв'язку індивідуального та національно-історичного буття (пор.: *моя Вкраїно! Мій безрідний хрест; страсна до Неї путь): Кожен час, і днина, і година пекли ім'ям єдиним: Україна* (Малан., с. 131). *До Неї ти від неї йдеш, страсна до Неї путь* (Стус (1), с. 124). *Моя Вкраїно! Мій безрідний хрест* (Сап., с. 75);

– «недосконалість», що вказує на критичну оцінку національної історії, пережитої екзистенційно, такої, що визначає індивідуальне існування (*вся серця кров – на сході, де недовершеная – Ти*; *ношу ганьбу Вітчизни*): *Вся серця кров – отам, на сході, де недо-вершеная – Ти* (Малан., с. 250). *Ношу тягар пекучих правд, ганьбу Вітчизни не на показ, не на парад патріотизму* (Світл., с. 48).

Як ми зазначали раніше, у поетиці модерного мистецтва образи індивідуального буття формують його словесно-художню версію як руху, вимірюваного за допомогою неконвенційних одиниць [57]: *Просто ми станемо досвідченішими і мудрішими аж на цілих шабадабада шабадабада* (Ірв., с. 238). У тексті поезії М. Холодного «Формула шлюбної ночі» (Хол., с. 115) використано структуру, в основу якої покладено хімічні символи водню, кисню та вуглецю: $C_2\,H_2\,OH\left(\frac{1\text{ кг}}{2}\right)I\ \rightarrow 0\ //\ C_{19}\,H_{28}\,O_2 + \ C_{18}\,H_{22}\,O_2.$

Пізнання характеру людського існування відбувається на основі семантики міфологічних номінацій, які, перебуваючи в дискурсивному діалозі, відображають культурний досвід людства. У поезіях функціонують словообрази часу, в основу яких покладено власні назви – міфоантропоніми *Парка, Мойра,* що позначають богиню долі в давніх греків і римлян, та *Психея* (*душа*) й ін. Зазначені лексико-семантичні одиниці завдяки зв'язкам із поняттям життя є носіями темпоральної семантики й містять конотеми

індивідуальної подієвості на семантичній периферії. Їх контекстуально пов'язано з лексемами *метелик, нитка, ткати, прясти, розривати* й ін., що вказує на зв'язок цих онімів із прецедентними текстами. Аналізовані образи містять інтегративні семи продовження або обривання існування: *Щось знялося і полетіло, як метелик Психеї* (Малан., с. 280). *Парка нитку розірве прожогом* (Ант., с. 240). *Пряжу коротку зсукали Мойри бездушні* (Калин., с. 238).

В основі словесно-поетичної інтерпретації людського життя перебувають не лише міфоантропоніми, а й міфотопоніми, які викликають асоціації з подіями сакральної історії. Темпорально конотований міфооронім *Голгофа (Голгота)* функціонує в складі образів індивідуально-буттєвого часу, що пояснюємо історичним та психологічним контекстами творчості письменників, які зазнали випробувань (*Богом послана Голгофа, Голгофа провінційного суду*): *Ця Богом послана Голгота веде у паділ, не до зір* (Стус (2), с. 124). *На Голгофі провінційного суду Твоє пречисте лице частоколом гвинтівок відгородили* (Калин., с. 142).

Аналізовані образні форми функціонують у поетичних творах 20–30-их та 60–90-их років. Оскільки їх утворено переважно в часи історичних випробувань, це означає, що індивідуальне буття українські поети осмислюють невідривно від негативних суспільно-політичних явищ. Розглядані структури вміщено в словосполучення, прості та складні речення й звернено до емпіричного досвіду, реалій особистого й суспільно-політичного життя та книжної дійсності прецедентних текстів.

Як бачимо, у площині образів індивідуально-буттєвого часу з імпліцитним темпоральним компонентом функціональні зусилля репелера спрямовано на ускладнення семантики носіїв певних текстових категорій (локативності, антропоцентричності й інтертекстуальності). Маркери останніх, виражені як темпорально конотовані лексико-семантичні одиниці, беруть участь у структуруванні периферії функціонально-семантичного поля темпоральності. Утворені в такий спосіб словесні образи часу повертаються в

соціокультурний простір у вигляді продуктів творчої діяльності, підтримуючи синергійний обмін між субсистемою й зовнішнім інформаційним середовищем. Атрактор розширює площину свого впливу, формуючи лексико-семантичний склад структур, пов'язаних із образною референцією індивідуального буття, у напрямку збільшення частки негативної семантики.

4.4. Референційно-семантичні характеристики словообразів природно-космічного часу

У поетичних текстах ХХ століття образи космічного часу побудовано не лише на основі лексики темпоральної групи. Про циклічні зміни сигналізують довкілля, сезонні роботи (процеси), атрибути християнських свят, тому природним є структурування згаданих образних форм із використанням назв зазначених реалій.

В основі утворень, які художньо інтерпретують космічний час, перебувають номінації поширених на теренах України рослинних і тваринних реалій, а також опадів. Ці назви є виразниками конотативної семантики подієвості природного довкілля: вони сигналізують про пори року (пор.: *солов'ї, акації* – весна; *дивина, маки, петрів батіг, вишні* – літо; *виноград, горіхи, айстри, гарбуз* – осінь*; снігурі* – зима та ін.). Ці слова перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою семантичних груп «людина» й «довкілля»: *Дивина золотить свої свічі* (Свідз., с. 137). *Виноградних ягід зграя* (Хмел., с. 12). *Дихають тихо акації ніжнії* (Ол., с. 29). *Горища пахнуть першим сіном* (Вінг., с. 89). *Шипшина важко віддає плоди* (Кос. (2), с. 336). *Гарбуз сміється на погибель білим зерном* (Кор., с. 60). *Качки летять! У крилах свище небо* (Вінг., с. 18).

У такий спосіб спрямовано не лише зорові, а й слухові, одоративні, густативні, фізично-температурні враження, що засвідчує естетизацію уявлень про природно-космічний час (пор.: *крила маків огневих, вогнем*

засмалені вишні, хуртовина айстр): *І зривались за тобою крила маків огневих* (Свідз., с. 121). *Свої крохмальні і тугі яєчка висиджують, мов кури, картоплі* (Малк., с. 11). *Я кину їм у рота жменю вогнем засмалених вишень* (Хмел., с. 9). *В трави опадають вишні, як червоні краплі граду* (Голоб., с. 20). *Двори стоять у хуртовині айстр* (Кос. (2), с. 324). Стилістичну адаптацію назв тварин і рослин у складі образів природно-циклічного часу підтримує традиція вживання поетизмів: *М'яко сяє петрів батіг* (Свідз., с. 137). *Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди* (Ол., с. 42). *Білих квітів пахучий замет* (Кач., с. 30). *Просила уклінно калина на морожені ягоди* (Калин., с. 96). *Запахи в липах потоплені* (Малк., с. 59). *Сірі спалахи крижнів над плесами* (Кор., с. 68). *Гупають яблуками бубни садів* (Калин., с. 97).

Аналізовані словесно-художні форми інтегровано навколо номінацій природних явищ, які містять конотеми часу на семантичній периферії, указуючи на певну пору року, наприклад зиму (*сніг, мороз, іній* та ін.): *Кують морози поломну зброю* (Свідз., с. 52). *Вже яблуко лискуче вдяг мороз у шубу* (Вовк, с. 90). *І морозик цвіте по свому* (Вінг., с. 153). *Дочекалися снігу з миром інею з високим кадилом морозу* (Калин., с. 185). *Як лист із скриньки, випав сніг* (Рим. (1), с. 146).

Оскільки з певними частинами доби асоційовано небесні світила (пор.: *сонце, місяць, місячний, зоря*), то слова на позначення останніх, а також похідні від них теж становлять основу образних утворень часової семантики: *Народилось сонце-полуниця* (Йоган., с. 85). *Сонце грається в голому сквері* (Сем., с. 79). *Це місяць – молодий музика – настроює, мов скрипку, сад* (Ант., с. 96). *Зоря над містом піднімає весла* (Вінг., с. 172). *Місяць – чарівний бляхар, коваль монет, буддист золотолобий* (Рубч., с. 80). *Важчає місячна серга* (Кор., с. 112). *Місячна гойдається петля* (Андр. (1), с. 26). Уживання згаданих лексем пов'язано зі стилістичною традицією використання поетизмів – назв астрономічних об'єктів.

Темпоральне вербально структуровано під впливом землеробської та обрядово-звичаєвої культури, чим пояснюємо перебування в основі образів з

імпліцитним темпоральним компонентом слів, співвіднесених із сезонними роботами, та лексико-семантичних елементів на позначення атрибутів календарно-обрядового циклу (пор.: *колядка, писанка, висівати* й ін.)**:** *Висівається в землю насіння тепла* (Кор., с. 67)**.** *Білу землю мов колядку підкидає під небо* (Калин., с. 185). *Котилися писанки із гори* (Чубай, с. 143). Згадані лексичні одиниці містять у семантичній структурі конотеми побутової та обрядової подієвості. На думку Н. Арутюнової, основу космічного часу становить сукупність міфічних уявлень [10, с. 11]. Зазначена низка словесно-художніх форм є нечисленною: у ХХ столітті деактуалізовано вимірювання часу за шкалою сезонних робіт і дій, що пов’язано з урбанізацією. Часова орієнтація на християнські свята, як засвідчують приклади, є також неяскраво вираженою, оскільки в цей період використовують інші, поза календарно-християнською, шкали вимірювання часу.

Отже, аналіз образів природно-космічного часу з імпліцитним темпоральним компонентом засвідчує, що природне довкілля сприймають як своєрідний текст, який сигналізує про певний відтинок часу. Лексико-семантичні елементи, які становлять підґрунтя аналізованих словесно-художніх утворень, референційно співвіднесено і з часовою, і з просторовою поняттєвими сферами. Компоненти розгляданого мікрополя вербально моделюють інформаційні сигнали природного довкілля. Словообрази природно-космічного часу сформовано в словосполученнях, простих та складних реченнях. Репелер аналізованої периферійної субсистеми спрямовує вказані відомості в імпліцитне річище, а також програмує позитивну семантику тропеїчних синтагм.

Висновки до четвертого розділу

1. Образи з імпліцитним темпоральним компонентом утворено переважно в межах словосполучень, простих чи складних речень, об’єднаних у мікрополя суспільно-історичного, індивідуально-буттєвого та природно-

космічного часу. Чинником інтегрування вказаних образних синтагм є *темпоральна конотація*, яка виникає завдяки функціонуванню лексико-семантичних одиниць у ролі символів лінгвокультури. Індексом указаної конотації в лексемах, які становлять основу розгляданих словообразів, служить конотема часу, пов'язана з семантикою суспільної, побутової, обрядової, індивідуально-буттєвої, природно-космічної, міфологічної, літературної та ін. подієвості.

2. Темпоральну конотацію лексико-семантичних одиниць, які інтегрують словообрази суспільно-історичного часу, сформовано завдяки їхнім зв'язкам із референційними площинами світської й сакральної історії, культурної історії етносу, побуту та звичаїв українців, а також історії геральдики, військової історії сусідніх держав, соціальної стратифікації, суспільно-політичних, ідеологічних атрибутів. Конотеми часу існують завдяки асоціаціям відповідних лексико-семантичних одиниць із хліборобським циклом, подієвістю в межах природного середовища й індивідуального буття.

Суспільно-історичну семантику в складі вказаних словесно-художніх форм увиразнено за допомогою лексики на позначення суспільно-політичних, топонімічних понять, а також слів негативного змісту. Лексико-семантичну основу утворених словесно-художніх фрагментів визначають специфіка світогляду, спосіб буття нації, її побут і звичаї, особливості національного характеру, природного довкілля, світоглядна система цінностей та ін. У словесних образах суспільно-історичного часу, утворених за допомогою власних і загальних назв, профільовано семантику антигуманної сутності національної історії, панхронічності драматичних подій, а також характеристику суб'єктів історичного процесу.

Неоднослівні структури, джерелом яких є прецедентні тексти, реалізують семантику суспільно-історичного часу, оскільки продукують уявлення про його культурно-історичні, ідеологічні, соціально-політичні риси, містять історіософські узагальнення. Темпоральна конотація словообразів суспільно-

історичного часу, побудованих на ґрунті інтертекстуальних утворень, виникає завдяки тому, що фрагменти, які перебувають у їхній основі, пов'язано з подієвістю, відображеною в текстах фольклору та книжності.

3. Темпоральна конотація назв, які становлять опору словообразів індивідуально-буттєвого часу, існує завдяки асоціаціям реалій, що стосуються трьох стихій (води, вогню та землі), а також символів сакральної історії й історії давньогрецької культури, з поняттями життя та смерті. У цих образних формах профільовано семантику етапності, дискретності життя, його духовної наповненості. Темпоральну конотацію лексики, яка перебуває в основі мікрополя природно-космічного часу, розвинуто на основі емпіричного й культурологічного досвіду, зокрема асоціювання природних реалій, видів землеробської праці й атрибутів календарно-обрядового циклу з порами року, певними точками християнського календаря та частинами доби. Семантичний профіль таких художніх синтагм створюють уявлення про красу природного довкілля й атрибутів християнських свят.

4. Образи природно-космічного часу з імпліцитним темпоральним компонентом спостережено в поетичних текстах 10–90-их років, а суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого – 20–30-их і 60–90-их років. Наведені відомості дають підстави стверджувати те, що утворення цих художніх синтагм стимулюють такі події, як громадянська війна, політичні репресії, чорнобильська катастрофа та ін., а також нові культурно-мистецькі явища. Усі вони породжують своєрідні інформаційні спалахи, що стимулюють художнє осмислення часу. Енергетично підсилена, розглядана субсистема словообразів утрачає рівновагу, у ній відбуваються процеси флуктуації, що приводить до її *поляризації* на образи часу з експліцитним й імпліцитним темпоральними компонентами.

5. Суспільно-історичну, індивідуально-буттєву та природно-космічну семантику в складі словообразів часу підтримано за допомогою вербального, а також невербальних (історичного, культурного, філософського, психологічного) контекстів, емпіричних знань. Периферія функціонально-

семантичного поля темпоральності одержує відомості з інформаційного простору. У результаті таких відношень відбувається *біфуркація* (роздвоєння) субсистеми завдяки утворенню словесних образів часу з імпліцитним темпоральним компонентом. Матеріалом для моделювання останніх стають темпорально конотовані лексико-семантичні одиниці, які маркують інші, поза темпоральністю, категорії (антропоцентричності, локативності, інтертекстуальності). Умови для зміщення їх до периферії функціонально-семантичного поля темпоральності створює *репелер* субсистеми, який чинить перешкоди для розгортання експліцитної часової семантики й, об'єктивуючись під впливом інформаційної компресії в незначних за обсягом поетичних текстах, приховує вказану семантику, формуючи внаслідок свого впливу словесні образи з імплікованим темпоральним компонентом. Окрім цього, якщо дії *атрактора* спрямовано на утворення негативної семантики словесних образів часу з імпліцитним темпоральним компонентом, то *репелера* – позитивної (рис. 4.2).

РОЗДІЛ 5
ОЦІННА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ОБРАЗНИХ СИНТАГМАХ

5.1. Модальність у її зв'язках з іншими категоріями

Поняття модальності, яке в науковий обіг увів Арістотель, до цього часу є предметом зацікавленості науковців. Зазначена категорія перебуває на перетині філософії, логіки й мовознавства, зокрема семасіології. Як відомо, термін «модальність» розроблено в логіці, а запозичено в лінгвістику, де її розглядають як одну з основних властивостей мовної системи та тексту. Модальність «виражає реальні / ірреальні відношення висловленого до дійсності, цільову настанову мовця або кваліфікацію ним повідомлюваного» [549, с. 462].

Типологію модальності створено в логіці. Аксіологічну модальність аналізують як ознаку з огляду на відповідну систему цінностей. Її розробляв О. Івін, який розглядав естетичні, утилітарні, гедоністичні, моральні оцінки [202, с. 24–35]. Епістемічну модальність вивчав Я. Хінтікка, який визнавав, що «в епістемічній логіці правильно визначена співвіднесеність рівнозначна відомій співвіднесеності» [459, с. 51]. А. Прайор приділяв увагу часовій модальності [351]. Із різними видами модальності в логіці пов'язане уявлення про можливі світи, а в семантичній логіці й теорії референції розроблено концепцію семантики можливих світів.

Мовознавчий розгляд аналізованої категорії зосереджено на таких питаннях, як: семантичні межі терміна «модальність», її диференціація та характеристика типів, видів, засобів, а також зв'язку з іншими основоположними поняттями та позамовними чинниками. Лінгвістичний напрям теорії модальності розвинуто у вченні Ш. Баллі, який створив теорію суб'єктивної модальності й у структурі вербальних одиниць розмежовував диктальну (основний зміст) і модусну (додаткову) інформацію. Об'єктивна

модальність виникає внаслідок співвідношення описаної ситуації та її реальних рис, а суб'єктивна – ставлення мовця до змісту повідомлюваного [16, с. 15].

Указана диференціація перебуває в основі вивчення аналізованої категорії, що відображають праці східнослов'янських лінгвістів (В. Виноградова, О. Вольф, О. Бондарка, З. Тураєвої, В. Маслової, Ф. Бацевича, Т. Космеди та ін.), хоча нині існують дослідження, у яких такий поділ розглядають як умовний. Об'єктивну модальність учені зазвичай співвідносять із предикативністю, вивчаючи її у зв'язках із категоріями часу та способу, а суб'єктивну – з оцінкою. За В. Виноградовим, модальне значення є конструктивною ознакою, яка містить у собі «вказівку на ставлення до дійсності» [114, с. 55]. Мовознавець приділяв увагу засобам, які містять інформацію про можливість, необхідність, емотивне ставлення, емотивно-вольову й морально-етичну класифікацію [114, с. 66]. Учення про суб'єктивну модальність створено в працях О. Вольф (концепція системних відношень типів модальності), Н. Арутюнової (теорія конкретнооцінних значень), В. Телії (теорія оцінної конотації), М. Раян (модальність у контексті семантики можливих світів), Ю. Апресяна, Т. Вільчинської (концепція модальної рамки). На увагу заслуговують праці таких вітчизняних мовознавців, як С. Гладьо (концепція емотивної модальності, в основі якої перебувають емоціогенні знання) [138], В. Ткачука (градація модальності від негативної до позитивної оцінки)[422] та Н. Скибицької (діахронний аспект категорії епістемічної модальності в англійській мові) [398].

Учені наголошують на тому, що оцінний вимір модальності невіддільний від конотації, яка супроводжує предметно-логічний зміст вербальних одиниць. На думку В. Телії, «основна функція конотації – це функція впливу, безпосередньо й нерозривно пов'язана з прагматикою висловлювання» [418, с. 21]. О. Вольф пов'язує аксіологічну та деонтичну модальність: «Очевидно, що цю особливість оцінки виявляє орієнтація оцінки на норму, на об'єкт із такими характеристиками, які висувають до

нього нормативні вимоги» [122, с. 122]. Схожі думки висловлено і в сучасних дослідженнях, що є закономірним з огляду на традиційну співвіднесеність аксіологічної модальності з деонтичними й утилітарними оцінками [392, с. 57]. Указані два види модальності проаналізувала американська дослідниця М. Раян, яка співвідносить аксіологічну з бажаним універсумом, а деонтичну – зі світом обов'язку [518].

Зусилля мовознавців спрямовано на кваліфікацію, диференціацію оцінок, окреслення їхніх сигналів – поняттєвих операторів. Н. Арутюнова розмежовує загальні та конкретнооцінні значення. Перші, за працями цієї дослідниці, указують на аксіологічний підсумок, другі – на підставу оцінки, характер мотивації та погляд, із якого її здійснено. На конкретнооцінні значення вказують такі компоненти: «1) сенсорно-смакові, або гедоністичні оцінки (поняттєві оператори *приємний, несмачний, запашний, привабливий*); 2) психологічні, що сприяють осмисленню предмета: а) інтелектуальні (*цікавий, захопливий, глибокий, розумний, дурний, банальний*); б) емотивні (оператори *радісний, печальний, веселий, сумний, бажаний, приємний)*);

3) естетичні, що випливають із сенсорно-смакових та психологічних оцінок (*красивий, потворний*); 4) етичні (*аморальний, добрий, злий)*; 5) утилітарні *(корисний, шкідливий, сприятливий*); 6) нормативні *(правильний, коректний, аномальний, стандартний, доброякісний);* 7) телеологічні (*ефективний, недоцільний, удалий)»* [11, с. 198–199]. Наведена класифікація привертає увагу широким репертуаром оцінок та їхніх поняттєвих маркерів. Проте виникає питання про доцільність виокремлення психологічних оцінок як окремого типу, оскільки практично всі наведені різновиди стосуються психічної діяльності. Якщо Н. Арутюнова розмежовує раціональну й емотивну оцінки, то В. Телія вказує на їхню взаємодію, аргументуючи підсилення першої другою: «Ця подвійна модальність і створює експресивне забарвлення слова» [419, с. 56]. Наші спостереження вказують на те, що емотивна не зливається з іншими оцінками, проте супроводжує їх.

На нинішньому етапі розвитку мовознавчої науки модальність розглядають як дискурсивну категорію, пов’язану із соціально-ідеологічними чинниками. У монографії Т. Космеди «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування й розвиток категорії оцінки» (2000) виокремлено такі типи оцінок, як християнсько-релігійна, культурно-естетична, антропоцентрична, національно-етнографічна та соціальна [236]. На нашу думку, християнсько-релігійну модель можна розглядати як теоцентричну, а всі інші – як антропоцентричні, оскільки соціум, нація, культура закріплюють пріоритетне місце у світі за людиною.

Значні надбання у вивченні модальності не означають одностайності в поглядах на її співвідношення з іншими категоріями, що є цілком умотивованим через багатовимірність модальності. Зусилля мовознавців спрямовано на пошук кореляції модальності та модусу, й останній розглядають у зв’язку з характеристикою мовних та позамовних чинників. Ш. Баллі співвідносить модус із модальними дієсловом та суб’єктом [16, с. 44]. В. Гак убачає в змісті вказаної категорії спосіб відображення різних елементів *комунікативного акту* [133]. В. Шинкарук стверджує, що модус є ширшим щодо модальності поняттям, не розглядаючи оцінність, персуазивність, авторизацію як її компоненти [483]. О. Селіванова аналізує модус як «один із логічних блоків мисленнєвого аналога повідомлення, суб’єктивну змінну, що виражає різні відтінки почуттів і волі» [549, с. 472]. О. Ніка кваліфікує модус на основі мовних та позамовних чинників як дискурсивну метакатегорію, «яка характеризує різні вияви суб’єктивного, що виходить за межі реальності / нереальності, деталізується в основних модусних категоріях: евіденційності, персуазивності, епістемічності» [324, с. 6]. В. Охріменко окреслює модальність через модус та визначає домінантні й підпорядковані модуси (перцептивний, епістемічний, волітивний, аксіологічний та емотивний) залежно від кореферентної дійсності ситуації та її параметрів (суб’єкта, просторово-часових координат, зв’язку з системою цінностей та ін.) [329].

Вивчення модальності здійснює рух у напрямі виявлення взаємодії з іншими основоположними характеристиками мовної системи й тексту. Учені висловлюють думки про системні зв'язки функціонально-семантичних категорій. За О. Бондарком, модальність у відношенні до темпоральності характеризують як комплекс властивостей, що створюють бачення:
«1) актуальності / потенційності / можливості, необхідності, гіпотетичності); 2) оцінки достовірності; 3) комунікативної настанови висловлювання; 4)ствердження / заперечення; 5) засвідченості» [96, с. 59]. На думку українського мовознавця О. Бондаря, «темпоральні відношення (разом із модальними) є стрижнем мовної системи» [54, с. 1], що переконує в підставності дослідження вказаних категорій у тісній взаємодії.

Сучасний розгляд аналізованої категорії виходить за межі аналізу об'єктивної модальності. Зазначене поняття вчені проектують у бік не тільки семантико-синтаксичних характеристик речень, а й текстового цілого, у якому подолано протиставлення об'єктивної та суб'єктивної модальності у зв'язку з відображенням авторського ставлення [106]. У межах лінгвістики тексту розгляду категорії модальності присвячено праці І. Гальперіна, З. Тураєвої, Н. Валгіної, І. Смущинської, О. Ніки, Н. Скибицької та ін. І. Смущинська характеризує модальність як гіперкатегорію, що актуалізує мовленнєві ресурси інших інваріантних ознак тексту. Вона приділяє увагу співвідношенню мовленнєвих засобів текстової темпоральності та модальності. За спостереженнями дослідниці, модальність художніх текстів французької прози активізує такі ресурси темпоральності, як пролепс (випереджене заперечення), претеризація (замовчування), ефект згущення часу та ін. [401, с. 65–67].

За твердженням Н. Скибицької, суб'єктивний вимір модальності уможливлює «комплексне дослідження сукупності засобів її вираження на різних рівнях мовної системи» [398, с. 18]. Як носії модальності учені розглядають частиномовні ресурси, слова, словосполучення й речення, а також інтонаційні засоби. Л. Ставицька вивчає модальність на основі

естетичної оцінки наскрізних мовних образів літературних текстів 10–30-их років XX століття. Дослідниця доходить висновку, що «естетична функція художньої мови виявляється в розгалуженій системі естетичних значень слова, що актуалізуються в різнотипних образних структурах тропеїчного і нетропеїчного характеру. Закони художньої семантики своєрідно переломлюються у поезії, прозі та драматургії, а тому слід говорити про домінуючу тенденцію естетичного словоперетворення у кожному жанрі» [409, с. 7].

О. Семенець пояснює деонтичну модальність у контексті вираження логічно-нормативного змісту поетичного тексту й звертає увагу на такі її засоби, як інфінітивні, безособові, називні речення, фразові частки, слова-символи, стилістичні фігури та ін. [392, с. 336]. С. Гладьо вважає, що емотивність художнього тексту формують відомості про мову, світ та текстову дійсність: «Показники емотивності характеризуються симптоматичністю, тобто здатністю до відхилення від мовної норми» [138, с. 6].

У проекції на текстові одиниці вчені аналізують питання авторської модальності як поєднання інформативної й оцінної інваріантних ознак текстового цілого. За спостереженням Н. Валгіної, «прагматична настанова тексту виходить із самого тексту – його призначення, виду й жанру» [106, с. 13]. Аксіологічний репертуар модальності, сукупність оцінок, які її характеризують, сформовано з огляду на жанрово-стильові особливості текстів. Наприклад, Т. Романова, яка використовує матеріали сповідальної публіцистики російської творчої інтелігенції, обсяг аксіологічної модальності зводить до естетичної, емоційної, логічної оцінок [372, с. 1]. Українська дослідниця модальності Н. Сафонова, вивчаючи тексти драматургії, використовує поняття модалеми як еталону кваліфікації позамовної дійсності, який у відповідній ситуації спілкування набуває конкретного значення, спираючись на емотивно-оцінне ставлення мовця. У такий спосіб,

на її думку, виникає широкий спектр оцінок: модальність інтересу, похвали, доброзичливості, тривоги, гніву, ворожості, скорботи та ін. [382, с. 238].

Незважаючи на активне дослідницьке освоєння модальності, на матеріалі текстів художнього стилю зазначений феномен вивчено недостатньо, його аналіз необхідно здійснювати з огляду на їхні родові та жанрово-стильові характеристики. Т. Матвєєва зазначає, що «будь-яку текстову категорію характеризують функціонально-стильові модифікації» [293, с. 15]. У зв'язку з естетичною функцією художнього стилю в процесі аналізу поетичних текстів потрібно враховувати те, що в їхній основі перебуває передусім емотивно-естетичний код. На думку Н. Болотнової, художня інформація відображає «авторську інтенцію та загальний пафос твору, формуючи емоційну тональність тексту» [527, с. 328]. Учені стверджують, що специфіка поетичних текстів полягає також у здатності узагальнювати, концентрувати інформацію (О. Потебня, Ю. Лотман, Л. Ставицька). Як відомо, будь-яке узагальнення невіддільне від світоглядного виміру текстоутворення, що дає підставу ставити питання про розвиток у польових структурах таких оцінок, які виникають у річищі соціальних, ідеологічних й особистісних цінностей.

Вивчення наведених відомостей допомагає систематизувати уявлення про причини співвіднесеності мовленнєвих засобів темпоральності й модальності. Вони є основоположними категоріями лінгвальної системи й мовлення, зокрема тексту як його фрагмента, наділеного низкою інваріантних ознак; формування темпоральності й модальності зумовлюють лінгвальні й екстралінгвальні чинники; в основі вказаних категорій перебувають антропометричні шкали.

Як бачимо, у кваліфікації текстової модальності розвинуто два основні підходи: перший пов'язано з характером мовних форм, другий – із позамовною дійсністю. У процесі дослідження доцільно поєднувати обидва. З огляду на аналіз творів художнього стилю найбільшу увагу приділяємо аксіологічній модальності, підтримуваній низкою шкал вимірювання. У

зв’язку, по-перше, зі стильовою специфікою розгляданих текстоутворень, по-друге, з їхніми численними діалогічними співвідношеннями, по-третє, з огляду на кореляцію модальності з різними типами оцінок виникає питання оцінних характеристик словесних образів часу, мовленнєвих механізмів їхньої прагматичної спрямованості, а також відповідності мікрополів, які утворює периферійна частина функціонально-семантичного поля темпоральності, певним типам модальності.

5.2. Аксіологічна модальність образних форм із семантикою суспільно-історичного часу

5.2.1. Аксіологічні характеристики словесних образів історії з експліцитним темпоральним компонентом

Художні текстоутворення, які містять комунікативну програму референційної й оцінної орієнтації у світобутті, охоплює уявлення про час. Поетичні тексти, які характеризує інформативна глибина, створено завдяки образно-асоціативному, емотивно-оцінному потенціалу та спрямовано на лінгвокреативну діяльність. За кваліфікацією Н. Болотнової, текст є продуктом «первинної комунікативної діяльності автора (того, хто говорить або пише) та об’єктом вторинної комунікативної діяльності адресата» [527, с. 63]. Зазначені чинники формують прагматичні ресурси одиниць віршових текстів, серед яких важливе місце належить словообразам часу. Ці художні утворення акумулюють відомості про об’єктивну (або художньо-віртуальну) дійсність, дані в переживаннях, які виникають через часові зміни. Я. Мукаржовський підкреслював: «Метою поетичного мовного висловлювання є створення надособистісних і постійних цінностей» [316, с. 77].

Аналіз модальності словообразів історичного часу невіддільний від пошуку операторів, за допомогою яких суб’єкт оцінює об’єкт. Зазначену категорійну властивість словесно-художніх одиниць, які акумулюють знання про одну з форм існування матерії, розвинуто на основі «комунікативного

текстового коду» [527, с. 61]. За допомогою останнього вибудувано ставлення до світу, відображене у вербальних механізмах утворення модальності. Питання аксіологічного виміру суспільних явищ, пов'язаних із ходом історії, постає в зв'язку з тим, що й соціально важливі події, й оцінний відгук на них мають колективно-нормативнісну природу. Аксіологію часу в поетичних текстах окреслено з урахуванням перцептивних, емотивних, вольових, ментальних та ін. механізмів світопізнання. У зв'язку з цим у процесі аналізу необхідно враховувати те, що з аксіологічною модальністю перебувають у співвідношенні, окрім валоративної шкали, яка вказує на позитивне, негативне й нейтральне ставлення, низка конкретних оцінок, механізми яких потрібно реконструювати в ході дослідження словесних образів часу. В. Охріменко підкреслює, що «різні модуси по-різному узгоджуються з аксіологічним» [329, с. 58].

Мовнохудожня картина світу залежить від стратегії світоглядно-орієнтаційного впливу. Експліцитні словообрази часу семантично профілюють загальну характеристику історії, а також її окремі події й епохи, що зумовлює активізацію модальних ресурсів. Тропеїчні синтагми, які містять лексеми *час, історія* та похідні, розгортають оцінку національно-історичного буття, висуваючи як одну з найбільших цінностей людське життя: *Хто ж тобі зготовив цей кривавий час?* (Тич., с. 273). *Я можу тільки кинути життя історії кривавій під колеса* (Кос. (2), с. 151). *Свиня історії ратицями перемісила твоє тіло, ти по кістки в його кривавім болоті* (Тарн. (2), с. 69).

Як стверджує Ю. Степанов, поняття часу «оточене моральними асоціаціями» [554, с. 171]. Лексика темпорального змісту перебуває в семантико-синтаксичних зв'язках зі словами, наділеними негативною узуальною конотацією (пор.: *кривавий* – «4. Пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами; кровопролитний. Який здійснив багато вбивств, заплямував себе пролиттям крові. Перен. Який відзначається нелюдською жорстокістю; жорстокий, тиранічний, немилосердний. Перен. Сповнений страшних

подробиць; жахливий» [552, IV, с. 337]). У наведеному образі часу, створеному Ю. Тарнавським, використано конвенційну семантику лексеми *свиня*, сформовану в національно-ціннісній картині світу («2. Перен., лайл. Неохайна людина; // Непорядна, нечемна, невдячна людина»[552, IX , с. 72]). У таких прикладах аксіологічну модальність формують суспільна й морально-етична оцінки, які синергійно підтримує емотивна.

Аксіологічний вимір форм зі словами *час, історія* та похідними увиразнює семантика емотивно-психологічних, морально-етичних та ін. вражень: *Лице лупається мені з сорому від твоєї порнографічної історії* (Тарн. (2), с. 82). *В історичних льохах відстояться вина істин* (Кос. (2), с. 156). Р. Лиша створює сенсорний образний зріз історії (*Час уже пахне полином* (Лиша, с. 146)), який містить алюзію на катастрофу (пор.: *чорнобиль* – це «багаторічна трав'яниста рослина з чорнувато-бурим стеблом, різновид полину» [552, XI, с. 356]).

Модальність аналізованих утворень сформовано завдяки характеристиці їхніх компонентів й історіографічним знанням, а також шкалі цінностей (українського народу, гуманістичних у цілому), які стимулюють деонтичні норми, невіддільні від принципів колективного існування. Розглянуті позамовні чинники стимулюють негативну ідеологічну оцінку, оператором якої є поняття 'негуманний', а також суспільну ('антисоціальний'). Зазначені оцінки супроводжує емотивна, яку зумовлює уявлення про небажаність історичних випробувань. Формування операторів цих оцінок відбувається завдяки функціональному спрямуванню атрактора субсистеми на валоративну однорідність темпоральної семантики.

Виявлення сутності тривалих періодів історії в проекції на людину, її долю викликає оцінний вимір. Модальність образів часу, побудованих на основі лексико-семантичних одиниць *століття, сторіччя, вік, епоха, ера, тисячоліття*, спирається на семантико-синтаксичні зв'язки з лексикою, що містить семи:

– небезпеки, насильства та ін. (пор.: *мститися, казитися, мор*): *І казяться, і мстять накликані віки* (Малан., с. 72). *Кричи, благай – епоха як глуха* (Кос. (2), с. 178). *Мором і скукою – море століть* (Рубч., с. 68). *Лиш віки, що замкнулись, ніби двері метро, защемили рукав* (Рим. (1), с. 117). *Епоха несприятлива – ламає іще в колисці геніям хребти* (Кос. (2), с. 207);

– негативних емоційно-психологічних станів (пор.: *епоха лютого свавілля, здригнуться віки, тремтить століття, жорстоке століття*): *Епоха лютого свавілля колись п'янких набуде чар* (Клен, с. 296). *І здригнуться віки до дна* (Сем., с. 120). *Цим століттям вже й болю замало* (Рим. (3), с. 65). *О жорстоке століття, закроєне з воєн і боєнь!* (Заб., с. 72).

Завдяки підтримці історичного й ідеологічного контекстів доби створення та рецепції словесні образи часу вміщено в площину негативної соціальної й ідеологічної оцінок. Девалоризацію національно-історичних здобутків у дусі естетики постмодернізму акцентує їхня негативна сенсорно-естетична оцінка: *І часниковий запах з дна століть асоціюється з святими ножами* (Циб., с. 8).

Подієвість української історії, наповненої драматичним змістом, невідривна від ставлення до неї, тому аналізовані образні форми, які позначають історичні явища, пов'язані зі значними людськими жертвами, є носіями семантики негативної оцінки, яку формує як лексика темпоральної групи, так і слова, що утворюють її вербальний контекст. Революції, війни, голодомор, перекреслюючи позитивні перспективи, викликають важкі переживання: *Кощавий голод. Згарища руїн* (Малан., с. 65). *Сірів безбарвний лан, шугав безчолий голод* (Клен, с. 97). *То конала війна й перед сконом засівала свій засів знов* (Малан., с. 164). Зокрема, в контекстуальних зв'язках із лексикою темпоральної групи перебувають слова на позначення негативних естетичних вражень: *згарище, кощавий* та ін. (пор.: *кощавий* – «сухорлявий, худий, кістлявий» [552, IV, с. 318]).

Суспільно-політичні події, наслідком яких є масове знищення людей, осмислено крізь призму натуралістичних уявлень, які формують сенсорну

оцінку: *Хто революції ім'ям назвать посмів цю менструацію червоних прапорів?* (Клен, с. 152). *Десь визрівають пухлинами війни* (Заб., с. 127). Прагматичну орієнтованість наведених образних форм увиразнюють їхні діалогічні зв'язки з епохами створення та рецепції, шкалу цінностей яких визначають гуманістичні пріоритети. У такий спосіб сформовано соціальну й ідеологічну оцінки, на які негативним полюсом накладено емоційну, і вказані явища об'єктивують функціональний контроль атрактора субсистеми образів часу, який підтримує її аксіологічну рівновагу.

Тропеїчні форми, до яких належить лексема *революція*, інтегрує, з одного боку, семантика небезпеки, драматизму, а з іншого – очікування й розмаху: це вмотивовує неоднозначне ставлення до класової боротьби, покладання на неї соціальних сподівань (пор. назву поезії М. Вороного «Інфанта», що означає «принцеса королівського роду», – слово, яке є контекстуальним синонімом до лексеми *революція*). З одного боку, остання викликала романтичне захоплення, а з іншого – страх через бачення антигуманної сутності збройних протистоянь. Неоднозначна семантика образів історичного часу вказує на причетність до формування субсистеми образів часу репелера, який спричинює її розхитування, стимулюючи продукування понять позитивного змісту.

На риси історичних подій спроектовано асоціативний комплекс номінацій пір та місяців року, які стимулюють оцінний відгук. Валоративний компонент образних форм, побудованих на основі цих слів, підтримує сполучуваність лексики темпоральної групи з одиницями, які є виразниками негативних сенсорно-естетичних вражень (пор.: *смітник Жовтня, гноїли весну надій*): *Дні і ночі, голодний, без сил, я на смітнику Жовтня копавсь* (Фальк., с. 47). *Гноїли в колективах весну твоїх надій* (Клен, с. 97). Оцінний вимір історії акцентовано завдяки вторинно-номінативному функціонуванню вербальних форм, на основі яких утворено синтагми темпоральної семантики, у дискурсі християнської культури: *Одгриміло. За чергами весен і зим – вже Тринадцятий Листопад* (Малан., с. 172). Наведений приклад

демонструє використання містичного змісту слова *тринадцять*, яке «постало у зв'язку з Тайною Вечерею, де взяло участь 13 людей, і з них Христа було розіп'ято, а Юда повісився» [532, с. 606]. У пресупозитивному світлі наслідків революційних та воєнних подій сформовано негативну суспільну оцінку, поряд із якою функціонує емотивна.

Семантика аналізованих тропеїчних форм засвідчує різновекторне оцінне моделювання близьких у часі подій національної історії, якщо суспільні явища схарактеризовано з темпоральної відстані (пор.: *Соціалістична весна, клянусь головою* (Йоган., с.104). *В окривавлений Жовтень ясна обернулась Весна* (Малан., с. 34)). Аксіологічна неоднорідність словесних образів часу вказує на слід функціональної конкуренції атрактора й репелера: другий усередині розгляданої субсистеми створює протекцію позитивної оцінки.

Календарний історичний вимір постає як аксіологічно знаковий. Квантитативні характеристики суспільного часу переростають у квалітативні, якісні. Синтагматичні одиниці з числівниками на позначення часу є носіями сенсорної й естетичної оцінок, які викликають натуралістичні уявлення: *Рік шістнадцятий соціалізму в історії позначив цю добу найвищим розквітом канібалізму* (Клен, с. 181). *Травень тридцять третього переступає трупи, як одяг на долівці* (Тарн. (2), с. 29). *Світились черепи з-під тридцять третього дірявими очицями в нечас* (Бойч., с. 105). Таку семантику сформовано завдяки взаємодії лексики темпоральної групи зі словами, які містять семи 'небажаний', 'неприємний' (пор.: *канібалізм, трупи, черепи*): *канібалізм* – «1. Людожерство. 2. Перен. Нелюдська жорстокість; звірство, варварство» [552, IV, с. 88]; *череп* – «Скелет голови хребетних тварин і людини» [552, XI, с. 36]. Аксіологічним пріоритетом крізь призму вказаних образів постає людське життя. У світлі пресупозитивних знань про голодомор такі художні синтагми стають носіями негативної соціальної й ідеологічної оцінок, які супроводжує емотивна.

Антропометричний вимір історичного буття сформовано на основі взаємодії лексики на позначення природно-космічного часу зі словами, які, вказуючи на матеріальні референти, реалізують негативну семантику (пор.: *рана, трагічний, мряка*). Аксіологічну модальність словообразів часу, в основі яких перебувають лексеми *день* та *доба*, конкретно-чуттєво підсилено за допомогою негативної сенсорної й естетичної оцінок (пор.: *ятрить доба, мов незагойна рана; епічно-трагічна доба; мряко доби*): *Що ж для нього оця епопея, ця епічно-трагічна доба?* (Малан., с. 141). *То як тоді прийняти Вавилон, Єгипет, Рим і похід Джінгісхана, що волею всевишньою його ятрить доба, мов незагойна рана?* (Бойч., с. 114). Відбувається використання неузуальної оцінної конотації лексики, яка перебуває в семантико-синтаксичній взаємодії зі словами темпорального змісту: *О мряко неповторної доби!* (Ольж., с. 105) (пор.: *мряка* – «густий дрібний дощ, краплини якого немов перебувають у завислому стані» [552, І, с. 140]). Негативну ідеологічну та суспільну оцінки аналізованих образів увиразнюють пресупозитивні історичні відомості, які передають енергетичні інформаційні сигнали в субсистему образів часу.

Ближче до кінця століття негативна оцінка соціально-ідеологічних явищ епохи корелює з буденними та вульгарно-натуралістичними реаліями (*А на крівці чиїй замісила доба калача нам?* (Рим. (2), с. 7). *Це ж яке непосильне служіння на благо поспільства! – заганяти поезії прутень у дупу добі* (Андрух. (2), с. 74)). У поетичних текстах М. Холодного відбувається використання оцінного заряду словесно-художніх форм часової семантики як об’єктів іронії: *Хай живе нова доба – Ленін, Крішна й Бубаба!* (Хол., с. 37). Цьому сприяє розташування в низці однорідних членів речення онімічних символів комуністичної та релігійної свідомості поряд із трансформованою назвою відомого літературного угрупування (пор.: *Крішна – «*божество в індуїзмі, що вшановується як одне з утілень бога Вішну» [532, с. 306]). У такий спосіб створено характеристику постмодерної епохи культурно-ідеологічної еклектики.

Оцінний потенціал виявляють також експліцитні образи часу, сформовані на основі онімів (назв минулих історичних епох, християнських свят, хрононімів Святого Письма). Залежно від контекстуального оточення вироблено напрямки їхніх характеристик, за якими постає уявлення про специфіку суспільно-історичних змін: *Отой і буде день, Великий день – Великдень* (Каз., с. 131). *Апокаліпсису виття* (Драч (2), с. 105). Умовою формування оцінок аналізованих словесних образів є перебування в площині антифразису, побудованого на контрасті семантики бажаності й небажаності: *Одягайсь на розстріл! – крикнув хтось і постукав у двері…І зрозумів я: настав Великдень* (Тич., с. 115). *Роковане повторення історій – цей смертний сон, цей ренесанс лихий* (Малан., с. 100). Лексема *Великдень*, як відомо, позначає християнське свято Господнього воскресіння, і вона має позитивну конотацію. Контекстуально взаємодіючи зі словом на позначення репресивних подій (пор. *розстріл*), згаданий онім зазнає оцінної трансформації. Хрононім *Ренесанс* характеризує узуальна конотація з позитивним оцінним компонентом: це «2. Перен. Розквіт, піднесення чогось, що було в стані занепаду» [552, VIII, с. 505], проте вербальний контекст (пор. *лихий*) зумовлює зміщення його семантики до негативного полюсу. Наслідком перебудови внутрішньої структури власних назв є вживання їх із малої літери. У діалогічних зв’язках із ціннісною шкалою християнства, а також на тлі гуманістичних пріоритетів ХХ століття наведені образи стають виразниками суспільної й ідеологічної оцінок, які супроводжує емотивна.

Отже, аксіологічний репертуар експліцитних образів історичного часу сформовано за допомогою мовних й екстралінгвальних чинників. Аналізовану оцінність контролює атрактор субсистеми, спрямовуючи семантико-синтаксичні зв’язки лексики темпоральної групи зі словами, негативна конотація яких є в одних випадках узуальною, а в інших – оказіональною. У такий спосіб основні й факультативні оцінки, які супроводжують розглядані компоненти периферійної частини поля темпоральності, запрограмовано переважно на негативний вектор.

Аксіологічний потенціал словообразів часу зазнає енергетичної інформаційної підтримки завдяки діалогічним зв'язкам з епохами створення та рецепції, а також світоглядним надбанням релігійного й світського характеру.

5.2.2. Аксіологічні властивості словесних образів історії з імпліцитним темпоральним компонентом

У попередніх розділах було звернуто увагу на те, що словообрази часу з імпліцитним темпоральним компонентом у поетичних текстах ХХ століття виникають на основі символів лінгвокультури завдяки їхній темпоральній конотації. Указані одиниці характеризує філософська наповненість, тому образні форми темпоральної семантики, утворені на їхньому ґрунті, містять комунікативну світоглядну програму ставлення до історії, передання якої від автора до реципієнта опосередковують художні тексти. Розуміння й оцінка носіїв семантики текстових категорій залежить від асоціативних знань, або пресупозицій, закладених у лексиці, яка становить предметний код художніх текстів. Уведення поняття пресупозиції в науковий обіг належить Г. Фреге [549, с. 523], а окреслення його змісту – О. Падучевій, І. Арнольд, І. Чернухіній та ін. Зокрема, І. Чернухіна характеризує універсальну, локальну, культурну, соціальну, професійну та мовленнєву пресупозиції. Для аналізу художнього часу важлива насамперед соціальна пресупозиція, яка передбачає «систему оцінок даним народом внутрішніх і зовнішніх суспільних явищ» [471, с. 36], а також культурна пресупозиція народу, яку формують «відомості про його історію, традиції, духовне життя» [471, с. 34]. Пресупозиції пов'язано з діалогічними відношеннями в дискурсі культури.

Словообразні одиниці, до складу яких належить лексема *рай,* є виразниками соціальної й ідеологічної оцінок історичних подій, сформованих у добу репресій: *Нехай зі шкіри богове лізуть, на моїм горбу не в'їдуть в рай* (Світл., с. 112). *Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові у пеклі запеклім, у райському раї страшнім* (Стус (2), с. 104). *Чи замолю свій гріх перед*

народом, що знову пекло в нашому раю? (Кос. (1), с. 46). Зазначені оцінки, утворені на основі діалогічних зв'язків словесних образів часу зі шкалою християнських цінностей, підсилюють антифразис, побудований на контрасті схвалення й засудження, а також енантіосемія, об'єктом якої є слово *рай*: *Хвали реформи геніальні, що родять розпач і відчай, хвали ті заходи каральні, що на землі створили «рай»!* (Клен, с. 182).

У контексті християнської лінгвокультури аналізовані образи часу, які характеризує повторюваність понять (що становить посутню ознаку дискурсу), співвіднесені з реальністю (уявленнями про революцію, війни, репресії, лінгвоцид та ін.), постають як знаряддя словесно-художньої взаємодії різних епох і культур, формуючи модель циклічного художньо-історичного часу (пор. у М. Гайдеґґера: «Круг має сенс, тому що спрямування та спосіб кругоруху визначає сама мова через рух у ній» [455, с. 260]). Простір художнього мовомислення, наповнений ідеологічно значущими поняттями християнства, продуцентами яких є мовні знаки сакральної історії, структурують одиниці, з якими асоційовано уявлення про різні відтинки суспільного часу.

Формування модальних ресурсів аналізованих образних синтагм зумовлює досвід духовного й матеріального буття нації. Словесні образи суспільно-історичних явищ, в основі яких перебуває землеробська лексика (пор.: *нива, врожай, жнива, косити* та ін.), формують уявлення про буттєву значущість мирної хліборобської праці, тому є джерелами аксіологічної модальності. У наведених прикладах негативний аксіологічний вектор словообразів визначає лексико-семантичний мотив кривавості, пов'язаний з уявленнями про національну історію (*кров, кривавий, заюшитись*). Згадані синтагми супроводжує емотивна оцінка з поняттєвим оператором 'небажаний'. Завдяки діалогічним зв'язкам із добою створення (епохою революції та громадянської війни) і рецепції, а також системою світоглядних цінностей хліборобської нації аналізовані тропеїчні форми зазнають аксіологічного розвитку як носії негативних соціальної й ідеологічної оцінок.

Сенсорна й естетична оцінки, семи яких інтегрують образи часу, є валоративно односпрямованими з ними й синергійно активізують їхній негативний полюс: *А бою криваві обжинки!* (Малан., с. 8). *А я? Я теж косити мушу в ім'я майбутнього врожаю. І жах один, що жертви душу – подумать тільки – душу мають* (Фальк., с. 43). *Були жнива, заросилась кров'ю нива* (Каз., с. 162).

Характеристику історичного часу запрограмовано в номінаціях обрядових (пор.: *шлюб, жених, весільний*) та побутових реалій, які набувають узагальнювальної семантики. Аксіологічна модальність образів, що містять лексику на позначення соціально-побутового (шлюбу, пошлюблення), а також побутового змісту, співвіднесено з соціальною й ідеологічною оцінками, за якими постає необхідність здобуття в майбутньому національної державності: *Твоєму генію мій скромний дар весільний* (Фран., с. 33). *Що ж, зволікай женихів, Україно, мов та Пенелопа* (Тич., с. 294). У такий спосіб поставлено знак рівності між пошлюбленою жінкою та країною, яка здобула державний статус. Аналізовані образи перебувають у межах нормативнісного коду національно-історичного часу в поемі Ю. Тарнавського «У РА НА»: *Не розквітнеш ніколи, як інші народи, до шлюбу* (Тарн. (2), с. 18). *Взув душу в лапті, побоявся московських різок* (Тарн. (2), с. 46). Оцінку наведених образів підтримує знання закономірностей національного державотворення й буття в цілому.

Аксіологічний вимір темпоральності пролягає через уявлення про завдавання фізичної та психічної шкоди людині в ході суспільних змін. Тропеїчні утворення з семантикою часу, які містять лексику, що вказує на тілесні ушкодження, а також слова негативного емотивного змісту розгортають вектор модальності, який спрямовують семи негативної оцінки, які скріплюють указані словообрази. У випадках, коли емотиви контекстуально взаємодіють зі словами, що реалізують лексико-семантичний мотив офіри, словообрази часу збагачує позитивна морально-етична оцінка (пор.: *мій крик ввійде у складники держави; о мій болю! Жертва моя далеким*

братам; гравітація болю єднає нас у народ): *Мій ярий крик, мій біль тужавий, випалюючи ржу і гріх, ввійде у складники держави, як криця й камінь слів моїх* (Малан., с. 5). *О мій болю! Єдиний! Прекрасний! Жертва моя далеким братам!* (Плуж., с. 210). *Гравітація болю так саме болю єднає нас у народ* (Калин., с. 225). Підтримувану атрактором синергію негативної семантики сформовано тому, що на параметри полюсів суспільної й ідеологічної оцінок накладено негативні сенсорну й естетичну: *Летять тріски – й дуби з трісками. Кістки – і голови з кістками* (Світл., с. 104). *Кров. Тільки кров. І могили. Могили* (Моз., с. 123). У національній оцінній картині світу, яка постає через семантику фразеологізмів, що містять лексему *кров*, завдяки семантиці злочину сформовано негативний вектор: *проливати кров* – «2. Убивати когось» [561, с. 708]. У контексті історіографічних відомостей про час громадянської війни та репресій наведені образи реалізують соціальну й ідеологічну конотації.

Лексему *кров* у текстах письменників-дисидентів асоційовано з номінацією *калина*: у такий спосіб сформовано уявлення про український вибір між життям і смертю в небезпечній історичній ситуації: *Калинова кров така ж густа, така ж терпка, як кров у наших жилах* (Стус (1), с. 147). *Калиновою печаттю помітьмо кров свою непорочну* (Сап., с. 128). *А ти шукай – червону тінь калини на чорних водах – тінь її шукай* (Стус (1), с. 146 – 147). З огляду на синергійну взаємодію соціально-нормативних оцінок наведені словесні образи одночасно характеризують аксіологічна та деонтична модальність (останню сформовано в реченні з дієсловами у формі імператива). Текстово-дискурсивну площину, розгорнуту навколо символу *калина,* співвіднесено з відомим фактом: у могилу художниці А. Горської, яку таємно вбили представники каральних органів, її друзі й однодумці кидали кетяги калини. Пам’яті патріотки присвячено поезію В. Стуса «Ярій, душе! Ярій, а не ридай» та поетичний цикл І. Калинця «Віно для княжни». Словесно-художні утворення з символом *калина* охоплює семантика морально-етичної оцінки, яку пов’язано з поняттям патріотизму суб’єктів

історичної діяльності, тому аналізовані структури перебувають на межі суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу: *Але вам – на вершину, невже на єдину для всіх? Там ніхто не спитає: ви діти калини? трепети?* (Гер., с. 48). Модальнотвірну функцію в межах образів виконують контекстуальні антоніми (слова *калина* й *трепета*): перший указує на патріотичну позицію, другий, асоційований із тремтінням,– на соціальну пасивність (пор.: *трепета* – «діал. Осика» [552, Х, с. 246]).

Аксіологічно наповненими в текстово-дискурсивному вимірі постають назви не тільки рослин, а й тварин. Вони мають давню історію функціонування в лінгвокультурі. Номінації хижих тварин асоціюють з агресивністю, яка характеризує й суб'єктів історичного процесу. Національна оцінна картина світу засвідчує засудження виявів тваринних інстинктів у поведінці людей (пор. фразеологізм *розбуджувати звіра* – «сприяти прояву грубих, жорстоких, звірячих інстинктів» [561, с. 744]). Негативний оцінний вектор виникає завдяки уявленням про те, що в ході класової боротьби, за висловом М. Бердяєва, «звір піднімається з безодні. Це сильний апокаліптичний образ. Це буде останній образ держави, панування, влади людини над людиною, яка завжди виявляє владу звіра» [37, с. 496]. Тропеїчні синтагми, які сформовано навколо слів бестіарного змісту, супроводжує аксіологічна модальність, яку зумовлюють негативні суспільна, ідеологічна й морально-етична оцінки, актуалізовані у зв'язку зі ставленням до моральної деградації певних суб'єктів історичного процесу, та емотивна, що інтегрують словообрази часу: зазначені оцінки збігаються за параметром полюсу (пор.: *нема людей – лиш звірі; прокляття всім, хто звіром став*): *Звір бенкетує. Болить душа* (Осьм., с. 21). *Нема людей – лиш звірі, вовки лиш сіроманці* (Каз., с. 163). *Прокляття всім, хто звіром став*! (Тич., с. 107). Останній із наведених прикладів ілюструє синергійну конвергенцію в межах речення аксіологічної та деонтичної модальності, джерелом яких є семантика суспільної норми й обов'язку, які визначає шкала морально-етичного кодексу громадянина.

Орнітологічні назви, пов'язані з історією геральдики сусідніх держав, які здавна посягають на територію України, надаються до формування негативних соціальної й ідеологічної оцінок, які супроводжує негативна емотивна: *Орли-стерв'ятники на труп летять. Не одганяй, нащо! Коли стара Вкраїна – труп, хай розкладається до краю* (Тич., с. 304). *Орел (одно- чи двоголовий?) над чистим полем розпростер метрові крила і завмер* (Світл., с. 90). *Що не орел – печінку нам довбе* (Кос. (1), с. 82).

Спосіб буття нації в історії зумовлює її аксіологічну характеристику. Останню викликає світоглядна інтроспекція, уміщена в художні форми. Аксіологічну модальність словообразів часу, побудованих на основі етнонімів *малорос*, *хохол, українець* і похідних, стимулюють суспільна й ідеологічна, а також морально-етична оцінки. На їхній негативний вектор накладено інтелектуальну (поняттєвий оператор 'нерозумний') та емотивну (пор.: *коловорот хохлацьких охів і глупот, пожирають себе українці*): *Коловорот хохлацьких охів і глупот* (Малан., с. 180). *Хохол Романенко (для Росії!) розіп'яв білий халат, заслоняє її, щоб не бачив світ* (Тарн. (2), с. 27). *В банці з павуками пожирають себе українці* (Циб., с. 62). *Течуть у Дніпро і забруднюють його стічними водами підприємств-заброд, помиями від вимитих закривавлених по лікті рук нерозкаяних ветеранів-катів, плювками перевертнів-малоросів* (Голоб., с. 383). У наведених прикладах етнонімічна лексика контекстуально взаємодіє зі словами на позначення реалій, які викликають відразу (пор.: *плювки, помиї, забруднювати, павуки, закривавлений* та ін.), що актуалізує відповідні сенсорну й естетичну оцінні реакції. У діалогічних зв'язках із контекстом епох чорнобильської трагедії, репресивних заходів влади й національного буття в цілому вказані синтагми постають як образні зрізи соціально-політичних явищ, підтримувані негативними ментальними та поведінковими рисами національної спільноти (брак національної свідомості, духовної культури, згуртованості й ін.).

Номінації, які перебувають у річищі понять культурно-історичної пам'яті, є оцінно значущими: це об'єкти своєрідного аксіологічного відбору.

Історична лексика, вжита у вторинно-номінативному значенні, містить у семантичній структурі сліди давніх уживань, які перебувають у культурно-історичному аксіологічному фонді. Семантику імпліцитних образів часу, в основі яких перебувають слова антропологічного змісту, що стосуються історії війська сусідніх держав, супроводжують негативні морально-етична, ідеологічна й емотивна оцінки, які є інтегративними в структурі образів часу. Їхні негативні полюси, залучені до реалізації аксіологічної програми розгляданої субсистеми, створюють синергійну інтерференцію. Відбувається встановлення семантико-синтаксичних зв'язків лексем *орда, яничар* та похідних зі словами на позначення негативних рис людини й лексичними одиницями бестіарного змісту (пор.: *дикі ордища, стерво – страва для яничар): А стерво – буде страва для яничар* (Малан., с. 207). *Мерзне професор Курбас, Зеров-професор мерзне. Вітер! Навала диких ордищ! Орда навал!* (Світл., с. 152). Внутрішня структура лексеми *орда* має опору в уявленні про нецивілізованість завойовників, а *яничари* – зречення національних цінностей: *Здається, знищено вже й слід, лиш потурнаки й яничари* (Малан., с. 64). *Яка орда нам гідність притоптала*? (Кос. (2), с. 537). Аспект ставлення формує антифрастичний контраст схвалення й засудження: *Кохайтеся в татарській волі, в розпусті лютої орди* (Клен, с. 37).

У межах контексту доби створення та рецепції аналізовані словообрази часу потрапляють у площину негативної соціальної й ідеологічної оцінок. Останні стимулюють світоглядно-культурні пресупозиції, які вказують на ставлення до таких явищ, як репресії та зрада національних інтересів. Зокрема, яничарство як утрату патріотичних орієнтирів кваліфіковано крізь призму аксіологічних пріоритетів філософії національної ідеї XX століття.

У низці тропеїчних синтагм з історичною лексикою запрограмовано відомості про самооцінку нації з погляду її участі в суспільних подіях. Модальність словесно-образних форм, побудованих за допомогою історизмів на позначення соціальної стратифікації та похідних від них, спирається на семи морально-етичної оцінки: *Ні, ім'я селянина недарма синонімом раба*

між людьми стало! (Укр., с. 189). *Тут та ж сліпа і рабська кров* (Малан., с. 54). Прагматичну спроможність аналізованих структур створено з огляду на негативні риси національної ментальності, зокрема соціальну пасивність, яка викликає уявлення про рабство. У працях представників філософії української ідеї сформовано оцінну шкалу життя української людини в національно-патріотичному вимірі (залежно від наявності чи браку в неї національно-визвольних прагнень). У дослідженнях Д. Донцова до уваги взято такі буттєві чинники, як соціальна активність, оптимізм, піднесеність, плекання героїчного культу й відданість Україні [171, с. 180]. У світлі діалогічних зв'язків з ідеями вказаного світоглядного напрямку акцентовано суспільну й ідеологічну оцінки розгляданих образів. Наведені утворення супроводжує емотивна оцінка, пов'язана з небажаністю байдужого ставлення до суспільних проблем.

Письменники XX століття є виразниками світоглядного досвіду епохи соціально неприйнятних змін. У зв'язку з цим за суспільно-політичною лексикою (*народ, країна, нація, імперія, держава, свобода)* закріплено відповідний оцінний комплекс, виявлений в інтегративних семах образів часу. Аналіз наслідків суспільних процесів викликає позитивну або негативну характеристики їхніх суб'єктів. Образні утворення, побудовані за допомогою лексеми *народ*, перебувають у площині аксіологічної модальності, що корелює частіше з негативною, рідше – позитивною ідеологічними оцінками (останню зумовлює функціональне втручання репелера в темпоральну семантику субсистеми). Зазначені оцінки доповнює морально-етична. Розглядане явище відображає історіософське бачення закономірностей національного буття й пов'язану з ним текстово-дискурсивну полеміку щодо державотворчої спроможності українців: *Мій народ смішний безкрає… Сліпий, горбатий і чудний, він старцем з лірою блукає* (Ол., с. 103). *Ти не загинеш, мій народе, пісняр, мудрець і гречкосій* (Малан., с. 181). *Народ, як мертвий, спить без снів* (Ол., с. 116). *Де твій народ? То в черзі, то в юрбі* (Кос. (2), с. 241). *Асфальтами залите вухо не*

знає імені: Народ (Кос. (2), с. 242). *Хто там в присмерку народу плаче?* (Ілля, с. 171). Носіями негативної суспільної оцінки є образи національно-історичного часу, які спираються на семантико-синтаксичні зв'язки лексеми *народ* зі словами на позначення рабства, сну, а також зникнення, смерті й місць поховання (пор.: *народ закутий в кайдани, білий цвинтар народу*): *Народ мій закутий в кайдани* (Ол., с. 68). *Мої предки були народом – тим народом, якого нема* (Заб., с. 86). Наведені словесно-художні форми акцентують соціальну пасивність української спільноти упродовж історії, брак її прагнення до свободи. В ідіолекті І. Калинця демінутив *народець*, сполучаючись зі словом *юродивий* («психічно хворий, божевільний» [552, X, с. 616]), формує саркастичне забарвлення словесного образу, який увиразнює повтор звукокомплексів: тропеїчна форма діалогізує з епохою репресій: *Юродивий народцю можеш спокійно метушитись* (Калин., с. 143).

Лінгвоментальним чинником аксіологічної модальності є закріплена в мовній системі або функціональна в мовленні оцінна конотація лексико-семантичних одиниць, які перебувають у контекстуальних зв'язках зі словом *народ*: *кайдани* – «2. Перен. Те, що зв'язує людину, позбавляє її волі [552, IV, с. 72]; *сліпий* – «2. Перен. Який не помічає, не розуміє того, що відбувається навколо» [552, IX, с. 361]. Тлумачні словники не фіксують переносне значення лексеми *цвинтар*, що засвідчує його неузуальну оцінну конотацію в поезіях В. Стуса, співвіднесену зі структурою повторюваних сенсів у дискурсі української літератури (пор.: *домовина України* (Т. Шевченко); *весь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ; давнє кладовище української історії* (Іван Нечуй-Левицький)): *Довкола мене – цвинтар душ на білім цвинтарі народу* (Стус (2), с. 167). Таку модальність підтримують соціальна й культурна пресупозиції, ставлення до періодів суспільно-політичної стагнації, перебування нації в мертвій точці історії. Образна формула *цвинтар народу* продукує поняття національного виродження [76, с. 19]. Атрактор субсистеми розгляданих словесних образів

часу стимулює синергію негативних полюсів суспільної, ідеологічної, морально-етичної й емотивної оцінок, які інтегрують ці тропеїчні синтагми.

У структурі аналізованих словесно-художніх форм актуалізовано бачення негативної сутності суспільно-політичних, ідеологічних явищ, які можна окреслити за допомогою понять ‘панування тоталітаризму’, ‘псевдодемократія’, ‘брак свободи слова’ та ін. (пор.: *танцює імперія, цвіло сирітством народу, державо напівсонця, напівтьми)*: *Навік прощались з краєм рідним, з своїм сліпцем – народом бідним* (Ол., с. 107). *І танцює імперія, і двигтять динаміти, щоб добратись до серця, в поетову лють* (Драч (1), с. 228). *Державо напівсонця, напівтьми, ти крутишся у гадину* (Стус (2), с. 192). *Я втікаю. Втікає нація* (Чубай, с. 53). *Лиш пітьмою цвіло й сирітством народу* (Ілля, с. 18). Негативний ідеологічний вектор виникає в межах оксюморону або антифразису, утворених на основі опозиції семантики схвалення та засудження: *Отака ти, чорна хлань, демократіє покори і свободо німувань* (Стус (2), с. 88). *Браво! Це ж підніме на висоту і синтезовану державу, і синтетичну пустоту!* (Чубай, с. 69).

Сформовано негативний оцінний вектор тропеїчних утворень, в основі яких перебувають нормативна лексико-семантична одиниця *колгосп* та ненормативна *колхоз,* які стають об’єктами як власне мовної, так і метамовної інтерпретацій: *Що ти єси? Ти штамп, ти є шаблон, ти заучив слова затерті «колхоз», «машина», «трактор» і «бетон»* (Клен, с. 180). Негативні соціальну й ідеологічну оцінки аналізованих словообразів підсилює деонтична модальність речення з дієсловами у формі наказового способу, пов’язана з уявленням про необхідність збереження внутрішньої свободи, духовної самобутності людини в умовах тоталітаризму: *Роз-пускаймо колгоспи душ!* (Голоб., с. 350).

Наприкінці ХХ століття інтенсифіковано негативну оцінну конотацію лексики суспільно-політичного змісту. Сатиричне забарвлення характеризує словообразні утворення на позначення національно-історичного часу, які містять слово *країна*, у поезії О. Ірванця «До питання про автохтонну назву

України»: *Ти – країна Швейцарія, ти – країна Вахтерія* (Ірв. (2), с. 98). Експресію презирства підтримує контекст усього твору: *Ти – країна Швейцарія, ти – країна Вахтерія. Також – Партсекретарія і Міліціонерія. Ти – країна Сержантія, Депутат-Парламентія. Тобі хочеться Понтія чи принаймні Лаврентія* (Ірв. (2), с. 98). У цій поезії ключове слово семантично збагачено завдяки формуванню таких понять: ‘країна знижених соціально-статусних ролей’ (прикладками до слова *країна* є назви, мотивовані словами *швейцар, вахтер*), ‘тоталітарна держава’ (пор. семантику прикладок *Партсекретарія, Міліціонерія,* а також онімів, які позначають високопосадовців каральних органів влади в сакральній (*Понтій*) та світській (*Лаврентій*) історії).

Як і лексику суспільно-політичного змісту, колоративи в ході словесно-художнього використання супроводжує відповідний оцінний ореол: у просторі лінгвокультури вони є знаковими (пор. семантику фразеологізмів *чорна година, чорна доля, чорна смерть* й ін.) [561, с. 950]. Ужиті в символічному значенні в складі тропеїчних форм хроматизми *чорний* та *червоний* (останній ідеологічно конотований) не контрастують, а перебувають в одній аксіологічній площині, що підкреслено й метамовно: *Склепляє очі нам червоний сон, і крутяться невпинно каруселі, де ми – страшні фігури в грі веселій* (Клен, с. 114). *Не синій та жовтий твої кольори, а червоний та чорний – червоний, це партія, що тебе мучить, а чорний, це твоя доля від цієї партії* (Тарн. (2), с. 26). Аксіологічна модальність словообразів, до складу яких належать кольороназви *чорний* і *червоний,* актуалізує негативні соціальну й ідеологічну оцінки. Зазначений вектор формують контекстуальні зв’язки хроматизмів із суспільно-політичною й оцінно забарвленою лексикою (пор.: *партія, страшний, мучити*), а також соціальна та культурна пресупозиції.

Прикметники *жовтий, золотий* і *блакитний, голубий, синій*, як відомо, співвіднесено з символікою українського прапора, тому словообрази часу, побудовані на їхній основі, є носіями модальності, яку викликає семантика

позитивної соціальної й ідеологічної оцінок: *Естакади, підйоми – і раптом синьо-жовтий прапор спалахнув!* (Малан., с. 103). *Він ріс в серцях людей і обвивав голубо-жовтою надією їх рани* (Бойч., с. 247). Аксіологію словообразів темпорального супроводжує оклична модальність речень.

На негативний оцінний вектор указують словесно-художні утворення, у яких кольороназви взаємодіють зі словами натуралістичного забарвлення (пор.: *кров, закатований, відбитий*): актуалізовано семи сенсорно-естетичної оцінки: *Понад глибокі калюжі крові закатованих за неї (Україну – А.Б.), на її землі, понад пишне колосся її пшениць, відбите, мов коси красунь, в калюжах крові закатованих за неї, понад її прекрасне синє небо, відбите, мов очі красуні, в калюжах крові закатованих за неї* (Тарн. (2), с. 29).

Ю. Тарнавський проводить аксіологічні паралелі: *блакитний* – очі жертв, *жовтий* – їхнє волосся. Ці словообрази увиразнює емотивна оцінка, яка виникає завдяки фіксованому зміщенню в темпоральному фрагменті картини світу. У такий спосіб сформовано світоглядну дилему життя й свободи, яка постає перед українцями впродовж національної історії.

Суспільні та духовні пріоритети пов’язано з мовно-культурними атрибутами нації. Аксіологічну модальність тропеїчних синтагм, в основі яких перебувають лексеми *мова, слово*, стимулює світоглядна оцінка, яку сформовано завдяки суспільній та культурній пресупозиціям: *Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів, а надто ідіом* (Голоб., с. 377). *Магія слова, антидержавні чари небезпечні для царської влади, як казнокради* (Світл., с. 66). У разі художньої характеристики суб’єктів історичного процесу до зазначених оцінок долучено негативну морально-етичну: *Ми відмовляємось від своєї мови, ніби від якогось нездійсненного злочину, у якому нас звинувачують* (Голоб., с. 354). Поетичний дискурс виявляє стійкий асоціативний зв’язок лексем *мова, слово* з вербальними одиницями на позначення атрибутів смерті й поховання, що пояснюємо становищем української мови в ХХ столітті (пор.: *труп, труна, домовина*): *Колись так, може, й наша рідна мова зостанеться на загадку*

вікам німим, холодним, дивним трупом слова (Укр., с. 263). *Суне зачарована процесія хочуть класти те Слово у домовину* (Лиша, с. 181). *Безсмертна мово! Ти смієшся гірко. Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі* (Кос. (2), с.161). Емотивну оцінку цих образів формує уявлення про неприйнятність соціальних умов нівелювання мовної самобутності народу або спекулятивного використання публічного слова заради досягнення політичної мети (пор. у Л. Костенко: *Звісило з трибуни блазенський ковпак забрехуще слово* (Кос. (2), с. 163)).

У текстах, створених ближче до кінця століття, словообрази часу з лексемами *мова, слово* є виразниками амбівалентної оцінки, яку супроводжує іронічне забарвлення, що вказує на ігровий підхід до ідеологічних цінностей: *Слово є дідове, слово є батькове. І Білодідове, і Сивоконеве, і Чорноволове, вже узаконене* (Ірв. (1), с. 232). У наведеному прикладі серед низки однорідних членів речення перебувають присвійні займенники, які походять від прізвищ, з одного боку, радянських мовознавців та літературознавців (*Білодід, Сивокінь*), а з іншого – дисидентів (*Чорновіл*).

Як бачимо, оцінні характеристики словесних образів часу з імпліцитним темпоральним компонентом, в основі яких перебувають загальні назви, указують на енергетичні інформаційні відношення з соціокультурним простором та домінування функціональних чинностей атрактора. Останній стимулює накладання негативних полюсів оцінок різних типів у ході побудови тропеїчних синтагм темпоральної семантики.

Словесні образи суспільно-історичного часу, інтегровані навколо власних імен, володіють широким спектром оцінних ресурсів, оскільки оніми (антропоніми, міфоантропоніми, топоніми) містять у згорнутому вигляді відомості про певні події світської та священної історії. У просторі лінгвокультури на основі аксіологічної селекції сформовано семантичний код суб’єктів і місця важливих суспільних змін: власні назви мають значний світоглядний, історіософський потенціал [64, с. 139].

Антропоніми, які вказують на постаті історичних діячів, спричинюють характеристику певної епохи та відповідної їй державної політики. Історіографічні відомості про добу репресій проектують словесні образи в річище соціальної й ідеологічної оцінок. Валоративний аспект модальності словообразів часу, в основі яких перебувають імена та прізвища історичних діячів і похідні, підсилюють семи негативних оцінок, завдяки яким інтегровано аналізовані художні синтагми: раціональної (поняттєвий оператор ‘абсурдний’), морально-етичної (‘аморальний’). Атрактор субсистеми формує умови для продукування операторів відповідних оцінок, скеровуючи контекстуальну взаємодію онімів із лексикою з семантикою насильства, знищення (пор.: *кістяк, нещадний, закатували, замучили* та ін.): *І стиснутий Петром в обіймах владних, хрустів кістяк твій в пестощах нещадних* (Клен, с. 95). *Нам розгорнули Маркс і Ленін далекий світ. Зігнав докупи їхній геній голоти збрід* (Клен, с. 177). *Стогне земля лиш. Привіт Іллічу! – Закатували. Замучили. Вбили* (Моз., с. 123). Оцінно конотовані імена та прізвища знаних історичних постатей (*Маркс, Сталін*) завдяки контекстуальній взаємодії зі словами позитивного оцінного змісту стають об’єктами антифразису, який стимулює контрастування семантики схвалення й засудження: *Маркс найвищий наш патрон* (Клен, с. 183). *Товаришу, вдихай на повні груди медовий місяць сталінських ідей* (Хол., с. 8).

Аксіологічний профіль історичного часу в поетичних текстах ХХ століття окреслено також на основі знань з історії життя й творчості видатних митців: їхні імена загальновідомі й перебувають у колі стійких оцінних асоціацій. Формуванню образних утворень із темпоральною семантикою сприяють культурологічні знання про індивідуальні риси знаних представників мистецтва, міру їхньої обдарованості, суспільну значущість та ін. Модальність синтагм, побудованих на основі прізвищ й імен митців, мистецтвознавців і похідних від них слів, виникає завдяки семантиці негативної морально-етичної оцінки, пов’язаної з характеристикою суб’єктів історичного процесу: *Могилу Шевченкову обернуло на стійло стадо* (Хол.,

с. 48). *Алгебра і гармонія вимуштруваних Сальєрі* (Світл., с. 153). У дискурсі історії та культури аналізовані образні сполуки є оцінними сигналами ситуацій, які склалися в антидемократичній державі й посягають на свободу людини (пор. семантику слів *стадо, вимуштруваний* та ін.). Як відомо, постать А. Сальєрі (італійського композитора, який жив у XVIII – XIX століттях) одержала негативну інтерпретацію в контексті міфу про його причетність до смерті А. Моцарта (лексеми *алгебра* й *гармонія* є алюзією на поему О. Пушкіна «Моцарт і Сальєрі»). Наведений словообраз із поезії І. Світличного розкриває сутність епохи тоталітаризму з її ідеєю егалітарності, рівності (на відміну від елітності осіб, які своїми якостями виділяються з маси, натовпу).

Оцінку історичних явищ та їхніх суб'єктів закодовано в семантичній структурі не лише антропонімів, а й міфоантропонімів біблійного походження: аксіологія священної історії надається до характеристики сучасної поетам суспільної реальності. Зміст легенди про життя Ісуса Христа дає можливість на її основі осмислити соціальні зміни. Словообразні форми з семантикою часу, побудовані навколо оніма Святого Письма *Месія* й похідних, скріплюють інтегративні семи негативної морально-етичної оцінки: *«Не будую, не жну і не сію. Завше пнусь розпинати Месію»* (Фіш., с. 170). *Перевертні, месії горезвісні, бодай би вже заціпило вам рот!* (Моз., с. 352). Слово *Месія* ідеологічно конотоване (Христос, за Біблією, був проповідником релігійного світогляду), тому крізь призму суспільно-політичних реалій за образними фрагментами історії постає уявлення про фальшиву сутність ідеології радянської епохи. Оцінний профіль аналізованих словесних образів часу під впливом атрактора субсистеми (ідеї опозиційності часу щодо людини) окреслено на основі енантіосемії або антифразису, який формує контраст семантики схвалення та засудження (пор.: *Месії! На свій копил; новий месія об'явився*): *Нема їм іншої пасії, як рятувати світ. Месії! На свій копил* (Світл., с. 71). *А тамті загаласували новий месія об'явився*

(Калин., с. 135)). А *де ж месія той, що погорільцям ще вчора обіцяв спасенний рай?* (Мойс. (2), с. 8).

Оніми біблійного походження є засобами виявлення оцінних паралелей між драматичними подіями книжної дійсності та реальності. Аксіологічну функцію словесно-художніх форм із семантикою часу, пов'язаних із міфоантропонімом Святого Письма *Божа Мати,* поєднано з емотивною оцінкою, яка супроводжує уявлення про лихоліття (пор.: *лисиною світиш, Божа Мати*; *о Божа Мати, змилуйся над нами!): А хустка збилась так на голові, що лисиною світиш, Божа Мати* (Драч (3), с. 55). *О Божа Мати, змилуйся над нами! Дай розум в серце й правду на вуста* (Кос. (1), с. 123). Перший із наведених образів діалогізує з подіями чорнобильської катастрофи (поема І. Драча «Чорнобильська Мадонна»). Другий узято з поеми Л. Костенко «Берестечко», проте він стосується не тільки наслідків відомої битви з польським військом під Берестечком, а й загальної оцінки драматичної української історії.

Оцінний код міфоантропонімів Святого Письма створює можливості для інтегрування їх у площину словесних образів суспільного часу. Аксіологічну селекцію цих онімів скеровує атрактор, зорієнтований на перевагу негативної семантики темпоральності в субсистемі словесних образів часу. Тропеїчні форми, які містять відомості про час, інтегровано навколо онімів *Каїн, Юда, Марко Проклятий* та ін. Їх уміщено в площину аксіологічного виміру рис епохи та її суб'єктів, а також історіософського словесно-художнього пізнання дійсності: *На кого завзявся Каїн? Боже, покарай! Понад все вони любили свій коханий край* (Тич., с. 272). *І подвиги довершує нам – Юда* (Малан., с. 195). Такі словообрази побудовано за допомогою власних назв біблійного походження, які супроводжує закріплена в мові або реалізована в мовленні негативна оцінна конотація: *Каїн* – «зневажл. Про братовбивця, зрадника, злочинця тощо» [552, IV, с. 72]; *Іуда* – «зневажл., лайл. Зрадник, запроданець» [552, IV, с. 57]. За словником-довідником В. Жайворонка «Знаки української етнокультури», *Марко*

Проклятий (Марко Пекельний) – це «популярний герой українських легенд, на основі яких виникла й приповідка: «Товчеться, як Марко в пеклі»; в основі лежить легенда про зрадника Марка, що вдарив Христа залізною рукавицею, за що Господом був покараний вічно ходити під землею навколо стовпа» [532, с. 354]. Аксіологія наведених фрагментів із семантикою часу постає у світлі не лише соціальної й ідеологічної, а й морально-етичної оцінок, виразниками яких є міфоантропонімічний репертуар Біблії. Спостережено також переосмислення асоціативних констант власних назв Святого Письма. У словесно-художній інтерпретації Л. Костенко («Маркова скрипка») онім *Марко* символізує буттєві ролі українського народу в історичних випробуваннях, його знедоленість і стоїчність: *На кожне лихо маєм по Марку: Марко Пекельний і Марко Стоїчний* (Кос. (2), с. 87).

У процесі утворення й сприйняття словесних образів історичних явищ спільними для автора й реципієнта є код не лише мови, а й християнської культури, а також знання суспільних явищ доби створення й рецепції, що викликає дискурсивну взаємодію. Як зазначає О. Воробйова, дискурс становить складне комунікативне явище, яке передбачає екстралінгвальні параметри, необхідні для сприйняття тексту, і соціальний контекст [125, с. 31]. Словесно-образна аксіологія національної історії, структурована за допомогою одиниць книжного простору Святого Письма, стимулює уявлення про антигуманні риси подій, випробування, а також зрадництво, які постають за розглянутими власними назвами. Повторюваність цих онімів у ході оцінки різних відтинків національного буття й вироблення на їхній основі світоглядно-історичних узагальнень дають підстави для побудови аксіологічної онімічної моделі образів художнього часу, пов’язаного з християнською лінгвокультурою (рис. 5.1).

Використання антропонімів та міфонімів, джерелом яких є художні твори, комунікативно зумовлене: їхні прагматичні, діалогічні ресурси використано для адресування членам лінгвокультурної спільноти художницького бачення сутності історичних подій, які опиняються в

площині національних цінностей: *І люд, пригнічен низиною ниць, вколисаний в сумирний шум пшениць, позбавлен моря, грузне в землю Вієм* (Малан., с. 68). *Андрійку, Бульбо! Важко, сину, важко! Та звідки вже й чекати нам добра? Був ти у нас, тепер ось є Івашко! А ворог Україну роздира!* (Моз., с. 398). Указані образи історії артикулюють негативні соціальна, ідеологічна й раціональна (понятєвий оператор ‘нерозумний’) оцінки (їх синергійно увиразнює негативний полюс емотивної).

Як соціокультурні аксіологічні орієнтири виявляють себе не лише власні імена людей та міфічних істот, а й топоніми, темпоральна семантика яких є периферійною. Словообрази часу, створені на основі онімів, що вказують на частини та сторони світу, спрямовує негативна морально-етична оцінка: *Від заморених людей лишались безподобні тіні, що гинули від вітру слів облудної північної повії* (Бойч., с. 22). *Які північно-непроникні лиця Європа-Янус к світу поверта* (Заб., с. 177). В імені римського божества, яке використано як прикладку до слова *Європа*, актуалізовано сему ‘дволикий’. Крізь призму подій національної, усесвітньої історії акцентовано суспільну й ідеологічну оцінки, виразниками яких є словесно-художні форми, побудовані на основі уявлень про ворожість або байдужість держав, їхніх груп до історичної долі українського народу.

Оскільки державні утворення є правовими суб’єктами суспільно-політичної діяльності, то їхні назви аксіологічно марковані, що позначено на модальному потенціалі словообразів часу, створених на ґрунті онімів. Світоглядний вимір одиниць субсистеми, в основу яких покладено назви держав, зумовлюють оцінки, семи яких скріплюють аналізовані художні синтагми. Зокрема, сенсорну й естетичну продукує лексика, яка викликає натуралістичні враження (пор.: *здохлий, гнилий, мара, хвороба* та ін.). Згадані слова мають узуальну й оказіональну оцінну конотацію: *гнилий* – «3. Перен. Порочний у якомусь відношенні [552, II, с. 93]; *мара* – «Розм. Міфічна істота, найчастіше в образі злої потворної чаклунки» [552, IV, с. 625]: *А Росія ще дожива, як здохлий бронтозавр* (Малан., с. 71). *Гнила мара Росії, щоб ти не*

був землі своїй газда (Малан., с. 174). *Від усіх нас умирає Україна, ми її смертельна хвороба* (Тарн. (2), с. 127). Позитивний аксіологічний вектор, розвиток якого стимулює репелер, формують такі паралелі: *Україна – пісенна країна, країна свободи, красивий край; негативний – Україна – руїна; Росія – потвора, середовище розкладу* та ін.: *Моя Україна прекрасна, пісень і волі сторона* (Ол., с. 98). *О четвертована Вкраїно!* (Клен, с. 97).

Негативну морально-етичну оцінку пов'язано з метафорами-персоніфікаціями: вона супроводжує тропеїчні синтагми, які формують такі семантичні паралелі: *Україна – божевільна, Україна – повія, Росія – двоєдушна людина* та ін. *Всміхається так люб'язно, що аж мороз іде під шкірою, зизодуха матінка Росія* (Тарн. (2), с. 14) (пор.: *зизий* (діал.) – косий [552, ІІІ, с. 566]). *Сміється божевільна Україна у смертнім леті на чужім крилі* (Стус (2), с. 162). *Україно, улюблена його наложнице («Урано»), бо завжди корилася в усьому* (Тарн. (2), с. 23). *Україна – не повія! – обурюються ті, кому Україна по цимбалах і по бубну* (Гер., с. 72). Характеристику національної історії розвинуто від уявлень про соціальну маргінальність жінки, яка є розумово неповноцінною або ігнорує норми моралі, до бачення на політичному маргінесі нації, яка не здобула свободи (цьому сприяє рід іменників *жінка* й *Україна*). Наведені приклади з огляду на повторювані сенси перебувають у дискурсивному діалозі з відомою негативною кваліфікацією історичної сутності України Є. Маланюком: *Всією тучністю просторів повія ханів і царів* (Малан., с. 86). *Чом не кинув у тіло повії (пророк – А.Б.) блискавкою – благодать*? (Малан., с. 82). *Сарматських уст отруйний п'яний мед ти віддала татарину в знемозі* (Малан., с. 59).

Аксіологічну модальність, сформовану за допомогою антифразису, спрямовано на перегляд усталених політичних міфів, зокрема про месіанство російської нації та братні відносини двох східнослов'янських народів: *І хіба не рідні сестри Україна і Москва?* (Клен, с. 314). *Росія врятувала світ! Так вже не раз бувало. Від тираній, фашизму, від навал, яких навалом* (Ірв. (1), с. 236).

Громадянська позиція є критерієм виміру аксіологічної площини історичного часу, тому словообрази суспільних подій, структуровані на основі онімів національно-патріотичного змісту (*Вітчизна, Батьківщина*), виявляють комунікативно-прагматичні властивості: *Вітчизна – не готель, де господарі приїжджим слугують* (Хол., с. 141). *Б'ють дзвони по Вітчизні* (Сап., с. 75). Оцінний вектор суспільно-історичних подій забезпечують образні паралелі, у межах яких Україну зіставлено з маргінальною особою. Уявлення про колоніальне становище України спроектовано в семантико-стилістичне перекодування слів *Батьківщина, Вітчизна* (пор. образний біном *Батьківщина – військова повія*, утворення якого підтримує зміст елементів військового жаргону *дєд, салабон*): *Ти торчала моя Батьківщино тебе передаровував дєд салабонові* (Циб., с. 118). Соціальна, ідеологічна й морально-етична оцінки розгляданих образів (основні) зазнають синергійного долучення емотивної як факультативної з її негативним полюсом.

Як і назви держав, номінації населених пунктів, зокрема столиць, є вербальними формами, що містять сконцентрований аксіологічний зміст історіографічних текстів, із яких почерпнуто дані про суспільно значущі події (пор.: *Київ, Берестечко, Суботів, Батурин, Крути, Чорнобиль* та ін.). Указані астіоніми й комоніми є мовними знаками історичних лих, які спричинили поразки в ході збройних протистоянь із військовими силами сусідніх держав, а також екологічна катастрофа. Це пояснює модальні можливості словесно-художніх форм, що мають семантику темпоральності, утворених на основі вказаних топонімів: *Коли ж в батуринському вогні держава рухнула, тоді-то вони взяли свячений ніж, Залізняка майбутні діти* (Малан., с. 37). *Хоронять тебе, Україно, покладуть у Чорнобильський храм* (Тарн. (2), с. 35). *Моя поразка зветься Берестечком* (Кос. (1), с. 5). Зазначені образи часу вжито для характеристики далеких від доби створення аналізованих поезій епох, зв'язку суспільно-політичних подій, віддалених у часі, з метою виявити загальні закономірності національної історії (пор.: *З льоху в*

Суботові, в який ти (Україно – А.Б.) себе заперла, над трупом моїм зійди (Хол., с. 48)).

Словообрази суспільно-історичного часу, утворені навколо астіоніма *Київ,* є носіями емотивної оцінки, оскільки назву столиці України асоційовано з драматичною долею українського народу: *Там, за лісами, неспокійно спить, в боях ранений, мій трагічний Київ* (Тел., с. 50). *Київ – за ґратами, Київ – весь у квадраті вікна* (Стус (2), с. 82). Оцінне перекодування словесних образів часу, які містять топонім *Київ,* супроводжує широкий спектр емотивних сигналів, які викликають семи здивування, уболівання, зневіри: *Священний граде мій, о Києве! Невже це ти – кубло Батиєве?* (Клен, с. 184). У поемі «У РА НА» Ю. Тарнавського слово *Київ*, яке має чоловічий рід, використано як прикладку до іменника *мати* жіночого роду. Таку несумісність пояснюємо стійкою асоціацією в поетичній текстово-дискурсивній площині України з жінкою, поведінка якої перебуває поза моральними нормами: *Мати (Київ) вмерла, виснажена тяжкою працею (заробляла на хліб повією)* (Тарн. (2), с. 73). У структурі мотиваційних паралелей *Київ – поранений*, *Київ – ув'язнений, Київ – пристановище ворогів*, а також *Київ – повія* розвинено репертуар емотивної оцінки від співчуття до презирства.

Словесно-художні форми, побудовані на основі назв столиць України й Росії, виявляють контрастування в площині антифразису семантики ствердження й заперечення, схвалення та засудження (пор.: *потрібен Київ без'язиким; пишайся, Петербург, за Косарали*): *Потрібен Київ без'язиким, як язикатим – Соловки* (Світл., с. 39). *Пишайся, Петербург, за Косарали і перший за халявою рядок* (Хол., с. 164). Наведені приклади діалогізують із добою репресій, застосовуваних проти українців. Останній містить алюзію на обставини життя й творчості Т. Шевченка, артефакти, зокрема «захалявну книжечку», використовувану поетом на засланні.

Ідея перетворення негативного історичного досвіду на позитивний зумовлює функціонування в просторі суспільно-ідеологічних цінностей

словесних образів часу, за основу яких узято онім *Крути* та похідні, які перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою, що містить семи позитивної оцінки (пор.: *побратими, боронити* й ін.): *Вночі видніють на краях зариси крутянців – встали з могил на стійку* (Тарн. (2), с. 104). Зумовленість патріотичного обов'язку соціальними нормами спроектовано в синергійну односпрямованість аксіологічної та деонтичної модальності речення, що містить дієслова у формі наказового способу й реалізує семантику заохочення, заклику (відповідно до історичних обставин): *Крути! Крути! Підіймімо наші душі ввиш!* (Ант., с. 275).

Аксіологічна кваліфікація деяких тропеїчних утворень вимагає пресупозитивних відомостей. Наприклад, похідні від топоніма *Новгород* у поетичному циклі В. Стуса «Трени Чернишевського» сигналізують про інформацію історіософського характеру, їх асоціативно пов'язано з початком репресивної політики російсько-радянської імперії. Відомо, наприклад, що І. Грозний, правління якого відбувалося в XVI столітті, винищив мешканців Новгорода, який виявляв економічну й політичну самостійність: *Новогородці, новогородці, загородила пуга дорогу* (Стус (1), с. 120).

Шкалу цінностей цивілізованого суспільства формує забезпечення демократичних прав і свобод. Під впливом атрактора субсистеми відбувається використання онімів, які є номінаціями місць позбавлення волі, як основи для словообразів історії, за допомогою яких художньо окреслено політичну ситуацію в тоталітарному соціумі. Аксіологічну модальність периферійних елементів функціонально-семантичного поля темпоральності, в основі яких перебувають власні назви місць позбавлення волі, зумовлюють семи негативних соціальної й ідеологічної оцінок, які виникають на основі діалогічної співвіднесеності образів історичних явищ та реальних подій (репресивних заходів влади): *Народ від Коли до Колими рубає лід* (Клен, с. 177). *Пахне Д. Васильович більярдом, а в повітрі пахне Соловками* (Хол., с. 84) *(пахнути* – «3. Чим, перен., розм. Містити в собі можливість, загрозу спричинитися до чого-небудь, закінчитися чимсь (звичайно неприємним,

небезпечним)» [552, VI, с. 101]). Указані основні оцінки синергійно підтримує емотивна як факультативна.

Топонімічні назви, які є просторовими точками подій сакральної та світської історії, оцінно наповнено завдяки загальновідомості причин, ходу та наслідків подій, асоційованих із ними. Аксіологічний потенціал словесно-художніх форм темпоральної семантики, основу яких становлять гідроніми й ороніми реального та біблійно-книжного простору, сформовано або завдяки негативній оцінній конотації власних назв (*Голгофа*), або семантико-синтаксичній взаємодії топонімів нейтральної оцінки з лексикою негативного змісту, що створює підґрунтя для суспільно-ідеологічного виміру громадянської війни та репресій: *А потім знов хай трудна проща, хай знов голготи і хрести* (Малан., с. 58). *Нині маскують високу Голгофу галуззям кодексів* (Калин., с. 142). *Спасибі й на тому, що десь ви єсте, де ревом німим задихнувся Дніпро* (Стус (2), с. 138). Наведені художні синтагми увиразнює семантика конкретно-чуттєвих вражень (пор.: *трудний, задихнутися* й ін.), яку спроектовано в площину емотивної модальності. Останню формують семні сигнали страждання й випробувань (у ході національної історії).

Власні імена є своєрідними словами-стимулами в площині лінгвокультури, оскільки викликають оцінні асоціативні реакції у свідомості реципієнтів. Серед низки онімів назви культурних пам'яток, місць поклоніння є носіями уявлень про державну політику, матеріальні й духовні надбання народу. У структурі образів часу на історичному тлі актуалізовано їхню світоглядну й політичну семантику, яка визначає аксіологічний вимір: *Хай скніє Лавра в одязі вдовиці над потемнілим окладом ікон* (Клен, с. 127). *Зійде кров, немов всесвітня Мекка* (Плуж., с. 56). Естетична й емотивна оцінки наведених образів, які, відповідно до ієрархічних аксіологічних зв'язків усередині мікрополя, перебувають у становищі супровідних, факультативних, синергійно увиразнюють системну програмову спрямованість основних (суспільної й ідеологічної). Ідею пріоритету національних цінностей спроектовано в синергійну конвергенцію ресурсів аксіологічної та деонтичної

модальності: *Всю палючу отруту злості – на сусальне золото Кремля* (Малан., с. 68).

Оніми, що позначають заклади репресивного режиму, у поетичному дискурсі функціонують як мовні знаки тоталітарного суспільства, що викликає їхню оцінку за шкалою загальнолюдських гуманістичних цінностей, вартостей демократичного суспільства (пор.: *недобрі в ДОПРі гниють і гинуть, аки обри; РКП (б), ГПУ, ВЧК – абракадабра, абракадабра*): *За що? За віщо ж нам доля така? Ви поясніть хоч, вожді й командарми? – РКП (б), ГПУ, ВЧК – абракадабра, абракадабра!*(Моз., с. 123). *І добре, що недобрі в ДОПРі* (Світл., с. 72)). Аксіологічну модальність тропеїчних структур темпоральної семантики, утворених за допомогою складноскорочених слів суспільно-політичного змісту, формують не тільки суспільна й ідеологічна оцінки, а й раціональна (поняттєвий оператор ‘абсурдний’), які скріплюють словообрази.

Як бачимо, власні імена сприяють формуванню модальних характеристик словесних образів історичного часу в зв’язку з тим, що перебувають у центрі кола усталених оцінних асоціацій і посідають особливе місце в системі лінгвокультури. Завдяки загальновідомості вони мають значні комунікативно-прагматичні ресурси, які в структурі образів часу аксіологічно спрямовує атрактор субсистеми.

Оцінний профіль історії розгорнуто також на основі знаних у лінгвокультурному товаристві неоднослівних інтертекстуальних асоціатів суспільно-політичних явищ. Прагматичні ресурси прецедентних текстів перебувають у просторі дискурсивних відношень із поезіями аналізованого періоду. Юрій Клен проектує вислів В. Леніна зі статті «Партійна організація й партійна література», у якій висунуто думку про те, що літературна справа має стати «коліщатком і гвинтиком» загальнопролетарської справи, на зміст ідеологічної ситуації 20–30-их років. Змінюючи форму іменника *коліщатко* з однини на множину, поет характеризує механізм тоталітарної системи, який нівелює особистість: *Держава є бездушний апарат, а ми – маленькі*

коліщатка (Клен, с. 179). Суспільну атмосферу, яку сформувала радянська влада, І. Світличний за допомогою питальних речень художньо інтерпретує як лиховісну: вона приносить загрозу репресій. Поет-дисидент негативно оцінює піднесене схвалення революційних змін П. Тичиною, сконденсоване в поетичній формулі *вітер з України*. У такий спосіб за допомогою мовнохудожніх засобів вербалізовано бачення сутності відповідних історичних відтинків. *Вітер із України! Чортів,* проклятий *вітер! Скільки перетрощив ти? Скільки перекосив?*(Світл., с.152).

У текстах поезій використано два основні способи актуалізації оцінного потенціалу словесно-художніх засобів історичного часу. Перший, полемічний, утворено на основі інтертекстуальних відношень із творами радянських поетів-класиків (П. Тичини, М. Рильського): *Земля тремтіла, білий світ горів, а він в священнім гніві, в шалі ратнім наліво і направо всіх разив: «Доби нової знак! Знак терезів»* (Світл., с. 149). *А ви – лише промови променисті: «Повстаньте, гнані!», «Партія веде!»* (Моз., с. 131). Другий формує ствердження, підтвердження на основі нових, проте схожих і тому певною мірою повторюваних реалій історії (сакральної та світської): пасивності її суб'єктів, низького соціального рівня життя громадян (у наведених прикладах проведено паралелі з поезією П. Куліша «До рідного народу», а також Святим Письмом): *І перо виводить ядом спраги: «Народе без чуття, без честі, без поваги»* (Малан., с. 63). *І сниться сон: пасуться корови. Сім тучних, але більше тощих* (Кос. (2), с. 161).

Як стверджує Ю. Лотман, «щоб працювати, свідомість потребує свідомості, текст – тексту, культура – культури» [283, с. 585]. Емотивну оцінку сформовано на основі текстово-дискурсивних відношень завдяки проекції суспільної й ідеологічної оцінок, вироблених у прецедентних текстах, на описану у творах XX століття всесвітню й національну історичні ситуації. Першу характеризують війни, руйнування, а другу – брак патріотизму як складна проблема національної історії: *Юдоль плачу, земля моя, планета!*(Кос. (2), с. 33). *Люблю вітчизну я… Якби ви всі любили!*

(Світл., с. 48). *Небо палає, палають зірниці. Захлинаються лаєм лахматі лисиці* (Рубч., с. 67). *Любіть Оклахому! Вночі і в обід, як неньку і дедді достоту. Любіть Індіану. Й так само любіть північну й південну Дакоту* (Ірв. (1), с. 231)).

Образні фрагменти з семантикою суспільного часу, побудовані на основі інтертекстуальних зв'язків і створені наприкінці століття, мають комічно-пародійне забарвлення. Пародіювання фрагментів популярних пісень радянської епохи надається до створення ігрової моделі української псевдоісторії, яку спрямовано на викриття фальшивої антимілітарної риторики й у якій переставлено місцями уявлення про «ката» й «жертву»: *З усіх сторін ішли вони, московський брук топтали. Хатят ли рускіє вайни, ні в кого не питали, а, мов загарбники, ішли з республік і провінцій. З них найпідступніші були жиди і українці* (Ірв. (1), с. 237) (пор. текст відомої пісні на слова Є. Євтушенка).

Як бачимо, до модальності імпліцитних образів суспільно-історичного часу, створених із використанням фрагментів текстоутворень, відомих лінгвокультурній спільноті, причетні як мовні, так й екстралінгвальні чинники. Їхню оцінну семантику утворено в межах вербального контексту, а розвинуто в дискурсивній площині й актуалізовано загальний аксіологічний (переважно негативний) вектор. Фрагменти з семантикою темпоральності опиняються в площині чинностей атрактора й, зазнаючи формальної та семантичної трансформації, спрямовують негативне ставлення до ідеологем як типових явищ радянської епохи. У зв'язках із соціальними та культурними пресупозиціями й антропометричним виміром словообрази, співвіднесені з історичними змінами, системно продукують соціальну, ідеологічну та морально-етичну оцінки, які негативним полюсом синергійно підсилюють інші типи оцінок.

5. 3. Аксіологічні характеристики образів індивідуально-буттєвого часу

Не тільки кожен народ, а й кожна людина, як зауважує О. Шпенглер, має свою історію, у картині й стилі якої вона споглядає загальне й індивідуальне, спільне й особисте, внутрішнє й зовнішнє, всесвітньо-історичне та особисте становлення [487, с. 289]. У модальності досліджуваних словесно-художніх форм відображено узагальнене бачення українською людиною ХХ століття влади часу над собою, про що сигналізував соціокультурний простір, інформаційна енергетика якого живила субсистему словесних образів часу. Кратологічні уявлення про темпоральне підтримував психологічний контекст творчості, оскільки вітчизняні поети-модерністи зазнавали репресивних переслідувань або змушені були проживати за межами України. Песимістичне сприйняття індивідуального буття акцентовано й у філософських дослідженнях західноєвропейських екзистенціалістів, із якими були ознайомлені, наприклад, представники покоління шістдесятників. У заначених працях концептуалізовано уявлення про рабство людини в часі, темпоральну драму людини, часовий песимізм.

Словообразні структури, утворені шляхом сполучуваності слова *час,* є носіями негативної утилітарної оцінки, підґрунтям якої служить сема ‘несприятливий’, що скріплює мовні образи, утворені на основі контекстуальних зв’язків лексеми *час* зі словами, які викликають асоціації з неубезпеченістю, беззахисністю перед законами існування (пор.: *стало тяжко нести мені час; час лишає мене набоці, час приб’є тебе кіптюгою, твій погонич – час*): *Стало тяжко нести мені час* (Свідз., с. 38). *Час, мов туман, минає, лишає мене набоці* (Бойч., с. 142). *Вив’ялить час і плече, і щоку, і уста* (Вінг., с. 236). *А твій погонич – час* (Тарнав., с. 19). *І чигає нестримано, злісно сконденсований час – твій свояк* (Драч (1), с. 180). Утилітарна оцінка як нормативнісна становить основу аксіологічної модальності наведених словообразів, які оцінно збагачено за допомогою

конкретно-чуттєвих та емотивних вражень, що стимулює синергію їхньої негативної інформації.

Виявлено незначну кількість словесних образів індивідуального буття, інтегрованих за допомогою позитивної сенсорно-естетичної оцінки (семи ‘приємний’, ‘прекрасний’), яку стимулює репелер. Вони функціонують усередині тропеїчних синтагм, які виникли шляхом семантико-синтаксичних відношень слова *час* із лексикою на позначення віку молодої людини та об’єктів естетичного й сенсорно-гедоністичного сприйняття: *В юних гулях відмірюю піснями час* (Ант., с. 170). *Яке вино, яку хмільну оману вливав у юні горла щедрий час!* (Андрух. (2), с. 90).

Модальні характеристики структур, в основі яких перебуває слово *час,* системно взаємодіють з образними формами, побудованими на основі лексики з центральною семою лінеарного часу (*життя, смерть, дитинство, старість* та ін.), слова *день*, а також числівників на позначення віку людини та ін. Тропеїчні синтагми, утворені за допомогою одиниць, що вказують на біологічний час, є носіями аксіологічної модальності, яку формує переважно негативний вектор. Умови для останнього створює утилітарна оцінка, яку супроводжує емотивна, чому сприяє семантика або лексики темпоральної групи, або слів, із якими вона перебуває в контекстуальних зв’язках: *Море смерті* (Бар., с. 384). *Старість усміхається єхидно* (Малан., с. 200). *Мовчить нам просто в вічі у паморочливій тьмі життя* (Калин., с. 177). *Кайданить крутія крута мого життя* (Драч (3), с. 20). *Життя зникає, як ріка Почайна* (Кос. (2), с. 72). *Та є ще самотність-смерть* (Тарнав., с. 45). *Накреслять старість, наче сіть, літа в лиці* (Рубч., с. 119). *Згарище мого дитинства* (Сап., с. 86). Інтегративні семи оцінки розвинуто на основі контекстуальних зв’язків лексики темпоральної групи зі словами, внутрішня структура яких актуалізує здебільшого семантику небезпеки, негативних переживань (пор.: *тьма, згарище, крутія, єхидно* й ін.). Узуальну оцінну конотацію вказаних лексико-семантичних одиниць фіксують словники: *тьма* – «Перен. Про що-небудь важке, гнітюче» [552, IX, с. 348]; *єхидно* – від

прикм. *єхидний* («Пройнятий злістю, хитрістю, лукавством (про людину)» [552, II, с. 499]). Позитивна сенсорно-гедоністична оцінка виникає в синтагмах, основу яких становить лексика на позначення юного віку: *Малинова молодість моя* (Вінг., с. 188). *Молодість моя – вино у келиху, наповненім по вінця* (Тарнав., с. 13).

Оцінний вимір людського існування визначає семантика конкретних вражень: *Життя-багно* (Каз., с. 67). *Сорока-смерть* (Анд. (1), с. 13). *Життя моє піде мрякою* (Кос. (2), с. 193). Сенсорна оцінка інтегрує мовні образи, утворені внаслідок сполучуваності слів темпорального змісту з лексикою, що стимулює конкретно-чуттєві асоціації: дотикові, одоративні, густативні, фізичні, фізично-температурні (пор.: *аромат, стернина, біль, м'якуш, гарячий, пекучий* та ін.): *Смерті й пристрасті пекучий аромат* (Малан., с. 75). *Ми босі бігали стерниною життя* (Бойч., с. 102). *Тут пахне смертю* (Стус (3), с. 115). *Жнива життя – щоденна зустріч з болем* (Тарнав., с. 22). *Власних життів непрожитих шматуєш м'якуш гарячий* (Заб., с. 155). *Луг життя і живота* (Андрух. (2), с. 81).

Девалоризація існування в екзистенціалізмі спрямовує аксіологію часу в текстах представників згаданої течії модернізму в бік стилістично зниженої сенсорної оцінки слова *життя*: *Смак життя в роті, як у людини із хворими легенями, чи шлунком, який гниє, чи зубами* (Тарн. (2), с. 32). У філософсько-поетичному дискурсі В. Стуса життя без вільного виявлення переконань рівноцінне втраті існування (пор. неолексеми *смертеіснування* та *життєсмерть*): *Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя. І ось ти – все, що снилось як смертеіснування й життєсмерть* (Стус (1), с. 141). В екзистенціалізмі зближено поняття смерті та свободи. За визначенням А. Камю, «рука смерті подібна до руки патриція, що і вражає, і дарує звільнення» [208, с. 31]. Лексему *смерть* поет-дисидент художньо осмислює не тільки як темпоральну, а й як світоглядно-психологічну межу, тому вказане слово в його ідіолекті збагачує ідеологічна конотація: наважившись на смерть, людина здобуває свободу збереження власних переконань, пріо-

ритетів (*Коли на серці смерть, як воскресіння, то підростає справжній чоловік* (Стус (3), с. 73). *Відродися в смерті* (Стус (3), с. 90). *Через смерть вертай до існування* (Стус (3), с. 162)). Аксіологічний і деонтичний типи модальності в двох останніх реченнях із семантикою самонаказу, що містять дієслова у формі імператива, перебувають у синергійній взаємодії. Наведені образи діалогізують із добою репресій.

У футуристичній поетиці буття (творчість Михайля Семенка) трансформовано усталені причиново-наслідкові зв'язки в поглядах на дискретність існування. Такий підхід спрямовано на епатажність художнього висловлювання: *Я не умру від смерті – я умру від життя* (Сем., с. 53). Оцінне та стилістичне перекодування лексики темпоральної групи (поетизмів) зафіксовано також у текстах, створених наприкінці століття: у такий спосіб поетика постмодернізму відображає зміну ієрархії усталених цінностей: *БУ смерті і безсмертю БУ* (Неб. (2), с. 304). *А буває, життя – як цеберка, повна стиглих вчорашніх помиїв* (Бонд.-Тер., с. 54). *Смердюче життя* (Неб. (1), с. 37). *Тебе вкурвить життя* (Пок., с. 62).

У наведених прикладах елементи з ядерною семою часу перебувають у контекстуальній взаємодії з лексикою, що викликає антиестетичні враження, а також мовленнєвою одиницею, утвореною із двох перших літер абревіатури, яка служить назвою літературного угрупування (*БУБАБУ*). Позанормативне *жизнь* корелює з сенсорною оцінкою, яку зумовлюють густативні асоціації, що підтримують її перебування на знижених стилістичних регістрах (пор.: *жизнь невкусна*). Конкретнооцінну семантику зумовлює мотивація онімів *Рєпніна* й *Полусмак* відповідними загальними назвами: *Якась вона, Тарасе Григоровичу, ця наша жизнь невкусна – суцільні тобі Рєпніни та Полусмакови* (Ірв. (2), с. 120) (*ріпа* – «2. Збірн. Їстівні солодкуваті на смак корені цієї рослини» [552, VIII, с. 575]).

Оцінні вектори синтагм, які виражають семантику індивідуально-буттєвого часу, утворених за допомогою лексем *день, рік* та *літа,* є переважно односпрямованими, сформованими за допомогою поняттєвих

операторів негативної утилітарної оцінки, яку супроводжує емотивна: *Дні твої скалічено криваво* (Малан., с. 121). *День проз мої страждання пророкоче* (Бар., с. 119). *І дням, і ночам моїм боляче!* (Чубай, с. 78). *День вкривався зморшками жалю* (Куц., с. 20). Аксіологію існування в екзистенціалізмі спрямовують його сенсорно-естетичні характеристики, в основі яких перебувають одоративні, смакові, гедоністичні враження: *Сухотні дні і вечори із запахом непитого вина, неторканих губів, невживаного тіла* (Бойч., с. 34). Проте в поетиці неоромантиків лексику темпоральної групи завдяки оцінній конотації розташовано на полюсі позитивної оцінки внаслідок контекстуальної взаємодії зі словами, які формують уявлення про небуденність, святковість буття попри випробування долі: *Мій день єдиний! Неповторне свято!* (Тел., с. 38).

Ставлення до темпорального, зокрема пір року як сприятливих та несприятливих, бажаних і небажаних, перенесено на відтинки лінеарного часу: *Весна прихильна* (Свідз., с. 325). *З-за весен зими стали* (Вінг., с. 5). *Пора заходити в осінь, немов у жовтий притулок* (Бойч., с. 231). У третьому з наведених прикладів знання про дискретність буття спрямовано в зіставлення літнього віку з божевільнею (як відомо, дизайн у жовтих тонах використовують у лікувальних закладах для пацієнтів зі психічними розладами).

Периферійні одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності, структуровані з використанням числівників та числівникових сполучень на позначення віку людини, продукують неоднозначну семантику утилітарної, сенсорної й емотивної оцінок: позитивну програмує репелер, негативну – атрактор. Позитивне забарвлення мають текстові фрагменти, у яких ужито числівники, що вказують на юний вік. І навпаки, квантитативні мовні сигнали зрілості або лише наближення до неї супроводжує негативний аксіологічний вектор: *Ти мала димний і сосновий смак, моя п'ятнадцята прекрасна осінь* (Тел., с. 50). *Благословляю і люблю твоє чоло двадцятивесне* (Вінг., с. 18). *Якщо ти є поет, та ще до того жінка, то здохнеш к тридцяти*

– якщо вдалась плоха (Заб., с. 259). *В сорок зненацька вночі наїжджа проза, мов рекет* (Рим. (1), с. 38). *Сорокаріччя дихає в обличчя. – Кому, – кричить, на той бік, у заріччя? – веселий перевізник Харитон* (Ірв. (2), с. 100). Наведений останнім образ, в основі якого перебуває числівник *сорок*, містить алюзію на переміщення в нову буттєву фазу (ближче до смерті), реалізуючи іронічно-пародійне забарвлення постмодерністських текстів (пор. звукову спорідненість грецького *Харон*, імені перевізника душ померлих через ріку Стікс, та українського антропоніма *Харитон*).

Уявлення про залежність кількісних і якісних характеристик життя від фатуму стимулює аксіологічний аспект образів темпорального, утворених навколо лексеми *доля.* Зазначені словесно-художні форми скріплюють семи як позитивної, так і негативної утилітарної (поняттєвий оператор ‘несприятливий’) оцінок і зазнають увиразнення за допомогою емотивної: *Доля дорогу стеле* (Вінг., с. 113). *Розсипались на вітрі і висять довільні, невблаганні карти долі* (Малк., с. 98). *Щедрими втіхами доля гостила* (Вовк, с. 101). *Моя голото, моя доле! Чого на тебе завше грім, чого не квітне тобі поле?* (Осьм., с. 71). *У нашій долі, нашім льосі, не все збагнути й осягти* (Калин., с. 157)). Оцінну конотацію лексики темпоральної групи формує вербальний контекст: *голота* – від *голяк* – «Заст. Убога людина; злидар» [552, II, с. 120; *льох* – «1. Таке приміщення, що використовується для переховування або ув’язнення кого-небудь» [552, IV, с. 587]. У мовному узусі, як відомо, за словом *доля* закріплено кратологічні асоціації. Ближче до кінця століття відбувається аналогізування лексеми *доля* з повсякденними, зниженими реаліями (вплив естетики постмодернізму), чому сприяє контекстуальна взаємодія вказаного слова з назвами страв та напоїв, а також знаків зневажливого ставлення: *Доля кістлява кобіта просто хотіла готдога* (Пок., с. 24). *Доля наша дулі варта* (Роз., с.119).

Пошук виходу з часових буттєвих обмежень, прагнення темпоральної свободи спричинюють формування прагматичних ресурсів словообразів з лексемами *безсмертя* та *вічність*, що вербалізують сенсорну й утилітарну оцінки, які супроводжує емотивна (пор.: *за тобою голосить вічність, в*

безсмерті холодно, тягар безсмертя, безсмертя – облуда): *За тобою голосить вічність. По тобі* (Стус (3), с.100). *Тягар його безсмертя ліг на ваші плечі* (Вінг., с. 118). *Безсмертя – людська облуда правічна* (Драч (1), с. 237). У поезії Л. Костенко слово *безсмертя* наповнено, як ми вказували, конкретно-чуттєвим змістом і позначає буттєву безпритульність: *В безсмерті холодно і холодно в житті* (Кос. (2), с. 236) [85, с. 26].

Отже, підґрунтям аксіологічної модальності слів із семантикою лінеарного часу є оцінна конотація. У словесних образах індивідуального буття з експліцитним темпоральним компонентом відбувається розвиток прагматичних ресурсів завдяки сполучуваності лексики з ядерною семою часу зі словами, що мають оцінне (найчастіше негативне) забарвлення. Утилітарну оцінку як основну підтримує семантична енергетика негативної інформації, пов'язаної з сенсорною й емотивною оцінками. Аналізовані художні форми, уміщені в площини системних впливів атрактора й репелера, осцилують між негативною й позитивною оцінками (перша переважає), підтримувані текстово-дискурсивними зв'язками з аксіологічними шкалами модернізму й постмодернізму.

Аксіологічну спрямованість виявляють також образи індивідуального буття з імпліцитним темпоральним компонентом, тому що в них актуалізовано лексику, яка має давню історію побутування в лінгвокультурі. Ідеться про образні форми, в основі яких перебувають дієслова руху та іменники – загальні назви символічного змісту (*шлях, дорога, хрест)*. Уявлення про нелегку буттєву місію здолати життєву путь з її випробуваннями зумовлює утилітарну оцінку словесно-художніх фрагментів, яка стимулює емотивну: *Поорана чорна дорога кипить* (Стус (2), с. 135). *Я йшов і по коліна груз в темноті* (Бойч., с. 18). *Мов хрест важкенний, душу волочу і сам себе на ньому розпинаю* (Чубай, с. 46).

Двовимірна оцінність імпліцитних словообразів на позначення існування та його завершення виникає на основі їхнього зв'язку з символікою вогню та стадій розвитку рослин: *Благословенні ті, хто вмів згоріти* (Фальк.,

с. 34). *Червона рожа кожного згоряє. І залишається непроминання* (Бойч., с. 49). *Прийшов – зацвів – зів'яв – і шусть у землю* (Малк., с. 26). Оцінна семантика служить світоглядною опорою образів часу, побудованих на основі архаїчних уявлень про божеств, які нібито керують людським життям. Як відомо, міфологічні сюжети про три *мойри (Клото, Лахесис* й *Атропос),* а також три *парки (Нону, Дециму, Морту)* та ін. сформовано відповідно в давньогрецькій і давньоримській культурах, звідки їх перенесено в український поетичний дискурс. Аксіологічний вимір аналізованих синтагм виникає завдяки наявності в їхній структурі сем утилітарної оцінки (поняттєвий оператор 'несприятливий'): *Десь, кажуть, є страшна богиня – Мойра* (Кос. (1), с. 379). *Парка – нові виміри пряде* (Анд. (2), с. 106). *Знакують Мойри наш останній лет* (Стус (3), с. 148). Емоціогенні знання, сигналами яких є вказані образи, актуалізують семи неубезпеченості й страху (пор.: *страшний; останній лет*). Наприкінці століття у зв'язку з переглядом світоглядних цінностей лексема *Парка*, яка вербалізує уявлення про панування фатуму над людиною, зазнає аксіологічного перекодування: її прирівняно до літньої жінки, яка не має абсолютної влади та яка сама викликає співчуття (пор.: *стара Парка*): *Нитка порвалась шкода старої Парки* (Пок., с. 27).

Оніми, покладені в основу міфологічних уявлень про світобуття, аксіологічно спрямовані. Словообразні форми з міфооронімом *Голгофа* є одночасно носіями аксіологічної й деонтичної модальності (останню сформовано в реченнях із семантикою наказу й самонаказу, що містять дієслова у формі імператива): *Сто плах перейди, серцеокий, сто плах, сто багать, сто Голгоф* (Стус (2), с. 130). У поетичному баченні О. Забужко поняття *Голгофи* зазнає оцінного перегляду: внутрішню структуру вказаного оніма спрямовано на уявлення про свободу, яку осмислено парадоксально: *Хочу Голготи, хочу хреста – от де можна випростать руці-нозі, не боячись зачепити ані розбійника зліва, ані розбійника справа, і звести очі д' горі, і згадати власне ім'я* (Заб., с. 195).

Прагматичний заряд характеризує лексику патріотичного змісту, яка на семантичній периферії містить семи початку життєвого шляху (*Україна,Ти, батьківщина, вітчизна*): *батьківщина* – «країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами» [552, І, с. 113]. Українська духовно-культурна еліта, до якої належить значна кількість письменників, чиї тексти використано як джерельну базу дослідження, у наповненому історичними лихами ХХ столітті сприймала батьківщину як сенсобуттєву категорію: *Ні, хай буду чорним ротом чорної, виклятої, але – Батьківщини* (Малан., с. 274). *Ношу з собою Вітчизни славу немалу і рани болю* (Світл., с. 48). *І щось в мені таке болить, що це і є, напевне, Україна* (Кос. (2), с. 209). *І дальше смерти – рідна батьківщина!* (Стус (1), с. 140). Аналізовані образи асоціативно збагачено за допомогою понятєвих операторів широкого спектру. Останній характеризує як позитивний, так і негативний вектори, які спрямовують основні чинники (атрактор і репелер) субсистеми образних форм часової семантики: з одного боку, вітчизна ‘бажана’, ‘необхідна’, ‘невіддільна’, з іншого – ‘болісна’,‘небезпечна’. Поняття батьківщини інтеріоризовано, переміщено у внутрішній буттєвий простір, семантику якого формують слова *серце, капіляр, груди, стигма, боліти*, за допомогою яких інтимізовано образ України (пор.: *стигма* – «1. Іст. У стародавній Греції — клеймо на тілі раба або злочинця. 2. Мед. Кривава виразка або червона пляма на тілі людини» [552, IX, с. 693]): *Де ж знайти нам за Тебе кращу серцем, повним Тобою вщерть?* (Малан., с. 44). *Зрадлива, зваджена, Вітчизна в серці дзвонить* (Стус (1), с. 121). *Отам, у куточку, моя Україна – обличчя Лариси… Олеся…Івана…*(Фішб., с. 27). *Зліва у грудях пече Україна – стигма твоя* (Рим. (2), с. 65). *Вітчизна усіма капілярами приростає до тебе* (Неб. (1), с. 72). Перебування оцінок наведених синтагм на протилежних полюсах указує на зв’язок уявлень про вітчизну з архетипом матері, теорію якого розробив К.-Г. Юнг. Зокрема, він зазначав, що матір, яка є джерелом як любові, так і страху (тому її наділено амбівалентними атрибутами), асоціюють із батьківщиною [496, с. 218–219].

У текстах 70–90-их років, упродовж яких відбувалося активне продукування негативної інформації про соціум, зафіксовано словообрази індивідуально-буттєвого часу, що містять оніми *Батьківщина, Вітчизна*, які є виразниками семантики зневіри, відчуження. На аксіологічний вектор тропеїчних синтагм, який формує негативна ідеологічна оцінка, указує написання згаданих слів із малої літери: *Нема мені вітчизни – ні-ні-ні* (Стус (2), с. 162). *Де я, там і буде вітчизна* (Заб., с. 169). Семантику індивідуального існування визначає втрата батьківщини як внутрішнього буттєвого притулку: *Батьківщина це ти сам один і більше нікого нема* (Циб., с. 177). *Моя Вітчизно, ти – циганка, чужа, небажана й прекрасна* (Малк., с. 96). *Я сам собі Батьківщина* (Циб., с. 188). Таке явище пояснюємо антидемократичним характером держави з низьким соціальним рівнем, що викликає буттєвий песимізм, посилений до кінця століття, яке не виправдало покладених на нього сподівань. Вульгаризація поняття батьківщини в складі образів із семантикою індивідуального буття відбувається у 80– 90-их роках у зв'язку з оцінним та стилістичним перекодуванням поетизмів, викликаним постмодерністською естетикою: *Показано дулю отчизні* (Андрух. (2), с. 101). *Ти мене проїбала, моя хризантемна вітчизно* (Циб., с. 117).

Як бачимо, чинником реалізації оцінних ресурсів словесних образів індивідуального буття є актуалізація утилітарної оцінки, яка створює основу аксіологічної модальності та яку завдяки впливу атрактора синергійно підкріплюють валоративними гранями сенсорна, естетична, ідеологічна й емотивна. У такий спосіб поглиблено конкретно-чуттєву мотивацію семантики розгляданих тропеїчних синтагм. Функції репелера, який розхитує аксіологічну стрункість аналізованої периферійної субсистеми, спрямовано на незначну частку образних форм.

5.4. Аксіологічний вимір образів природно-космічного часу

Зміни в природі, які викликає циклічний рух Землі, демонструють синоптичні, фізично-температурні умови, загальна панорама довкілля, формуючи позитивну або негативну оцінні реакції. Через те словесно-художні утворення з семантикою космічного часу розташовано на різних аксіологічних полюсах, які контролюють атрактор та репелер, перебуваючи у відношеннях функціонального суперництва всередині субсистеми образних форм часової семантики.

Наприклад, тропеїчні синтагми, побудовані завдяки сполученню лексеми *час* зі словами на позначення природних реалій, реалізують сенсорний, естетичний зміст (пор. поняття ‘приємний’, ‘красивий’) та відповідну емотивну оцінку. Аксіологічна семантика скріплює аналізовані образні форми (пор.: *кучерявиться час над тином, де вилася квасоля; одпливає час яснооких купав; час – пелюстки на ніч, немов тюльпан*): *Десь одпливає, як човен, час яснооких купав* (Свідз., с. 86). *Висока злива над скоєчками часу* (Бар., с. 239). *Кучерявиться час над тином, де вилася квасоля по тичках* (Кор., с. 116).*Час – пелюстки на ніч, немов тюльпан* (Анд. (2), с. 152). Рух природних змін стійко асоційовано з назвами рослинних, тваринних реалій, а також природних явищ.

Тропеїчні синтагми, за основу яких узято номінації пір та місяців року, наповнює здебільшого позитивна оцінна семантика, на якій зосереджено функціональні зусилля репелера. Реалії природного довкілля традиційно є джерелом збагачення почуттєвих, відчуттєвих вражень для митців, що загалом сприймають як позитивне явище. Зокрема, сенсорна оцінка характеризує словообрази, функціонально стимульовані за допомогою слухових, запахових, густативних та інших асоціацій (пор.: *весна збиває ескімо, квітня теплий спів; осінь, пломенистa квітка*): *Ще осінь, пломенистa квітка, гойдає зламaним стеблом* (Свідз., с. 143). *Весна збиває шумовиння у пелюсткове ескімо* (Кос. (2), с. 117). *І сидять старенькі край заміті у вогні*

осені розмаю (Драч (2), с. 36). *Вересень мелодії на них (днях – А. Б.) записує* (Калин., с. 97). Конвергенція конкретних вражень зумовлює синестезійність образів, на які спроектовано поняття музичної культури (*Свіжий подих льодовців пливе, мов квітня теплий спів* (Малан., с. 135). *О, не кантилена осіння, зими променистий, іскристий кришталь* (Ант., с. 114). *Пахло весною чиєсь піанісимо* (Чубай, с. 50)): *кантилена* – «від лат. cantilena – спів 1) Старовинна лірико-епічна пісня у Західній Європі. 2) Плавна, наспівна мелодія; мелодійність» [550, с. 249]; *піанісимо* – «італ. Pianissimo, букв. якнайтихше; муз. Дуже тихо, тихше за піано» [550, с. 437].

Негативну оцінку аналізованих тропеїчних форм, яку зумовлює втручання атрактора в семантику мікрополя, утворено в зв'язку з фізично-температурними враженнями, які виникають у холодні пори року. Емоціогенними є образні утворення, що містять лексику психологічного змісту (пор.: *ніжність, злий, смутний, сміятися* та ін.): *І тоді чорна осінь, кігтяста і зла, раптом з'явиться* (Малан., с. 244). *Смутна зима* (Бар., с. 379). *І зостається в осені лиш ніжність* (Ск., с. 8). *Перед зими драконом я без зброї* (Бонд.-Тер., с. 14). Негативний вектор словесних образів природно-космічного часу увиразнено наприкінці століття в руслі депоетизації естетичних об'єктів (пор.: *весна, вересень, лютий*) у постмодернізмі: *Вересень шкірить ікла свої жовтаві* (Куц., с. 12). *Не перепрошуючи, лізе просто в люди наступний гість – закрижанілий лютий* (Бонд.- Тер., с. 14). *І квилить навздогін стара параска осінь* (Андр. (2), с. 26).

Світлові зміни упродовж частин доби, означені за допомогою слів *день, ранок, вечір, ніч* та ін., не викликають оцінної поляризації образів природно-космічного часу. Такі текстові фрагменти скріплено за допомогою сем сенсорної й естетичної оцінок (поняттєві оператори 'приємний', 'прекрасний'): *Ніч – посріблений порох* (Свідз., с. 100). *День співає – блакитна безодня* (Малан., с. 56). *Глянуть маки вечора на острів* (Бар., с. 357). *Солов'ями знов кривавилася ніч* (Ілля, с. 139). *Вечір пахне м'ятою, аж холодно джмелю* (Кос. (2), с. 289). *Столочили зажурені маки вечора голубі-*

голубі лошата (Чубай, с. 59). *І зорі, зорі! Шпилять ніч, як бранку* (Мойс. (2), с. 45). *Можна з холодних, як опік, світанків чекати відлиг* (Заб., с. 68).

Ставлення до природно-циклічних змін супроводжує емотивна оцінка, розгорнута внаслідок актуалізації емосем, які інтегрують синтагми, утворені на основі контекстуальних зв'язків слів темпорального змісту з емотивами (пор.: *ніч проплаче, радість дня, день сміється, зажурився день*): *А хмарна ніч проплаче аж до ранку дощем рясним невтішних сліз* (Ол., с. 16). *Дзвенітиме прозора радість дня* (Малан., с. 71). *День крізь сон сміється* (Свідз., с. 55). *Зажурився день – замріяний і млистий* (Тел., с. 3).

В основі словесно-художньої оцінки часу перебуває емпіричне осягнення природного довкілля. Митецька спрямованість на пізнання властивостей трансцендентного часу, який перебуває за межами досвіду конкретно-чуттєвого освоєння, спричинює формування прагматичного потенціалу словесних образів, підґрунтя яких становить лексема *вічність*. Вектор модальності одиниць, побудованих на їхній основі, визначають сенсорна та пов'язана з нею естетична оцінки. Останні скріплюють тропеїчні синтагми, утворені внаслідок контекстуальних зв'язків указаного слова з лексикою на позначення конкретно-чуттєвих вражень (пор.: *пахне вічність замісом жита, мушлі вічності, вічність – блакить бездонна*): *На берегах вічності сходить сонце* (Тич., с. 143). *І бачити вічність – блакить бездонну* (Малан., с. 262). *І через мушлі вічності скрип коліс* (Бар., с. 601). *Пахне вічність замісом жита* (Кор., с. 160). *О вічносте! Яка ж ти тоскна, ти пахнеш сонцем, наче кріп* (Стус (3), с. 99).

У ході освоєння модальних можливостей онімів на позначення космічно-міфологічного часу увагу поетів привертають номінації двох найбільших християнських свят – Різдва й Великодня. Ідеологічна конотація, пов'язана з тим, що ці хрононіми є мовними знаками християнського віровчення, у межах художніх синтагм взаємодіє з естетичною оцінкою. Образ Різдва розгорнуто як фрагмент естетизованого природного та обрядово-звичаєвого простору. Його візуалізовано за допомогою словесного

мотиву білого (символу очищення від гріхів) як атрибуту зими та святкового інтер'єру (пор.: *білий, біліти, сніг, рушник*): *І наш різдвяний стіл білів в кутку під рушниками* (Вінг., с. 100). *Повеликодня злагода* (Фішб., с. 28). *Ось тобі, вбога пуста голова, перше знамення Різдва – снігу добув ти для білих поем* (Андрух. (2), с. 86). *Вона (вода – А.Б.) чекає снігу та Різдва або хоча б Миколи* (Куц., с. 34). Атрибутику міфологізованого й естетизованого природно-космічного часу спроектовано в позитивну оцінку як результат дій репелера.

Природне середовище сигналізує про темпоральні зміни за допомогою рослинних і тваринних реалій, лексика на позначення яких перебуває в складі образів природно-космічного часу, стимулюючи переважно позитивний, рідше – негативний вектори, пов'язані з сенсорною й естетичною оцінками. Останні виникають унаслідок використання номінацій джерел зорового, слухового, запахового, а також фізично-температурного сприйняття (пор.: *яблука, сніг, опеньок, черемха, сонях): Мов свічка, куриться черемха* (Ант., с. 149). *Твої сестри-волошки цвітуть* (Ол., с. 271). *Пахнуть яблука: яблука ходять по криницях, яблука ходять по дитячих головах* (Голоб., с. 53). *Пахне снігом, опеньком, конем, доки видихну: сніг* (Гер., с. 48). *А коло хати пелехатий сонях пасе траву в блакитному дощі* (Кос. (2), с. 341). *Гай, здається, пісні солов'їв зеленавим вогнем підпалив* (Голоб., с. 25). Усвідомлення дочасності природної краси викликає негативне емотивне забарвлення словесно-художніх форм темпоральної семантики, які реалізують лексико-семантичний мотив смерті: *Сльозиться бузок над собою* (Кор., с. 8). *Повільні процесії хризантем перепиняють дорогу* (Калин., с. 344).

Номінації природного довкілля викликають уявлення про нерукотворну гармонію, тому словесні образи часу, в основі яких перебувають назви природних явищ та небесних світил, є виразниками модальності, яку характеризує переважно позитивна естетична оцінка, закріплена за діями репелера (пор.: *діадема місяця, сонця жезл, архітектура снігопаду*): *Дуб підводить сонця жезл* (Ант., с 244). *Повня тяжіла на філіграні тонкого гілля*

(Вовк, с. 100). *Вільно зорі промінь миють* (Хмел., с. 11). *Для мене білий місяць зорі меле* (Рубч., с. 32). *Йде перший сніг, немов пророк, в якого серце хворе* (Гер., с. 166). *Собори вклякли, стали золотим підмурком у високій і пливучій архітектурі снігопаду* (Рим. (1), с. 120).

Словесно-художні форми, які містять лексику на позначення атрибутики християнських свят та сезонних робіт, супроводжують сенсорна оцінка, основу якої становлять асоціації зі смаком страв та напоїв, а також естетична, яку формують колірні, аудіальні, музично-слухові враження: *Мандрує писанка по мисочках із цибулинням золотого узвару* (Калин., с. 34). *Солодка, мов кутя, колядка сніги вселюдські розсуває* (Малк., с. 43). *У цебрах оживає вапно бульбашковим квіттям зі синькою в очах* (Калин., с. 435). *І тишком-нишком ожили млини* (Вінг., с. 169). *І зоря таємну має владу. Ляда. Чоколяда. Коляда* (Андрух. (1), с. 32).

Як бачимо, емпіричний досвід перебування в природному довкіллі, обрядово-звичаєвому середовищі, а також переживання природних змін, християнських свят спрямовано в словесних образах природно-космічного часу переважно в позитивний оцінний вектор, сформований під впливом репелера. Останній протистоїть функціям атрактора щодо системного розширення негативної семантики темпоральності. Аксіологічну модальність аналізованих тропеїчних утворень характеризують сенсорна й естетична оцінки (основні). Їх синергійно підтримують валоративні полюси емотивної й ідеологічної, які функціонують у ролі факультативних.

5.5. Логоепістемічна модальність словообразів часу

Діалогічні зв’язки текстів у просторі лінгвокультури, розвиток функціональної семантики їхніх фрагментів актуалізують питання диференціації типів модальності. Нині на основі оцінок, які характеризують предметно-логічне значення (праці Н. Арутюнової [11, с. 198–199]) та конотативну семантику (дослідження Т. Космеди [236]), побудовано видологію

аксіологічної модальності. Її епістемічний тип, який належить до універсуму культурологічного знання, розглянуто в межах як логіки, так і мовознавства.

У сучасній вітчизняній лінгвістиці епістемічну модальність, що вказує на особливості (достовірність, імовірність, сумнів та ін.) знань про предмет мовлення, вивчають Н. Скибицька (діахронний аспект в англійській мові), О. Семенець (ідіостильовий вимір у поетичному мовленні), В. Охріменко (співвідношення вказаної модальності з модусами) та ін. У дослідженнях поетичного ідіолекту, які виконала О. Семенець, розглянуто функціонування епістемічного оператора «я знаю», який виражає переконання, передчуття, пророцтво, логічне передбачення, а також розуміння, усвідомлення [392, с. 87].

Серед термінопонять, тісно пов'язаних з епістемічною модальністю, Н. Скибицька вказує на евіденційність і пресупозицію [398, с. 4–45]. Евіденційність досліджено на матеріалі різних мов (праці Н. Козинцевої, В. Храковського, Є. Корді та ін.), що відображає книга «Евіденційність у мовах Європи й Азії» (2007) [489]. Є. Корді звертає увагу на те, що «евіденційність служить для вказівки на джерело інформації, а епістемічна модальність – для маркування ступеня достовірності інформації» [235, с. 254].

Оскільки здобуті знання про світобуття перебувають не тільки у вербалізованому, декларованому (пор., наприклад, дієслова *знати, розуміти, усвідомлювати, передбачати* та ін.), а й прихованому вигляді, природно припустити існування такої модальності, яку розвинуто в межах епістемічного типу, проте базованої на імпліцитній семантиці, а отже, і відповідній конотації вербальних одиниць. Із відомостями, джерелом яких є лінгвокультура, В. Костомаров та Н. Бурвикова пов'язують логоепістеми, залучаючи до їхнього складу мовленнєві одиниці, основа яких – у прецедентних текстах [238, с. 44]. З огляду на прецедентність вони викликають відповідні оцінки, тобто є модально маркованими. Як ми зазначали, згадані мовні форми в поетичних текстах XX століття

перебувають в основі словесних образів часу [63]. Вивчення їхніх семантичних ресурсів має сприяти створенню не лише типології, а й видології епістемічної модальності.

Розвиток онтологічного, аксіологічного й естетичного потенціалу словесних образів часу відбувається на тлі знань, закодованих у символах. Останні містять імпліцитну інформацію, якою володіють члени лінгвокультурного товариства та яку асоціативно розгорнуто в текстових фрагментах темпоральної семантики. Як стверджує О. Семенець, пам'ять елементів поетичного тексту має складну просторово-часову орієнтацію, охоплює інформацію про попередні контексти використання [392, с. 166]. Модальність словесних образів часу, які містять лексему *рай* та похідні, підтримують відомості культури, спрямовані в річище соціальної семантики. В уявленні лінгвокультурної спільноти *рай* асоційовано зі спокоєм і достатком, теплом і світлом, красою природного середовища [532, с. 493]. Указаний символ містить імпліцитні відомості про джерело походження (Старий Заповіт) і поняттєвий оператор 'знаний як локус щастя'. Зазначений оператор надається до зіставлення сакральної та світської (національної) історії, семантичним механізмом якого є темпоральна конотація вказаного символу. У ході осмислення відповідних мікрообразів часу активізовано рефлексивну діяльність. За спостереженням В. Костомарова та Н. Бурвикової, логоепістеми «змушують згадувати певні фонові знання, фоновий текст» [238, с. 34], які надають їм синергійну підтримку. У досліджуваних поетичних образах лексема *рай* та похідні актуалізують семантику недосяжного суспільного ідеалу: *Завжди, беззахисний на грози*, (*безкрай* – А.Б.) *сумно мріє про майбутній рай* (Малан., с. 154). *Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові у пеклі запеклім, у райському раї страшнім* (Стус (2), с. 104). *Загледіла Єва заборонене яблуко в райському саді і сказала про нього Адамові і розпорядився відтоді Господь підслуховувати розмови дітей своїх* (Хол., с. 59).

Лінгвокультурні пресупозиції утворено на основі не лише універсуму Святого Письма, а й світу книжних світських джерел та фольклору. Логоепістемічну модальність словообразних форм часової семантики сформовано за допомогою землеробської лексики, яка вербалізує давні рустикальні уявлення, що належать до фонду національної лінгвокультури. Слова на позначення видів хліборобської праці та вегетаційних процесів зернових рослин містять семантичні сліди давніх язичницьких вірувань про принесення зерна (у процесі засіву) й колоса (у ході жнив) у жертву. У словесних образах історичних явищ указаний лексико-семантичний репертуар виражає ставлення до масового знищення людей упродовж історичних випробувань: *Пшеницями зійде кров* (Плуж., с. 122). *Кат в дар богам приносив копиці мертвих тіл* (Клен, с. 98). *Посіяно орачів у тугу степу* (Ілля, с. 127). Рефлексивна діяльність, яка супроводжує осмислення семантики згаданих тропеїчних синтагм, враховує оцінки, в основі яких перебуває культурологічне знання, що створює умови для зіставлення ситуацій мирної праці та знищення людей, життя і смерті. Ці відомості синергійно підтримує контекст фольклору та книжності («Слово про Ігорів похід», «Моління Данила Заточеника» та ін.), у якому вжито образні кліше битви-посіву, битви-жнив та ін.

Словесно-художню рефлексію розвинуто завдяки накладанню хронотопів мирної хліборобської праці та збройних конфліктів (пор.: *Війнув вітер жито з криці, стали ціпи молотити, молотити-гуркотіти, людський колос нищить-бити* (Каз., с. 162)). Коло асоціацій із часом принесення людських жертв стимулює використання словесно-художніх моделей історії, які існують у фольклорі. Логоепістемічна модальність виникає у зв'язку з розгортанням історіософського погляду на дійсність, сформованого внаслідок пізнання «землеробської логіки» національно-історичного часу, виробленої завдяки інтерференції понять мирної та воєнної дійсності (пор.: *кров'ю сіяв новий сіяч; чи жаль женцям кривавої ропи, коли на стернях – снопи*): *Проорало глибоким плугом. Кров'ю сіяв новий сіяч* (Малан., с. 47). *Але*

чи жаль женцям кривавої ропи, коли на стернях буйних он – снопи й снопи… (Фальк., с. 96). Отож у просторі лінгвокультури рустикальної нації сформовано своєрідний «герметичний» характер художнього мовлення, компоненти якого закорінено в народнопісенній образності та які дискурсивно діалогізують у різних текстах, спричинюючи формування прагматичних характеристик художніх висловлювань.

Як стверджує О. Лосєв, «символ починається з відображення живої дійсності, вимагає її абстрактно-мисленнєвої обробки, доводячи до спільності те, що є законом для всього одиничного» [278, с. 17]. Модальність логоепістемічної кваліфікації, яка супроводжує компоненти образної субсистеми, виникає завдяки тому, що вони містять лексику, використану у вторинно-номінативному значенні та закріплену в культурній пам'яті, системі світоглядних цінностей. Інформативний пласт слів-символів зазнає актуалізації в структурі образів часу в зв'язку з реалізацією функцій поетичного мовлення. Художні утворення з темпорально конотованою лексемою *раб*, джерелом якої є денотативна площина історії суспільної стратифікації, розгортають уявлення про брак активної суспільної настанови. Логоепістемічну модальність аналізованих словообразів часу співвіднесено з категорією пресупозиції. Зв'язок з евіденційністю, яка спрямовує вказівку на джерело повідомлення, виявлено в тому, що в семантиці символу закладено відомості про історіографічні тексти, з яких його запозичено: *В тілі актора-плебея тліє спокій сліпого раба* (Малан., с. 141). *Тільки в нас як було: ті ж раби, ті ж підгінчі* (Тич., с. 259). *Раби зростають до синів своєї України-матері* (Стус (2), с. 18). *Ганьблю вас, тупих: раби* (Світл., с. 156).

Оскільки суб'єктів сучасних письменникові історичних подій схарактеризовано за допомогою лексики, яка номінує реалії минулих епох, у поетичних текстах відбувається порушення кореляції означуваних та означників, що стимулює розвиток поетичної рефлексії на тлі взаємодії прецедентних (історіографічних, фольклорних джерел), з одного боку, та розгляданих поетичних текстів – з іншого. У такий спосіб здійснено пошук

дотичних поняттєвих граней сучасної авторові історичної ситуації та характеристики минулих епох і їхніх суб'єктів (пор.: *братовбивство та орда, яничарські регалії та клейноди, правда яничарна*): *За підлі, за яничарські регалії і клейноди душі не здам і на п'ядь* (Світл., с. 155). *Проклинаю все, що буде з нами потім: братовбивство та орду* ((2), с. 27). *Мерзенних істин правда яничарна* (Сап., с. 44). У процесі художнього мовомислення актуалізовано пресупозитивні відомості (пор.: *безкрилим тілом раб, горять свободою вчорашнії раби*): *Безсило грузне у важкій ріллі безкрилим тілом – раб, а не господар* (Малан., с. 203). *Горять, горять свободою вчорашнії раби* (Тич., с. 269).

До складу словесних образів часу належать лексеми, внутрішня структура яких робить їх світоглядно значущими в загальнолюдській та, зокрема, українській культурі. Наприклад, семантика лексеми *кров* (і похідних), яка, символізуючи й життя, і смерть, є темпорально конотованою, містить імпліцитні культурологічні відомості про людські жертви та відповідальність за вбивство, завдання людині фізичної шкоди. Асоціативний ореол указаної лексеми, актуалізуючи поняттєвий оператор 'знана як чинник життя й смерті', спроектовано в логоепістемічну модальність, поширену на словесні образи часу, і він стимулює аналогізування історії з кровопролиттям. В. Жайворонок пов'язує уявлення про кров і гріх, провину, помсту [532, с. 316]. *Вславили і поступ, і культуру воєм ненажерливих гармат! Трупами розстріляних край муру! Сотнями в крові омитих дат* (Плуж., с. 115). *Наша кров, мов душа самогубця, голосить* (Тич., с. 259). *Кров попід степом до гір дотекла* (Осьм., с. 54).

Образи, які містять хроматизми, сформовано завдяки збереженню в семантиці кольороназв слідів усталеного функціонування у світоглядних моделях, на які накладено бачення рис певної епохи або національної історії в цілому: *Повій (вітре – А.Б.) на чорну Україну* (Малан., с. 173). *Ти білим болем ниєш у легенях, країно чорного життя* (Бойч., с. 32). *Чорний ворон, Чорнобиль* (Тарн. (2), с. 25). *І чорним раком свастика вростала в глейкий*

кордюк червоної зорі (Бойч., с. 109). За даними «Словника символів культури України» (2002), чорний колір у багатьох культурах символізує зло, смерть [551, с.125]. Його супроводжує поняттєвий оператор ‘знаний як лиховісний’, тому в складі таких словообразів символ використано для зображення історичного лихоліття, драматичного українського буття.

Як носії лінгвокультурного знання в словесно-художніх формах із семантикою темпоральності виявляють себе не тільки загальні, а й власні назви. Логоепістемічна модальність характеризує експліцитні образи часу, які містять хрононіми, пов’язані з часовою шкалою християнства: *Наш страшний суд прийшов* (Тич., с. 147). *Життєрадісний Великдень Майбутнього* (Каз., с. 138). *Я чую увертюру апокаліпсису* (Кос. (2), с. 538). У межах наведених утворень хрононіми *Страшний Суд* й *Апокаліпсис* реалізують поняттєвий оператор ‘знаний як кінець світу’. За твердженням Л. Шевченко, «культурний патерн мотивує вербальну рефлексію, яка в літературній мові виявлена динамікою символічної свідомості» [479, с. 15]. Зв’язок зі світоглядним контекстом християнства стимулює в ході художнього мовомислення ментальні дії пригадування, зіставлення й спричинює рефлексивну діяльність.

Онімічний репертуар, на базі якого інтегровано аналізовані словесні образи, містить також темпорально конотовані імена знакових в історії України постатей, відомих з історіографічних, публіцистичних і художніх джерел. Розгляданий тип модальності пов’язано з актуалізацією імен осіб, які жили в минулому, як мовних знаків сучасних письменникам суспільно-політичних подій: *Стали спинами до тебе, Богдане, забули, не помічають у кутку в самім центрі України, як ти й заслужив* (Тарн. (2), с. 102). *З наказу Нерона летять ескадрони-убивці* (Заб., с. 157).

Антропоніми, на основі яких побудовано текстові фрагменти часової семантики, формують розуміння причиново-наслідкових зв’язків в історіософії національного буття. Наприклад, асоціативно-семантичний комплекс оніма *Богдан (Хмельницький)* належить культурно-історичній

пам’яті, що створює можливість його використання для окреслення рис певних відтинків суспільного часу, а також історіософських узагальнень. Як відомо, укладення Б. Хмельницьким союзу з Росією спричинило низку політичних прорахунків, тому ця подія стала початком колонізації України: *На землю прийде гетьман слова, Богдана п’яним назове* (Кос. (1), с. 137). *Знайдеться (місце – А.Б.) й для костей вірного раба Богдана, якщо позбирають їх, бо розкидала Росія* (Тарн. (2), с. 24). Другий із наведених прикладів формує бачення глибинних історичних причин чорнобильської катастрофи, зокрема колоніального становища України (таку семантику підтримує контекст поеми Ю Тарнавського «У РА НА», присвяченої драматичним подіям у Чорнобилі). Чинником логоепістемічної модальності розгляданих словообразів є, як ми зауважували, поняттєвий оператор ‘знаний як той, що вчинив історичний прорахунок’ [63, с. 140]. Тропеїчні форми, у яких адаптовано зазначений онім, синергійно збагачує інформація історіографічних та інших текстів, що містять відомості про події, розгорнуті навколо постаті Б. Хмельницького.

Формуючи асоціативний комплекс у площині історіографічних, публіцистичних джерел і реалізуючи відповідні поняттєві оператори, темпорально конотовані імена знаних історичних діячів зумовлюють формування логоепістемічної модальності тропеїчних синтагм часової семантики (пор.: *Берія* – ‘знаний як організатор репресивної системи’, *Мазепа* – ‘відомий як клятвовідступник’): *Барикади совісті – проти берій* (Кос. (2), с. 145). Рефлексію над ними ускладнено: у множині зазначені власні імена використано в ролі загальних назв (антономазія). У межах образів часу вони позначають відповідні категорії історичних суб’єктів, розгортаючи, наприклад, уявлення про репресивну машину (пор.: *берії*). Логоепістемічну модальність деяких онімів супроводжує оцінне перекодування (пор.: *мазепи*): *Зіспівалося на один глас велике і мале православ’я вінценосців славити мазеп проклинати* (Калин., с. 187).

Одиниці субсистеми словесних образів часу, в основі яких перебувають імена та прізвища митців, актуалізують знання про культурно-ідеологічний поступ суспільства. Прагматичні ресурси словесно-художніх форм реалізовано завдяки використанню асоціативних констант антропонімів, які є операторами модальності логоепістемічного типу (наприклад, *Гомер* – ‘знаний як співець історії’, *Сосюра* – ‘знаний як співець національного патріотизму’). Завдяки темпоральній конотації розгляданих імен відбувається вміщення їх у семантичний простір суспільних подій, що викликає застосування культурологічних відомостей. Наведені оніми окреслюють поняття, значущі для історичного буття нації й відомі членам лінгвокультурної спільноти, що пояснює реалізацію їх для означування відповідної епохи (наприклад, репресивних заходів влади, ідеологічного прислужництва митців та ін.) або історичних змін, негативно позначених на розвитку літератури, культури в цілому: *Останнього вінка останній із сосюр зодяг у домовину* (Калин., с. 188). *Жорстокі вандали – Гомери кривавої Воркути* (Світл., с. 153).

Власні назви – імена письменників, літературознавців набувають властивостей загальних, позначаючи відповідну категорію суб’єктів історії (пор.: *івани дзюби, достоєвські*): *Іду подивитися чи не їдуть до столиці івани дзюби* (Калин., с. 190). *Позбулися Достоєвських. Черга тепер чия?* (Світл., с. 153). Модальність цих словообразів сформовано в умовах інформаційної підтримки текстів історії літератури, літературознавчих джерел. Як підкреслює Д. Руденко, «те, що власні імена зазвичай співвідносяться з дескрипціями епістемологічного типу, зумовлене дуже тісним зв’язком даних імен із мовленням» [373, с. 66].

Логоепістемічну модальність словообразів часу, утворених за допомогою онімів на позначення персонажів художніх творів, розвинуто завдяки взаємодії семантики прецедентних власних імен та поетичних текстів ХХ століття. У такий спосіб відбувається увиразнення негативних рис національної історії або певної категорії її суб’єктів. Наприклад, темпорально

конотований патронім *Ярославна* є основою інтерференції понять, вироблених у «Слові про Ігорів похід», з одного боку, та поезіях, з іншого. Семантику цього оніма актуалізовано в контексті репресивних заходів влади: *Шануймось, друзі-побратими, за Ярославнами святими* (Світл., с. 60). Логоепістемічну модальність словообразів часу, утворених на основі міфоніма *Вій,* сформовано внаслідок взаємодії семантики зазначеної онімічної назви та уявлень про суб'єктів національної історії. Внутрішній потенціал цього оніма створює світоглядну призму для історіософського погляду на буття нації: *І люд, пригнічен низиною ниць, вколисаний в сумирний шум пшениць, позбавлен моря, грузне в землю Вієм* (Малан., с. 68). *Підніміть повіки Вія-малороса!* (Рим. (1), с. 16).

Завдяки відомостям, носіями яких є тексти художньої літератури та фольклору, оніми, які характеризує темпоральна конотація, виконують роль виразників закріплених за ними поняттєвих операторів модальності лого-епістемічної кваліфікації (наприклад, *Ярославна* – 'відома як віддана дружина', *Вій* – 'знаний як сліпий, страхітливий'). Наведені уявлення стимулюють актуалізацію лінгвокультурних відомостей, їх спроектовано на площину суспільно-історичних явищ та суб'єктів історичного процесу: *Люд, позбавлен моря, грузне в землю Вієм* (Малан., с. 68). *Ой а ці Ярославни не на міських валах ой а цих Ярославен самих ждуть із темниць* (Калин., с. 208). *Молімось, браття атеїсти, за наших славних Ярославн* (Світл., с. 60). *Атомний Вій опустив бетонні повіки* (Кос. (2), с. 537).

Міфоантропоніми *Господь, Месія, Бог, Божа Мати* у християнській лінгвокультурі актуалізують поняття всеможного заступництва. З огляду на це низку словесно-художніх форм із семантикою історичного часу, які виражають ідею кризового, драматичного становища суспільства, також характеризує логоепістемічна модальність: *Сина Славутича, сина Месію, сина Спасителя!* (Кос. (1), с. 117). *Боже, не літості – лютості, Боже, не ласки, а мсти* (Стус (1), с. 121). *Господи врятуй від українців Україну* (Ілля, с. 174).

Логоепістемічна модальність словесних образів часу невіддільна від культурологічних даних, від яких залежить асоціативно-семантичний ореол власних назв *Бог, Господь, Христос, Месія*, що походять із текстів Святого Письма. В інтегративній структурі аналізованих одиниць актуалізовано асоціативні константи міфоантропонімів (пор.: *Бог* – ‘знаний як всеможний творець’, *Месія* – ‘відомий як духовний рятівник’).

Рефлексивна мовомисленнєва діяльність, яка відбувається внаслідок сприйняття поетичних фрагментів, зазнає активізації завдяки тому, що логоепістеми – власні назви є об’єктами антономазії й антифразису: *На палі на сибіри месіїв офіруємо* (Калин., с. 208). *Ні писнути, ані дихнути від патентованих месій* (Світл., с. 71). *І навіть недавні месії, що рвались колись до борні, крильцята підрізавши мрії, белькочуть, по вуха в багні* (Моз., с. 440).

Порушення усталеної кореляції означуваних й означників приводить до накладання понять, які постають за мовними одиницями на позначення, з одного боку, суспільної дійсності, а з іншого, сакральної історії: *Не Христос воскрес – Робітничий Клас* (Тич., с. 205). *Потім ти впала між скиби і в корчах материнства дала виродкові життя, назвавши його Христом* (Вовк, с. 118 –119). Другий із наведених прикладів діалогічно взаємодіє з подіями, які сталися внаслідок чорнобильської катастрофи – такі уявлення підтримує контекст поетичних творів.

У складі словесно-художніх одиниць із семантикою часу перебувають поняття, що становлять асоціативну площину закорінених в українській лінгвокультурі онімів *Божа Мати, Скорбна Мати, Марія* й ін., які означують оператори ‘знана як стражденна’, ‘знана як владуща’, і це наводить на думку про те, що вони є носіями модальності логоепістемічної кваліфікації. Указані словообрази часу окреслюють не лише напруженість суспільних подій, їх пов’язано також з очікуванням позитивних історичних змін: *Подивись, Маріє: все маліє. Тільки Бозя рюмсає про нас* (Андрух. (1),

с. 99). *Кликала пріч із пекельних сторіч Діва Обида…Чом же ти йменя Обиди взяла, Діво Маріє?*(Рим. (1), с. 4).

Модальність логоепістемічного типу, яку продукують оніми Біблії, сформовано завдяки їхній прецедентності, обізнаності реципієнтів з асоціативно-семантичним потенціалом цих власних назв. У складі тропеїчних форм із семантикою часу актуалізовано, наприклад, поняття, на яких побудована інтегративна структура словесних образів (пор.: ‘знаний як зрадник (*Юда*)’, ‘відомий як проклятий’ (*Марко Проклятий*)) та ін., що відображає характеристика суб’єктів історичної діяльності: *Ні, не вмреш ти (народ – А.Б.). Марком Проклятим будеш* (Малан., с. 74). *А Хохландія: скопом живі й мертві, падли, апостоли, Юди* (Світл., с. 145).

Рефлексію, основу якої становить пригадування та зіставлення, стимулює темпоральна конотація розгляданих власних назв. Аналізований вид модальності реалізовано завдяки зближенню денотатів віддалених референційних сфер національної та сакральної історії. У складі словообразів часу оніми *Месія, Пілат* й *Іуда* вжито в множині й у такий спосіб співвіднесено не з референтною, як в узуальному мовленні, а з денотативною площиною: *Там, де корчаться зґвалтовані іуди, мале є місце і моїм братам* (Стус (2), с. 181). *Христос не знаю може де і є зате в очах рябіє од Пілатів* (Кос. (2), с. 267). *Іуди, я рук своїх об вас не забрудню* (Моз., с. 358). Словесно-художні форми із семантикою суспільно-історичного часу поєднують інформацію про реальні події (добу громадянської війни, репресій, чорнобильської трагедії) та хронотоп прецедентного тексту (легенду про Ісуса Христа). У процесі сприйняття розгляданих тропеїчних утворень відбувається накладання характеристик персонажів біблійного універсуму на риси суб’єктів історичного процесу.

Як і власні назви Біблії, міфоантропоніми легенд і міфів Давньої Греції, що є носіями темпоральної конотації, належать до фонду лінгвокультури, і в складі прецедентних текстів за ними закріплено стійкий асоціативно-семантичний ореол, елементи якого актуалізовано в ході утворення

словообразів суспільно-історичного часу й спроектовано в обсяг операторів логоепістемічної модальності (наприклад, поняття справедливості (пор.: *Феміда*), штучних меж (пор.: *Прокруст*) або даремної важкої праці (*Сізіф*)): *Щодня таврує – дітись ніде – жерців осліплої Феміди твій гнів, твій суд, твоє ім'я* (Світл., с. 56). *Скільки Колимських Сізіфів вчорнілим снігів'ям чорніли у власних лабіринтах свободи* (Сап., с. 23). *Та чесна муза Калинців і Стусів у нас, громадо чесна, і при нас, ґвалтована на ложищі Прокрустів* (Світл., с. 149). У такий спосіб відбувається осмислення суспільних подій та їхніх суб'єктів, сприйнятих крізь призму внутрішнього потенціалу зазначених власних назв: А. -Ж. Греймас характеризує лексему як місце історичної зустрічі сем [145, с. 53].

Асоціативний ореол онімів, які є об'єктами антономазії й антифразису, створює основу операторів аналізованої модальності й зіставлення понять, пов'язаних із характеристикою суб'єктів історії: *Спішіть назустріч яросним Ахіллам легкою здобиччю легкої мсти і ницьма падайте чолом похилим волоссям прах мести* (Клен, с. 251). *Жерці Аполлона Прокрустам творять девізи й стяги: «Ламаєм людям горби, щоб вирівняти хребти!»* (Світл., с. 153). Власні назви беруть участь у міжтекстовій референції, виявляючи системну взаємодію мовних знаків культури. Логоепістемічний тип модальності сформовано внаслідок зближення поняттєвих площин міфоантропонімів із легенд та міфів Давньої Греції та суспільно-історичних реалій. Наприклад, теоніми давньогрецької літератури, що символізують естетичне, мистецтво *(Афродіта (Афродита), Аполлон),* у структурі поезій фокусують уявлення про прекрасне, означуючи поняття очікуваного історичного майбутнього. Словесні образи часу, в основі яких перебувають імена героїв грецьких легенд і міфів (*Ахілл, Геракл*), асоційовано з ідеалізованим історичним минулим України, величчю колишніх суб'єктів історії: *Їх погноєм, підніжжям створив всеблагий. А могли б Аполлонами. А могли б – Афродітами* (Світл., с. 62). *Були преславні наші козаки – як ті Ахілли і як ті Геракли* (Кос. (1), с. 118– 119).

До формування ресурсів логоепістемічної модальності словесних образів часу надається також топонімічний репертуар, що акумулює знання про географічні об'єкти, за якими закріплено відомості про рівень соціального розвитку, політичний устрій та культуру певного регіону. Топоніми охоплюють елементи культурної пам'яті, вони є носіями понять соціокультурного змісту. Наприклад, топонім *Азія* та похідні, актуалізовані в складі образів часу в 10–30-их роках XX століття в зв'язку з вибором орієнтирів для національного розвитку, продукують уявлення про брак цивілізаційних процесів, войовничість (пор. поняттєвий оператор 'знана як уособлення відсталості'): *Гноїще азійське* (Малан., с. 154). *Нам прорубали в Азію віконце* (Клен, с. 125). *І вдиралася Азія тьмищами сил* (Малан., с. 98).

Онім *Україна,* уживаний у поетичних текстах у формі множини та з малої літери, співвіднесено не з одиничним матеріальним референтом, а з низкою однотипних, в основі яких перебуває поняттєвий оператор 'знана як знедолена', тому стимулює збагачений за допомогою зіставлення рефлексивний процес: *І, замість цих калічних україн, рослинами зростатимуть народи* (Малан., с. 72). *Втікаю думами з полону до україн, до домовин* (Стус (2), с. 178). *Але ж і в Біблії нема твого, Вкраїно, третього пришестя* (Сап., с. 90). *Словесно-художню* рефлексію ускладнюють висловлювання парадоксального змісту: *Світ за очі, покинувши своє, шукати Україну в Україні* (Кос. (1), с. 21). *На землі нігде нема вже України* (Ілля, с. 175).

Назви населених пунктів, поблизу або в межах яких сталися події, що через свою важливість, значущість збережено в історичній пам'яті, продукують інформацію про їхню роль у національному бутті. Астіоніми, пов'язані з відомими битвами, катастрофами, функціонують як логоепістеми, імплікаціонал яких становлять відомості, сформовані в прецедентних текстах: *Берестечко волиняк заорює і ніяк не може заорать* (Малан., с. 162). *Духовний Чорнобиль давно вже почався* (Кос. (2), с. 262). *Чи приймеш хрещатицький узвозе під свій дах кровоточиву стіну берестечко поезії* (Калин.,

с. 147). *Над Чорнобилем – тінь Гірошіми* (Тарнав., с. 90). Онім *Чорнобиль* містить соціокультурні знання про відоме масштабне екологічне лихо. Поняттєвий оператор логоепістемічної модальності ‘відоме як місце поразки’ означує слово *Берестечко*: битва під Берестечком 1651 року принесла війську Б. Хмельницького, яке протистояло армії Речі Посполитої, численні втрати. Другий із наведених прикладів діалогізує з добою репресій, упродовж якої зазнавала тиску творча інтелігенція (пор.: *поезія, кровоточивий*).

За топонімами – назвами місць позбавлення волі в антидемократичній державі постають ідеологічні поняття, сформовані в соціокультурному товаристві. Відомо, наприклад, що Колима – регіон Сибіру, у якому в 30–50-их роках був розташований ГУЛАГ. Магадан – його основне адміністративне місто, а в Соловках містився концентраційний табір. Зазначені назви асоційовано з порушенням прав людини, масовим терором. Логоепістемічну модальність розгляданих словесних образів часу розвинуто завдяки тому, що оніми, які становлять їхню основу, збережено в історико-культурній пам’яті як символи тоталітарно-репресивного режиму. Їх об’єднує поняттєвий оператор ‘знаний як місце масових ув’язнень’: *І не скарать тебе душителям сибірами і соловками* (Стус (2), с. 19). *Полярне сяйво підіймає крила – чи не з кісток страшної Колими?* (Руд., с. 170). *Тінь ГУЛАГу і пустелі в Холоднім Яру і у Великім льоху* (Сап., с. 27).

Логоепістемічні ресурси закладено не лише в однослівних компонентах, а й у фрагментах текстів, зокрема народних пісень. Умови для їхнього розвитку в семантичній площині суспільного часу створює подієвість, розгорнута у фольклорних творах, які знає широкий загал. Вигадана ситуація, на яку спирається прецедентне художнє ціле, служить основою уявлень, навколо яких розгорнуто осмислення національного буття. Відповідно до змісту пісенних уривків сформовано стереотипні поняттєві оператори, семантичний обсяг яких накладено на зміст фрагментів, що набули трансформованого вигляду. Образні форми, які містять текстові компоненти пісень, спроектовано в національно-історичні узагальнення. Наприклад, у поезії «Що читати» В. Голобородько використовує уривки з

жартівливої народної пісні *«Пішла киця по водицю»,* з одного боку, та імена й прізвища історичних постатей, знаних політичних діячів *(Святослав, Хмельницький, Мазепа, Полуботок, Петро, Катерина, Калнишевський, Петлюра, Бандера*), а також топонімічні назви (астіоніми, хороніми та ін.) й похідні від них слова, з іншого *(Москва, візантійський, переяславський, петербурзький, мюнхенський*). У такий спосіб створено низку словообразів, які на основі дискурсивних паралелей структурують художню історіософську модель української історії. Стверджувальну синтаксичну конструкцію (зачин відомого фольклорного тексту) трансформовано на заперечну (пор.: *біжить котик рятувати, за вушечко витягати – але котик не біжить рятувати та за лапку витягати).* Така зміна дає поштовх для вироблення художньої інформації, пов'язаної з поразкою як закономірністю українського історичного буття: *Ніби пішла киця по водицю та й упала у криницю, але котик не біжить рятувати та за лапку витягати. Упала у візантійську криницю, викопану печенігами біля дніпровських порогів, киця Святослав; упала у переяславську криницю, викопану православним єдиновірцем Олексієм, киця Хмельницький; упала у полтавську криницю, викопану зрадником на користь Москви Носом, киця Мазепа; упала у петербурзьку криницю, викопану московським імператором Петром, киця Полуботок; упала у соловецьку криницю, викопану російською імператрицею Катериною, киця Калнишевський; упала у паризьку криницю, викопану чекістським найманцем Шварцбардом, киця Петлюра; упала у мюнхенську криницю, викопану кагебівським скритовбивцею Сташинським, киця Бандера* (Голоб., с. 390 – 391).

Ситуації, які описано у відомих лінгвокультурному товариству неоднослівних інтертекстуальних утвореннях, зіставлено з реальними історичними подіями драматичного характеру: *Але в криваво-чорний вік він славив дощ, і гречку, і троянди, і медоноси, й виноград* (Світл., с.149). *Перевішуєшся (трупом душі) до найсильнішого народу* (Тарн. (2), с. 46). *В опозицію дівчина проводжала бійця, круг ковбаски надівши на два варених яйця. Босих ніг не шкодуючи, провела за село. Стрічку «Я – голодуючий» одягла на чоло* (Ірв.

(1), с. 231). Наприклад, другий із наведених уривків актуалізує знання, джерелом яких є поезія радянського класика (пор.: *Я володію арко-дужним перевисанням до народів* (П. Тичина)), акцентуючи фальшивість інтернаціональної риторики радянської доби. Зазначений фрагмент із вірша О. Ірванця перегукується з популярною піснею часів Вітчизняної війни «На позиції дівчина проводжала бійця» невідомого автора: зіставлення сформовано на основі контрасту поважного й іронічного змісту.

Інтертекстуальні елементи, у які вкладено іронічно-зневажливий зміст, пов'язаний зі ставленням до політичної ситуації, а також суб'єктів історичного процесу, використано для окреслення рис тоталітарного суспільства, наприклад соціальної пасивності громадян (пор.: *порозпрягали хлопці коні та й полягали спочивать; ви краще розпрягайте, хлопці, коні та пішака шмаляйте в свій едем*): *А все про волю не чувать. Порозпрягали хлопці коні та й полягали спочивать* (Кос. (2), с. 78). *Ви краще розпрягайте, хлопці, коні та пішака шмаляйте в свій едем* (Світл., с.112). *Розпрягайте, пожалуста, коні, єслі хочете жрать ковбасу* (Неч., с. 62) (пор. уривок із народної пісні *«Розпрягайте, хлопці, коні та й лягайте спочивать»*). Вивільнення коней з упряжі означає початок відпочинку. У побутовій ситуації відшукано схожість зі знаковими рисами антидемократичного соціуму. Наведена господарська деталь виростає до рівня історичного узагальнення, у якому вербалізовано письменницьке ставлення до браку активної настанови українців на соціальні перетворення.

Отже, прецедентні імена й текстові фрагменти перебувають в основі формування модальних характеристик словообразів часу в зв'язку з тим, що посідають особливе місце в системі лінгвокультурних явищ. Завдяки загальновідомості вони мають значний прагматичний потенціал, виявляють логоепістемічну природу. Розглянуті словесно-художні форми з семантикою історичного часу, в основі яких перебувають загальні та власні назви, реалізують комунікативні авторські інтенції, пов'язані з актуалізацією асоціативно-семантичних ресурсів, вироблених у прецедентних текстах.

Висновки до п’ятого розділу

1. Аксіологічну модальність, яка характеризує словесні образи часу, формують переважно лексико-семантичні засоби. Її зумовлює оцінна конотація, а механізмом дії є інтегрування цих тропеїчних синтагм за допомогою сем, які є поняттєвими операторами конкретних оцінок. У низці словесних образів суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу відбувається синергійна підтримка аксіологічної модальності деонтичною: обидві мають нормативнісну специфіку, оскільки актуалізують уявлення про соціальні цінності й місце людини в досягненні їх.

2. Існує системна взаємодія між структурно-семантичною й семантико-прагматичною моделями тропеїчних синтагм темпоральної семантики. Словообрази часу по-різному співвіднесено з оцінками різних типів у трьох мікрополях.

У мікрополі образів суспільно-історичного часу аксіологічну модальність формують такі основні оцінки: суспільна, ідеологічна, морально-етична, підтримувані факультативними – естетичною, сенсорною, інтелектуальною й емотивною (див. таблицю 5.1. «Додатків»). Аксіологічну модальність образів індивідуально-буттєвого часу формує синергія утилітарної (основної) та ідеологічної, сенсорної, естетичної й емотивної оцінок як факультативних (таблиця 5.1). Для образів природно-космічного часу основними є сенсорна й естетична оцінки, а факультативними – емотивна й ідеологічна (таблиця 5.3). Подані таблиці відображають диференціацію вказаних оцінок не тільки як основних і факультативних, а також як постійних і змінних. Основні визначають семантичну специфіку мікрополів і є переважно постійними, проте до останніх належить також емотивна, яка супроводжує інші оцінки.

3. У межах мікрополів суспільно-історичного, індивідуально-буттєвого та природно-космічного часу відбувається синергійна підтримка основних оцінок факультативними (див. рис. 5. 2, 5. 3 та 5. 4 «Додатків»). На рис. 5. 2

показано, що на основні оцінки, які формують аксіологічну модальність компонентів мікрополя суспільно-історичного часу (суспільну, ідеологічну, морально-етичну), завдяки функціональним чинностям атрактора накладено негативні полюси сенсорної, естетичної, емотивної й інтелектуальної оцінок. Рис. 5. 3 відображає інтерференцію (під впливом атрактора) на основну (негативну утилітарну) факультативних (негативних сенсорної, естетичної, ідеологічної й емотивної) оцінок у мікрополі індивідуально-буттєвого часу. Рис. 5. 4 ілюструє синергійне підсилення позитивних сенсорної й естетичної оцінок факультативними (ідеологічної й емотивної), що відбувається через функціональне спрямування репелера. Наведені явища вказують на спільність функцій аналізованих образів як елементів динамічної нерівновагової субсистеми. Дії атрактора й репелера зосереджено на протилежних валоративних полюсах, що зумовлює *поляризацію* цього системного утворення.

4. Риси аксіологічної модальності залежать не тільки від семантики лексичних компонентів аналізованих словесно-художніх структур, а й від позамовних чинників, пов’язаних із соціокультурними цінностями. Указану модальність спрямовують такі шкали: система цінностей демократичного суспільства, християнства, філософії національної ідеї, екзистенціалізму, ціннісні орієнтири напрямків модернізму, постмодернізму, морально-етичний кодекс та ін. Зазначені шкали корелюють із національною аксіологічною картиною світу як частиною системи загальнолюдських гуманістичних цінностей.

5. Імпліцитні словесні образи часу пов’язано з семантичною площиною знання, джерелом якого є прецедентні тексти та яке існує у вигляді асоціативних констант логоепістем. Тому їхня модальність невіддільна від епістемічної, яка перебуває в системних зв’язках з евіденційністю, що у вузькому розумінні залежить від вказівки на джерело повідомлення, а також пресупозицією як різновидом імплікації, яку формують попередньо здобуті відомості. Як й епістемічну модальність, логоепістемічну визначає рефлексія,

в основі якої перебувають пригадування та зіставлення, проекція асоціативно-семантичного потенціалу лінгвокультурних символів на площину темпоральності. Специфіку модальності логоепістемічної кваліфікації визначає темпоральна конотація символів, на ґрунті яких створено словесні образи, а також поняттєві оператори оцінок, які реалізують лінгвокультурні знання та які характеризує стереотипність відтворення й функціонування. Такі оператори формують інтегративну структуру словесних образів, що є виразниками часової семантики. Указані чинники зумовлюють субкатегорійний статус логоепістемічної модальності (див. рис. 5. 5). Її інформаційну підтримку здійснюють тексти фольклору та книжності.

РОЗДІЛ 6
РЕПРЕЗЕНТАЦІЙНА ОБРАЗНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В СИНТАГМАХ І МІЖТЕКСТОВИХ ПАРАДИГМАХ

6.1. Темпоральна семантика: репрезентаційний вимір

Модерне мистецтво, актуалізуючи неміметичні засоби зображення, стимулює розвиток фігуративності художнього мовлення. У словах, уміщених у поетичний контекст, розмито номінативну функцію й натомість посилено естетичну внаслідок розширення можливостей для зв'язків означника зі значною кількістю означуваних. Це явище Ж. -П. Сартр назвав «поетичною кризою» мови ХХ століття [381, с. 15]. Завдяки вказаним змінам відбувається зміцнення асоціативних зв'язків між словесно-художніми елементами. У такий спосіб послаблено референцію дійсності мовою й увиразнено репрезентацію однією вербальною одиницею іншої, що спричинює утворення образних біномів, серед яких численними є носії темпоральної семантики.

Репрезентаційність охоплює відношення заміщення, і в цілому вона підтримує показ однієї реалії замість іншої. К. Бюлер пояснював, що в позамовній дійсності «посол репрезентує свою державу, адвокат у суді – свого клієнта. Це справедливо також і для знаків» [105, с. 44]. В основі згаданого явища перебуває принцип «абстрактивної релевантності» [105, с. 44]. Г. Петрова зауважує, що репрезентаційна функція мовлення пов'язана з когнітивною, комунікативною й оцінною: «Репрезентаційну роботу мови можна уявити через такий троп, як метафора. Метафора вносить у репрезентаційний зміст додаткові сенси, акценти, конотації, усе, що йде від суб'єкта» [335, с. 38].

З огляду на активні метафоризаційні процеси ХХ століття в полі зору мовознавців перебувають метафоричні утворення різних типів. Н. Павлович створює типологію образних парадигм за низкою визначених нею принципів.

За типом вертикальних зв'язків існують, на її думку, великі та малі парадигми (малі належать до великих); за горизонтальними зв'язками існують споріднені (прямі та зворотні, паралельні, а також зворотні паралельні парадигми). За характером компонентів існують такі парадигми: іменні, властивостей, дій, ситуацій, а також змішаного типу (ім'я – властивість, ім'я – ситуація, ситуація – дія та ін.). Дослідниця класифікує аналізовані утворення за характерними рисами: продуктивністю, зворотністю, амбівалентністю та стійкістю [331, с. 50–76].

Л. Ставицька здійснила вивчення образних стереотипів, ураховуючи й метафори часу, художніх текстів 10–30-их років XX століття в аспекті співвідношення норм трьох типів. У результаті аналізу з'ясовано, що «загальнохудожня норма найрельєфніше виявляється в системі узагальнено-символічних паралелей. Символістська норма образного слововживання визначила ядро словника віршової та прозової мови, а також провідні принципи художнього світосприймання. Індивідуальні образні структури, що фіксують неповторну авторську манеру, перебувають на периферії середньобелетристичного системного утворення» [409, с. 5]. На думку дослідниці, динаміка семантики спричинює зміни в словнику художніх образів, а поетичне мовлення є джерелом образних ресурсів, які проникають у тексти прози й драми [409, с. 5–6].

Результатом праць Л. Кравець (монографії «Динаміка метафори в українській поезії XX ст.» (2012) [241] та дисертації) є створення періодизації метафоризаційних процесів XX століття; визначення основних донорських та реципієнтних зон; окреслення когнітивної карти метафор української поезії вказаного періоду. Автор пояснює динаміку словообразів суспільними та культурними впливами: політичною ситуацією, літературно-мистецькими тенденціями, а також реалізацією авторських інтенцій. Наслідком аналізу стали висновкові положення про те, що метафоричний динамізм «найчастіше виникає внаслідок проектування раніше не використовуваних властивостей донорської зони на реципієнтну; формування нових якостей та ознак

традиційної донорської зони, які виокремилися після глибшого її вивчення; заповнення концептуальних лакун; контамінації метафоричних моделей; модифікації базової метафоричної моделі шляхом залучення нових донорських зон на означення тієї самої реципієнтної; модифікації базової метафоричної моделі шляхом залучення нових реципієнтних зон, для осмислення яких використовуються традиційні донорські зони» [241, с. 364]. Зазначені праці виконано в річищі функціонально-прагматичної та когнітивно-дискурсивної парадигм.

Серед порівняно недавніх монографічних досліджень із лінгво-метафорології – праця Ю. Кравцової «Метафоричне моделювання світу в художньому тексті» (2014). У ній схарактеризовано метафору як результат мовомислення, за допомогою якого названо реалії й акцентовано їхні властивості. Цей троп постає як конструкт, створюваний на основі рис, спільних з іншою реалією, яка вже має назву. Використаний підхід передбачає вивчення семантики метафор в аспекті розгортання концептів з урахуванням етнічних особливостей [242, с. 8].

Репрезентація одиниць темпорального змісту стосується не тільки лексичного складу словесних образів, а й синтаксемних функцій компонентів: крізь призму зазначених ролей відбувається характеристика лексики різних семантичних груп. Репертуар таких функцій у складі предикатно-аргументних структур (*предикатно-актантних рамок*, *відмінкових рамок*) стимулює дослідницькі пошуки Л. Теньєра (аналіз *актантів*, які супроводжують дієслово залежно від його валентності та є іменниками чи їхніми відповідниками [421]); Ч. Філлмора (теорія граматичних (*глибинних) відмінків* [439], яких учений нараховує вісім);
Ю. Апресяна, який обґрунтовує наявність двадцяти п’яти *аргументів* [3] та ін. Різна кількість компонентів предикатно-аргументних структур залежить від критеріїв окреслення елементарних одиниць, проте жодна з теорій зазначеного типу не обминає увагою основних одиниць таких утворень.

Г. Золотова вводить у науковий обіг поняття *синтаксеми* [533], виділяючи мінімальні, неподільні семантико-синтаксичні одиниці, які одночасно є носіями елементарного сенсу та компонентами синтаксичних утворень. Диференційною «ознакою синтаксеми служать: а) категорійно-семантичне значення слова, від якого її утворено; б) відповідна морфологічна форма й в) здатність синтаксично реалізовуватись у певних позиціях, яка випливає з (1) та (2)» [533, с. 4].

У зв'язку з питанням взаємодії компонентів у складі периферійної субсистеми словесних образів виникає проблема відношень, з одного боку, метафоричних моделей із лексикою темпоральної групи та, з іншого, синтаксемних ролей її елементів усередині предикатно-аргументних структур. Розглядані репрезентаційно-синтаксемні кореляції набувають значення, зокрема, у світлі системотвірних синергійних зв'язків, у центрі яких перебувають слова темпорального змісту: саме іменні компоненти є ключем до розкриття синтаксемних механізмів [533, с. 12]. В основу вивчення іменних синтаксем часової семантики з огляду на розроблений широкий спектр функцій покладено класифікацію Г. Золотової [533].

Ця теорія має широке практичне втілення: наприклад, її використано з метою предикатно-аргументної мотивації похідних лексико-семантичних елементів у площині ономасіології. О. Селіванова та представники її школи (І. Казимир [205], В. Калько [207], Г. Кочерга [239] та ін.) застосовують указане вчення в процесі розгляду механізмів утворення орнітонімів, фітонімів, ергонімів, відіменних дієслів та ін.

Основні напрямки репрезентації лексики з ядерною семою часу допомагають визначити форми неосемантичного характеру, які функціонують у поетичних текстах XX століття. Їх утворено переважно на основі слів *час, життя (жизнь)* і *смерть, весна, осінь* та *вечір* (пор.: *безчасся* (Клен, с. 134); (Ол., с. 131); (Бар., с. 427); *безчасовість* (Кор., с. 79); *дочасність* (Ант., с. 87); (Бар., с. 495); (Бар., с. 80); (Бар., с. 427); *нечас* (Бар.,

с. 447); *часосплав* (Заб., с. 153); *нежиття* (Бар., с.65); (Бар., с. 115); (Бар., с. 363); (Бойч., с. 116); *не-життя* (Кор., с. 159); *пажиття* (Стус (1), с. 112); *пражиття* (Кор., с. 103); *життя-багно* (Каз., с. 67); *всежизний* (Бар., с. 648); *Жизна* (Бар., с. 247); *жизний* (Бар., с. 356); *жизняний* (Бар., с. 535); *зверхжизнь* (Бар., с. 661); *досмертя* (Бар., с. 108); *півсмерті* (Вінг., с. 47); (Сап., с. 29); *смертеіснування* (Стус (1), с.141); *самосмерть* (Стус (2), с. 53); *життєсмерть* (Стус (1), с. 141); *щосмерті* (Кор., с. 170); *досмертя* (Бар., с. 108); *посмертя* (Малан., с. 55); *весність* (Бар., с. 395); *овеснитися* (Кор., с. 265); *обосінені* (Кор., с. 140).

Зазначені образні новоутворення вказують на такі вектори семантичної репрезентації часу: ‘*час – людина’* (*осінь-сухітниця* (Укр., с. 216)); *життєначальник* (Бар., с. 385); *злочасся* (Бар., с. 198); *нежизник* (Бар., с. 653); *вечір-мулат* (Кос. (2), с. 181); *віки-козаки* (Драч (2), с. 11); *скульптор-час* (Тарнав., с. 21); *вечір-мисливець* (Кос. (2), с. 119); *час-убивця* (Роз., с.52); ‘*час – довкілля’: всебуття* (Стус (1), с. 111); *всечас* (Стус (1), с. 121); *всечасність* (Вінг., с. 122); *всеосінь* (Бар., с. 642); *зверхчас* (Бар., с. 451); *міжчас* (Пок., с. 20); *міжчасся* (Кор., с. 224); *надчасся* (Бар., с. 161); *позачас* (Стус (1), с. 122); *позачасся* (Кор., с. 242); (Сап., с. 10); *світлочас* (Кор., с. 126); *час тинний* (Бойч., с. 126); *чечір-вечір* (Неч., с. 76); *часолет* (Вінг., с. 21); ‘*час – мистецтво’: грудень-зимограй* (Неч., с. 121); *кіносерпень* (Неч., с. 259); *веснянус* (Бонд.-Тер., с. 16).

Отже, оскільки згадані напрямки обрано відправною точкою побудови репрезентаційно-семантичних моделей, у площині яких фігурує лексика темпорального змісту, важливо виявити кореляцію між розгляданими конструктами, побудованими на основі імен із темпоральним значенням, та синтаксемними функціями останніх.

6. 2. Репрезентаційно-семантична образна модель ‘*час – людина*’

‘***Час – кат, жорстока людина***’. Аналізований біном виникає внаслідок усвідомлення дискретності людського буття, його стражденної сутності, а також залежності особи від історичних умов існування [512]. Цю версію часу реалізовано не тільки в поетичних текстах письменників-екзистенціалістів, що пов’язано з характером історичних подій, які відбувалися в зазначену епоху.

Наведена мотиваційна паралель перебуває в основі метафор, утворених за допомогою семантико-синтаксичних зв’язків лексеми *час* та інших імен на позначення космічного й індивідуально-буттєвого темпорального (*дні, вік, життя, смерть)* з акціональними дієсловами, що мають семантику насильницьких дій (пор.: *ранило життя*, *смертю закована душа, життя б’є її, мить катуватиме*): *Аби не ранила так смерть моя нікого, як ранило мене моє життя* (Укр., с. 204). *І знов життя лишилось ненависне, що б’є її, немов навідмаш віть* (Драч (2), с. 154). *Батожить час! Рубцями різко зорані, вже й горді похилилися, як трави* (Гер., с. 84).

У межах означеної паралелі дієслівні метафоричні утворення в площині периферійної субсистеми синергійно підтримують словообрази, до складу яких належать характеристичні прикметники *лютий, жорстокий, нещадний*, *бездушний,* а також *лагідний* (останній зазнає енантіосемії): *Весна та люта, що тебе забрала* (Укр., с. 209). *Жорстокий час!* (Бар., с. 69). *У вік наш лагідний спочатку кості нам переб’ють осиковим ціпком* (Клен, с.120). *Нещадного буття сліпе свічадо* (Малан., с. 106). *Не втекти вже, дарма, від жорстоких цих днів, не втекти вже ні в мрію, ні в пісню* (Ант., с. 114).

У складі предикатно-аргументних структур лексика темпоральної групи перебуває в синтаксемній ролі суб’єкта – носія акціональної ознаки: *Дотошний вік зламав лиця риболовів* (Рим. (3), с. 15) або суб’єкта – носія пасивної предикативної ознаки (*Смертю закована душа з провин* (Бар., с. 588)), що зумовлює семантика дієслів на позначення активних фізичних дій. Іменні синтаксеми, які містять сему ‘людина’ або вказують на людську

істоту, не називаючи її, функціонують як об’єкти при акціональних дієсловах фізичної дії (*Дні волочать тіло, прив’язане хвостами* (Тарн. (1), с. 22). *І доки катуватиме тебе та зі всіх століть щонайтемніша мить?* (Рим. (3), с.14)), що пов’язано з баченням темпорального як сили, що упокорює людську істоту, підноситься над нею.

Засобом семантичної репрезентації часу в розгляданих образах є асоціативні групи «характеристика людини за вдачею та родом занять»: *Кінчався вік, бездушний, як порок* (Малан., с. 254). *Жорстокі дні із криці й люті* (Клен, с. 92). *Це час нещадний проявив перекипілі сухожилля перегорілі спориші* (Циб., с. 121).

‘***Час – скнара, злодій’.*** Зазначений вектор інтегрує уявлення про незворотність часу, минулих подій. Його утворено в метафоричних структурах на основі взаємодії слів темпорального змісту з лексикою на позначення дій, які виявляють жадібність особи (пор.: *час не верне палкість стріч, грудень трудно віддає спогади*). У такий спосіб час постає в онтологічній іпостасі скнари: *Трудно грудень холоднорукий віддає мені спогади погоди очей твоїх, і брів, і грудей!* (Рубч., с. 62). Членів темпоральної групи в синтаксемних структурах репрезентовано як суб’єктів – носіїв акціональної ознаки або суб’єктів – носіїв пасивної предикативної ознаки: *Життя нам юний захват одбирає, мов скнара, заздрий на своє багатство* (Ант., с.134). *Час візьме і не верне знов цю палкість стріч, натхнення і любов* (Каз., с. 70). *І згадуйте, як полетіли з вітром, окрадені життям* (Бойч., с. 38). Метафорична репрезентація в наведених прикладах відбувається завдяки семантичним ресурсам асоціативної групи «характеристика людини за вдачею й родом занять».

З огляду на негативну оцінку лексико-семантичних одиниць, які взаємодіють зі словами темпорального змісту, та негативну оцінну конотацію останніх, розгорнуту відповідно до системотвірних дій атрактора, обидві розглянуті паралелі реалізують архетипний сенс ‘сила, що протидіє людині’.

‘***Час – володар, вельможа***’. Наведену паралель утворено внаслідок уявлень про те, що циклічні часові зміни, дискретність людського існування не залежать від волі й бажань особи. У поетичних текстах сформовано темпоральні метафори на базі контекстуальних зв’язків лексеми *час* та інших імен на позначення космічного темпорального (*весна, осінь, січень, серпень, ніч*), з одного боку, і дієслів із семантикою панування, володарювання (*царювати, правити, запанувати* та ін.), з іншого. Неуникність чергування пір року та частин доби спроектовано в кратологічні уявлення про темпоральне.

На буттєвий ієрархічний статус часу вказують метафоричні структури з низкою імен, що позначають суспільне становище: *вельможний, велеможний, владний, влада, вельможа, владар* та ін.: *Усе навколо затиха під владою чаруючої ночі* (Укр., с. 198). *Ніч владною рукою мій осяйний переміняє світ* (Свідз., с. 293). *Ніч настала – немов на Купала: велеможна, тривожна, в’язка* (Рим. (1), с. 21). *Зима бере оброк з ума* (Неч., с. 94). У річищі вказаної паралелі в поезії Є. Маланюка вжито компонент відомого привітання гладіаторів перед боєм, адресоване цезареві: *Ave Caesar, сліпучий серпне, августійший владарю літ* (Малан., с. 248) (пор.: «*Аве, цезарю! Приречені на смерть вітають тебе!»).*

Асоціативна група, яка стимулює репрезентаційні метафоричні зміщення в семантичній структурі слів часового змісту, – «характеристика людини за соціальним статусом»: *Знову царство весни* (Рильськ., с. 318). *Осінь, наче крихкий вельможа* (Рубч., с. 52). Іменникові компоненти темпорального змісту в наведених фрагментах виконують синтаксемну роль суб’єкта – носія акціональної ознаки (*Коцарює, царює січень* (Рубч., с. 84). *Ніч запанувала* (Малан., с. 251)); суб’єкта – носія кваліативної ознаки (*Ніч то вельможна, то тривожна* (Гер., с. 77)), тоді як особові займенники – локатива, пор.: *Це в мені так хижо править час* (Драч (2), с. 141). Зазначені функції визначає семантика дієслів та імен, а також позиція (ідеться про прикметники). Виходячи з того, що в складі аналізованої паралелі фігурують переважно образи природно-космічного часу, пов’язуємо її здебільшого з функціонуванням репелера,

який перешкоджає розвитку негативної семантики темпорального: його об'єктивовано в сенсі 'сила, одностайна з людиною'.

'***Час – подорожній***'. Указаний вектор сформовано на ґрунті буттєвого символу дороги, шляху під впливом архаїчних уявлень про темпоральне. На думку Е. Авені, «до з'яви годинника люди сприймали час як пройдену відстань» [1, с. 149]. Тропеїчні синтагми, що вибудовують указану асоціативну лінію, утворено переважно встановленням семантико-синтаксичних зв'язків імен на позначення космічного, індивідуально-буттєвого часу та тих, що мають загальне значення темпоральності (*час, життя, день, осінь*), з акціональними дієсловами на позначення руху, пересування (*брести, переходити, ходити, одходити, сунути, кульгати, мандрувати, дибати*), пор.: *час проминав, одходить життя, життя брело, дні бредуть, день буде кульгати (Час ішов і проминав* (Кос. (2), с. 200). *А час, диви, пристав до тих, хто сам собою дибав пішки* (Заб., с. 126). *Сміх, радість і життя мандрують ген світами* (Лепк., с. 70). *Голубими дорогами одходить життя* (Свідз., с. 117) *В далеку путь налагодився день* (Йоган., с. 79). *Ходить ніч твоя, ходить ніч моя* (Вінг., с. 104)).

Образну репрезентаційну семантику часу розгорнуто на основі асоціативної групи «характеристика людини за способом пересування». Крізь призму наведених метафоричних утворень час постає нерівномірним: швидкоплинним (*години спішаться*) або, навпаки, уповільненим (*а дні мої бредуть; дню, ти йдеш так мляво*), а також перервним (*життя часом зупинялось)*, що залежить від суб'єктивного сприйняття певних подій або їхньої частоти. Темпоральне спроектовано в оцінний вимір буття: *Години йдуть – куди вони спішаться?* (Укр., с. 198). *Життя безоке помацки брело. Брело, кульгало, часом зупинялося* (Каз., с.127). *Ти, дню важкий, ти йдеш так мляво* (Малан., с. 200). *Недовго осені згорблений день буде кульгати в полі пустому* (Свідз., с. 197). *Ранок – він гряде неспішним кроком піліграма* (Малан., с. 261). *А дні мої бредуть. Щось діється зі мною* (Кос. (1), с. 116). *Час, немов чумак, іде поволі* (Рим. (2), с. 67). У словесно-художньому світлі час інтерпретовано

статичним через брак гарних подій або змін узагалі: *Час зупиняється і гасне: війна, вигнання, чужина* (Малан., с. 230). *Немає діянь – і стоять роки* (Руд., с. 270). *Хвилини завмерли. Стоять. Не течуть* (Драч (2), с. 38).

Іменні синтаксеми репрезентують семантику часу, виконуючи роль суб'єкта – носія акціональної ознаки: у складі предикатно-аргументних утворень актуалізовано дієслова руху (*Життя краєм перейшло по бездоріжжю* (Стус (3), с. 60)). *Вчора день ходив* (Вінг., с. 103)); суб'єкта – носія статуальної ознаки (*Станув час* (Йоган., с. 37). *В барельєфах печалі уже їм спинилася мить* (Кос. (2), с. 107). *А час вже став* (Бон.-Тер., с. 13). Архетипний сенс ʻсила, що протидіє людині', який перебуває в площині системного контролю атрактора, пояснюють уявлення: а) про хід часу як наближення до смерті; б) про його уповільнений рух як пов'язаний із неприємними подіями або браком їх узагалі. У випадках, коли в утворенні метафор беруть участь носії семантики позитивних емотивних вражень, розглядані синтагми продукують сенс ʻсила, одностайна з людиною', виявляючи деструктивні щодо системи дії репелера: *Бродить серпень по землі моїй* (Кос. (2), с.134). *Йде вже літо повноліто* (Драч (1), с. 47). *Прославмо ж вечора легку ходу* (Зер., с. 53). *День зупиняє ходу* (Сем., с. 124).

'***Час – вершник, візник***'. Ця паралель має витоки в давніх уявленнях про зв'язок часу з подоланою відстанню й відображає буттєву динаміку: *Ми дрімаємо і їдем, а час коней поганя* (Лепк., с. 36). *І чорний день десь дзвонить у стремена* (Зер., с. 42). *Літа мої літання мчать на конях* (Драч (1), с. 47). *На рябому коні прилетіла весна* (Вінг., с.163). Аналізована структура перебуває в основі тропеїчних синтагм, утворених завдяки сполучуваності лексики, що позначає реальний і трансцендентний час (*вічність*), зі словами на окреслення дій вершника (*мчати (на конях), сідлати* й ін.). У складі предикатно-аргументних структур синтаксеми з ядерною семою часу виявляють себе як суб'єкти – носії акціональної ознаки: *Ось ранок синім возом їде* (Ант., с.106). *Сідлає вічність чорного коня* (Кос. (2), с. 299). *Сто вітрів мій вік запряг* (Драч (1), с. 164). Джерелом метафоричних перенесень у розгляданих утвореннях є

асоціативна група «характеристика людини за способом пересування». Зазначений семантичний вектор пов'язуємо з архетипними сенсами 'сила, одностайна з людиною' (словообрази з позитивно конотованими словами темпоральної групи) і 'сила, що протидіє людині' (тропеїчні синтагми, у яких лексика на позначення часу набуває негативної оцінної конотації).

'***Час – трудівник, митець, гравець***'. Аналізований вектор репрезентує діяльнісну основу часових змін і вказує, вважаємо, на збагачення антропометричних рис темпорального фрагмента поетичної картини світу XX століття [58, с. 26]. В утворенні вказаного стереотипу використано, з одного боку, імена темпоральної групи, а з іншого – акціональні дієслова, що вказують на працю, творчість (пор.: *сторожувати, пекти, терти, сукати, витинати, поганяти, гаптувати, писати, записувати, забарвлювати, розписувати, прибирати, застилати* та ін.), а також номінації знарядь і музичних інструментів: *коса, серп, веретено, скрипка, жирандоль*, які асоційовано з певними видами діяльності *(Вересень – вольний вечір жовтневі налагодив кросна* (Йоган., с. 76). *Сторожує ніч (примарами неспляча)* (Бар., с. 511). *А на крівці чиїй замісила доба калача нам?* (Рим. (2), с. 7). *Буття каучукові шаровари смерть на спори тре* (Анд. (1), с. 67). Зазначена паралель спирається на такі мотиваційні ряди:

- *час – хлібороб*: *Гострим серпом вік доспілий колосся мрій із серця витне* (Ант., с. 262). *Наші ночі серпень вижне* (Кос. (2), с. 310). *По нас хай час пройде важким залізним плугом* (Клен, с. 101). *Смерть сука серпи* (Анд. (2), с. 127). *Смерть – косою чи серпом – врізає віку нам обом* (Жад., с. 51);
- *час – коваль*: *Час кує злидні* (Фальк., с.111). *Час холодну ніженьку кує* (Вінг., с. 147);
- *час – скриптор: Час переписує землі* (Рим. (1), с. 74). *Історія нові на скрижалях записує імена* (Клен, с. 151). *Смерть поставить крапку і тире* (Кос. (2), с. 234). *Жовтень пише трактат* (Рубч., с. 87). *Літо в диктанті розставило коми* (Неч., с. 25); наведену паралель пов'язуємо

з біблійним образом «книга буття» та уявленням про лінійний характер і плину часу, і процесу написання;

– *час – музикант*: *Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль* (Кос. (2), с. 320). *Вже сурмила осінь* (Драч (2), с. 117) (наведені словообрази актуалізують й естетичні враження, пов'язані зі зміною пір року, і кратологічні уявлення);

– *час – декоратор, художник*: *Вже променем рожевий ранок сніги забарвив лебедині* (Клен, с. 73). *П'ять весен минуло і шоста прийшла, заслала лани килимами, ліси і сади в мережки одягла, прибрала всю землю квітками* (Ол., с. 359). *Ніч розписала небо в синю домашню вазу* (Драч (1), с. 42). *Червневий ранок порозставляв мені чудові декорації* (Неб., с. 119); указані метафоричні утворення скріплює зв'язок циклічних часових змін та колірних вражень;

– *час – ткач (ткаля), пряха, вишивальниця*: *Час тче килим різнобарвний* (Клен, с. 132). *Весна закрутить хмільно веретено травня* (Ант., с. 160). *Вже на єдвабі осінь гаптує золотом лазур* (Малан., с. 272). *Час голубінь пряде* (Вінг., с. 110); наведені приклади демонструють збагачені в колористичному, пластичному, ейфорійно-гедоністичному плані архаїчні уявлення про *нить часу* (пор.: *Мойра, Парка*);

– *час – лікар: Час рану загоїть* (Сем., с. 53). *Нічого, все це вилікує смерть* (Кос. (2), с. 13). *Час затуплює щемінь втрати* (Бойч., с. 228); книжну традицію використання вказаної паралелі автори словника «Крилаті слова» М. Ашукін та М. Ашукіна пов'язують зі «Сповіддю» Августина [524, с. 334].

Дієслівні метафоричні структури підтримано за допомогою іменних тропеїчних синтагм: *І ти вже не травня учень, а спазм жовтневих строкар* (Рубч., с. 73). *Буття – як гравця в кості* (Анд. (1), с. 32). *А в вітрі день, золотоустий лірник* (Бар., с. 37). *Та горе і літа, учителі сумні, надіяння розіб'ють безосновне* (Свідз., с. 22). *Час, як твердять, ліпший лікар* (Неч., с. 245). У такий спосіб сформовано біноми *час – учитель, час – лірник, час – гравець* та ін.

Низка словообразів часу увиразнює індивідуальне авторське бачення його буттєвих «професій»: священик (*І залізну молитву хрестом меча сотворяв над полями час* (Малан., с. 152)); суддя (*Час розсудить біль недоторканний* (Кос. (2), с. 409)); алхімік (*Час, як алхімік, працює таємно, без свідків* (Ірв. (1), с. 241)); письменник (*Хорує час поетом над поетами* (Андр. (2), с. 20); проповідник (*Час інтуїтивний євангеліст* (Циб., с. 95)) та ін. Ресурси репрезентаційних перетворень імен темпорального змісту перебувають в асоціативній групі «характеристика людини за трудовою діяльністю».

У складі предикатно-аргументних структур, які функціонують у площині зазначеного стереотипу, іменні синтаксеми репрезентують семантику часу як суб'єкти – носії акціональної ознаки, яку зумовлює функціонування дієслів на позначення трудової діяльності (*Рибалить смерть* (Анд. (1), с. 46). *Життя тобою грає* (Стус (3), с. 166). *Час плете племена* (Рим. (1), с.74)); суб'єкти – носії пасивної предикативної ознаки (*Проорані віком смагляві лиця* (Драч (1), с. 44)); суб'єкти – носії кваліфікативної й оцінної ознак (*О, воістину час ратай* (Плуж., с. 164). *Смерть – гросмейстер, а ми в її грі – пішаки* (Світл., с. 107)). Особові займенники виконують роль об'єкта при дієсловах фізичної дії або, указуючи на людину як знаряддя, – інструментива: *Життя так тяжко пише мною* (Стус (3), с. 78). Фігуративне мовлення реалізує авторську інтенцію «соціалізації» часу, уявного залучення його до суспільного поділу праці й усунення з останнього людини як суб'єкта.

Сукупність розглянутих мотиваційних напрямків формує два архаїчні сенси: 'сила, що протидіє людині' та 'сила, одностайна з людиною', що залежить від лексико-семантичного наповнення словесних образів (пор.: *Вже сіті час простяг* (Тарнав., с. 46). *Серпневі пальці на тихих скрипках грають* (Рубч., с. 91)). У такий спосіб виявляють свій вплив й атрактор, який стабілізує системну негативну семантику часу, і репелер, що чинить їй перешкоди.

‘***Час – їдець, людина, яка вживає рідину’***. Зазначену паралель спрямовує уявлення про буття як бенкет, яке Л. Ставицька кваліфікує в площині загальнохудожньої норми [411, с. 11]. В основі таких структурних утворень перебуває сполучуваність лексики темпорального змісту, з одного боку, зі словами на позначення процесу приймання їжі, питва, а також наслідків харчування (*їсти, пити, живити, обсмоктаний, обглоданий*), з іншого: *Їсть фотокартку ненаситний час* (Тарнав., с. 39). *Ну що ж, епохо, їж мене, висотуй* (Кос. (2), с. 209). Ресурси розгляданих метафоричних перенесень містить асоціативно-семантична група «характеристика людини за фізіологічною діяльністю». Оскільки до складу аналізованих метафор належать дієслова на позначення процесу приймання їжі, іменні елементи з ядерною семою часу функціонують у предикатно-аргументній структурі як суб’єкти – носії акціональної ознаки (*Випив доброго вина залізний день* (Тич., с. 136) або суб’єкти – носії пасивної предикативної ознаки (*Покотить нас, обглоданих хижістю долі, обсмоктаних часом* (Драч (1), с. 105)). Перебування особових займенників у позиції об’єкта дії вказує на інтенцію зміщення ролі людини в залежну від часу позицію: їй немає місця на бенкеті буття. Розглядані словесні образи продукують переважно негативну семантику, виявляючи вплив атрактора.

‘***Час – бойовий суперник***’. В основі цього вектора перебуває бажання протистояти владі часу над людською істотою, внести корективи в ієрархічну дихотомію *час – людина*, узяти в нього своєрідний реванш. М. Ашукін, М. Ашукіна вважають, що семантичний біном *життя – боротьба* сформовано ще в творчості античних авторів [524, с. 121], і це засвідчує його існування як однієї з базових світоглядних констант людства. Зазначену паралель утворено на основі метафор, побудованих шляхом сполучуваності слів на позначення часу, з лексикою, що вказує на бойову змагальність (пор.: *життя, виходь на бій; час не все переміг, на прю з добою стає один*): *А час не все переміг* (Кос. (2), с. 349). *На прю з добою стає один* (Світл., с. 107). *Гей, життя, виходь на бій, пожартуєм для розваги* (Тич., с. 231). У

ролі синтаксем слова темпорального змісту постають як суб'єкти – носії акціональної ознаки: *Час мене на сон одвічний зборе* (Каз., с. 112); суб'єкти-партнери: *Не Прометей – змагатися з добою* (Моз., с. 317), що уможливлює семантична структура паралелі. Метафоричні перенесення в зазначених словообразах відбуваються завдяки асоціативно-семантичній групі «характеристика людини за фізичною активністю». Розглянутий вектор продукує сенси ʻсила, що протидіє людині' та ʻсила, якій протидіє людина ': це визначає семантика «партнерських» буттєвих ролей людини й часу, на яку спрямовано фокус дії як атрактора, так і репелера.

'***Час – мудрець***'. Текстові фрагменти, через які пролягає вказана паралель, сформовано шляхом встановлення семантико-синтаксичних зв'язків лексики темпорального змісту (*час, смерть, життя* й ін.) зі словами на позначення розумового рівня людини *мудрий, мудрість* та ін. (пор.: *життя від нас мудріше, час мудрий)*: *Життя од нас мудріше* (Стус (3), с. 99). *А навстріч – мудрість століттів у тихім «Дай закурити!»* (Рубч., с. 109). *Час – він мудрий* (Кос. (2), с. 172). У межах розгляданого семантичного вектора слова з семантикою часу виконують роль суб'єкта – носія кваліативної ознаки: *Життя стає мудріше й гірше* (Малан., с. 146), що пов'язано з позицією прикметників. Семантичну репрезентацію часу в складі образних утворень забезпечує асоціативно-семантична група «характеристика людини за розумовою діяльністю». Мудрість життя та смерті, а також історії крізь призму понять, які продукують аналізовані образи, художньо інтерпретовано в позитивному та негативному світлі, тому аналізована паралель актуалізує сенси ʻсила, одностайна з людиною' та ʻсила, яка протидіє людині'. На вироблення останніх спрямовано системні зусилля як репелера, так й атрактора.

'***Час – людина, яка зазнає переживань***'. Широку гаму людських почуттів, пов'язаних зі зміною вікового статусу, чергуванням пір року та частин доби, у поетичних текстах спроектовано на семантичну площину темпорального. Словообрази часу, які охоплює паралель указаного типу,

сформовано за допомогою лексики з ядерною семою часу та слів на позначення емоційних станів і дій, які супроводжують переживання (пор.: *оплаче молодість, день злякався, зітхають століття, ридання губить осінь*): *Оплаче цвітом молодість моя* (Укр., с. 23). *Від холмів ридання губить осінь* (Бар., с. 365). *Невелике життя засміялось – і вже* (Вінг., с. 26).

Аналізовані метафоричні утворення з імплікованим об'єктом зіставлення системно пов'язано зі словообразами часу, до яких належать слова темпорального змісту (*рік, день, часи*): їх сполучено з лексикою на окреслення емоцій, емоційних станів: *Завтра день приголубить усе розхристане* (Сем., с. 125). *Хай запалиться зажурений, каламутний, сірий день* (Фальк., с. 149). *Це тільки шум і накип на поверхні схвильованих часів* (Клен, с. 117). *Похмурий день зачаївся в тумані* (Ольж., с. 41). *Як він звучав у ті веселі роки?* (Гер., с. 62). Репрезентаційно-семантичну основу розгляданих метафоричних перенесень утворює асоціативно-семантична група «характеристика людини за емоційною діяльністю»: *Плаче смерть* (Ілля, с. 127). *Історія плаче* (Драч (1), с. 140). Імена темпорального змісту виконують функції суб'єкта – носія акціональної ознаки (*Минулі зітхають століття* (Моз., с. 124); суб'єкта – носія статуальної ознаки, яку спрямовує семантика дієслів на позначення емотивних станів (*День злякався* (Драч (1), с. 94). Оскільки до складу аналізованих образів належить лексика позитивного й негативного емотивного змісту, розглянута паралель реалізує сенси 'сила, що протидіє людині' та 'сила, одностайна з людиною', що вказує на функціональні сліди атрактора й репелера.

'***Час – мовлянин***'. Бачення інформативності часових змін, їхньої ролі в здобуванні життєвого досвіду спроектовано в уявлення про комунікативний зв'язок темпорального й людини. Наведену паралель формують тропеїчні синтагми, які утворюють слова на позначення космічного й індивідуально-буттєвого часу (*день, доба, смерть*), сполучені з лексикою на позначення говоріння (*шепотіти, замовкнути, сказати, вітатися, недоговорювати, розмовляти, гукнути* та ін.*)*: *Досить не скаже осінь* (Йоган., с. 41). *Вже*

вітаються з любов'ю печалі, болі і роки (Вінг., с. 19). *Вже смерть гукнула у вікно* (Ілля, с. 114). *Смерті святі й несвяті земні та Йорданські розмовляють безталаннії* (Сап., с. 33). У предикатно-аргументних конструкціях слова темпорального змісту репрезентують час як суб'єкти – носії акціональної ознаки, яку спрямовують дієслова на позначення говоріння: *День таємничим шепотом шепоче* (Малан., с. 214). *Молодою ще любов'ю говорить літо у вікно* (Вінг., с. 177). Семантичні ресурси метафоричної репрезентації одиниць темпорального змісту містить асоціативна група «характеристика людини за мовленнєвою діяльністю»: *В степу вже літо розмовляє з вереснем* (Кос. (2), с. 351). *Життя чогось вам недоговорює* (Заб., с. 207). *Лагідно гукає із калини смерть* (Ілля, с. 135). Зазначену паралель пов'язуємо з архетипними сенсами 'сила, одностайна з людиною' та 'сила, яка протидіє людині', що визначають аксіологічні особливості компонентів тропеїчних утворень, сформованих завдяки об'єктивації дій атрактора й репелера.

'***Час – близька людина***'. Людина існує в часі, що формує уявлення про його перебування поряд, – це пояснює художню логіку вказаної паралелі (пор. узуальномовне *любити життя*). Зазначену репрезентаційну паралель утворено за допомогою контекстуальних відношень слів темпоральної групи з дієсловами на позначення виявів любові, прихильності *(цілувати, обнімати, обійми, горнутися, закохатися, закоханий*): *У смерть закохані обидва до загину, о вічні змагуни, о вороги-брати!* (Малан., с. 252). *Я – закоханий в житті поганин* (Ант., с. 57). *І в хвилі піняві в обійми смерті впав* (Йоган., с. 101).

Розгляданий художній стереотип утворено також за допомогою словообразів, побудованих на основі семантико-синтаксичних зв'язків слів, що мають загальне значення темпоральності, та тих, які вказують на космічний, а також індивідуально-буттєвий час (*час, ніч, осінь, життя, смерть, кончина*), з іменниками на позначення кровноспоріднених, інтимних і дружніх зв'язків (*брат, сестра, коханка, любляночка, приятель*): *Ніч – найкращий приятель*

поетів (Тарнав., с. 97). *І виведе тебе в ребрастий простір кончина, мов любляночка опівночі* (Рубч., с. 119). *Як, скрадаючись раптово, запоймити ув обійми, в слід ступаючи сосновий за смертельною сестрою?* (Стус (3), с. 92). Оскільки низка слів досліджуваної групи вказує на час творчості (пор.: *осінь, весна ніч*), природним є аналогізування темпорального з предметом закоханості (*Іду в захопленні й нестямі, весни розспіваної князь* (Ант., с.104). *І Митуса теж має осінь за коханку* (Калин., с. 131)), пор.: *князь* – 3. Етн. Наречений, молодий» [552, IV, с. 199].

Слова темпорального змісту виконують роль суб'єкта – носія акціональної ознаки: *І обнімає юність нас* (Вінг., с. 128); кваліфікативної й оцінної ознак: *Та вже і смерть – тобі кохана* (Стус (3), с. 97); об'єкта, каузатора емоційного ставлення (*Хвала усім, що з пристрастю цілують сестру-смерть на бойовищі* (Ант., с. 152). Зазначені синтаксемні ролі відображають інтенції пошуку місця в особистому, інтимному просторі для уявлень про життя та смерть, зміни пір року й частин доби. Джерельну базу репрезентаційно-семантичних зміщень у словах темпорального змісту формує асоціативно-семантична група «характеристика людини за особистими зв' язками».

'***Час – літня чи молода людина***'. Закорінене в архаїчних пластах лінгвокультури перенесення на вік людини уявлень про весну, літо, осінь, зиму актуалізує зворотний процес: час набуває в поетичних текстах рис юної чи немолодої особи. Характеристики за віковим статусом є джерелом репрезентаційно-семантичних зміщень у темпоральній семантиці. Бачення темпорального в іпостасі людини похилого віку, яке виникає внаслідок усвідомлення його одвічності, окреслено за допомогою лексики на позначення зовнішніх або внутрішніх, психологічних особливостей немолодої особи (пор.: *старий, сивий, забудькуватий*): *Немов не набридла ця пісня стара в старому сторіччі* (Гер., с. 64). *І квилить навздогін стара параска осінь* (Андр. (2), с. 26). Продуктивність прикметника *сивий* в утворенні словообразів часу пов'язана з художницькою інтенцією створення його зримого «портрета»:

Човни золотії із сивої-сивої Давнини причалюють (Тич., с. 59). *Часа Сивого у гості вже приймем* (Каз., с. 70). *Сам ти в цьому винен, сивий часе* (Руд., с. 160).

Репрезентація часу як юної особи виникає завдяки контекстуальним зв'язкам лексики на позначення природно-космічного часу (*весна, рік, ніч, ранок*) зі словами, що вказують на молодий вік *(учениця, молоденький, неповнолітній*): *Весна. За деревами ховається, мов учениця* (Йоган., с. 106). *Їхні нічки молоденькі* (Гер., с. 88). У його основі перебувають уявлення про фазовість, етапність як природно-космічного, так й індивідуально-буттєвого часу.

Компоненти темпорального змісту в складі предикатно-аргументної структури функціонують як суб'єкти – носії кваліативної ознаки: *Ранки ще неповнолітні* (Ск., с. 242). *І ніч така стара* (Ск., с. 100); суб' єкти – носії кваліфікативної й оцінної ознак: *Осінь – стара карга* (Сем., с. 10), що зумовлює семантична й граматична природа вжитих прикметників (а також їхня позиція) та дієслів. Семантичну репрезентацію слів із ядерною семою часу сформовано завдяки внутрішнім ресурсам компонентів асоціативно-семантичної групи «характеристика людини за віковим статусом»: *Сивий час сам у куток запхався* (Лепк., с. 316). *Пролине Час і все візьме з собою, безжурний цей забудькуватий дід* (Каз., с. 69). *Я – ніч, стара, нездужаю* (Тич., с. 38). *Він корчив дурня для веселої дівчини на коні, яка називається Смерть* (Голоб., с.152).

У структурі розгляданих образів лексика темпорального змісту реалізує позитивну чи негативну денотативну й конотативну семантику, тому обидві проаналізовані паралелі є продуцентами сенсів 'сила, яка протидіє людині' та 'сила, одностайна з людиною', що вказує на об'єктивацію функцій атрактора й репелера.

'***Час – жінка***'. Л. Ставицька зауважує, що «паралель *час – жінка* в поезіях 20–30-их років є непоширеною й стимульованою категорією роду іменників на позначення часу» [409, с. 31]. Упродовж століття зазначений образний вектор розвинуто на основі слів із семантикою природно-

космічного темпорального, що пояснюємо затребуваністю у віршовому мовленні назв пір року та частин доби як поетизмів. У словообразах часу лексика темпорального змісту перебуває в семантико-синтаксичних відношеннях з іменами, які вказують на осіб жіночої статі, їхні атрибути, зокрема:

– зовнішні риси (пор.: *клишонога, сива*): *І не засміється глузливо клишонога незграбна ніч* (Свідз., с.187). *Ранок – кучеряве дівча* (Ант., с.119). *Була золота – стала сива вже мить* (Драч (2), с. 196); уявлення про «зовнішність», співвіднесені з часовими відтинками, пов'язано з бажаністю або небажаністю їх;
– національно-етнічну належність: *А там і літня ніч злетить – п'янить, циганкою дурить* (Ол., с. 115). *Весно – слов'янко синьоока, тобі мої пісні складаю!* (Ант., с. 105). *І вийшла осінь, синьонеба, як циганка* (Заб., с. 51); в основі таких словообразів часу перебувають уявлення про національний портрет і колірні асоціації, пов'язані з довкіллям у відповідну пору доби й року, а також емотивні асоціації;
– естетичні, динамічні характеристики: *Охолоне повногруде літо* (Ольж., с. 134). *Догожею блукає молодицею круг мене смерть* (Стус (3), с. 81)). *Осінь, наче в'юнка кокетка з далеких днів* (Рубч., с. 52).

Площину репрезентаційних трансформацій слів темпорального змісту пов'язано з асоціативно-семантичною групою «характеристика людини за статтю»: *І весна – земна пречиста діва – нежива у сніговій труні* (Малан., с. 271). *Йде Панна Осінь золотава* (Драч (2), с. 150). *Суне осінь, вдова брезклолиця* (Моз., с. 400). Слова з ядерною семою часу позиціоновано як суб'єктів – носіїв акціональної ознаки (*Так для сонечка осінь убралася, мов цариця у свято врочистеє* (Укр., с. 216). *Танцювала на вістрі багнетів смерть, мов Кармен* (Клен, с. 127). Час у жіночій подобі в поетичному мовленні інтерпретовано як активний і наділений естетичними й комунікативними якостями, що пов'язано зі стереотипними лінгвокультурними уявленнями про особу жіночої статі. Як зазначає

Т. Сукаленко, у метафоричних назвах жінки «фіксується художньо-естетичне сприйняття краси» [413, с. 111], а її мовну поведінку виражено як «концептуальну ознаку» [413, с. 161]. Оскільки особу жіночої статі сприймають і в її позитивних, і в негативних рисах, то аналізований вектор реалізує сенси ‘сила, яка протидіє людині’ та ‘сила, одностайна з людиною’: у такий спосіб відбувається розподіл площин впливу атрактора й репелера.

‘***Час – людина, яка спить***’. Статичність часу, своєрідний подієвий анабіоз, у художньому мовленні асоційовано зі сном. Зазначену репрезентаційну паралель побудовано в метафоричних утвореннях, основу яких становить сполучуваність лексики темпорального змісту зі словами *спати, поснути, приспати* й ін.: *Буття спить* (Анд. (2), с. 51). *Сизі ранки поснули* (Малк., с. 27). *Сплять часи. І віки. І літа* (Вінг., с. 113)). Підґрунтя семантичних зміщень слів темпоральної групи містить асоціативна площина «характеристика за фізіологічною діяльністю». Слова з ядерною семою часу функціонують як суб’єкти – носії статуальної ознаки, яку регулюють дієслова на позначення стану: *Спить вівсяна осінь* (Йоган., с. 41). *Спить історія* (Малан., с. 108), а також як об’єкти дії: *Присплять дівчата свої весни* (Вінг., с. 172). Такі словообрази продукують сенси ‘сила, що протидіє людині’ та ‘сила, одностайна з людиною’ залежно від того, який тип часу (історичний, природно-космічний чи індивідуально-буттєвий) вони окреслюють, – результат субсистемної функціональної конкуренції атрактора й репелера.

‘***Час – жертва насильства, хвора людина***’. У поезіях ХХ століття час осмислено за світоглядними моделями не тільки «ката» (див. попередні розгляди), а й «жертви». У побудові вказаного вектора беруть участь іменні компоненти на позначення космічного часу та із загальним значенням темпоральності, з одного боку, й акціональні дієслова з семантикою насильства та його наслідків (*скалічити, розіпнути, закувати),* з іншого: *Дні ув’язнив. Закував божевільні* (Драч (2), с. 103). *Ви в’язали ту ніч за коси* (Заб., с. 46).

Час у поетичних текстах постає в іпостасі людини з обмеженими можливостями – унаслідок уявлень про неможливість вплинути на нього, його характер і закони, одержати відгук на виклик. У такий спосіб утворено тропеїчні синтагми, побудовані на семантико-синтаксичних зв'язках слів, що вказують на природно-космічний час (*день, ніч, рік, вечір* та ін.) і на вади говоріння й слухання (*німий, безголосий, глухий, осліплений, незрячий)*: *Сідає біля них німа смерть* (Лепк., с. 168). *Мої серпневі дні і безголосі ночі* (Зер., с. 83). *Осліплених днів каламуть* (Свідз, с. 199). *Ад сліпого дня* (Малан., с. 197). *В годину крикливу й глуху я крові чужої краплину не злижу, як звір, на снігу* (Гер., с. 77). *Хотілось Вам придумати ім'я, щоб освітити цей незрячий вечір* (Заб., с. 55). Основою розгляданих метафоричних репрезентацій часу є семантичні ресурси асоціативної групи «характеристика людини за повносправністю»: *В глухі часи загострюється слух* (Кос. (2), с. 264). *Тут мати треба на хребті сліпих років залізні міти* (Гер., с. 139).

Іменні синтаксеми темпорального змісту репрезентують час у функції суб'єкта – носія статуальної ознаки (*Та час – здурів* (Бед., с. 56); суб'єкта – носія кваліативної ознаки (*Це літо хворе і жагуче* (Малан., с. 175). *Ніч – безумна* (Бар., с. 325); об'єкта при акціональних дієсловах фізичної дії: *Дні твої скалічено криваво* (Малан., с. 121). *Прагнеш бути – буття розіпни* (Драч (2), с. 110), що визначає семантика дієслів та позиція прикметників. Джерелом метафоричної репрезентації лексики темпоральної групи є асоціативно-семантична площина «характеристика людини за фізичним станом»: *І світ розпався весь – по тінях епілептичних вечорів* (Стус (3), с. 56). *Стрічаю сухотну осінь* (Фішб., с. 95). *Простуджений день* (Андр. (2), с. 20).

З огляду на те, що в межах означеної паралелі сформовано уявлення про хвороби, обмежені можливості особи, можна стверджувати, що вона продукує сенс 'сила, яка протидіє людині'. Образні утворення з семантикою насильства також виробляють указане поняття. Перший із наведених сенсів реалізує системний вплив атрактора; другий, відповідно, спрямовано на обмеження наслідків його функціонування.

‘***Час – людина, яка перебуває в передсмертному стані, померлий***’. Як й існування кожної людини, будь-який часовий відтинок характеризує дискретність. Аналізовану паралель формують семантико-синтаксичні зв’язки імен темпоральної групи (*пор.: день, весна, життя, століття*) з дієсловами на позначення стану: *гинути, вмирати, вмерти, мерти, конати* (пор.: *весну поховала*, *вмирає рік, вмирало літо, життя буде мерти, весну поховано*): *Всю ту весну убогу поховала* (Укр., с. 109). *Без тебе день вмирав сьогодні* (Ол., с. 64). *Вмер чорнобривий день* (Тич., с. 32). *День упав на коліна й не встанув* (Йоган., с. 46). *Ясну весну твою поховано* (Клен, с. 185).

Описані вище дієслівні метафоричні сполуки синергійно підтримують словообрази, утворені на основі імен. У такий спосіб виявлено поляризацію елементів розгляданої субсистеми. Згадані текстові фрагменти побудовано на ґрунті контекстуальних відношень лексики темпорального змісту (*день, рік, ніч, осінь, будень)* зі словами на позначення ознак, пов’язаних із неспроможністю до життя (*мертвий, убитий, покійний, вмираючий)*, та мертвого тіла й поховання (*похорон, труп)*: *І попливу один, без керми, у тьму вмираючого дня* (Малан., с. 32). *Мов по трупах років, перекрочить добу* (Малан., с. 157). *Мертва ніч* (Свідз., с. 132). *Згубило зорі в гороскопі моє дитинство, вбите на війні* (Кос. (2), с. 31). Розглядані синтагми інтегрують семи ‘колишній’, ‘відбулий’ (*І тлінь покійних днів, і тіло, й кість не є вже брамою* (Рубч., с. 179). *На похорон осені зводи змикались* (Бар., с. 635)); ‘буденний’, ‘рутинний’ (*Крізь дні, крізь мертві будні заграє пурпуровий штурм* (Малан., с. 140). *В порожнечу мертвих літ відлунають ваші кроки* (Клен, с. 314)) та ін. У структурі аналізованої паралелі відбувається пізнання часу як циклічного руху, який не приносить змін: *Відокремлений мертвотний час бродить сам у собі по колу* (Неб. (1), с. 13).

Ресурси репрезентаційно-семантичних трансформацій внутрішньої структури слів темпорального змісту формує асоціативна група «характеристика людини за спроможністю до існування». У складі предикатно-аргументних структур імена з ядерною семою часу

позиціоновано здебільшого як суб'єкти – носії статуальної ознаки, яку визначає семантика дієслів на позначення стану припинення життєдіяльності (*Трудно вмирає рік. Як старовір* (Рубч., с. 62). *Століття конає* (Заб., с. 165). *Гине час, стікаючи кров'ю не написаних нами поем* (Кос. (2), с. 129); рідше – як суб'єкти – носії кваліативної ознаки (*Був мертвий і дикий і проклятий час* (Тич., с. 364)). Неспроможність до існування сприймають у негативному світлі, тому аналізовану паралель співвіднесено з сенсом ʻсила, що протидіє людині', який є результатом об'єктивації дій атрактора.

Отже, основними джерелами репрезентаційно-семантичних зміщень у структурі лексики темпоральної групи в ході утворення моделі '*час – людина*' є ресурси асоціативно-семантичних площин, пов'язаних із характером, родом занять людини, її соціальним, віковим і гендерним статусом, діяльністю та ін. У складі предикатно-аргументних структур іменні синтаксеми темпорального змісту виконують переважно функцію суб'єкта – носія акціональної ознаки. Поширеними є також функції суб'єкта – носія статуальної ознаки, суб'єкта – носія пасивної предикативної ознаки та суб'єкта – носія кваліативної ознаки. Залежно від лексико-семантичного наповнення розглядані паралелі під впливом атрактора продукують сенс ʻсила, яка протидіє людині, а репелера – ʻсила, одностайна з людиною та ʻсила, якій протидіє людина.

6. 3. Репрезентаційно-семантична образна модель '*час – довкілля*'

'***Час – вогонь, продукт горіння***'. Зазначену паралель містять метафори, побудовані переважно з використанням іменників темпорального змісту та дієслів із семантикою горіння чи згорання (пор.: *погасне день, догоряє день, запалюється Завтра, завтра не зайнялось, спопеліє ніч, попеліли весни, спломеняти літа, вік догорів, рік вигоряє*): *Запалюється Завтра (*Сем., с.72). *Ой спалахне день по дні* (Свідз., с. 88). *День гасне* (Ол., с.71). *Відбрамлено*

тайність – літа спломеняти (Бар., с. 514). У такий спосіб актуалізовано один з архетипних символів.

«Вогонь» космічного часу асоційовано з сонцем й іншими небесними світилами на основі світлотіньових і колірних вражень: *І сумно, сумно день погас* (Ол., с. 64). *Вечір на відході в прірві спалить острівки* (Бар., с. 253). Поєднуючись з іменниками темпорального змісту, дієслово *займатися,* що вказує на початок горіння, позначає вихідну точку часового відліку, а *догорати, згорати, гаснути* – кінцеву, що пов'язано з уявленнями про ранок та вечір, які перенесено й на площину суспільних подій: *Зайнялись новії дні* (Тич., с. 152). *Прекрасний вік ваш догорів* (Клен, с. 311). *І вечір згорів* (Сем., с. 136). *А завтра ще не зайнялось* (Ол., с. 60). *Кому повім, як догоряє день* (Заб., с. 64).

Аналізована паралель має подвійну аксіологічну природу (символіку вогню, пов'язану і з життям, і зі смертю, проаналізував Г. Башляр [31]). Вогонь у світовій культурі позначає як життєве тепло, так і руйнування та нищення [532, с. 353]. Уявлення про вогонь часу є формою пізнання яскравості, інтенсивності буття, а також згубності для людини: *А палала ж весна, а гриміла ж весна, як останній суд, страшна!*(Малан., с. 172). *Жертвою вогню життя священне внесено! І пломенить* (Бар., с. 245). *Димлять століття, води і народи* (Вінг., с. 110). У часі як вогні руйнування художницька уява вбачає деструктивну, абсурдну сутність: *Затоплені міста під нами із замками, воротами, церквами, багряний вечір їхній догорів* (Клен, с. 360).

Указані дієслівні метафори синергійно взаємодіють зі словообразами, утвореними завдяки семантико-синтаксичним зв'язкам імен (темпорального змісту й на позначення вогню, горіння та його продуктів): *Де сонце мрій – життя мого вогонь?* (Каз., с. 63). *На гробі твоїм – високе полум'я дня* (Свідз., с. 233). У їхній структурі репрезентовано таку семантичну грань часу, як дискретність: *Над згарищем років – понурий прапор смерті* (Клен, с. 98). *Коридори ночей обгорілих і днів* (Стус (3), с. 35). *Чорні птиці нудьги у скажених мартенах років* (Драч (1), с. 61).

У результаті репрезентаційно-семантичних трансформацій лексики темпоральної групи час окреслено як форму з фазами існування (*Весни пожежа підпалила ранок* (Ант., с. 194). *Так блиски передгроззя серцям крізь чорний дим років жахтять* (Клен, с. 92). *Лиш попеліли весни ніжні* (Малан., с. 178). *З того боку снігів задиміла весна* (Вінг., с. 28)). Іменні синтаксеми репрезентують час, перебуваючи переважно в позиції суб'єкта – носія статуальної ознаки, що зумовлює семантика дієслів на позначення стану: *Згоріли дні чужих тривог* (Клен, с. 236). *Погасне день, і спопеліє ніч* (Ольж., с. 134). *Диміє час по кучугурах сірих пісків* (Бар., с. 202). *Рік вигоряє, підпалений з двох кінців* (Заб., с. 245).

'***Час – вода***'**.** Аналізований образний стереотип має архаїчну природу (розгляд архетипу води, як і вогню, в дискурсі культури належить Г. Башляру [30]). Біномні утворення *час – вода* та *час – вогонь* Л. Ставицька кваліфікує як «поетичні універсалії» [409, с. 11]. Відомий вислів Геракліта про те, що в одну річку не можна увійти двічі, засвідчує: світоглядне пізнання часу здавна актуалізувало корелят темпорального – воду.

Ідею часової динаміки в складі розгляданих метафоричних структур реалізують імена часового змісту та дієслова *текти, витікати, спливати, змиватися,* пов'язані з дією води, та *вичерпувати, фільтрувати, перелляти*, які вказують на дію над нею: *Перелляти століття в літа* (Малан., с. 68). *Хай роки течуть!* (Стус (3), с. 54). *Хай спливуть віки* (Ск., с. 119).

Розглянуті попередньо дієслівні метафоричні утворення підтримує інформаційна енергетика іменних метафоричних структур (тропеїчних синтагм, побудованих на основі імен темпорального змісту та тих, ядро яких містить сему 'вода'): *океан, море, ріка, джерело, озеро, водоспад, плесо, хвиля, потік* та ін.). У такий спосіб утворено переважно генітивні метафори: *І вже з джерел віків снаги нам не зачерти* (Клен, с. 98). *Я над озером днів пережитих віти серця глибоко склонив* (Свідз., с. 59). *Я – хвилею історії виплеснений* (Сем., с. 59). У ході репрезентації часової семантики актуалізовано такі семантичні грані лексики темпоральної групи, як 'рух',

‘масштабність’, а також ‘небезпека’ та ‘дискретність’: *Лиш ніч – відвічний водоспад сторіч* (Малан., с. 268). *Океан кипучого життя, де плив я лебедем* (Клен, с. 228). *І я пливу у океан сторіч* (Малан., с. 240). *Забурлить життя стояче плесо* (Малан., с. 114). *А над джерело життя над нею вже і зглянути несила* (Бар., с. 329). *О море днів, гірка твоя вода!* (Кос. (2), с. 80).

В аналізованій паралелі розгорнуто семантику часу як абсурдного деструктивного руху, що відображає «темпоральний песимізм» людини XX століття: *У гураганах заливали край страшні потоки революцій* (Клен, с. 189). *Пливуть часи – великий чин природи. Пливуть у безвість племена й народи, держави й війни, боротьба і гніт* (Плуж., с. 191). *Всі підвладні потокові часу що забирає з собою бастилії й башти лівреї ліри і лаври* (Вовк, с. 124). *Ріка віків – безжальний кругоплин* (Рим. (1), с. 116). Циклічний час, художньо аналогізований із коловоротом, повернуто семантичною гранню небезпеки й забуття: *На дні і ночі строгі круговерті вже не простерти слово молоде* (Гер., с. 74). *І в цьому днів круговороті спочине стомлена душа* (Кос. (2), с. 310). *Клубиться в нуртах нелінійний час* (Заб., с. 161).

У межах предикатно-аргументних утворень імена темпорального змісту перебувають у синтаксемних позиціях суб’єкта – носія акціональної ознаки (*Немов крізь пальці, витекли віки* (Рим. (3), с. 6). *Життя спливло* (Анд. (2), с. 73); суб’єкта – носія пасивної предикативної ознаки (*Лірика долонь змивається часом* (Бойч., с. 51); локатива: *Я потонув у житті* (Тарн., с. 256) та об’єкта при перехідних акціональних дієсловах: *Щоби вечерпать час, де знайдемо ковша?* (Рим. (3), с. 31). *Ратушні вежі фільтрують час* (Циб., с. 59).

‘***Час – суша***’. Наведену паралель, елементом якої є архетипний образ землі , підтримують, з одного боку, сприйняття часу як пройденої відстані, а з другого – уявлення про дерево життя, його закоріненість у ґрунті. Указаний образний біном сформовано шляхом контекстуальних зв’язків імен часової семантики з дієсловами *заростати, вростати, углибати* й ін.: *Невимовна пам’ять темних років, що заросли калиною давно* (Йоган., с. 71). *Моїм народом поросли віки!* (Вінг., с. 125).

У розгляданій субсистемі відбувається синергійна підтримка дієслівних метафор словообразами з іменними компонентами. Їх утворено на основі семантико-синтаксичних зв'язків часових назв із лексикою на позначення значного обширу суші, ураховуючи й назви тих частин, на яких ростуть дерева (*простір, степ, поле, гони, ліс, сад*). У такий спосіб актуалізовано семи, які інтегрують тропеїчні форми: масштабності, неосяжності (*Простори днів незліченних і років* (Клен, с. 274). *Чорнобильський пес зникає у степу часу – майбутнім України* (Тарн. (2), с. 34). *Гони літ* (Заб., с. 43)); невідомості (*І все життя – як ліс дрімучий, як ліс дрімучий навесні* (Ол., с. 370)); небезпеки: *І в житті, як на полі мінному* (Кос. (2), с. 193); фазовості: *Сивіє життя, як поле ковилеве* (Вінг., с.103)). Біблійний образний біном *життя – сад* Е. Андієвська трансформує у *смерть – сад*, виявляючи аксіологічну альтернативність модерного мистецтва: *І смерть, як сад, що – яблука – на вітер* (Анд. (2), с. 111).

Іменники темпоральної групи виконують синтаксемну роль суб'єкта – носія статуальної ознаки (*Життя під ногами розмокло* (Бойч., с. 30); локатива (*Вросла* (*баба* – А.Б.) *в життя навіки-вічні* (Неб. (1), с. 81); постають як зв'язані синтаксеми, що вказують на непорушний предмет, який локалізує дію: *Води океану ринуть і розбиваються об вічність* (Тич., с. 142). Спільними семами лексичних груп «суша» та «час» є уявлення про масштабність, а також підґрунтя, основу.

Оскільки семантика вогню, води й землі має архетипну, аксіологічно подвійну природу, то три розглянуті паралелі корелюють із сенсами 'сила, що протидіє людині' та 'сила, одностайна з людиною'. Окрім цього, у межах вектора *час – вода* сформовано сенс 'сила, якій протидіє людина'. Усі три розглянуті мотиваційні паралелі, в основу яких покладено оцінно неоднозначні архетипні символи, перебувають у площинах субсистемного контролю як атрактора, так і репелера.

'*Час – природне явище*'. Розглядана паралель, як і семантичні вектори *час – вогонь, час – вода,* є в поетичних текстах ХХ століття широко експонованою, що пояснюємо не лише її архетипним характером (це

стосується, зокрема, символіки повітря), а й наявністю багатьох спільних точок у змісті понять часу та природних явищ. Продуктивною для побудови зазначених словообразних конструкцій є лексема *вітер,* співвіднесена з динамікою часу, що засвідчує архетипні витоки темпоральних метафор: *Вітре днів, мої власні слова рознеси, на шляхах їх розвій стомилевих* (Ант., с. 114). *Знов на Богдановій дідизні історії свистять вітри* (Малан., с. 49). *Вітри часу шумітимуть твоїм волоссям, жінко* (Бойч., с. 64).

Означений образний репрезентаційно-семантичний вектор утворено шляхом поєднання лексики темпорального змісту (*час, день, днина, вік, молодість, літо, століття, історія, революційний*) зі словами на позначення природних явищ (*вітер, туман, вихор, буря, грім*): *вітри часу, вітер днів, історії вітри, вихор ночі, революційна негода, грому будень*: *Таке життя, сльотлива днина* (Лепк., с. 85). *І тільки блакиттю посріблено скроні, спалені вітром літ* (Малан., с. 249). *Мабуть, у дні революційної негоди життям наклав* (Клен, с. 90). *Чорним вихором – ночі, світлою бурею – дні* (Свідз., с. 126).

Інтегративна семантика аналізованих образних фрагментів пролягає через уявлення про рух, масштабність, пор.: *Грозою йшли віки* (Малан., с. 154). *Літа – як блискавиці* (Вінг., с. 122). До утворення образів суспільно-історичних змін, які становлять загрозу для існування, надається лексика, що позначає несприятливі природні явища (пор.: *паводок, ожеледиця*): *Вітер смерті знов задме* (Малан., с. 205). *Так пливемо в ковчезі ми за паводком століть* (Стус (3), с. 186). *Ожеледиця на століттях* (Рим. (2), с. 50).

Іменні синтаксеми темпорального змісту функціонують як суб’єкти – носії акціональної ознаки (*А дні летять, як вітер; рвуть стерно і топлять нас* (Зер., с. 41); суб’єкти – носії кваліфікативної й оцінної ознак: *День – блакитна повінь* (Свідз., с. 54); суб’єкти – носії квалітативної ознаки: *Наша юність – грозова* (Малан., с. 157), що пов’язано з семантикою дієслів і позицією іменникових та прикметникових компонентів предикатно-аргументних структур. Аналізовану паралель наповнює як негативна, так і позитивна

семантика, тому її супроводжують архетипні сенси ‘сила, що протидіє людині’, та ‘сила, одностайна з людиною’, спрямовані за допомогою атрактора й репелера (пор.: *Отак і молодість минеться, як тая буря навесні* (Лепк., с. 87). *А вітри двадцятого століття моє серце трудне підіймають* (Драч (2), с. 36). *Землетрусом іде життя* (Заб., с. 236).

‘*Час – флора*’. У світовій культурі рослина символізує життя, кероване космосом [532, с. 434]. Архаїчний світогляд зближує форми існування рослини та людини, і вікові фізіологічні зміни пізнають на основі уявлень про ріст, цвітіння та дозрівання рослин (пор.: *у цвіту* – «у розквіті фізичних і духовних сил» [561, с. 939]). Наведений вектор побудовано в дієслівних метафорах, утворених за допомогою семантико-синтаксичних зв’язків лексеми *час* та слів на позначення реального й трансцендентного темпорального з лексемами, що вказують на дії, які приписують рослинам, а також на дії над ними (пор.: *вічність Божа спіє, ранок не цвів, наспіє час, зів’яло життя, не в’яне травень*): *Ще ранок наш не цвів* (Ол., с. 399). *Не в’яне в серці травень* (Тарнав., с. 59).

Розглядана паралель існує і як основа тропеїчних структур, які утворюють імена – темпоральні й флористичні номінації, а саме:

– назви рослин і похідних (*жито, горох, жоржина, лілія, канупер, малиновий*): *Життя лисніє стиглими житами* (Клен, с. 55). *Небесне море в тайності, без болю з жоржиною життя – обходить* (Бар., с. 191). *Лілії днів і ночей чорноцвіт* (Бар., с. 434). *Малинова молодість моя* (Вінг., с. 138). *Й назад – горохом – із орбіти – час* (Анд. (2), с. 106);

– назви частин рослин (*квітка, пелюстка, жолудь, колосок, овоч, вишня*): *Ось молодість високолетна зірве холодний овоч смерті* (Ант., с. 262). *Молодії літа, калиновий квіт* (Лепк., с. 98). *І я не бачитиму днів, що колосками б’ють у степ* (Осьм., с.148). *Не мені з тобою торкати вишню дня достиглу* (Бар., с. 69). *Сон глибокої квітки смерті* (Ілля, с. 33). *Лиш замерзали квіти літ* (Малан., с. 178).

У ході побудови наведених образів зазнає актуалізації семантика фазовості (*Літа злітають пелюстками* (Малан., с. 133)); дискретності (*Буття так стислося, не більше вже за жолудь* (Анд. (2), с. 168)); масштабності (*Дні для мене довгі, мов коноплі* (Бойч., с. 67)). Низку синтагм, які розгортають указану модель, утворено з опорою на образ *дерево життя*, який належить до словника архетипів: це «символ життя Космосу, його зародження; росту, гармонії, безсмертя; вісі, що з'єднує різні світи; невичерпних життєвих сил; вічного оновлення та відродження» [551, с. 72]. В основі цього образу, як відомо, перебуває схожість контурів зображення дерева та розташування кровоносних судин в організмі людини (пор.: *Древо Жизні*, *дерево життя*, *дерево, яке – життя; древо життя, дерево буття*): *Вже з дерева життя мойого пожовклий лист паде* (Свідз., с. 27). *Ти збагачуєш блаженний суд не Деревом Пізнання – Древом Жизні* (Малан., с. 241). *Початок дерева життя – у серці* (Калин., с. 115). *І – дерева, яке – життя – не стало* (Анд. (2), с. 143). *Наче Один, до древа життя сам себе я прибив* (Гер., с. 7). Наприкінці ХХ століття І. Римарук трансформує образний стереотип *дерево життя* в поетичну формулу *дерево смерті*: *Легкою гілкою постукує в шибку зимове дерево смерті* (Рим. (1), с. 154). Цей приклад демонструє художницьку інтенцію виходу з консервативних обмежень поетичних стереотипів та своєрідний «темпоральний песимізм» модерного мистецтва.

Метафоричні перенесення відбуваються на основі знань про фазовість існування рослин: *Достигло літо, налилося жито* (Ольж., с. 108). *Жили ми з вами і тужили, чекаючи, пок' не наспіє час зійти углиб?* (Лепк., с. 56). Іменні компоненти темпорального змісту, пов'язані з дієсловами на позначення росту, достигання рослин та ін., функціонують як суб'єкти – носії статуальної ознаки: *Вічність Божа тайно спіє* (Малан., с. 119). *Зів'яло життя під бистрими серпами* (Бар., с. 213). *І спіє липень в теплих овочах* (Тел., с. 41). Людське буття членовано на фази розвитку та згортання життєвих функцій, тому крізь призму розгляданої паралелі (з огляду на корекцію

темпоральної семантики атрактором і репелером) час постає як сила, що в одних випадках протидіє людині, а в інших є одностайною з нею.

‘***Час – фауна’***. Давні зображення дерева життя супроводжують образи, які розташовано біля крони (птахи й бджоли), стовбура (великі тварини) чи кореня (змії, риби, водоплавні птахи й тварини) [551, с.72]. Указаний семантичний стереотип утворено на основі сполучуваності іменників темпорального змісту з дієсловами й віддієслівними іменниками на позначення дій комах, ссавців та хробаків (пор.: *заводитися, підточувати, розтерзання*): *В сяйві завелася старість* (Анд. (2), с. 127). *Чи ми змогли б себе на розтерзання будням так, як вони, віддати?* (Світл., с. 60).

Розглядану семантичну лінію підсилює інформаційна енергія низки словесних образів, утворених за допомогою контекстуального зв’язку лексеми *час* та інших слів темпорального змісту *(день, смерть, рік, життя, ніч, серпень, листопад)* з іменами, що вказують на тваринні реалії – особини, їхні групи або частини тіла (пор.: *кіт, пес, сова, черепаха, линок; жало, копито, крило; табун, отара* та ін.)*: Віють – не віють крила серпневої ночі* (Свідз., с. 85). *Чого йому ще хочеться у лахах років овечих?* (Гер., с. 38). *Життя – так швидко, на всі лади – без клешеньок креветка* (Анд. (2), с.161). *Не віддати недоліткiв осиному жалу смерті* (Драч (1), с. 241). *Осінні пси Карпат* (Гер., с. 131). *На дні – буття линок* (Анд. (1), с. 85).

Репертуаром репрезентаційно-семантичних проекцій рис тваринних реалій на семантичну площину часу є семи небезпеки, а також масштабності: *Голодним вовком виє листопад* (Малан., с.76). *Днів і ночей страшні рої замкнулись строгим колобігом* (Клен, с. 76). *Крилом нас криє лебединя-смерть* (Стус (3), с. 37). *Чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч* (Кос. (2), с. 101). За допомогою словесно-художніх засобів «тваринну» подобу темпорального візуалізовано й аудіалізовано: *Лежить отара – ніч* (Тич., с. 83). *Он смерть твоя лулукає совою* (Кос. (2), с. 176). Знання про особливості пересування різних тварин вербалізовано в поетичній кваліфікації часу як уповільненого та прискореного: *Роки – мов у ярмі старі воли* (Руд., с. 363). *І дні, мов коні*

вороні, дорогоцінний час несуть (Вінг., с. 68). *Б'є копитами здиблених днів той, хто справді тебе породив* (Гер., с. 43). *Ріжками стрілок ворушить жовтий слимак часу* (Калин., с. 133). *У часу хода черепаша* (Рим. (2), с. 23). *Хвилини ящерами виповзають* (Бед., с.47).

У площині предикатно-аргументних утворень, до яких належать метафори, темпоральна лексика репрезентує час у ролі суб'єкта – носія акціональної ознаки (*А біля ніг їжачилось, гарчало життя* (Бойч., с. 102). *Бачиш, дні як чвалують: ось і літо кінчиться* (Малан., с. 213)); суб'єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак (*Ніч – плямиста черепаха* (Анд. (2), с. 49). *Життя скрихітніле на долоні горобчик* (Пок., с. 35)), що пов'язано здебільшого з морфологічними та семантичними особливостями синтаксем. Особові займенники виконують функції об'єктів при акціональних дієсловах на позначення фізичних дій: *Минуле нещадно підточує нас* (Заб., с. 311).

Оскільки в розгляданих прикладах тваринні назви супроводжує семантика здебільшого негативної оцінки, час у них художньо осмислено переважно як силу, яка протидіє людині, що вказує на функціональний слід атрактора.

'*Час – їжа, напій*'. Аналогізування буття з напоєм Л. Ставицька пов'язує із загальнохудожньою нормою [409, с. 11]: образ чаші буття, яку належить випити кожному, фігурує у Святому Письмі. Аналізований семантичний вектор утворено шляхом сполучуваності імен темпорального змісту (*життя, смерть, смертний, рік, ніч, буття, минуле*) з дієсловами на позначення процесу приготування та споживання їжі (пор.: *жувати, сьорбати, допивати, перемішувати, квасити)*: *В шклянці кави я перемішав усі віки* (Сем., с. 68). *Допив би решту днів* (Циб., с. 60). Наведену паралель асоціативно увиразнено за допомогою слів, що позначають посуд і його частини, а також смак і назви напоїв (пор.: *діжа, дно, кава, гіркий*).

Розгляданий біном об'єднує тропеїчні синтагми, утворені на основі контекстуальних зв'язків темпоральних номінацій із лексикою, що вказує на їжу, напої та їхні смакові якості (пор.: *вино, мед, молоко, кумис, пундик,*

калач, карамелька, терпкий, прісний). Серед назв питва найчастіше вжито слово *вино*, що пов'язано з біблійною традицією*: Страшне вино ночей доспілих по вінця в черепі хлюпоче* (Ант., с. 268). *Гірке весни чуже вино* (Малан., с. 139). *Легко, вином золотим піниться їхнє життя* (Зер., с. 86). *В чарки сріблисті і червоні поналивалася весна* (Ант., с. 103). *І час – лиш перелюб, лиш крадений келих вина* (Андр. (2), с. 36). Якщо в словесно-художній системі символізму часові метафори, до складу яких належать номінації напоїв, є виразниками, на думку Л. Ставицької, позитивного оцінного забарвлення [411, с. 13], то у творах поетів-екзистенціалістів (враховуючи й тих, до яких було застосовано репресивні заходи влади) функціонує мотиваційний ряд, побудований на основі назв, що позначають алкоголь або концентрований розчин чаю (який призводить до наркотичного сп'яніння): *Тепер сочіться, смертні алкоголі моєї туги, радості, недолі* (Стус (3), с. 66). *І будем пити смертні алкоголі* (Стус (3), с. 129). *Цих днів чифір* (Сап., с. 160). Паралель *час – їжа, питво* асоціативно спрямовано також за допомогою номінацій посуду (пор.: *чаша*, *чайник, глек*): *Дні – як чаші недопиті* (Малан., с. 199). *У чайнику старість і Самарканд* (Кил., с. 138). *Біліють віки на долівці – немов молоко розминулося з глеком* (Рим. (2), с. 45).

Джерелом репрезентаційних зміщень у структурі слів темпоральної групи є семи приємних чи, навпаки, неприємних відчуттів (*Синім медом ллється літо* (Малан., с. 287)). *Прісний час* (Андр. (2), с. 16. *Ніч як чорний кумис* (Бед., с. 26); мізерності, недостатності (*Окраєць ранку* (Неч., с. 35). *Світ – за тарілочку, в ній – існування пундик* (Анд. (1), с. 89)); вичерпності, дискретності (*Від існування – кілька карамельок* (Анд. (2), с. 18). *Новорічна ніч переламалась легко, мов калач* (Рим. (1), с. 155)).

Як компоненти предикатно-аргументних структур часові номінації виконують синтаксемні функції суб'єкта дії – носія статуальної ознаки (*Серпні погіркли* (Малк., с. 58); суб'єкта дії – носія кваліативної ознаки (*Яке терпке життя всепроминуще!* (Драч (2), с. 73)); об'єкта при акціональних дієсловах на позначення фізичних дій: *А так живуть – і смерть свою*

жують (Стус (3), с. 21). *Без шумування соків квасити в діжах минуле* (Бойч., с. 72). *Лиш сьорбати аж до дна присутню хвилину* (Вовк, с. 103): це зумовлює значення дієслів й імен. У розгляданій паралелі продуковано такі сенси: ‘сила, одностайна з людиною’, ‘сила, що протидіє людині’, а також ‘сила, якій протидіє людина’ (пор.: *Пить гіркі й безсонні ночі* (Малан., с. 283). *На радощах – буття поїли* (Анд. (2), с. 131). *Скоромні дні, скороминущі* (Роз., с. 126)). Останній із наведених прикладів увиразнює паронімічна атракція.

‘***Час – посуд, уламки***’. Наведений біном утворено у світлі універсальної художньої моделі *чаша – буття* й сформовано на основі контекстуальних зв’язків темпоральної лексики зі словами на позначення посуду та його уламків (пор.: *келих ночі, макітри смерті, молодості жбани, уламки днів): В тонких і темних молодості жбанах ти переблиснеш* (Гер., с. 125). *Келих ночі. Крапелька отрути* (Андр. (1), с. 33). Тропеїчні утворення, до складу яких належать назви посуду, інтегровано за допомогою семи ‘вмістище’: *Келих ночі налив уплав* (Йоган., с. 75). *Був цей ранок порожній, мов діжка* (Триф., с. 44). Словесно-художня інтерпретація часу як посуду – лабораторного атрибута формує думку про історію як простір для експериментів (*Проклекотіли в реторті історії цієї доби реактиви* (Малан., с. 236). *А чи злиття високосне посудин сполучених – кревних епох смертоносне?* (Заб., с. 157): *реторта* – «1. Скляна, фарфорова або металева лабораторна хімічна посудина грушовидної форми з довгим носком, повернутим убік; використовується для перегонки й розкладення речовини нагріванням» [552, VIII, с. 516]). Образи часу, що містять форми слова *уламок*, актуалізують семантику втрати: *І коляться мої порожні груди уламками давно забутих днів* (Стус (3), с. 128). *В залі уламки дня хтось позбирати встиг* (Триф., с. 48).

У предикатно-аргументних структурах іменні синтаксеми темпорального змісту виконують функції суб’єктів – носіїв акціональної ознаки (*Аж деренчить полив’яний світанок* (Кос. (2), с. 161). *Літо знов розіб’ється зелене* (Триф., с. 49); суб’єктів – носіїв кваліативної ознаки: *День такий*

полив'яний (Кос. (2), с. 92), що зумовлює семантика дієслів та прикметників, а також позиція останніх. Указана паралель реалізує два архетипні сенси: ‘сила, одностайна з людиною’ й ‘сила, що протидіє людині’ (пор.: *День який розкотистий стоїть! Я у нім, як в золотому кухлі, стою на дні усіх моїх століть* (Драч (2), с. 57). *Макітри смерті зі шликом цукристим* (Анд. (2), с. 47).

‘***Час – неїстівна речовина***’. Цей вектор реалізовано внаслідок контекстуальних відношень іменників темпоральної групи з дієсловами, що вказують на дії речовини та над нею: *Вода вимиває молодість* (Бойч., с. 145). *Це просто день, що розчинився в зливі* (Жад., с. 18). У структурі метафор час аналогізовано з кров'ю або іншою речовиною в рідкому, напіврідкому й газоподібному станах, яка або приносить користь, або містить загрозу існуванню (пор. поетичну універсалію, описану Л. Ставицькою, *буття – отрута* [409, с.11]).

У площині наведеної паралелі дієслівні метафори часу синергійно підтримують словообрази, які виникають завдяки контекстуальним зв'язкам імен – з одного боку, темпорального змісту, а з іншого – на позначення речовин (окрім придатних для вживання): *Піщаний час нещастя змандрували* (Бар., с. 92). *Місто у густому столітті відлито, як у бурштині* (Заб., с. 74). *Міт сталагмітних століть* (Рубч., с. 72). *Ніч венозна в артеріальну зоряніє* (Драч (1), с. 176). *Капає час з обгорілих свіч* (Триф., с. 43).

Оскільки кров підтримує існування, час асоційовано з кров'ю, ідею якої сформовано й експліцитно, й імпліцитно (завдяки вказівці на колір, консистенцію, дію), пор.: *кров, крапля, венозний, артеріальний, витікати*: *Грає молодість, мов у жилах кров* (Лепк., с. 99). *Час застигає – як кров у безвиході тіла* (Заб., с. 211). *Пульсує життя* (Заб., с. 255). Такі образи інтегрує семантика динамічності або статичності.

На уявлення про індивідуально-буттєвий та суспільно-історичний час накладено асоціації з отруйною речовиною, що засвідчує реалізацію однієї зі згаданих художніх універсалій: *Отрутою життя серденько напоїть* (Сем.,

с. 52). *Довгий сон вікової отрути* (Малан., с. 53). *Подам невинним устам гіркість смертного яду* (Свідз., с. 88). *В м'язах смерть – отруйний поклад сої* (Анд. (1), с. 99). *Життя отрута, що роз'їдає душу, мов іржа* (Тарнав., с. 165). *Зло вже не світиться в вечорах, що мов яд, мов полин* (Рубч., с. 110).

Існує стійкий асоціативний зв'язок лексем темпорального змісту зі словами на позначення металів, що сприяє формуванню оцінного репертуару часу: *срібло, золото, сталь, залізний, золотий*: *Ми не зазнали іншої музики і інших слів в вогні залізних літ* (Малан., с. 48). *Ну такий трафаретний трофей золотого століття* (Рим. (2), с. 7). Словообрази часу, до складу яких належать прикметники *залізний* і *стальний,* інтегрує семантика телеологічної оцінки: зазначені слова асоційовано зі зброєю, боротьбою (*Незбагнено-темен і димен цей упертотривалий час, час залізний варягів і римлян, час сталевий вогня і меча* (Малан., с. 90)). Тропеїчні утворення структуровано за допомогою лексем *золотий* та *срібний, срібло,* що пов'язано з естетичною й емотивною оцінками певного часового відтинку: *Час, мов срібло, рине* (Клен, с. 30). *Попереду, золотом розтопленим – неминучі і жадані дні* (Ольж., с. 121).

Архаїчний біном *життя – дорога* стимулює словообрази часу з лексемами *порох, прах, пил, пилюга, порошинка* (пор.: *порох життєвий, прах літ, існування пил, пилюга сторіч, порошинка буття*): *Струшую порох життєвий з паломницьких шат* (Ант., с. 73). *Не порошинкою хіба твоє життя в цьому потоці соняшних сторіччів?* (Ольж., с. 130). *Як крізь тисячолітній порох розгорнеться простір без меж?*(Малан., с. 52). *Життя – на пил* (Анд., с. 76). *І топтались моїм розмай-зіллям в пилюзі сторіч* (Заб., с. 47). *Порошинка буття* (Неб. (1), с. 79). У такий спосіб відбувається пізнання мізерності, незначущості як людського життя, так й історії.

Слова з ядерною семою часу постають у ролі суб'єктів, що є носіями переважно статуальної ознаки, яку спрямовує семантика дієслів стану (*Вже жовтень ржавів* (Малан., с. 294). *Роки оксидуються гуснуть в крові* (Бойч., с.148). *Час пресувався в цеглини* (Циб., с. 41); суб'єктів – носіїв кваліативної ознаки *(Життя крихке, мов скло* (Ск., с. 181), яку визначає позиція

прикметників; об'єктів дії при акціональних дієсловах (*Тіла в любові задихаючись вдихають час* (Бойч., с. 137)). Іменні синтаксеми, що містять сему ‘людина’, виконують функцію локатива: *По жилах час тече* (Стус (2), с. 190). Метафорична репрезентація темпоральної семантики пролягає через площину асоціацій зі шкідливістю або, навпаки, корисністю відповідної речовини. З огляду на це час постає в архетипному вимірі як сила, яка або протидіє людині, або є одностайною з нею, засвідчуючи різноспрямовані впливи атрактора й репелера.

‘***Час – нить***’. Метафори, у яких реалізовано вказану паралель, Л. Кравець кваліфікує як утворення, що «профілюють тривалість, зв'язок між попереднім і наступним. Вони є одним із яскравих прикладів перетворення узагальнено-символічного значення на метафоричне, що відбувалося в українській поезії впродовж ХХ століття» [241, с. 244]. Зазначений образний стереотип виник на основі дієслівних метафор, сформованих унаслідок сполучуваності іменників темпорального змісту з дієслівними формами на позначення дій, виконуваних за допомогою ниток, а також над ними: *снувати, вишивати, перемотувати, зв'язувати* (пор.: *снуються дні, майбутнє ми снуємо, снується безсмертне життя, усе вишите нашим життям*). Словообразна репрезентація акцентує на таких властивостях часу, як процесуальність, континуальність і дискретність: *Снуються довгі дні* (Йоган., с. 96). *Урвався час* (Сап., с. 70). *Які ж такі вузли зв'язали рваний час?* (Рим. (3), с. 29), а також суб'єктивність сприйняття швидкості його руху: *Довго тягнеться час напередодні радості* (Мойс. (2), с. 91).

Зазначена паралель об'єднує також образні фрагменти, у яких переважають іменні компоненти: у такий спосіб поляризовані елементи реалізують функції субсистеми (пор.: *життя, мов нитка, довга, рівна; нитка часу; клубки літ, повиті в чад; як пацьорку в сіні, губим цю мить; життя, як по чорнім біль*): *Життя ж твоє, мов нитка, довга, рівна* (Укр., с. 218). *О дивна мить! Мов крізь кораль намиста, крізь тебе нитка часу переходить* (Свідз., с. 318). *Клубки багряних літ, повиті в чад* (Клен, с. 128). *Як пацьорку в*

сіні, ми губим цю мить (Гер., с. 127). *Нить віків* (Рим. (3), с. 92). До аксіологічної проекції часу надається колірна й густативна символіка: *Життя, як по чорнім біль* (Рубч., с. 108) (пор.: *біль* – «2. Білі нитки, біла пряжа» [554, І, с. 186]). *Життя соталось, соталось гіркими нитками іронії* (Кос. (2), с. 282).

Часові номінації в аналізованих випадках реалізують ролі суб'єкта – носія акціональної ознаки: *Осінь перемотує літо на чорні котушки тополь* (Кос. (2), с. 320). *З-під маминих пучечок ниткою снується безсмертне життя* (Моз., с. 175); суб'єкта – носія пасивної предикативної ознаки: *Усе, що лишилося там, вишите нашим безпечним життям* (Рим. (3), с. 66); об'єкта при акціональних дієсловах: *Майбутнє ми снуємо* (Клен, с. 104): це зумовлює формальна й семантична специфіка дієслів. У світлі аналізованого вектора завдяки лексико-семантичному складу образів час інтерпретовано в архетипних вимірах 'сила, що протидіє людині' та 'сила, одностайна з людиною', які об'єктивують функціональні особливості атрактора й репелера.

'***Час – тканина, одяг***'. Наведена паралель є спорідненою з попередньою й реалізує уявлення про одяг, який носять живі, та савани, у які в давнину обряджали мертвих. Такі асоціації поширилися в поетичному мовленні з індивідуально-буттєвого на космічний та історичний час. Аналізовані фрагменти утворено завдяки семантико-синтаксичним відношенням слів темпорального змісту з лексикою на позначення предметів, дій та ознак, пов'язаних із використанням одягу, тканини (пор.: *життя наопашки носити, в смерть угорни, прати існування, мережить зиму, вивернув часи*): *Наблизь мене, Боже, і в смерть угорни* (Стус (3), с. 108). *І життя наопашки носити на однім плечі* (Ольж., с. 119). *Хтось вивернув часи* (Рим. (3), с. 24).

Означений образний біном інтегрує не тільки дієслівні, а й іменникові (генітивні) метафори (пор.: *ночі пояс, омети вечорів, століть, хустинка весни, перкаль ночі*), в утворенні яких беруть участь номінації часового змісту, з одного боку, та на позначення тканини, одягу, його деталей, з

іншого. Час художньо інтерпретовано як феноменологічний об’єкт, і в текстовій площині його сформовано як тілесно близький, намацальний: за М. Мерло-Понті, художнє мовлення – це модуляція тілесного переживання світу [298, с. 180] (*Ночі пояс* (Ант., с. 160). *А тепер він скрізь, де гляну: на ометах вечорів і на поясі світанку* (Свідз., с. 266) (*омета* – «пола одягу» [552, ІІ, с. 459]). *Пташки при хустинці весни, немов сестри, заводять* (Бар., с. 182). *Шурхочуть смерті шати* (Бед., с.20)).

Тропеїчні синтагми, у яких час зображено тканиною, інтегровано за допомогою сем тривання, розгортання або, навпаки, згортання, компресії (пор.: *Підносить осінь днів сувої* (Свідз., с. 82). *Сувій століть помалу став згортатись* (Стус (3), с. 31). *Піду, згорнувши днів сувої* (Моз., с. 89)); незначності, легкості (*Протерта тканина часу розстелена на галявині* (Неб. (1), с. 92). *На грудях перкаль ночі* (Бойч., с. 181) (*перкаль* – «тонка дешева бавовняна тканина» [552, ІІ, с. 615]); краси (*День осінній – наче грецька паволока* (Ольж., с. 163): *паволока* – «у стародавній Русі – коштовна привозна тканина» [552, VI, с.8]). Означена паралель реалізує семантику часу як уповільненого руху: *Час тягнеться, як шлейф старої королеви* (Кос. (1), с. 151).

Площина репрезентаційно-семантичного збагачення слів темпоральної групи в утвореннях, які містять назви групи «одяг», – асоціації з мізерністю, незначущістю *(Все існування стислося на брилик* (Анд. (2), с. 23). *Яке кому діло до їх заощаджень в нагрудних кишенях дірявих деньочків і доль* (Гер., с. 88)). У поезіях В. Стуса та членів Нью-Йоркської групи буття аналогізовано з буденними, побутовими реаліями (білизною, старим одягом та ін.), що пов’язано з девалоризацією життя в екзистенціалізмі: *Чи жалко вам за мокрою білизною днів?* (Тарн., с. 28). *У скриню споминів складала стару білизну днів* (Бойч., с. 84). *Бо ось воно – ошмаття існування* (Стус (3), с. 106). У словообразній версії Л. Костенко зближено поняття посягання на свободу людини та зорове сприйняття історичних змін: *А ґрати що ж це канва історії* (Кос. (2), с. 268).

У предикатно-аргументних структурах темпоральна лексика виконує синтаксемну функцію об’єкта, що локалізує контактно спрямовану дію: *Людські ери каменем латають* (Драч (1), с. 34). *Існування заходився прати* (Анд. (2), с. 133). *Осінь чужого покрою вдягну чужим язиком* (Андр. (2), с. 43). Образну репрезентацію слів із ядерною семою часу розгорнуто завдяки актуалізації ресурсів асоціативно-семантичної групи «властивості тканини, одягу», які є оцінно полярними. У такий спосіб відбувається продукування сенсів ‘сила, якій протидіє людина’, ‘сила, яка протидіє людині’ та ‘сила, одностайна з людиною’, що засвідчує вплив на компоненти аналізованої паралелі й атрактора, і репелера.

‘***Час – гроші, предмет обміну***’. М. Ашукін і М. Ашукіна зазначають, що вперше вислів про цінність часу зафіксовано у творах «грецького філософа Теофраста» [526, с. 61]. Специфіку наведеного вектора, закоріненого в українській лінгвокультурі, засвідчує українська фразеологія (пор.: *заплатити (приплатити) життям* [563, с. 314]), і відповідні йому метафоричні утворення виникають унаслідок взаємодії імен темпорального змісту (найчастіше – слова *життя*) з дієслівними та прикметниковими формами на позначення товарно-грошових відносин (пор.: *купити, заплатити, пропити, непроданий, дорогий*): *Життям своїм не купиш славу й честь* (Ольж., с. 91). *А я б хотів у тиші, над вудками своє життя непроданим донести* (Рильськ., с. 159). *За наше, од люду й од Господа прокляте братство, родацтво, відьмацтво – належить платити життям* (Заб., с. 248).

У предикатно-аргументних утвореннях іменні синтаксеми темпоральної групи є репрезентантами часу, виконуючи функції суб’єкта – носія кваліативної ознаки (*Осінь дорожчою стала в цьому році на ринку* (Мойс. (2), с. 91)); інструментива зі значенням засобу дії: *Ще за смерть життям не заплачено* (Кор., с. 184). *Я три життя за згук той заплачу* (Моз., с. 67); об’єкта дії при акціональних дієсловах (*Можна роки пропити* (Заб., с. 68)). Метафоричні зміщення в семантичній структурі слів часової семантики

стимулюють семи ‘цінний’, ‘цінність’. Життя легко втратити, тому крізь призму наведеної семантичної паралелі воно постає як сила, якій протидіє людина: у такий спосіб репелер коригує субсистему, основу якої становить семантика темпоральності.

‘***Час – джерело конкретних відчуттів***’. Слова темпорального змісту зазнають метафоричних перенесень з асоціативної групи дієслів та імен, які окреслюють джерела конкретних відчуттів, що пов’язано з поглибленням естетизації часу, який безпосередньо не можна пізнати органами чуття, розширенням його сенсорної оцінки.

У зазначений спосіб утворено тропеїчні синтагми з експлікованою основою зіставлення на ґрунті семантико-синтаксичних зв’язків темпоральних номінацій (*доба, епоха, століття, смерть*) із дієсловами на позначення шумових ефектів: *гриміти, гуркотіти, скриготіти, рикати, шуміти, свистати.* «Звучність» часу семантизує інтенсивність життя, темпоральних змін: *Кожна епоха шуміла своїм шумом* (Тич, с. 255). Утворення, до складу яких належать лексеми *сурма, гонг,* оперто на семантику закличності: *Сурмою вітер історії* (Малан., с. 85). *Знову гонг історії нас кличе* (Клен, с. 146). І навпаки, «стихання» часу вказує на невтішність життєвої перспективи або послаблення суспільного поступу, розмаху: *Буття – від чисел і мірил – лиш звук в зеніті* (Анд. (2), с. 32). *Стихає відлуння віків* (Рим. (3), с. 25).

За твердженням О. Селіванової, «слухові відчуття пов’язуються зі стереотипним позитивним ставленням етносу до тиші» [388, с. 193]. Нерідко «озвучене» темпоральне супроводжує відчуття лиховісності, посягання на людину: *Доба скригоче і рикає* (Малан., с. 136). *Апокаліпсису виття* (Драч (2), с. 105). *У громі дня, в оркестрах децибелів ми вже були як хор глухонімих* (Кос. (2), с. 44). Загалом же час, наділений аудіальною конкретикою, відображає або згубність суспільно-історичних змін для людини, або бажаність їх: *Гримлять епохи* (Драч (2), с. 105). *Гуркотіли, котились епохи катаклізмів і катастроф* (Малан., с. 66). *І свище смерть з подвір’я на подвір’я*

(Сап., с. 75). Тому розглянуту паралель пов'язуємо з архетипними сенсами 'сила, що протидіє людині' та 'сила, одностайна з людиною'.

У межах бінарного утворення *час – запашна речовина* відбувається естетизація темпорального шляхом сполучуваності лексики з ядерною семою часу (та похідних) зі словами на позначення запахових відчуттів (*пахнути, запах, аромат*): *Вік минув золоторунний, що садами ніжно пах* (Ант., с. 115). Літепло оцих *студентських молодечих днів, котрі в юнацтві пахнуть молоком* (Стус (3), с. 157). У зв'язку з категорійним статусом смерті, на тлі якої сформовано риси перебування на екзистенційній межі, екзистенційного стрибка, стоїчності, у поетичних текстах функціонують одоративні образи, пов'язані з запахом смерті: *Пить смерті й пристрасті пекучий аромат* (Малан., с. 175). *Ані душі, ні просвітку довкола, немов усесвіт смертю перепах* (Стус (3), с. 100). У поезіях постмодерністів побудовано словообрази з використанням лексики на позначення відразливих запахів, що пояснюємо переглядом уявлень про цінність історії та людського життя: *Часниковий запах з дна століть* (Циб., с. 8). *Смердюче життя перетравлює кріт* (Неб. (1), с. 37). Темпоральні назви зазнають образного осмислення також як джерела густативних, фізично-температурних і дотиково-больових відчуттів (пор.: *солоні століття, заскалка часу*): *О пощо проступають крізь шкіру солоні століття?* (Заб., с. 79). *Занозить пам'ять заскалкою часу* (Сап., с. 137).

Іменні синтаксеми темпоральної групи в межах сенсорних метафор часу виконують такі функції: суб'єкта – носія акціональної та статуальної ознак (*Доба ось гримить у залізі й вогні* (Малан., с. 273). *Гула, гуркотіла, двигтіла епоха* (Драч (2), с. 37). *День жовто пах липневим медом* (Клен, с. 300);
суб' єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак: *Смерть в повітрі – заячий канупер* (Анд. (1), с. 19): *канупер* – «багаторічна трав' яниста рослина, що має приємний запах і вживається як прянощі» [552, IV, с. 90]; суб'єкта – носія квалітативної ознаки: *Гіркий наш вік* (Малан., с. 47); локатива (*В безсмерті холодно, і холодно в житті* (Кос. (2), с. 236); каузатора-деліберата конкретного сприйняття: *Тхне від жовтих пальців смертю* (Рубч., с. 192).

Конкретні відчуття поляризовано як приємні й неприємні. У зв'язку з цим аналізована паралель указує на сенси ʻсила, що протидіє людині ʼ та ʻсила, одностайна з людиною ʼ (*Цей спертий запах смерті, наче спирт* (Стус (3), с. 347). *Приходять дні, що яблуками пахнуть* (Вовк, с. 89): у такий спосіб відображено функціональну конкуренцію атрактора й репелера .

'***Час – споруда, її частина***'. За спостереженням Л. Ставицької, у текстах символістів функціонували такі «основні різновиди символічних паралелей як узагальнених метафор буття» [409, с. 11], як *храм* та *в'язниця*. Зазначені архетипні образи створюють поштовх для розвитку вказаного репрезентаційно-семантичного вектора. Його утворено на основі контекстуальних відношень імен темпоральної групи (*час, життя, смерть, вечір, ніч, вік*) із лексикою на позначення будівель, приміщень та їхніх частин (пор.: *Храм, церква, в'язниця, лепрозорій, лабораторія, вокзал, готель, музей, крамниця, кімната; комора, палата; двері, стіна, цоколь, фасад, труба)*: *В аспекті втіхи і краси – знав революцію з фасаду* (Зер., с. 72). *Так конструюю вічний образ на сірім цоколі часу* (Малан., с. 31). *Не хочемо в Храму Життя сидіти!* (Каз., с. 72). *Це – мов лабораторія життя* (Тарнав., с. 161). *Біла палата ночі сплюснута до грудей* (Андр. (2), с. 28).

Наведені синтагми інтегровано за допомогою семантики абсурдності, беззмістовності: *Дні! Який це музей дрібниць!* (Плуж., с. 141). *Що є життя, як не будинок, повний пустих кімнат?* (Тарн., с. 16); тимчасовості: *І вмить крізь сто життів, немов крізь сто готелів, повільні складки вслід нам розтають* (Заб., с. 153); небезпеки: *Без ланцюгів і замка тюрмиться: смерті комора* (Бар., с. 520). *Серед в ʼязниці життя неділі – як келії-одиночки* (Тарн. (1), с. 30). *А час довкіл? Лякав, як лепрозорій?* (Рим. (2), с. 43)): *лепрозорій*– «лікувальний заклад, колонія хворих на лепру» [552, IV, с. 478]. У другій половині ХХ століття зафіксовано стійкий асоціативно-семантичний вектор *час – вокзал,* що виявляє відчуття внутрішньої безпритульності, своєрідної екзистенційної неубезпеченості людини: *Життя – як вокзал. Хтось*

приїжджає, хтось від'їжджає (Кос. (2), с. 148). *А дні налітають, а дні стугонять, як вокзал* (Заб., с. 41).

Предикатно-аргументні структури виявляють участь лексики темпоральної групи в рольовій репрезентації суб'єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак: *Життя серед людей – це та ж кімната сміху* (Кос. (2), с. 260); трансгресива: *Дозволяю собі перетворювати життя у вокзал* (Неб. (1), с. 101). З огляду на семантику імен темпорального змісту (пор.: *церква* й *лепрозорій*) та слів, контекстуально зближених із ними, сформовано оцінну наповненість аналізованих образів, пов'язаних з архетипними сенсами 'сила, одностайна з людиною' та 'сила, яка протидіє людині': *У церкві вечора туляться одне до одного сироти* (Ілля, с. 128). *Ніч то осоружна, то острожна* (Гер., с. 69).

'***Час – книга, текст, діакритичний знак***'. Зазначену репрезентаційну паралель у контексті книжно-писемної традиції пов'язано з назвою частини Біблії – «Перша книга Мойсеєва. Буття» й утворено шляхом використання імен темпорального змісту (*час, буття, життя, смерть, вік, століття, вічність, літо, ніч*) та назв книжних джерел християнського світогляду (*Біблія, біблійний, псалтир, часослов, книга): Біблія літа, ніч – мов Біблія, Біблія доби, книга буття, біблійний час, книга віків (Знову Біблія літа розкрила сторінки заколосених піль* (Малан., с. 44). *А ніч – мов Біблія червона й чорна* (Ант., с. 120). *Сама присутність цільних і трудних чужих життів шерегом на полицях — разила так, як голого в юрбі* (Заб., с. 272)). Метафоричну репрезентацію часу спрямовує семантика континуальності та дискретності: *Після втілення Бога в земну людину скінчився біблійний час* (Гер., с. 63). *Ціпеніє мовчання безплідністю слова у покривдженім часослові смерті* (Сап., с. 76). *Ніч, як псалтир, – постійна* (Малк., с. 137). *В книзі віків довгорукі вітри перегорнуть останню сторінку* (Рим. (1), с. 17).

Інваріантний біном *книга буття* стимулює розвиток асоціатів *катехізм, молитва, сторінка, титло*, які перебувають у контекстуальній взаємодії з лексикою темпорального змісту: *Роки, що розгортались сторінками* (Ант.,

с. 272). *Перегортаю вічності сторінки* (Сем., с. 68). *Горизонт підніме багряним плечем день – як нотну сторінку вічності* (Кос. (2), с. 8). *Архістратиг, що сторінки буття перегортає* (Анд. (2), с. 13). *І довгі як життя минають катехізми* (Андр. (2), с. 26). *Титло ночі впаяне у браму* (Андр.(2), с. 38). *Катехізис* – «релігійна книга, що містить короткий виклад догматів християнської віри в питаннях і відповідях» [552, IV, с. 119]; *титло* – «у стародавній і середньовічній грецькій, латинській і слов'янській писемності — надрядковий знак над скорочено написаним словом або над літерою, вжитою у значенні цифри» [552, X, с. 128]. Іронічний перегляд художніх стереотипів супроводжує думка про «повчальність» часу пробудженої природи, весни: *Канонізми неспинізми і квітневі катехізми* (Циб., с. 183).

Іменні синтаксеми репрезентують темпоральну семантику, виконуючи в предикатно-аргументних структурах ролі суб'єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак: *Життя моє – молитва Всевладниці Красі* (Тич., с. 255); об'єкта при акціональних дієсловах фізичної дії: *Усе літо вирвано з календаря* (Голоб., с. 162). Перебуваючи в площині функціональних чинностей не тільки атрактора, а й репелера, розглянута паралель створює умови для пізнання часу як сили, що є одностайною з людиною, та як сили, що протидіє їй, пор.: *Книга велична буття ось лежить* (Каз., с. 80). *І життя було – як книга нерозкрита між долонь* (Клен, с. 44). *Й питаю марно: чи не витнеться ножем зрадливої судьби цю сатанинську нісенітницю з страшної Біблії доби?* (Малан., с. 278). Перший із наведених сенсів репрезентовано ширше, оскільки уявлення про здобуття знань, буттєвого досвіду супроводжують загалом позитивні оцінки.

'***Час – машина, механізм***'. Наведений репрезентаційно-семантичний біном інтегрує словообрази часу, утворені завдяки використанню темпоральної лексики (*час, вік, життя, буття, смерть, день, ніч, весна*) та слів на позначення машин, механізмів, пристроїв і їхніх частин (*бульдозер, вітряк, автобус, карусель, парусник, кущоріз, колісниця, колесо*). Як зауважує Л. Кравець, «дорога, рух по ній передбачають також конкретизацію

транспорту. Поети XX ст. обирали різні засоби руху життя» [241, с. 240]. У контексті цієї паралелі час у відношенні до характеру руху осмислено як лінійний і циклічний (*Віз життя* (Лепк., с. 76). *Дозволяю котитися часовому колесу* (Неб. (1), с. 101); перервний (*І зупинились коліщата під золотим візочком часу* (Свідз., с. 349); уповільнений (*У вічності, де світла струм тече, повільно крутяться колеса часу* (Клен, с. 132); пришвидшений (*Час пролітає з реактивним свистом* (Кос. (2), с. 5); зворотний (*Осінь рухалася, як вантажівка, назад* (Голоб., с. 58). Актуалізовані сенси специфікують характеристику темпорального порівняно з кваліфікацією часу як фізичного руху.

У відношенні до людини рух життя й історії художньо інтерпретовано як небезпечний: таку семантику підтримують слова *жорна, тяжкий, чавунний* (пор.: *Час колесами чавунними наступив на юнь мою* (Фальк., с. 146). *Тягнути будеш жорна днів* (Рубч., с. 180). *Я можу тільки кинути життя історії кривавій під колеса* (Кос. (2), с. 151). *Тяжким бульдозером котився час* (Бойч., с. 107)). Зіставлення І. Калинцем національно-історичного часу з *човником* (демінутив) продукує ідею абсурдного руху, чому сприяє вживання неусталених синтаксичних форм: *Пливемо на часу човнику з одного нічого в інше* (Калин., с. 65). Темпоральні номінації взаємодіють зі словами на позначення годинникових механізмів та їхніх частин, що пов’язано з уявленням про дискретність буття або його вимірність із погляду вічних цінностей: *І жене його у спину сірий маятник життя* (Малк., с. 3). *Куранти вічності всевишні* (Світл., с. 47). *Стрілка на бутті стриба* (Анд. (2), с. 129).

Як синтаксеми іменники темпорального змісту реалізують такі функції: суб’єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак: *Життя – трамвай* (Мойс. (2), с. 66); суб’єкта – носія статуальної ознаки: *Час стоїть, як велетенське колесо в парку розваги* (Тарн. (2), с. 31); суб’єкта – носія квалітативної ознаки: *Життя важке, неначе жорна* (Ант., с. 79); об’єкта мимовільної дії при акціональних дієсловах: *Закрутить дні, мов крила вітряка*

(Тел., с. 46). Завдяки конкурентному функціонуванню атрактора й репелера в структурі тропеїчних синтагм час постає як сила, яка протидіє людині, та сила, одностайна з нею, що залежить від семантики темпоральних і просторових номінацій: *Весна – неначе карусель, на каруселі білі коні* (Ант., с. 108). *Лиш спалахи, що смерть – як кущоріз* (Анд. (1), с. 29).

‘***Час – знаряддя праці або насильства***’. Давні уявлення про смерть, яка тримає в руках серп або косу, стають асоціативними стимулами для розвитку вказаної паралелі. Зазначений репрезентаційний вектор утворюють словообрази, до складу яких належать часові номінації та лексика на позначення знарядь праці чи насильства та вбивства.

Стійкий асоціативний зв’язок темпоральної лексики зі словом *плуг* пояснюємо специфікою лінгвокультури рустикальної нації, у просторі якої історичні події аналогізовано із циклом сільськогосподарських робіт (пор.: *плуг історії, час пройде важким плугом, як страшно оре історичний плуг*): *Ще глибоким плугом історії перейде наш останній труд* (Малан., с. 90). *По нас, забутих на землі, хай час пройде важким залізним плугом* (Клен, с. 101). *Дивлюсь – мій прадід і пра-пра, пра-пра – усі ідуть за часом, як за плугом* (Кос. (2), с. 4). Образ сліду, який залишає за собою плуг, накладено на бачення лінійності історії.

Окрім назв знарядь праці, у побудові окресленої паралелі використано номінації видів зброї та інших знарядь насильства (пор.: *ніж, меч, гармата, стріла, кляп, лезо, сікач* та похідні від них): *І над душею кожен день як меч* (Гер., с. 70). *Гураганна, гарматна, шрапнельна весна* (Малан., с. 157). *Череп із кляпом часу іржавіє* (Сап., с. 92). *Гармати дня, які – єство в облозі* (Анд. (2), с. 81). *Світ відлунав. Життя на чорній палі* (Сап., с.68).

Метафоричну репрезентацію часу супроводжує профілювання семантики небезпеки (*Мов меч, упаде мить* (Малан., с. 75). *Гільйотинні дні* (Тич., с. 145). *Як страшно оре історичний плуг!* (Кос. (1), с. 264). *Століття за вікном свистіли, ніби стріли* (Рим. (1), с. 15)): у такий спосіб змодельовано відчуття екзистенційної неубезпеченості людини ХХ століття. У річищі

аналізованої паралелі час пізнано як зворотний рух: *І час закрутився назад, як спінінг* (Заб., с. 58).

Синтаксеми темпоральної семантики в предикатно-аргументній структурі репрезентують час як суб'єкти – носії акціональної ознаки (*Рік гарматний підрубав вік моровий* (Драч (1), с. 61). *І ніч, розкладена на ямби, у серце вбилась, наче ніж* (Ант., с. 150); суб'єкти – носії кваліфікативної й оцінної ознак: *Буття – сікач (все людство – втікачі* (Анд. (2), с. 110), деліберати конкретно-чуттєвого сприйняття (*Тільки біля леза смерті вічність видно* (Бар., с. 294)). Розгляданий вектор сигналізує про функціональність атрактора, і час постає в архетипному вимірі сили, що переважно протидіє людині (пор.: *Скільки їх з-під леза часу не воскресло?* (Рим. (1), с. 77). *Місяць морхлий, увесь перетрушений заступом смерті* (Свідз., с. 244)).

Отже, у ході метафоричної репрезентації семантики часу акцентовано такі її грані, як фазовість, дискретність і континуальність, масштабність і мізерність, динамічність і статичність та ін., причому більшість актуалізованих сем часу повторено в межах різних паралелей. Предикатно-аргументні структури виявляють чисельну перевагу іменних синтаксем темпорального змісту, що функціонують як суб'єкти – носії квалітативної ознаки. Оцінна поляризація останніх виявляє дії атрактора й репелера.

6.4. Репрезентаційно-семантична образна модель '*час – мистецтво*'

'***Час – музика, танці***'. Зазначену паралель сформовано на основі уявлень про небуденність буття в цілому або окремих його відтинків. У її площині об'єднано метафоричні утворення, які виникли внаслідок контекстуальних зв'язків слів темпорального змісту з лексикою семантичних груп «музика», «танці»: *Не замовк життя танок для поколінь грядущих* (Лепк., с. 44). *І кожен рік звучав на інший тон* (Зер., с. 69). *Все життя– кантата, все – органний Бах* (Світл., с. 122). *Життя – це музика Бізе* (Кос.

(2), с. 114). *Життя – мистецтво, а не ремесло: раз проспівав – назад не проспіваєш* (Моз., с. 47).

Інтегративну зону вказаних тропеїчних синтагм, які мають різну морфологічну природу, сформовано завдяки семантиці емотивно-естетичних, позитивних і негативних, вражень: *Я досі вимовить того не можу, чого мене навчила пісня смерті* (Укр., с. 209). *Під марші часу крицеві вже заступив бетон старі покраси* (Зер., с. 37). *Пізньої осені спів простелявся по стернях* (Малан., с. 269). *Я співаю той день* (Сап., с. 153). *Прелюд весіннього вечора* (Рубч., с. 77). *Час піснею рветься* (Рим. (3), с. 26).

‘***Час – театр***’.Зі змістом указаного вектора перегукуються крилаті вислови У. Шекспіра «Весь світ – театр» та О. Пушкіна «Що є наше життя? Гра». Його сформовано внаслідок семантико-синтаксичних зв’язків лексики з ядерною семою часу та слів, що вказують на театральне дійство. Аналізовані словесні образи інтегрує семантика драматичності: *Не чіпать страшних містерій смерті, я досить слухала її прелюдій* (Укр., с. 209) (*містерія* – це «середньовічна релігійна драма на біблійні сюжети» [552, IV, с. 749]). *Ми граєм життя, що править фантомас, і амплуа не вибираєм* (Світл., с. 106); ірраціональності (*Антика ставить вдумливий погляд у нашу балаганну епоху* (Неб. (1), с. 65)): *балаган* – це «тимчасове дерев’яне приміщення для театральних або циркових вистав на площі, вулиці» [552, I, с. 93]; світло-тіньових вражень: *Завіса вечора впаде* (Заб., с. 360); короткочасності: *Смерть – тривалість інтермецо* (Анд. (1), с. 65).

‘***Час – література***’. Зазначена репрезентаційно-семантична паралель актуалізує контекстуальні відношення лексики темпорального змісту зі словами, що вказують на літературознавчі поняття (пор.: *поема існування, поема наших днів; революція есть трагічна лірика, а не драма; дні жорстокої, лихої прози; життя як вірш без пунктуації*). Репрезентаційно-семантичного зміщення в лексиці темпоральної групи досягнуто шляхом актуалізації семантики драматичності й героїчності: *Ті дні жорстокої, лихої*

прози (Клен, с. 173). *Там ніч засяла синя і баладна* (Малан., с. 292); винятковості, виходу з повсякденності: *Шепотіла муза у ті, вже казкові, літа* (Малан., с. 266). *Була б тижнева казка не було б рани* (Сем., с. 104). *Ця казка днів була недовгою* (Кос. (2), с. 278); незначного чи, навпаки, значного обсягу: *На неписану зими поему упала, розтала веснинка* (Йоган., с. 5). *Усе життя – романсовий рядок* (Триф., с. 53); континуальності: *Було життя як вірш без пунктуації* (Кос. 2), с. 234). *Довга мить як довга тінь, як довгий вірш* (Неб. (1), с. 19); несвободи: *Цих днів невольний вірш* (Сап., с. 160); загадковості: *За вікнами міт вечірній* (Рубч., с. 77). Експонованість паралелей, у яких зближено поняття часу, з одного боку, та літератури, театру, музики – з іншого (на відміну від узуальномовної картини світу), пов'язуємо з посиленням ролі мистецтва в житті людини ХХ століття.

Предикатно-аргументні структури, які перебувають у площині репрезентаційно-семантичної моделі '*час – мистецтво*', виявляють такі функції іменних синтаксем темпорального змісту: суб'єкта – носія кваліативної ознаки: *Твоє життя оркестрове* (Драч (3), с. 14); суб'єкта – носія акціональної ознаки: *Ах, це десь весна танцює* (Тич., с. 249); об'єкта при акціональних дієсловах: *Чи ви схотіли б, друзі, грати зрежисуровані життя?* (Світл., с. 76). У цілому ж зміст розгляданої паралелі указує на таку домінантну функцію іменних синтаксем, як суб'єкт – носій кваліфікативної й оцінної ознак: *Час – між двома безчассями антракт* (Клен, с. 134). *Революція єсть трагічна лірика, а не драма* (Тич., с. 119). *Життя – то вогниста музика* (Світл., с. 156), що пов'язано з морфологічною природою суб'єкта й предиката.

Отже, оскільки словообрази часу продукують як позитивну, так і негативну оцінну семантику, можна стверджувати, що ресурси вказаної репрезентаційно-семантичної моделі розподілено між сферами впливу атрактора й репелера. Темпоральне постає як сила, яка в одних випадках протидіє людині, а в інших є одностайною з нею. Розглядана модель у поетичному мовленні ХХ століття є незначно експонованою, що пояснюємо

її новизною, пов’язаною з несформованістю в межах наївної (донаукової) картини світу.

Висновки до шостого розділу

1. Словесні образи часу, які становлять неолексеми, указують такі основні напрямки семантизації темпорального: ‘*час – людина*’, ‘*час – довкілля*’ та ‘*час – мистецтво*’(рис. 7.1). Вони відповідають образним репрезентаційно-семантичним моделям, побудованим на основі словесно-художніх синтагм. Згадані моделі, по-перше, виявляють релевантність до функціональних особливостей іменних синтаксем темпорального змісту в складі предикатно-аргументних структур; по-друге, указують на спільність семної актуалізації в інтегративній структурі словесних образів часу; по-третє, засвідчують синергійну взаємодію компонентів периферійної субсистеми функціонально-семантичного поля темпоральності.

2. Структура репрезентаційно-семантичної образної моделі ‘*час – людина*’ пролягає через площину кратологічних уявлень, асоціацій із мораллю й етикою, родом занять, фізичними й розумовими можливостями, емоційними станами й, окрім цього, життєспроможністю, станом здоров’я, пересуванням у просторі, спілкуванням та ін. Вона виникає завдяки актуалізації ресурсів таких асоціативно-семантичних площин, інтегрованих навколо поняття ‘*людина*’: «характеристика за вдачею», «характеристика за родом занять», «характеристика за соціальним статусом», «характеристика за способом пересування», «характеристика за трудовою діяльністю», «характеристика за фізіологічною діяльністю», «характеристика за мовленнєвою діяльністю», «характеристика за розумовою діяльністю», «характеристика за емоційною діяльністю», «характеристика за особистими зв’язками», «характеристика за віком», «характеристика за статтю», «характеристика за фізичним станом», «характеристика за спроможністю до існування» та ін.

3. Репрезентаційно-семантичну образну модель ‘*час – довкілля*’ розгорнуто на основі асоціацій часу з такими стихіями, як вогонь, вода, земля, повітря, природним середовищем загалом (рослинними й тваринними реаліями), а також технічними засобами, предметами повсякденного вжитку, побутовими реаліями та ін. У межах цієї образної моделі зазнають актуалізації відповідні компоненти темпоральної семантики: динамічність і статичність, континуальність і дискретність, масштабність і мізерність, значущість і незначність, бажаність і небажаність, лінійність і циклічність, розгорнутість і компресивність, а також процесуальність, фазовість, цінність, небезпечність та ін. Час як рух предметів довкілля інтерпретовано за допомогою словесно-художніх засобів як нерівномірний та різно-спрямований: уповільнений, пришвидшений та зворотний.

4. Відповідно до специфіки репрезентаційно-семантичних образних моделей у складі предикатно-аргументних структур на перший план виходять певні функції іменних синтаксем темпорального змісту. Модель ‘*час – людина*’ виявляє переважання синтаксемної ролі суб’єкта – носія акціональної ознаки (більш як 50% від загальної кількості розглянутих прикладів). Зазначену перевагу пояснюємо осмисленням часу в ХХ столітті як активної, діяльної сили. У межах моделі ‘*час – довкілля*’ найбільш поширеною є функція суб’єкта – носія кваліативної ознаки (понад 50%): синтаксемний вимір темпорального крізь призму внутрішніх ресурсів просторових назв сформовано з огляду насамперед на якісні характеристики (рис. 6.2). Продуктивність виявляють також синтаксемні ролі суб’єкта – носія кваліфікативної та суб’єкта – носія статуальної ознак.

5. Модель ‘*час – мистецтво*’ є нечисленною, і її сформовано завдяки ресурсам асоціативних груп, що стосуються літератури, музики, хореографії й театру (семантика драматичності, героїчності, небуденності, загадковості, емотивної й естетичної наповненості та ін.). У такий спосіб створено підґрунтя для частотності використання іменних синтаксем у ролі суб’єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак (більш як 50% відсотків

проаналізованих прикладів). Площина «мистецтво» є джерелом семантичної репрезентації часу, в основі якої перебувають аксіологічні характеристики (рис. 6.2).

6. У складі зазначених структур іменні синтаксеми, що вказують на людину, репрезентують її переважно як об'єкта при акціональних дієсловах фізичної дії (більш як у 50% проаналізованих випадків). Поширеними є також функції інструментива, локатива та ін. Ці синтаксемні ролі засвідчують те, що розглянуті репрезентаційно-семантичні моделі спрямовано на реалізацію уявлень про домінування часу, бачення людської істоти як підпорядкованої йому, що відповідає функціональним характеристикам атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини).

7. Паралелі, які утворюють підґрунтя репрезентаційно-семантичних моделей '*час – людина*', '*час – довкілля*' та '*час – мистецтво*', є продуцентами архетипних сенсів, які залежать а) від денотативної семантики слів із ядерною семою часу; б) від їхніх конотативних оцінних прирощень:'*сила, яка протидіє людині'* та '*сила, одностайна з людиною'* (перше переважає). Наявність таких сенсів засвідчує кореляцію оцінних і репрезентаційних моделей образної семантики темпоральності. Незначно експонованим є уявлення про час як силу, якій протидіє людська істота. Усе це пов'язано з ієрархічними світоглядними відношеннями в дихотомії '*час – людина*'. Зазначені сенси об'єктивують функціональну конкуренцію атрактора, який розгортає й стабілізує аналізовану периферійну субсистему, та репелера, що є стримувальним чинником, створюючи перепони для її зміцнення.

РОЗДІЛ 7
ОБРАЗНА СЕМАНТИКА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ТЕКСТОВИХ ПАРАДИГМАХ

7.1. Семантичний розвиток словообразів часу в текстових площинах

Відповідно до праць представників комунікативної стилістики, словесні образи мають не лише синтагматичну, а й парадигматичну природу. Їх сформовано внаслідок взаємодії ключових слів та їхніх однослівних і неоднослівних асоціатів у ході розгортання семантично неодноплановой перспективи тексту, яка виникає внаслідок мовомисленнєвої діяльності (кодування автором і декодування – реципієнтом). Н. Болотнова звертає увагу на образний код художніх текстів: «через систему сформованих на основі асоціативно-семантичних полів ключових слів-номінатів образу, а також лексичних засобів, які перебувають у радіусі образної взаємодії з ними, у свідомості читача створюється уявлення про загальну образну будову твору» [527, с. 138].

Ідея сенсокреативної природи мовлення перебувала в центрі уваги представників Вюрцбурзького гуртка, який існував на початку ХХ століття в Німеччині й розглядав проблему зв’язку думки та слова. Його члени послуговувалися термінами «мовомислення», «причетне мислення», «діалогічне мислення». Як стверджує О. Розеншток-Хюссі, вони виникли в контексті людського досвіду, відображеного в мові завдяки її панхронічній сутності, яку виявляють у контексті культури, мовно-ментального перегуку в часі [371]. Л. Виготський указував на дотичні грані мовлення й мислення, використовуючи термінопоняття «мовомислення», яке формує внутрішня структура вербальних одиниць: «Саме в значенні слова зав’язаний вузол тієї єдності, яку ми називаємо мовним мисленням» [130, с. 14].

Зазначений тип мислення більшість учених кваліфікує як пов’язаний зі складними механізмами семантизації. С. Кацнельсон розглядав його як певний ступінь породження мовлення, який охоплює всі власне семантичні процеси, починаючи з квантових елементів свідомості (знань) і закінчуючи формуванням глибинних семантико-синтаксичних структур [221, с. 123]. За спостереженням О. Леонтьєва, мовне мислення відображає глибинні явища семантизації, пов’язані з вербалізацією ідей: це мовлення, яке ніби перебуває «в підпіллі» [268]. О. Лурія кваліфікував це мислення як вербально-логічне: за його допомогою «людина здатна виходити за межі безпосереднього почуттєвого сприйняття світу, відображати складні зв’язки й відношення» [285, с. 247].

Проблему мовного мислення не обминули увагою представники психології, семіотики. С. Карцевський створив концепцію асиметричного дуалізму мовного знака, його поняттєвої неодноплановості. Її сутність полягає в тому, що природа лінгвальних одиниць і консервативна, і гнучка водночас: у конкретних ситуаціях вони забезпечують потреби й певної людської спільноти, і кожної особи зокрема: «Означник прагне оволодіти іншими функціями, ніж його власна; означуване прагне до того, щоб виявити себе іншими засобами, ніж його власний знак. Вони асиметричні, оскільки, будучи парними (accouples), виявляються в стані нестійкої рівноваги» [218, с. 90]. З огляду на те, що слова мають семантичні межі, відбувається, за оцінкою Р. Якобсона, «інфляція мовних знаків» як необхідна умова розвитку мовомисленнєвої діяльності [503, с. 118].

Семантику й прагматику образних систем спрямовують літературно-мистецькі явища. У ХХ столітті слова перестають безпосередньо вказувати на реалії: вербальна одиниця постає, за висловом М. Гайдеґґера, як «у-мовність речі» [456, с. 309]. Тому модерне мистецтво характеризують конвенційні семантичні відношення між елементами реальності й текстовими одиницями, а також неміметичність (ненаслідувальність) і, відповідно, посилена роль символу й метафори. У модернізмі й постмодернізмі

акцентовано митецькі інтенції до художньої умовності зображення, а отже, збільшення частки образності. Феноменологи вбачають в інтенційному й рефлексивному досвіді джерело оновлення вербальних ресурсів. Як стверджує М. Мерло-Понті, у мовному мисленні означуване переважає над означником. Через це художній текст «існує подібно до речі, а не перебуває вічно подібно до істини» [298, с. 180]. Усталену семантику мовних одиниць трансформовано в контексті світопізнання. За переконанням Е. Левінаса, «ми невиліковно помиляємося, коли у висловленій думці не шукаємо примислення, коли розуміємо буквально те, що нам мовлено» [263, с. 38].

У текстах модерної літератури, яка, на думку І. Костецького, протидіє мовному штампу, процеси семантизації ускладнено й поглиблено [237, с. 383]. Постмодерністські твори вказують на розмивання грані між позитивним і негативним, високим і низьким, уникнення пафосності висловлювання та, як підкреслено в працях М. Фуко, розвиток «гри відносності» [451, с. 477]. Художнє постмодерністське мовлення, за кваліфікацією Х. Ортега-і-Гассета, функціонує як «глибоко іронічне», самодостатнє [328, с. 255]. Важливий аспект світобуття становить розуміння часу, тому словесно-художні версії темпорального виявляють відповідність рисам зазначених явищ і тенденцій. Історичний та індивідуально-буттєвий час традиційно перебуває в межах світоглядних, ідеологічних цінностей, ієрархію яких містить фокус модерністських і постмодерністських текстів, адаптований у їхніх образно-світоглядних системах.

Оскільки вказаним мистецьким явищам властиве розходження між означуваним й означником, важливо в ході розгляду образної семантики темпоральності застосувати методичний інструментарій стилістики декодування й комунікативної стилістики. В основі першої перебуває уявлення про тематичну сітку, яку утворюють компоненти з лексичними зв’язками. Під останніми І. Арнольд розуміє «відношення синонімії, антонімії, морфологічної похідності (спільнокореневі слова), семантичної похідності (можливі образні вживання даного слова) і взагалі будь-які

відношення, у яких зіставлювані слова мають якийсь вид семантичної спільності» [7, с. 132]. А. Мойсієнко зауважує, що процес декодування веде за межі власне текстового прочитання: «Поетична мова реалізується в текстовій структурі, яка має динамічний план вираження й декодування якої відбувається з урахуванням онтологічного, позатекстового і власне текстового досвіду реципієнта» [309, с. 258]. Ідеться про використання сенсокреативного, комунікативно-естетичного потенціалу мовних одиниць як результат взаємодії текстових елементів, яку підтримують контексти різних типів.

Як відомо, парадигматику текстів утворюють гіперо- та гіпонімічні, синонімічні, антонімічні й інші типи відношень. Художні твори, окрім указаних, виявляють й інші види системної взаємодії елементів, спрямованої на актуалізацію в межах текстового цілого не лише ядерної, а й периферійної семантики компонентів, виникнення нових асоціативних відношень. Указаний процес підтримує й структурно-ієрархічна організація текстів (ключові слова, з одного боку, та їхні однослівні й неоднослівні асоціати – з іншого). Із цього погляду доцільно простежити побудову на основі ключових слів темпоральної групи асоціативно-семантичних паралелей, які експлікують текстовий образний код. Указані елементи в мовознавстві кваліфіковано ще й як *тематичні слова* (І. Арнольд), *текстові символи* (Н. Сологуб), *текстові концепти* (В. Кухаренко), *текстові слова-стимули* (Н. Болотнова) та ін.

На основі розгляду більш як 1000 поетичних текстів (поезій і віршових циклів) було виявлено, що близько 10% (або 100 текстів) із них структуровано за допомогою ключового слова *час*, а близько 9%, тобто приблизно 90 текстів, – *життя*. Наприклад, перше з указаних лексико-семантичних одиниць перебуває в центрі таких творів: Б. Лепкого «Сивий час», «Вечірній дзвін», Б. -І. Антонича «Наш перстень», В. Свідзінського «Хто мені повість», «Ледве позначені сонця сліди», «Теперішнє! Мов хатка картяна»,

Є. Плужника «І ось ляжу – родючий гній», Є. Маланюка «Час», Тодося Осьмачки «Не можу пригадать, кого я ждав», Василя Барки «Чаїний час», «Поворотний час», В. Стуса «Один лиш час і має совість», Б. Бойчука «Мій шлях», Б. Рубчака «Тот говорить», Ю. Тарнавського «Існування», Патриції Килини «Між століттями», В. Герасим'юка «Потоплений час», І. Римарука «В опівнічній порі, коли майстер коліс», Р. Лиші «Кукурік», О. Ірванця «До питання про категорію часу», В. Неборака «Створюється враження що» та ін.

Ключове слово *життя* структурує словесно-художню площину таких творів: Б. Лепкого «Віз життя», «Життя буденне», А. Казки «Тріолет», «Трамвайний білет – звичайний трамвайний білет», Д. Фальківського «Ех! І вдарило кляте життя», Майка Йогансена «Ах життя моє дороге»,
Б.-І. Антонича «Життя по-грецьки біос», «Дім за зорею», «Vinea divina», О. Теліги «Лист», В. Стуса «Уже моє життя в інвентарі», «Життя так тяжко пише мною», «Щаблі життя: відслонення душі», Л. Костенко «Життя – як вокзал», І. Малковича «Із янголом на плечі», «Намарні люди» та ін.

Частотність уживання (разом приблизно 56%, у 560 текстах) у зазначеній функції належить лексемам на позначення:

– індивідуально-буттєвої темпоральності – *смерть* і *день* (остання, вжита в множині, позначає життя): Є. Маланюка «Ангел смерті І», Б. -І. Антонича «De morte I», «De morte II», В. Стуса «Цей спертий запах смерті, наче спирт», «Ми вже твої коханці, смерте», «Як добре те, що смерті не боюсь я», Михайля Семенка «Дні», Майка Йогансена «Дні мої, мої дивні діти», Є. Плужника «Одірвались від днів слова» та ін. ;
– річного циклу – *осінь, весна;* перше зі згаданих слів більш функціональне – наприклад, організовує фоносмислові поля текстів (Михайля Семенка «Осінь», Майка Йогансена «Спить вівсяна осінь», А. Казки «Весна», Б. -І. Антонича «Осінь», Б. Бойчука «Пора жовтіння», «Перехід в осінь», І. Калинця «Сподівання на осінь»,

«Золота просіка», Л. Костенко «Осінній день», «Осінь жагуча», «Осінь дикунська», Б. Лепкого «Весна до нас рік-річно повертає», Д. Фальківського «Ой весно, весно», Майка Йогансена «Весна в заводі», В. Голобородька «Весна» та ін.);

– добового циклу – *ніч, ранок, день:* Тодося Осьмачки «Ранок», Р. Лиші «Ранок», В. Голобородька «Ранок», Д. Фальківського «Вже вечір стеле чорні рядна», «І знов над містом вечори», «І день минув», А. Казки «Вечір», «Ніч улітку», Є. Маланюка «Вечір», Б. Мозолевського «Ранок».

Близько 25% (або приблизно в 250 текстах) уживань у ролі ключових разом припадає на слова *старість, дитинство, літо, зима, березень, травень, серпень, жовтень, листопад, вечір, будень, буття, історія, вік, доба, війна* та ін.

Отже, найчастіше в ролі ключового виступає слово *час*, яке має загальне значення темпоральності, що пояснюємо тяжінням поетів ХХ століття, наповненого соціально значущими подіями, до світоглядних узагальнень.

Розгляд таких текстів указує на те, що оцінка образів часу, які містяться в них, перебуває на позитивному чи негативному полюсах або її сформовано як амбівалентну. Отож, з огляду на помічені риси постає завдання детальніше проаналізувати загальні закономірності утворення й аксіологізації образів, структурованих у поетичних творах парадигматичним шляхом, у модернізмі, а також постмодернізмі.

7.2. Семантичні характеристики словесних образів часу в текстах, що виявляють міфологічні візії модернізму

Міфологічні візії є способом словесно-поетичної актуалізації міфів у модерністських поетичних текстах, художня організація яких розвиває відому лінгвокультурному товариству ситуацію, оцінюючи у зв’язку з цим темпоральні

зміни й артикулюючи часову модальність. Я. Поліщук пов'язує міфологічний аспект модернізму з творчістю Б. -І. Антонича [343, с. 357]. Основу поезії Б. -І. Антонича «Ідольські ночі» становить світоглядно-естетичний комплекс язичництва, узятий за основу окреслення наївних уявлень про світ (пор.: *ідол* – «у язичників — статуя, що зображує бога; бовван (у 1 знач.), божок» [552, IV, с. 12]).

Відомо, що язичники збирались у відповідному місці в певний час для відправлення свого релігійного культу, поклоняючись природним об'єктам і стихіям. Не випадково ключове слово *ніч* семантично збагачено на тлі асоціацій із вогнем (*блискавка на блискавку, мов лезо навхрест леза; крила хат вінчала шлюбом полум'я й пожару*), рослинним і тваринним світом *(товста, олійна зелень лісу в плахті ночі грубій; сови ладять зраду)*. У такий спосіб художньо окреслено зв'язок уявлень про природне середовище та язичницьку обрядовість.

Аналізована поезія містить дві основні групи асоціатів слова *ніч*, яке винесено в сильну позицію – заголовок тексту й на основі якого утворено повний несуміжний повтор (пор.: *неписані закони ночі, ніч хижих прав і темних чарів, плахта ночі груба).*Основу першої становлять тропеїчні синтагми, що містять музичні образи. Їх побудовано навколо слів, які окреслюють зазначений вид мистецтва, є його термінами, а також указують на музичні інструменти та їхні частини *(музика, музичний, хор, ключ, лад, пісня, труба, тарілка, струни та ін.).* Наведені словесні одиниці семантично взаємодіють із лексикою на позначення природних реалій, розгортаючи уявлення про загадкову музику нічного лісу: хронотоп розгляданої поезії окреслено за допомогою слів *ніч* і *ліс*. У результаті утворено текстові фрагменти, що є носіями синестезійних асоціацій:слухові враження доповнено в них світлотіньовими та пластичними (пор.: *відблиск місяця повторений, мов пісня; зоря – сестра музики;рослин музичне клоччя; оркестр рослинних; гриби тарілками дзвонять;пні усоте просурмлять; вузли коріння*

сплітаються в мелодію; мелодія грає в пнях у трубах; голосні пузони – пні дубові; вузли коріння, мов ключі музики; шнури листя від зір, мов струни).

У контекстуальних зв'язках із наведеними текстовими реагентами слово-стимул *ніч* збагачено за допомогою понять музичної краси, що характерно для модернізму, і воно стає чинником формування позитивної естетичної оцінки: *На хмарах відблиск місяця повторений, мов пісня, на хмарі хмара – срібний мур, під муром виють лиси. Від зір, мов струни, шнури листя над землею скісно, гриби рудими тарілками дзвонять в хорах лісу. Оркестр рослинних голосні пузани – пні дубові усоте просурмлять неписаним законам ночі, і принесуть вовки діброві жертви з м'яса й крові, руді обдерті щоки об рослин музичне клоччя* (Ант., с. 174).

Проте в семантиці вказаного слова в контексті парадигматичних зв'язків відкрито й інші грані. Останні пов'язано з уявленнями про жорстокі закони природи, які охоплюють існування тварин та людей і, зокрема, підсвідомість останніх. Носіями вказаної ідеї є слова й словосполучення *ляк, чуття провалля* (*принесуть вовки жертви з м'яса й крові; блискавка крила людських снів ламала; незрозуміла мова вір прадавніх; блискавка темний ляк кликала щоночі; поза розумом чуття провалля, наче нетрі темні*). Парадигматичні відношення згаданого інтегрувального компонента з наведеними одиницями текстового поля поезії Б. -І. Антонича «Ідольські ночі» сприяють актуалізації в його семантичній структурі понять небезпеки, страху, панування ірраціонального, що зумовлює негативну емотивно-психологічну й утилітарну оцінки: *Це тут кутирів лісових таємний круг і вежа, це тут виснажуються бур майбутні перевали, щоб блискавка на блискавку, мов лезо навхрест леза, вдаряючи з розгоном, людських снів ламала, щоб крила хат вінчала шлюбом полум'я й пожару, щоб темний ляк – дитя підземне кликала щоночі. Де поза розумом чуття провалля, наче нетрі темні, незрозуміла мова вір прадавніх нас оточить* (Ант., с. 174).

На тлі проекції на семантику ключового слова наведених асоціатів останнє зазнає внутрішньої розбудови в структурі образних паралелей: *ніч –*

первісна краса; ніч – природна музика; ніч – загадка, таємниця; ніч – небезпека, страх; ніч – смертельна загроза. Через це образи, реконструйовані в згаданий спосіб, є носіями аксіологічної модальності, яку зумовлює амбівалентна оцінка, викликана актуалізацією міфологічних, архетипних уявлень про дійсність.

Час – ключове слово поезії В. Свідзінського «Ледве позначені сонця сліди», у якій Е. Соловей убачає рецепцію міфологічного світосприйняття: автор «ніби проминає властиве фантазії художній розрізнення свого сприйняття речей – і самих речей: достоту так, як це властиво міфологічному мисленню» [404, с. 490]. У цьому вірші художньо інтерпретовано загадкову сутність часу: *Ледве позначені сонця сліди, з них так легко зійти. А кругом – заграда борів. Раптом – озеро, повне дрімоти, вправлене в сім огнів. – Озеро, хто ти? Чи не сонце зронило тебе із-за череса – кругле свічадо? – «Ні, моє ім'я Час. Я око чарівника». Мерхнуть вечірні цвіти, так нетрудно з дороги зійти. – Озеро, що на твоєму дні? – «Перломутові скойки – дні, камінчики чорні – ночі». – А навіщо тобі тая крайка у сім огнів? – «А то буде обслона моя. Як ізімкнеться перстень віків на пальці чарівника, як заглухну і я»* (Свідз., с.171). Лексема *свічадо*, зафіксована в лексикографічних джерелах як застаріле й поетичне слово, має значення «дзеркало» [552, IX, с. 97]; діалектне *обслона* означає «оболонка» [552, V, с. 580].

Поезія «Ледве позначені сонця сліди» охоплює час від ранку до вечора: *Ледве позначені сонця сліди, з них так легко зійти… – Мерхнуть вечірні цвіти, так нетрудно з дороги зійти.* Кінець дня пов'язано з уявленням про дочасність світла – це проміжна асоціативна ланка, що забезпечує перехід до бачення вичерпності часу, його закінчення, зникнення: *– А навіщо тобі тая крайка у сім огнів? – «А то буде обслона моя. Як ізімкнеться перстень віків на пальці чарівника, як заглухну і я».*

Зі словом *Час* шляхом семного повтору взаємодіють інші вербальні одиниці темпоральної групи (*дні, ночі, віки, час*) та слова й синтагми, які є текстовими реагентами на стимул. У свою чергу, наведені лексеми в межах

суб'єктно-предикатних зв'язків контекстуально синонімізовано з лексикою на позначення коштовностей: *«Перломутові скойки – дні, камінчики чорні – ночі».* Окрім цього, ключова лексико-семантична одиниця перебуває у зв'язках контекстуальної синонімії зі словами, а також неодномовними асоціатами (тропами) *озеро, свічадо; око чарівника.* Кругла форма предметів, які вони позначають, створює уявлення про захисне коло (мандалу) як материнський архетип-оберіг, який описав К-Г. Юнг [495, с. 211– 215]: – *Озеро, хто ти? Чи не сонце зронило тебе із-за череса – кругле свічадо? – «Ні, моє ім'я Час, я око чарівника».* Зазначений напрям уявлень поєднано з конкретно-чуттєвими (світлотіньовими) враженнями, які створюють словесно-художню ілюмінаційну атмосферу міфу (пор.: *сім огнів, сонце, свічадо, заграда борів*). Утворення *озеро, вправлене в сім огнів* долучено до міфологічного пейзажу, оскільки число *сім* традиційно розглядають як магічне. Атмосферу таємничості підтримує образ *перстень віків*. У поезії Б. -І. Антонича «Наш перстень» образ, винесений у заголовок тексту, також пов'язано з часом: *І кров, і ртуть, – вогонь і холод, – що жилами пливуть крізь тіло, мов перстень, час замкне навколо непереможно і всеціло* (Ант., с. 262). Відомо, що поширеним магічним ритуалом було виготовлення перснів, пов'язаних із міфологізованими об'єктами, з метою здобути їхню прихильність, заступництво. На думку М. Савельєвої, «міфічний досвід існує зовнішньо як магічний ритуал» [378, с. 99]. Повтор *нетрудно з дороги зійти* й *так легко з дороги зійти* підтримує семантику невідомості.

Слово-стимул *Час*, яке викликає текстові реакції, розгорнуто у світлі таких паралелей: *Час – утілення невідомості (нетрудно з дороги зійти, так легко з дороги зійти); Час – уособлення загадковості* (*сім огнів, перстень віків*); *Час – схованка скарбів* (*– Озеро, що на твоєму дні? «Перломутові скойки – дні, камінчики чорні – ночі»*); *Час – вичерпна форма* (*ізімкнеться перстень віків; заглухну і я*). У такий спосіб властивості дискретного індивідуально-буттєвого часу перенесено на природно-космічний, тому останній міфологізовано як перервний.

Як бачимо, слово темпорального змісту *Час* є чинником інтегрування різнорідних текстових фрагментів, точкою системної проекції їхньої семантики, що позначено на модальності образних паралелей, у центрі яких воно перебуває: її визначають амбівалентні утилітарна й емотивна оцінки.

На думку К. Ясперса, душевно-міфічний світ створено з опорою на досвід внутрішнього буття, він «пережитий, як природо-міфічне, пережитий у значеннях і відношеннях» [508, с. 170]. Словесно-образна синтагма *золота просіка*, яку покладено в основу однойменного циклу І. Калинця, контекстуально синонімізована зі словом *осінь*, що засвідчують зв'язки наведеного словосполучення (наприклад, у ролі прикладки) з лексемами *осінь, Осінь, Вересень, бабиліто* (пор.: *золота просіка року осінь, просіка літа Божого бабиліта, просіка літа Божого Вересня, Просіка Найсвятіша Матибожа Осені)*. Наведені синтагми мають міфологемну основу, пов'язану зі Святим Письмом (пор. неолексеми *Матибожа* та мотивоване латинським *dolorosa* («стражденна») *Дольороза)*.

Асоціати ключового слова *осінь* актуалізують лексико-семантичні елементи, які позначають рослинні реалії, що вказують на ознаки цієї пори року. Це лексеми, що мають загальне ботанічне значення; слова, які позначають морфологічну будову, сорти рослин, а також ареали їхнього поширення (*рослина, трави, кущі, квітки, листя, коріння, стебло, галуззя; каштани, айстри, хризантеми; живиця, пуща, ліс* та ін.): *Кущі обтрушуються з води як скупані пси тут я сушу долоні аби проступило з поволоки роси тернове галуззя* (Калин., с. 343).

Першу групу утворюють мовні образи, у площині яких рослинні назви перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою на позначення руйнування й смерті (*руїни, уламки, процесії*): *шпичасті шкаралупки каштанів як уламки мін, процесії хризантем, шелестючі руїни*: *Золотою просікою року осінню осуваються склепіння в шелестючі руїни малі міста присипані шпичастими шкаралупками каштанів як уламками мін повільні процесії хризантем перепиняють дорогу їм уже не спішно* (Калин., с. 344). У

парадигматичних зв’язках із ними ключове слово *осінь* постає в центрі образної паралелі *осінь – руйнування та смерть.*

Другу групу текстових реакцій на слово-стимул утворено на основі зв’язків ботанічних назв із лексикою на позначення негативних емоцій та мистецтвознавчих понять (слово *осінь* є поетизмом) *плач, зойк, сумний, Поезія: плач як рослина, плач виривається стеблом як зойком, відчиняє сумне лице Квітка Поезії (Плач як рослина негадано розпочинається із необачно згубленої сльози виривається там де ми його зовсім не чекали підступним стеблом як зойком за нашими плечима відчиняє сумне лице Квітка Поезії).* У світлі семантики ключового слова *осінь* та його наведених асоціатів утворено образні паралелі *осінь – смуток; осінь – творчість; осінь – краса.*

У третю групу об’єднано синтагми, які продукують поняття молитовного прохання продовження життя, віщування його нескінченності (пор.: *вони (квітки – А.Б.) моляться дай нам землю нашу; вони (квітки – А.Б.) провіщають священний час ісходу).* Ці асоціати слова *осінь* утворено на основі контекстуальних зв’язків слів на позначення рослинних реалій із лексикою, за якою постає поняття моління або віщування майбутнього (*моляться, ісход*): *Квіти також приблуди вони моляться тими ж словами дай нам землю нашу вони провіщають священний час ісходу* (Калин., с. 345). Результатом проекції на слово-стимул *осінь* семантики розглянутих асоціатів є формування таких паралелей: *осінь – сакральна сила; осінь – наближення до смерті (Від ярого до озимого від уявного до зримого Золотою Просікою з просьбою одпусти мене Просіко Найсвятіша Матибожа Осені Матибожа Далечі Дольороза* (Калин., с. 345)).

У межах четвертої групи асоціатів розгорнуто семантику перемоги життя над смертю, циклічності існування рослинного світу (*вони (квіти – А.Б.) вкладають у серце насіння пам’ять предків; полишеному корінню ще борсатися; у пошерхлому листі щойно вивільнені ядра*). У ході взаємодії з наведеними асоціатами слово *осінь* постає як пора створення основи для майбутнього.

Як бачимо, указані образні паралелі продукують поняття, що є операторами як негативних, так і позитивних утилітарної, телеологічної, естетичної й емотивної оцінок, які зазнають взаємної нейтралізації.

Предметом словесно-художнього осмислення стає не лише природно-космічний, індивідуально-буттєвий, а й суспільно-історичний час. У вірші В. Герасим'юка «Потоплений час» біблійну міфологему потопу використано як культурологічну призму для пізнання сутності національної історії. У розгляданому тексті поєднано лексико-семантичні одиниці на позначення, з одного боку, водяного обширу та, з іншого, часовості (пор.: *пропливти століттям, плесо вечорове, потоплено*). Зазначені фрагменти надаються до розгортання уявлень про катастрофічну сутність національної історії: *Нині небезпечна з насолод навіть не в збиранні й не камінні – в дозі часу, що настав, і ти радий тільки цій біблійній миті, щоб, як уві сні, не пропливти цим століттям, як у тім столітті* (Гер., с. 75). Семантику слова *час* в аналізованій поезії збагачено на тлі міфу про потоп, який використано для осмислення сутності національно-історичного часу, яке відбувається на межі століть.

Значущість уявлень про темпоральне для сприйняття тексту вказаної поезії підкреслює винесення слова *час* у сильну позицію – заголовок. Міфологему потопу спроектовано на соціально-історичний час, семантику якого вибудувано завдяки формі розгортання поетичної інформації, виклад якої здійснено від першої особи (займенник *ми*), що вказує на суб'єктів історичного процесу. Таке явище розвинуто на основі підтексту словообразів із негативними телеологічною (*стільки вір, любовей і надій без надії, віри і любові),* раціональною й емотивною оцінками ('абсурдний', 'небажаний'): *змогти в краю такому жити і любити ворогів*.

Навколо ключового слова *час* об'єднано, по-перше, групу текстових асоціатів, до складу яких належать слова *сон, сновидіння, мертвий* (пор., наприклад, паралель *історичний час – сон, смерть*: *щоб, як уві сні, не пропливти цим століттям; ми зійшли на берег сновидінь, мертве*

безгоміння). По-друге – однослівні й неоднослівні асоціати, основу яких становлять елементи біблійних текстів *(біблійна мить; справа не в збиранні й не камінні; скільки вір, любовей і надій без надії, віри і любові).* Третю групу пов'язано з архетипом води й утворено з використанням лексики на позначення водного простору *(плесо вечорове, пропливти століттям, потоплено).* Взаємодіючи зі згаданим ключовим словом та між собою, текстові реакції на нього створюють словесно-художню концепцію національно-історичного часу.

Слова *віра, надія, любов, біблійний* і ремінісценція Біблії, яку вжито як рефрен, засвідчують зв'язок аналізованого тексту з християнською міфологією: *справа не в збиранні й не камінні* (пор. біблійне: *«є час розкидати каміння і час каміння громадити»* [Бібл., с. 667]). За визначенням І. Костецького, «міт – це багатопланова, ступенева орієнтація на зразок» [237, с. 388]. У розгляданій поезії переосмислено виявлене в наведеному вислові бачення часу як нагоди для певної дії. Фрагмент Святого Письма наштовхує на розуміння втрати історичних шансів, значного відрізка національного часу: *Справа не в збиранні й не в камінні – час прозрінь потоплено, як дзвін.* Художньо функціональним із цього погляду є зіставлення часу зі дзвоном: звуковий сигнал дзвону, як відомо, повідомляє про значущі моменти в бутті спільноти. Текстовий фрагмент, утворений навколо лексеми *дзвін,* формує уявлення про сподівання на майбутній історичний чин: *А зійти на берег сновидінь, світ, як дзвін, хитнувши в сновидінні.*

Асоціатами слова-стимулу *час* є структури, до складу яких належать лексико-семантичні одиниці як позитивного, так і негативного змісту. У результаті проекції на його семантику понять, вироблених у межах розгляданих текстових реакцій, утворено образні паралелі: *час – утрачені сподівання (стільки вір, любовей і надій без надії, віри і любові); час – небезпека (нині небезпечна з насолод навіть не в збиранні й не камінні); час – суспільна стагнація (мертве безгоміння; ми зійшли на берег сновидінь)*; *час –*

досягання неможливого (ще змогти і їхню восьму з нот підхопити; а зійти на берег сновидінь, світ, як дзвін, хитнувши в сновидінні).

Як бачимо, словообразні паралелі в тексті аналізованої поезії (носії аксіологічної модальності, яку формують емотивно-психологічна, телеологічна й утилітарна оцінки) осмислено і з позитивного, і з негативного боку, тобто амбівалентно.

У текстах, побудованих на міфологічній основі, переплетено уявлення про різні виміри темпорального. Поезія В. Кордуна «Армагеддон» містить однослівні й неоднослівні асоціати континуального й дискретного часу *(цей світ минає за мить, цей світ триває вічно*), а також історичного (*гетьман Петро Сагайдачний; козацькі полки, меч, наші царі, битва*), індивідуально-буттєвого часу та природного довкілля (*смерть, тернова біла доля, цвіт терновий, тонка й колюча гілка, розквітати, від тужливого голосу никне трава*); національного та біблійного простору (*Вкраїна, кручі дніпрові; гора палестинська Мегіддо*). У тексті поезії відбувається взаємопроникнення референційних сфер історичного часу та природного обширу. Як відомо, *Армагеддон* символізує останню битву добра зі злом, проте в словесно-художній площині цієї поезії його семантику спроектовано в площину філософії національної історії (пор.: *цей світ триватиме вічно*): *Битва без нас, без наших царів, – уже вони повергнуті, уже їхня смерть осипається цвітом терновим додолу: кінець часів – і мечем відсічено. Тільки гетьман Петро Сагайдачний, – що ніяк не може змиритися із терновою білою долею, – то розквітне гірко й відчайно на тонкій і колючій гілці, то наб'є під кущем свою люльку міцним тютюном – прикликає козацькі полки, що давно полягли на далекій Вкраїні. І луна розлягається вдень і вночі від гори палестинської, від Мегіддо аж до круч придніпровських: від тужливого голосу никне трава. Цей світ минає за мить – і триває одвічно* (Корд., с. 101).

Проекція асоціатів на лексему часового змісту *Армагеддон* викликає утворення таких асоціативно-семантичних паралелей: *Армагеддон – час національної поразки (битва без нас, без наших царів, – вони вже*

повергнуті); Армагеддон – кінець національної історії (пор.: *кінець часів – і мечем відсічено); Армагеддон – національна трагедія* (пор.: *вже їхня (наших царів – А.Б.) смерть осипається цвітом терновим додолу; козацькі полки давно полягли на далекій Вкраїні; від тужливого голосу никне трава); Армагеддон – надія на відродження історичного часу (* пор.: *гетьман Петро Сагайдачний не може змиритися; гетьман Петро Сагайдачний розквітне на тонкій і колючій гілці; гетьман Петро Сагайдачний прикликає козацькі полки).* У такий спосіб образні паралелі, у центрі яких перебуває онім *Армагеддон*, виявлено продуцентами не тільки негативних утилітарної й, відповідно, емотивної оцінок (‘несприятливий’, ‘небажаний’), а й позитивних, пов’язаних із надією на повернення славетної національної історії.

Отже, у структурі міфу координати світобуття (і часу зокрема) аксіологічно неоднозначні. У низці поезій ХХ століття, які містять візії міфологізму в модернізмі, позитивна й негативна оцінки образів часу, що мають парадигматичну природу, ідуть поряд: відомо, що в межах міфу не сформовано чітко окреслене ставлення до зображеного (праці К. Юнга та представників його школи: К. Кереньї, І. Якобі, А. Яффе та ін.). Образи часу в аналізованих поезіях підлягають переважно функціональному спрямуванню репелера, який лімітує негативну часову семантику, стимулюючи розгортання позитивної для її нейтралізації та створюючи в такий спосіб перешкоди для аксіологічної однорідності периферійної субсистеми, надаючи їй нерівновагових властивостей.

7.3. Семантика словесних образів часу в текстах неоромантизму

Якщо в неоміфологізмі ставлення до темпорального толеровано, то в неоромантизмі функціональна семантика часу перебуває на визначеному полюсі оцінки. У текстах неоромантизму людину розглянуто у світлі її агентивної, перетворювальної місії щодо темпорального. У мовній поетиці

неоромантизму, для якого характерний культ сильної людини, особистісну й історичну хроноструктури переплетено, індивідуально-буттєвий та суспільно-історичний час у них взаємопов'язані. Така особа у філософії національної ідеї, зокрема працях Д. Донцова, реалізує активну життєву позицію: «Як приплив газу потрібний, щоб горіло полум'я і зберігало свою форму, так тільки одержима тим духом животворча людина може надавати форму життю, бути формотворцем» [171, с. 143]. У наведених рядках людину схарактеризовано не як пасивного, залежного спостерігача темпоральних змін, а як перетворювача індивідуально-буттєвого та суспільно-історичного часу.

Тему життєвого чину розвиває словесно-естетична організація поезії Олега Ольжича «Нащо слова? Ми діло несемо». Вона містить дві частини: в одній окреслено бачення сучасності, в іншій – майбутнього. У структурі першої буття-чин протиставлено його теоретичним схемам, що позначено на семантиці образів, в основі яких перебуває слово *життя,* уміщене в першій строфі вірша. Останнє семантично збагачено в контекстуальних зв'язках з однослівними й неоднослівними асоціатами, які є носіями як позитивної, так і негативної семантики (пор.: *діло, чин, віра, краса сувора, сходить благословеніє суті, виростає благословеніє суті, розцвіта благословеніє суті, одвага, непохитність, чистота – мана теорій, мистецтво теорій, форма, словоблудіє, тимпани)*. Функціонально вмотивованим є вживання у вказаному ряді старослов'янізмів, які надають тексту експресії урочистості (пор.: *благословеніє, словоблудіє*): *Нащо слова? Ми діло несемо. Ніщо мистецтво і мана теорій. Бо ж нам дано знайти життя само в красі неповторимій і суворій. Що вибереш, чи образ бездоганний, а чи праобраз для усіх один? Міцніша віра і дзвінкіший чин за словоблудіє і за тимпани! Ось сходить, виростає, розцвіта благословеніє не форми – суті. Одвага. Непохитність. Чистота. Милуйтеся! Беріть! І будьте, будьте!* (Ольж., с. 60). У відношеннях із ними зазначене ключове слово, формуючи повторювані сенси, утворює образні паралелі: *життя – посутній чин; життя – краса мужності*; *життя – відданість справі; життя –*

формування вольових рис; життя – вірність принципам та ін., які є носіями позитивних телеологічної, естетичної й емотивної оцінок.

Наведені текстові асоціати лексеми *життя* й, відповідно, реконструйовані паралелі, у центрі яких вона перебуває, указують на такі типи модальності, як аксіологічна й деонтична. Аксіологічній функції підпорядковано й семантичну опозицію (пор.: *слово – діло, форма – суть): Нащо слова? Ми діло несемо. Ось сходить, виростає, розцвіта благословеніє не форми – суті.* Деонтичну виявлено в структурах із дієсловами в наказовій формі, які містять заклик до повноцінного, повнокровного життя. Унаслідок взаємодії вказаного слова-стимулу з наведеними асоціатами сформовано такі образні паралелі: *життя – конкретика посутніх звершень* (пор.: *діло, суть***);** *життя – буттєва повноцінність (*пор.*: Милуйтеся! Беріть! І будьте, будьте!).*

Слово *життя* асоційовано з благородними звершеннями, тому образні паралелі, сформовані на його основі, набувають у контексті другої частини, як і всього поетичного тексту, позитивної емотивної (‘бажане’), етичної (‘моральне’), телеологічної (‘ефективне’) оцінок.

Як бачимо, до аксіологічних ресурсів, виразниками яких є ключові слова поезій неоромантизму, долучено деонтичну модальність, пов’язану з вербалізацією активної буттєвої настанови. Зазначені оцінки корелюють зі світоглядною аксіологією часу, яку реалізує філософія української ідеї в ХХ столітті.

У тексті поезії О. Теліги «Неповторне свято» словесно-художнє осмислення часу пов’язано з культом духовно сильної людини (що повністю відповідає ідеалам неоромантизму). Текстова площина аналізованого вірша містить кілька груп, до яких належать асоціати ключового слова *життя*, уміщеного в першій строфі поезії. Перша група розгортає лексико-семантичний мотив динаміки буття зрілої особистості, який сформовано шляхом актуалізації уявлень про рослинні реалії (*жито, грона*) та внутрішній світ людини (пор. поетизм *душа*): *достигле жито, обважнілі грона – душа*

дозріє, душа сповниться смаком меду, душа сповниться смаком полину). Семантику повноти буття підтримують текстові фрагменти, що є носіями фізично-температурних, дотикових, візуальних вражень, які формують гедоністичне ставлення до життя (пор.: *подвійний смак; гарячий день).* Поняття життєвого оптимізму, вироблене в словеснообразних утвореннях, сприяє послабленню антитез *мед – полин, шпиль – спад,* які вказують на позитивні й негативні сторони життя.

Друга низка семантичних корелятів слова *життя* містить слова та синтагми, у яких повторено семи одухотвореності існуванням, переживання загадковості й унікальності кожного його відтинка *(незнаний день, єдиний день, непережитий день; що це буде – зустріч, чин, екстаза?*). Ці асоціати виражають ідею святковості, краси, ейфорійності буття (*мій день єдиний! неповторне свято!; серце п'яне, доп'яніють грона; день, мого життя корона, найвищий шпиль).* Третя група реалізує мікротему непохитності, волі особистості в небезпечних умовах (*серце завзяте, серце відчує певність, дотик смерті на одну хвилину, нехибна шпада*). Як відомо, *шпада* – це шабля з ребруватим клинком.

Результатом семантичної проекції лексем і тропеїчних синтагм, співвіднесених зі словом – виразником повторюваних сенсів аналізованого тексту, є утворення таких асоціативних паралелей: *життя – динаміка; життя – загадка; життя – краса, відчуттєва й емоційна повнота; життя – азарт ризику; життя – свято.* У такий спосіб сформовано уявлення про гедонізм сильної людини попри її постійне перебування в небезпеці. Реконструйовані образи часу набувають позитивних утилітарної ('сприятливий'), телеологічної ('удалий'), а також емотивної оцінок: *Гарячий день – і враз достигне жито і доп'яніють обважнілі грона. Він ще не знаний, ще не пережитий, єдиний день – мого життя корона. І що це буде – зустріч, чин, екстаза? Чи дотик смерті на одну хвилину? Душа дозріє, сповниться відразу подвійним смаком – меду і полину.* Семантику й прагматику наведених образних паралелей синергійно підтримує буттєва філософія, яку створює О. Теліга в ході боротьби за

національну ідею: поетеса підносить «правдиве непідроблене життя з усіма його прекрасними дарами» [420, с. 149].

Отже, аксіологічна модальність аналізованих образів часу сприяє формуванню уявлень про дотримання буттєвих імперативів жити повноцінно, відчуваючи унікальність, небуденність існування, пор.: *А дивне серце – п'яне і завзяте відчує певність, мов нехибну шпаду. Мій день єдиний! Неповторне свято!*

Художньо-естетичну концепцію представників неоромантизму формує чітко окреслений погляд на темпоральне, що пояснює світоглядна позиція ліричного суб'єкта, якого характеризує повнота буття. Окрім Олега Ольжича й О. Теліги, до представників неоромантизму літературознавці долучають й Майка Йогансена, творам якого властива сила буттєвого оптимізму [539, с. 504]. Реалізацію модального потенціалу ключових слів темпорального змісту можна простежити на прикладі його поезії «Ах життя моє дороге». Слово-стимул *життя* винесено в сильну позицію художнього тексту, підсилено повним несуміжним лексичним повтором. Розглядану одиницю темпорального змісту, співвіднесену з асоціатами, які містять акціональні дієслова, збагачують динамічні враження, формуючи позитивну оцінку: *Ах життя моє, кругле, як м'яч, ти з яких зірвалось шківів! Души мене. Кров'ю моєю пияч. – Так ніхто тебе не любив* (Йоган., с. 88).

Текстові реакції на слово-стимул *життя* спираються на повний несуміжний повтор дієслова *цілувати*, ужитого у формі наказового способу: *цілуй дужче, знов і знов; до вогню цілуй; цілуй до зубів; до холодного цілуй поту.* Семантику насолоди існуванням містять також текстові фрагменти, до складу яких належать інші дієслова, ужиті в згаданій формі (*души мене, кров'ю моєю пияч)*, а також текстовий фрагмент *так ніхто тебе не любив*. Позитивну оцінку індивідуального буття підтримано за допомогою структури гедоністичного змісту, що є продуцентом натуралістичних вражень: *так ніхто не пив слину з крепкого рота*. Більшість із наведених утворень реалізують деонтичну модальність, яка супроводжує заклик до оптимістичного, гедоністичного

світосприйняття, що виражено в структурах, які містять наказові форми дієслів: *До вогню цілуй. До зубів, до холодного цілуй поту. Так ніхто тебе не любив, не пив слину з крепкого рота*.

Указаний тип модальності невіддільний від прагматики поетичних фрагментів, які містять інфінітиви, використані в значенні наказового способу: *Бігти берегом, бігти геть, бігти холодною вогкою рінню.* У словообразах – гіперболічних утвореннях *занести руку із-за хмар, занести за небесну спину* актуалізовано уявлення про життєвий розмах. Семантика руху життєвих змін постає в наказових формах: *Падай. Злітай. Смійся. Плач.* Динамічні враження підтримано за допомогою структур із парцельованими однорідними членами: *В удар тіло. Руку. Голову вкинути.*

Завдяки контекстуальним зв'язкам ключового слова зі згаданими асоціатами утворено такі образні паралелі: *життя – насолода; життя – розмах; життя – динаміка; життя – досягнення на межі можливого*. Вони стають виразниками аксіологічної модальності, яку супроводжують позитивна емотивно-психологічна (‘бажане’), утилітарна (‘сприятливе’) й телеологічна (‘вдале’) оцінки. Аксіологічну модальність цих паралелей синергійно підтримує деонтична, невіддільна від активної буттєвої настанови.

Як бачимо, у текстах представників неоромантизму вироблено низку позитивних оцінок індивідуально-буттєвого й історичного часу в зв'язку зі словесно-художнім окресленням сильної світоглядно-ієрархічної позиції людини, причетної до руху часових змін. Аксіологія образів часу в розглянутих текстоутвореннях є результатом дій репелера, функції якого спрямовано на створення перешкод на шляху розвитку негативної темпоральної семантики, яку (як системостабілізаційний чинник) розвиває атрактор периферійної субсистеми функціонально-семантичного поля темпоральності.

7.4. Семантичні характеристики словесних образів часу в екзистенціалістських текстах

Екзистенціалізм із його світоглядною концепцією вищості часу над людиною, посягання темпорального на людську істоту артикулює буттєве становище останньої у відношенні до часу як підвладне, підпорядковане законам існування. Людину позбавлено свободи перебування в абсолютному часі. Тому, за М. Бердяєвим, ««життя» є ніби вмирання нескінченного в скінченному, вічного в часовому» [38, с. 55]. Якщо тексти неоромантизму виявляють позитивну оцінку часу, то філософське підґрунтя екзистенціалізму в літературі є носієм змісту, пов'язаного зі ставленням до дискретності людського буття. Як зауважує А. Камю, «час лякає нас своєю аргументованістю, невблаганністю своїх розрахунків» [208, с. 30]. Оцінку абсурду існування й смерті розгорнуто й у словесно-художньому просторі поезії Тодося Осьмачки «Не можу пригадать, кого я ждав», у якій постає проблема місця людської істоти в буттєвій ієрархії. Асоціати, згруповані навколо ключового слова *життя,* є носіями уявлень про людину, тварину й небесне світило – сонце, розгорнутих у відповідних мікротемах.

Людську істоту в аналізованому тексті осмислено як виразника переживань через знання про обмеженість часу існування (*душа боліла, душа цвіла, я умру, я свідомість покину, душа одірветься навіки).* Навколо лексеми *жук* утворено текстові фрагменти *свою свідомість ніс, набігло чавунове коло, крики жукові, пропадом на рейці згинув: Коли на рейку гостру виліз жук, набігло чавунове коло… я чув під проводом трамвайний гук, чи чув же крики хто жукові?..* Уявлення про сонце інтегрують мовні образи, що спираються на світлотіньові враження, пор.: *сонце пада за море; ранком з гілки свіже нависа; з безодні звисла гілка світова; зів'яла мідь горіла.* Такі фрагменти є засобами створення картини циклічності, повторюваності добового часу. Йому протиставлено скінченність людського життя (*Душа боліла в мене і цвіла сухими пелюстками думи: що сонце пада з вічного зела за море, у вечірні шуми, а*

ранком з гілки свіже нависа ізнов на землю та на ріки… Й моя колись одірветься душа, але одірветься навіки (Осьм., с. 79)).

Якщо різні типи часу (добовий цикл й індивідуальне буття) протиставлено, то закономірності людського й тваринного існування в аналізованому тексті рядопокладено, пор.: *своя свідомість – свідомість маленька*; *своє коло – чавунове коло* (*Коли на рейку гостру виліз жук, набігло чавунове коло – як свого діждуся кола, не вчує сонце, що нам світ дає, мойого розпачу ніколи!..)*. У такий спосіб дано поштовх для розвитку антитези людського й тваринного світосприйняття. Далі в тексті цю опозицію знято (пор.: означуване слово та прикладку до нього *життя, свідомість бідної тварини*). Словосполучення *своє коло* використано на позначення дискретності індивідуального буття, і людину уподібнено до комахи на основі браку знань про момент власної смерті.

У контексті поезії навколо слова-стимулу *життя* інтегровано лексику переважно негативної емотивно-психологічної й телеологічної семантики. У такий спосіб утворено асоціативні паралелі: *життя – невідомість смерті (свою свідомість він маленьку ніс, не знаючи нічого за колеса); життя – наближення до смерті (й моя колись одірветься душа, але одірветься навіки; на віки вічні, як умру, свою свідомість я покину); життя – небезпека смерті (коли на рейку гостру виліз жук, набігло чавунове коло; свого діждуся кола).* Відбувається актуалізація негативних емотивної, утилітарної й телеологічної оцінок, поняттєві оператори яких – ‘небажаний’, ‘несприятливий’, ‘неефективний’): *О будь же прокляте, моє життя, свідомість бідної тварини! Адже ж була ти в чорного жука, що пропадом на рейці згинув.*

Семантичним центром поезії Б. Бойчука «Мій шлях» є слово *життя*, контекстуальним синонімом до якого є утворення *шлях в нікуди.* А. Камю зазначає, що «людина належить часу і з жахом усвідомлює, що час – її найлихіший ворог» [208, с. 31]. Традиційну паралель *життя – шлях* сформовано в сильній позиції – кінці тексту: *Мій шлях нежданно виковзнув*

з-під ніг, піском розлився в безконечність. Я йшов і по коліна груз в темноті. На грані світляних років являвся часом день, і час від часу зірка падала комусь в долоні. Так: десь дім стояв, а може, й не стояв; була десь ціль, а може, й не було. Я йшов і знав: мій шлях – в нікуди; я йшов і знав: мій хід – життя (Бойч., 18). Із розгляданим образом семантично взаємодіють лексико-семантичні одиниці темпорального змісту *роки, день,* а також слова та словосполучення, з якими, у свою чергу, асоціативно пов'язано лексику темпорального змісту.

Семантичний розвиток ключового слова *життя* відбувається на основі текстових фрагментів і завдяки його паратекстуальним відношенням з епіграфом вірша *«Десь суть була, осталися догадки, десь дім стояв, та як його знайти?».* Ці асоціати продукують поняття непідвладності часу людині (пор.: *шлях виковзнув з-під ніг*); її буттєвої безпритульності (*виковзнув з-під ніг)*; браку цілепокладання (*була десь ціль, а може, не було);* безпросвітності (*по коліна груз в темноті).*

Аналізоване слово перебуває в контекстуальних зв'язках з утвореннями *на грані світляних років являвся часом день; час від часу зірка падала комусь в долоні*. У результаті взаємодії з текстовими фрагментами внутрішню структуру лексеми *життя* збагачено завдяки асоціаціям із браком світлих, позитивних моментів існування (пор. у «Книзі Еклезіаста»: *І коли б людина жила й довгі роки, хай за всіх їх вона тішиться, і хай пам'ятає дні темряви, бо їх буде багато* [Бібл., с. 673]).

Отож, в аналізованому тексті сформовано такі паралелі: *життя – безпросвітність (я йшов і по коліна груз в темноті); життя – брак радощів (на грані світляних років являвся часом день, і час від часу зірка падала комусь в долоні); життя – бачення меж власних можливостей (мій шлях нежданно виковзнув з-під ніг); життя – неубезпеченість, неприхищеність (стояв десь дім, а може, й не стояв*); *життя – брак цілепокладання (була десь ціль, а може, й не було).* Зазначені образні паралелі є носіями

аксіологічної модальності, яку зумовлюють негативні емотивна, утилітарна й телеологічна оцінки.

Поняття онтологічного змісту відображають, на нашу думку, домірність змістово-концептуальної інформації, закладеної в художні та філософські тексти [83, с. 56]. За працями А. Камю, людина, знаючи про свою смертність, не може бути вільною, тому що без вічності немає свободи [208, с. 56]. У поетичному циклі Ю. Тарнавського «Неділі» ключове слово *життя*, розміщене на початку тексту, семантично збагачено на тлі його текстових асоціатів-фрагментів. Першу низку утворено навколо лексем темпоральної групи *неділі, години, час* (*неділі, як келії-одиночки; години промов незносимих; в'язкі краплі часу*): *Серед в'язниці життя неділі, як келії-одиночки, пригадують про мури, про самоту, жаль і кару, про мрії, які втекли водою* (Тарн. (1), с. 30). Другу інтегрують синтагми з семантикою статичності, уповільнення життєдіяльності, своєрідного буттєвого анабіозу *(люди сплять, люди сидять; серця холонуть; холод стін кімнат; холод облич рідних; холод небесних тарелів; останки бажань виходять крізь пори*): *Останки бажань виходять крізь пори дірявої шкіри нудним запахом кадил, наркотичним запахом диму, в неділю серця холонуть: вбирають у себе холод голубих небесних тарелів, стін кімнат і облич рідних* (Тарн. (1), с. 30).

Третя складається з текстових фрагментів, в основі яких перебувають слова на позначення емотивно-психічної діяльності *надія, думки, плакати, божевілля* (*гаснуть надії; чорнилом наповняються чорним думки; скрипалі плачуть скрипками; самота, жаль; мрії, які стекли водою*). Четверту формує лексика з семантикою негативної сенсорної оцінки (*темрява поту, зіпсуте повітря, болить голова; нудний запах кадил; наркотичні нитки диму*): *Наповнюються кінотеатри чорним волоссям людських голів, теплою темрявою поту, зіпсутим повітрям, від якого болить голова* (Тарн. (1), с. 31). П'яту побудовано навколо слова *правда*: *Видніє правда, забута серед речей буття, як дорогий камінь, сяючий серед шмат, як дорогий камінь, твердий і холодний* (Тарн. (1), с. 31).

Співвідносячись з інтегрувальним словом, указані текстові синтагми формують такі паралелі: *життя – несвобода, самотність; життя – відчуття провини; життя – анабіоз почувань; життя – відраза до оточення; життя – брак поступального руху; життя – брак бажань, надій на краще; життя – гнітючі думки; життя – втрата буттєвої істини.*

Виходячи з понять, що продукують указані паралелі, можна окреслити оцінний ореол розгляданих образів часової семантики, який означують негативні сенсорна, раціональна, емотивна й утилітарна оцінки.

Як бачимо, у поезіях представників екзистенціалізму в літературі сформовано уявлення про владу часу над людською істотою. Отож семантику ключових текстових синтагм програмують переважно дії атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини).

7.5. Семантика словесних образів часу в поетичних текстах постмодернізму

У працях теоретиків постмодернізму, зокрема Ф. Фукуями, створено концепцію «кінця історії» [532, с.195], пов’язану зі втратою надії на прогресивний поступ людства. Семантика паралелей, розгорнутих в образній перспективі поетичних текстів ХХ століття, релевантна загальній аксіологічній ситуації, окресленій у постмодерністських текстах, для яких характерна перебудова усталеної системи цінностей. Словесно-художня версія часу, яку створюють постмодерністи, відображає перегляд його функціонування як буттєвої координати, а також зміну поглядів на кваліативні характеристики темпорального.

У колі зацікавлень постмодерністів перебуває проблема прогресивного поступу людства, його суспільних досягнень, що відбуваються з плином часу, яку в поезії О. Ірванця «До питання про категорію часу» розглянуто на прикладі ситуації, яка склалася в умовах радянського та пострадянського суспільства. Текстова структура вказаного вірша містить полеміку про

статичність і динамічність суспільного часу, розвинуту навколо фрагмента вірша Л. Костенко «Вже почалось, мабуть, майбутнє».

Навколо ключового слова *час,* уміщеного в сильну позицію тексту (заголовок), розгорнуто групи асоціатів. До першої належать синтагми зі словом *майбутнє,* яке утворює повний лексичний повтор: *а все не починається майбутнє; наші діти майбутнього ухоплять повен рот; вона* (*дитина* – А.Б) *в майбутньому й за нього* (*батька* – А.Б.) *поживе*; *наступне покоління в майбутньому напевно заживе*. Наведені текстові фрагменти є носіями інформації про ідеологеми радянського суспільства. Перший із них становить трансформацію вислову Л. Костенко зі ствердувальної конструкції на заперечну, що відбувається з метою оцінного перекодування: *А все не починається майбутнє, а все той час теперішній трива* (Ірв. (1), с. 228).

Ключове слово *час*, пов'язане з поняттям 'радянська доба', стимулює текстові реакції у вигляді слів і синтагм із семантикою розподілу ідеологічних ролей: інформаторів, з одного боку (пор.: *інструктори; інструктивний інструктаж; інтеліґентненькі легеньки*), а з іншого – інформованих (*батьки робили, батьки були не схильні до обструкцій, батько наставляв-накручував дитину): Батьки були не схильні до обструкцій. Робили, аж ввіходили у раж. А їм якісь інструктори з інструкцій читали інструктивний інструктаж. На всі інтеліґентненькі легеньки, з лобів затерпло витирали піт: «Коханенькі! Любенькі-дорогенькі! Терпіли ж вже! Ще трохи потерпіть!* (Ірв. (1), с. 227). Третя група аналізованих асоціатів містить не вигадані, а дійсні риси часу (*брак помазків для гоління; брак крему для гоління; щось десь не вийшло; хтось винен*). Завдяки наведеним асоціативно-семантичним відношенням відбувається формування таких паралелей: *час – центр уваги політичних міфів; час – предмет ідеологічних спекуляцій*; *час – брак суспільного прогресу: Не раз вже й ми сміялися на кутні, і жухла, й знову сходила трава. А все не починається майбутнє, а все той час теперішній трива* (Ірв. (1), с. 228). У

наведеному фрагменті створено контраст між динамічним природно-космічним та суспільним часом, який характеризує брак поступу.

Отже, указані паралелі, які утворюють образну перспективу тексту, продукують семи, що є операторами негативних соціально-політичної, ідеологічної й емотивної оцінок.

У постмодерністських текстах час зображено як нейтралізований орієнтир для людини. У семантико-стилістичній структурі вірша Патриції Килини «Між століттями» розгорнуто уявлення про своєрідну часову розгубленість, темпоральну дезорієнтованість на межі століть. Навколо ключового слова *час* інтегровано й лексику темпоральної групи, що становить центр декодувальної сітки твору, і мовнообразні структури, які утворюють її периферію. До згаданого центру належать лексеми *година, вчора, сьогодні, завтра,* які перебувають зі словом *час* у гіпо-гіперонімічних зв'язках: *Я молодша від молока, старша від каменя. Я мудріша від гриба, дурніша від води. Сімсот казок я знаю, і сімсот ще не чула. Я напівнародилася і теж напівумерла. Я Цезаря знала добре. Познайомлюся з Цезарем завтра. Я вільна від часу. Я – полонена години. Говоріть до мене вчора, говоріть до мене сьогодні. Я напевно не існую, бо думаю забагато* (Кил., с. 138).

Парадоксальну сутність часу вибудувано завдяки поєднанню в одному контексті суперечливих тверджень (*Я вільна від часу. Я – полонена години),* які не відповідають дійсному стану речей *(я Цезаря знала добре; познайомлюсь із Цезарем завтра; я напівнародилася і теж напівумерла).* Цьому сприяє використання неолексем (*напівнародилася, напівумерла*) та синтагм, які характеризує порушення узуальних семантико-синтаксичних зв'язків *(говоріть до мене вчора; я дурніша від води).* Утворення *я напевне не існую, бо думаю забагато* є трансформацією вислову Декарта «Я мислю, отже, існую». Анафоричний повтор займенника *я* в складі регулятивних структур привертає увагу до семантики перебування людини в парадоксальному часі. Останній, за текстовою версією, не має усталеної

точки відліку, як й одного напрямку руху (допускає прямий і зворотний порядок), його не сприймають як буттєвий орієнтир.

На семантичному тлі текстових елементів, екстрапольованих навколо слова-стимулу *час*, останній перебуває в центрі таких паралелей: *час – форма з різними точками відліку (я молодша від молока, старша від каменя); час – порушена послідовність подій (говоріть до мене вчора, говоріть до мене сьогодні); час – зміщення в ході історії та індивідуального буття (я Цезаря знала добре; познайомлюся з Цезарем завтра); час – неокресленість буттєво значущих подій (я напівнародилася і теж напівумерла; я напевне не існую).*

Як бачимо, зазначені образні утворення вказують на амбівалентні раціональну, утилітарну й телеологічну оцінки часу, який у тексті поезії зображено доксологічним, тобто осмислюваним у контексті парадоксальних уявлень.

Постмодернізму властива трансформація світоглядно значущих відомостей про людину, яка існує в темпоральному. У поезії В. Неборака «Створюється враження що» постає проблема буттєвих ієрархічних відношень у межах світоглядних координат *час – людина*. Зміну людських поколінь, історію цивілізації в словесно-художній структурі аналізованої поезії відображено як самовідтворюваний механізм для продукування часу: *Створюється враження що люди це пристрої для поглинання часу це система резервуарів куди час вливається досить повільно так що його вистачає й на те щоб налагодити виробництво усе нових порожнин* (Неб. (1) , с. 11).

У текстовій площині вказаного твору взаємодіють декілька лексико-семантичних груп, інтегрованих навколо ключового слова *час*. Першу демонструє лексика темпоральної групи (*теперішнє, майбутнє, минуле, вічність*). На основі останніх двох зазначених слів вибудувано повний несуміжний лексичний повтор: *минуле складується на кладовищах, зникає минуле, злочинне минуле оголошує ще одну безпрограшну війну, вічність довкола нас, ми хвороба вічності.*

До другої належать елементи із семою ‘людина’, що містять іменники на позначення кровноспоріднених зв’язків, соматизми, а також акціональні дієслова (*людина; батько, син; тіло, рот, душа, цивілізація; оголошувати, полонити, переконувати, мордувати, перехрестити, відсторонити, відокремити, бродити, знаходити, множитись, розщеплювати, творити*). Третю утворюють вербальні одиниці, денотативна чи конотативна структура яких стимулює уявлення про руйнування, розклад (*хвороба, тлін, каналізація, відходи; танути*): *Речі втрачають кути і грані двері тануть тіла восковіють* (Неб. (1), с. 13).

Четверту утворюють слова, що містять ядерну сему ‘вмістище’ (*резервуар, порожнина*). На їхній основі утворено повний дистанційний лексичний повтор (*напівзаповнені резервуари породжують порожнини; переважно ж цікавить сам процес заповнення порожнин; лавина спроможна заповнити резервуар*), за допомогою якого створено уявлення про «механізм» продукування часу.

Вступаючи в семантико-синтаксичні зв’язки між собою, зазначені вербальні одиниці утворюють розгорнуті метафори, що вказують на кратологічні відношення між людиною й темпоральним. Семантично взаємодіючи зі словом *час*, вони спричинюють утворення паралелей, за допомогою яких відбувається конотативне розгортання вказаного ключового слова: *час – це складова людського організму (люди це система резервуарів куди час вливається досить повільно); час – джерело забруднення (куди ж зникає минуле воно вливається в нас як у каналізацію); час – чинник дискретності існування (коли часу вже під зав’язку зайва крапля забарвлюється в червоне і витікає з кутика рота); час – це сила, яка протидіє людині (злочинне минуле оголошує ще одну безпрограшну війну).*

Як бачимо, структура наведених асоціативно-семантичних паралелей спричинює формування поняттєвих операторів (‘несприятливий’, ‘неефективний’, ‘небажаний’, ‘відразливий’) негативних телеологічної, утилітарної, емотивної й сенсорно-естетичної оцінок.

Отже, у постмодерністських текстах на розвиток семантики темпоральності, носіями якої є словообрази часу, впливають дії й атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини), який сприяє продукуванню негативної оцінки темпорального, і репелера, у результаті чого відомості про час сформовано в амбівалентному світлі.

Висновки до сьомого розділу

1. У площині образної перспективи поетичних текстів ХХ століття в процесі їхнього осмислення на основі спільного мовного та культурного кодів автора й реципієнта сформовано семантичні паралелі, що мають варіативну природу й в основі яких перебувають ключові слова темпоральної групи. У такий спосіб виявлено семантико-прагматичні можливості периферійної субсистеми, зануреної в соціокультурну інформацію. Спираючись на процесуальність, лінгвокультурний діалог, художнє мовомислення розкриває образний код тексту в його парадигматичній перспективі.

2. Поезії модерністів і постмодерністів характеризують метафоричні утворення, які вказують на розбіжності означуваних й означників. Зазначена риса зумовлює потребу розгляду аналізованих образів у світлі стилістики декодування й комунікативної стилістики, у яких вироблено підходи до вивчення регулятивних структур (слів-стимулів і текстових реакцій на них). У вказаних образах, реконструйованих як темо-рематичні паралелі, що виникають унаслідок декодування (наприклад, А=Б; А=В; А=С та ін.), ключові слова темпорального змісту виявляють себе продуцентами повторюваних сенсів.

3. Навколо слів темпоральної групи об’єднано однослівні й неоднослівні асоціати. Найближчими до них є слова, які містять центральну сему часу, а також утворені на основі вказаних лексико-семантичних одиниць текстові синтагми. Іншими реакціями на згадані стимули є

фрагменти, інтегровані навколо лексики референційних площин ‘людина’, ‘довкілля’, ‘мистецтво’ та ін. Зазначені асоціати формують семантичні мікротеми текстів та є продуцентами понять, спроектованих на семантику вказаних ключових слів. У результаті зазначеної проекції утворено паралелі, у яких вироблено поняттєві оператори оцінок відповідних типів, які стимулюють модальність останніх.

4. Словообразні паралелі, у фокусі яких перебуває лексика темпоральної групи, функціонують як точки акумуляції аксіологічної модальності, в основі якої перебувають здебільшого утилітарна, телеологічна, сенсорно-естетична й емотивна оцінки. Особливості таких оцінок залежать від семантичних характеристик текстових реагентів на згадані слова-стимули. У свою чергу, особливості асоціатів інтегрувальних образів визначає специфіка світоглядних основ відповідних течій модернізму, а також постмодернізму, бачення в них місця й ролі людини, її активної або пасивної позиції щодо змін, які відбуваються в часі, та ставлення до життя й смерті.

5. Поетичні тексти, у яких розгорнуто міфологічні візії модернізму, толерують поняття часу, спираючись на світоглядну модель міфу з його амбівалентною оцінкою посутніх характеристик світобуття, досягненням аксіологічного балансу між позитивними та негативними рисами темпорального. У віршах неоромантизму пріоритет людини побачено в спроможності здійснювати зміни в суспільно-історичному часі, тому словесні образи темпорального перебувають на полюсі позитивної оцінки. Семантика темпоральності, якою наділено образні паралелі в екзистенціалістських текстах, демонструє залежність людини від часу існування та буттєвий абсурд, викликаний підпорядкованістю людини часу власного існування та його дискретністю. Образи темпорального в постмодерністських текстах осцилують між негативною й амбівалентною семантикою. Якщо в екзистенціалізмі відбувається оцінне перекодування

ключових слів на позначення лінеарного часу, то в постмодернізмі – також стилістичне, зумовлене наближенням їх до буденних реалій.

6. Перебування образів часу, утворених унаслідок парадигматичних текстових зв’язків, на різних полюсах оцінки засвідчує:

а) поляризацію периферійних елементів функціонально-семантичного поля темпоральності;

б) конкретизацію та спеціалізацію функцій атрактора й репелера.

7. Інтегрувальні словообрази часу в поетичних текстах екзистенціалізму й низці поезій постмодернізму перебувають у площині дій атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини). Аксіологічна модальність ключових образів темпоральної семантики в поезіях неоромантизму (її зумовлюють позитивні оцінки), неоміфологізму (супроводжувана амбівалентними оцінками) та частині текстів постмодернізму (її формують амбівалентні оцінки) вказує на вплив репелера, який перешкоджає розвитку негативної оцінки елементів периферійної субсистеми (рис. 7.1).

ВИСНОВКИ

1. Лінгвістичний час учені розглядають як граматикоцентричний і лексикоцентричний. Образну семантику темпоральності вивчено в площині другого в зв'язку з формуванням змісту категорії (субкатегорії, універсалії) художнього часу (темпоральності), а також термінопонять темпорального світу (темпорального фрагмента картини світу). Зазначену семантику сформовано на периферії функціонально-семантичного поля темпоральності, виражено експліцитно й імпліцитно, вона підлягає вивченню в референційному, оцінному й репрезентаційному аспектах за допомогою інструментарію традиційних і новітніх лінгвістичних парадигм. В українському мовознавстві семантику образів часу досі було проаналізовано фрагментарно, схарактеризовано переважно її експліцитні словесно-художні форми. Поза увагою дослідників перебувало питання розгляду образної семантики темпоральності в інтегративному вимірі як основи системного утворення, усередині якого існують зв'язки відповідності, взаємних зумовленості та доповнюваності. Таке наукове осмислення потребувало її аналізу в окремому дослідженні.

2. В основі інтегративного підходу до вивчення субсистеми словесних образів часу перебуває, по-перше, використання ресурсів як традиційних *(таксономічної,* або *системно-структурної,* та *функціонально-прагматичної)* парадигм, так і сучасної, *синергетичної,* тому що:

а) вивчення складних структур потребує повноаспектного розгляду;

б) значущі результати досліджень створюють завдяки об'єднанню інструментарію кількох парадигм;

в) традиційні парадигми мають вагомі надбання, пов'язані з вивченням форм і явищ семантичного характеру;

г) інструментарій синергетичної парадигми є органічним у характеристиці субсистеми словесних образів часу: вона має нерівновагову природу; її компоненти поляризовано для реалізації спільних завдань; цю

субсистему підпорядковано визначальним чинникам утворення й функціонування (атрактору, за яким закріплено роль семантичного стабілізатора, та репелеру, що вносить корективи в субсистему, розхитуючи, дестабілізуючи її).

Особливістю цього *дослідження* є об'єктивація функцій не тільки *атрактора*, а й *репелера* нелінійної нерівновагової субсистеми словесних образів часу. Такий підхід передбачає застосування методичного потенціалу мовознавчих дисциплін, спрямованих на вивчення семантики вербальних одиниць: семасіології, лінгвосинергетики, лінгвістики тексту, лінгвокультурології, стилістики декодування, семантичного синтаксису та ін. з огляду на те, що:

а) семантику темпоральності в словесних образах часу характеризує широкий репертуар структурних реалізацій (її виразниками є однослівні й неоднослівні утворення, що містять семи часу як у ядрі значення, так і на семантичній периферії, вона має як експліцитне, так й імпліцитне вираження та ін.);

б) аналізовані тропеїчні синтагми мають прагматичні властивості, пов'язані з певними типами модальності;

в) образні форми часової семантики діалогізують із відповідними контекстами, обмінюючись інформацією із соціокультурним середовищем, та корелюють з оцінними шкалами;

г) лексика темпоральної групи в ролі іменних синтаксем функціонує в складі предикатно-аргументних структур, і вивчення її синтаксемних ролей дає можливість здійснити узагальнення у світлі ієрархічної дихотомії *час – людина*.

Інтегративний підхід невіддільний від принципу *холізму*, використаного з огляду на багатовимірність предмета аналізу: образну семантику темпоральності характеризує різноманітність структурно-функціональних реалізацій. Її сформовано у вигляді кількох пластів (референційного, оцінного, репрезентаційного), а в комунікативно-прагматичному плані

пов’язано з онтологічною, естетичною, оцінною й іншими функціями художнього мовлення.

У дослідженні використано загальні й спеціальні принципи: антропоцентризм як наукову епістему; принципи дискурсо- й етноцентризму, функціоналізму, діалогізму й експансіонізму. До спеціальних належать принципи семантичних відцентровості, комплементарності (взаємодоповнюваності) й інтерференції. Філософську інтерпретаційну призму аналізу становить антропометрична концепція часу, вибудувана у філософії національної ідеї, екзистенціалізмі та феноменології.

3. Словесні образи з експліцитним темпоральним компонентом сформовано на основі лексики з центральною семою часу. У такий спосіб утворено мікрополя суспільно-історичного, індивідуально-буттєвого та природно-космічного темпорального (переважно на основі слів, значення яких відповідає назвам мікрополів). Лексика на позначення природно-космічного часу та слова із загальним часовим значенням, виявляючи семантичну лабільність, перебувають в основі тропеїчних синтагм різних мікрополів залежно від контекстуального оточення. Останнє сформовано за допомогою лексики, пов’язаної переважно з матеріальними об’єктами. У такий спосіб за допомогою словесно-художніх форм відбувається пізнання властивостей часу, який не має уречевленого референта. Тропеїчні синтагми з експліцитним темпоральним компонентом співвіднесено з дійсністю шляхом образної референції й утворено рівномірно впродовж століття (за винятком образів історії з лексемою *час* і назвами місяців року, які структуровано під впливом інформаційних чинників зовнішнього соціокультурного середовища в 10–30-их роках). У процесі реконструкції розглянутої частини субсистеми виявлено, що функції атрактора спрямовано на досягнення рівноваги та стабільності, а саме:

а) експлікацію темпорального компонента словесних образів часу;

б) аксіологічну селекцію лексики темпоральної групи та носіїв негативної семантики інших груп;

в) формування негативної інтегративної семантики словесних образів часу з експліцитним темпоральним компонентом.

Дії репелера, які спричинюють дестабілізацію рівновагової семантичної однорідності розгляданої субсистеми, пов’язано з:

а) селекцією лексико-семантичних одиниць позитивної семантики як компонентів словесних образів часу;

б) позитивною інтегративною семантикою аналізованих образних утворень.

4. Тропеїчні форми з імпліцитним темпоральним компонентом утворено за допомогою лексико-семантичних одиниць, які мають темпоральну конотацію. Конотему часу (індекс темпоральності) супроводжує семантика подієвості (сакрально-історичної, суспільно-історичної, індивідуально-буттєвої, побутової, обрядової, мистецької та природно-космічної). Образи мікрополів суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу з імплікованим темпоральним компонентом утворено внаслідок флуктуацій (коливань) у розгляданій субсистемі завдяки інформаційним сигналам, які надходять із соціокультурного середовища революційних подій, громадянської війни, репресивних заходів влади, а також у зв’язку з певними культурно-мистецькими змінами (20–30-і та 60–90-і роки). Засвоювана інформація спричинює біфуркацію субсистеми – її диференціацію на дві частини, які містять образи з експліцитним й імпліцитним темпоральними компонентами, а її семантичну цілісність підтримують денотативна й конотативна семи часу. Основу словесно-художніх форм з імпліцитним темпоральним компонентом становлять загальні та власні назви, а також неоднослівні утворення, які маркують інші, поза темпоральністю, текстові категорії (антропоцентричності, локативності й інтертекстуальності). Указані маркери зміщено до периферії функціонально-семантичного поля темпоральності завдяки інформаційній компресії незначних за обсягом ліричних текстів, яку підтримує репелер. Дії *репелера* виявляють:

а) імплікація темпорального компонента образних форм;

б) селекція для побудови словесних образів часу компонентів позитивного змісту;

в) позитивна інтегративна семантика словесних образів часу. Функціональні чинності *атрактора* пов'язано з:

а) використанням для побудови словесних образів часу з імпліцитним темпоральним компонентом лексичних елементів негативної семантики;

б) негативною інтегративною семантикою словесних образів часу.

5. Субсистему словесних образів часу характеризує аксіологічна модальність. Її зумовлюють оцінки, оператори яких містять образні утворення та які підтримує інформаційна енергетика соціокультурного середовища. Останнє формує систему аксіологічних шкал (суспільної, ідеологічної, культурно-мистецької та ін.), співвіднесених із загальнолюдськими цінностями та національними як їхньою частиною. Згаданий аксіологічний репертуар становлять, зокрема, соціальна, ідеологічна, сенсорна, естетична, морально-етична, раціональна, утилітарна, телеологічна й емотивна оцінки (основні й факультативні, постійні та змінні залежно від характеру мікрополів). Основними в мікрополі суспільно-історичного часу є соціальна, ідеологічна та морально-етична, індивідуально-буттєвого – утилітарна, а природно-космічного – естетична й сенсорна. Механізмами вказаних оцінок є поняттєві оператори, закладені в семантиці компонентів образних форм. Конвергенція в аналізованих тропах аксіологічної й деонтичної модальності засвідчує їхню синергійну взаємодію, яку зумовлює специфіка оцінок, вироблених на основі суспільних норм.

Указані поля виявляють релевантність не тільки до типів оцінок, а й до параметрів їхніх полюсів, а також підпорядкування функціональному контролю атрактора й репелера як головних чинників образної субсистеми. Мікрополя суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу характеризують здебільшого негативні оцінки. Компоненти цих мікрополів перебувають переважно в площині системотвірних чинностей *атрактора*, який підтримує аксіологічну рівновагу субсистеми. Його об'єктивовано як

синергію негативної семантики основних і факультативних, постійних і змінних оцінок. Дії *репелера*, спрямовані на розхитування аксіологічної однорідності компонентів субсистеми, спричинюють синергію позитивної семантики мікрополя природно-космічного часу.

Образні форми з імпліцитним темпоральним компонентом, які містять символи лінгвокультури, є виразниками логоепістемічної модальності. Підставу для її окреслення як різновиду епістемічної створюють стереотипні оператори, пов'язані з лінгвокультурними знаннями й відтворювані в процесі рефлексивної діяльності, а також зв'язки з:

а) пресупозицією (видом імплікації);

б) евіденційністю (у вузькому розумінні терміна як вказівкою на джерело повідомлення (імпліцитною)).

6. В аналізованій субсистемі сформовано три основні образні репрезентаційно-семантичні моделі: '*час – людина*', '*час – довкілля*' та '*час – мистецтво*'. Першу утворюють паралелі, у межах яких лексику темпоральної групи конотативно збагачено завдяки асоціаціям зі статусом людини (суспільним, віковим, гендерним), її місцем у суспільному поділі праці, діяльністю (фізіологічною, фізичною, розумовою, емоційною, мовленнєвою та ін.), спроможністю до існування, а також родовими, особистими зв'язками. Репрезентаційно-семантичну модель '*час – довкілля*' структуровано внаслідок зближення семантики часу й актуального життєвого простору людини (природного й штучного оточення). Семантичну спільність часу й довкілля становлять асоціативні площини динамічності та статичності, континуальності й дискретності, масштабності й мізерності, значущості й незначності, бажаності й небажаності, лінійності та циклічності, розгорнутості й компресивності; процесуальності, фазовості, цінності, небезпечності. Семантика часу як руху пов'язана з ідеями нерівномірності й різноспрямованості. Підґрунтя репрезентаційно-семантичної моделі '*час – мистецтво*' становлять асоціації часу переважно з літературою, театром, музикою й хореографією. Інтегративна основа таких словесних образів

перебуває в семантичній площині драматичності, героїчності, небуденності, загадковості, цінності, естетичності, емотивності та ін. На основі ресурсів образно-репрезентаційних моделей ‘*час – людина*’, ‘*час – довкілля*’ й ‘*час – мистецтво*’ розвинено відповідно домінантні функції суб’єкта – носія акціональної ознаки, суб’єкта – носія кваліативної ознаки й суб’єкта – носія кваліфікативної й оцінної ознак, які виконують іменні синтаксеми темпорального змісту. Лексика, що містить сему ‘*людина’*, функціонує переважно як об’єкт при акціональних дієсловах фізичної дії. Зазначена кореляція вказує на функціональний слід атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини). Окреслені моделі реалізують здебільшого архетипні сенси ‘*сила, яка протидіє людині’* та ‘*сила, одностайна з людиною’*, що залежить від лексико-семантичного складу образних форм темпоральної семантики. Така закономірність виявляє зв’язок оцінних і репрезентаційних моделей образної семантики темпоральності. Перший із названих сенсів домінує й засвідчує об’єктивацію чинностей атрактора, спрямованих на стабілізацію субсистеми образів часу; другий – репелера, зорієнтованого на досягнення нерівноваговості аналізованої субсистеми.

7. Образну семантику темпоральності розвинуто в парадигматичній площині поетичних текстів завдяки тому, що ключові слова темпорального змісту функціонують як стимули, викликаючи однослівні й неоднослівні текстові реакції-асоціати. Проектування семантики останніх на ключові слова спричинює розгортання образної парадигматичної перспективи віршових текстів. У такий спосіб сформовано аксіологічно насичені темо-рематичні утворення. Вони продукують оцінки, релевантні світоглядно-естетичним особливостям модернізму та постмодернізму. Негативну семантику образів часу в текстах поетів-екзистенціалістів спрямовують переважно дії атрактора (ідеї опозиційності часу щодо людини), позитивну (твори неоромантизму) й амбівалентну (тексти неоміфологізму) – репелера. Оцінка розгляданих образних форм у постмодернізмі осцилує між негативною й амбівалентною семантикою.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Авени Э. Империи времени: календари, часы и культуры ; [пер. с англ.] / Энтони Авени. – К. : София, 1998. – 384 с.

2. Арват Н. Н. Художественное время в повести Н. В. Гоголя «Страшная месть» / Н. Н. Арват // Література та культура Полісся: [зб. наук. праць]. Серія «Філологічні наук» / Відп. ред. Г. Самойленко . – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 1990. – Вип.1. – С.162 – 183.

3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.

4. Ардентов Б. П. Лекции по спецкурсу «Выражение времени в языке» / Б. П. Ардентов. – Кишинев : Изд-во КГУ, 1975. – 131 с.

5. Аристотель. Сочинения : [в 4-х т.] / Аристотель. – Т. 3. – М. : Мысль, 1981. – 613 с.

6. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 141 с.

7. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) : [учеб. пособие] : [3-е издан.] / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.

8. Арутюнова Н. Д. Время : модели и метафоры / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 51–61.

9. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С.136–137.

10. Арутюнова Н. Д. От редактора / Н. Д. Арутюнова. Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 5–16.

11. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.

12. Асалиева С. И. Сравнительно-сопоставительный анализ темпоральной лексики лезгинского, английского и немецкого языков : автореферат дис.…канд. филол. наук : спец. 10.02.02. «Языки народов Российской федерации (лезгинский язык)»; 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / С. В. Асалиева. – Махачкала, 2009. – 23 с.

13. Аскольдов С. А. Время и его преодоление / С. А. Аскольдов // Мысль. – 1922. – №3. – С. 80–83 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www. Chromos. msu. ru/old/ RREPORTS/ askoldov _ vremya.hem. – Заглавие с экрана.

14. Ахапкина Я. Э. Семантика времени в поэтическом тексте (на материале лирики А. Ахматовой и О. Мандельштама акмеистического периода творчества): автореферат дис.….канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русский язык» / Я. Э. Ахапкина. – Санкт-Петербург, 2003. – 24 с.

15. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка : [монография] / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежс. госуд. ун-та, 2001. – 86 с.

16. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: [монография] / Шарль Балли; [пер. с фран.] : [изд. 3]. – М. : Эдиториал УРСС, 2009. – 416 с.

17. Балли Ш. Французская стилистика: [монография] / Шарль Балли; [пер. с фран.] : [изд. 3]. – М.: Эдиториал УРСС , 2009. – 384 с.

18. Барт Р. Від твору до тексту / Ролан Барт // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 491– 497.

19. Барт Р. От науки к литературе / Ролан Барт // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика ; [пер. с фран.]. – М. : Прогресс, 1994. – С. 375–383.

20. Барт Р. Риторика образа / Ролан Барт // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика ; [пер. с фран.]. – М. : Прогресс, 1994. – С. 297–318.

21. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По // Слово.Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 497– 521.

22. Барчук В. Граматична темпоральність : Інтервал. Час. Таксис: [монографія] / Володимир Барчук. – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. В. Стефаника, 2011. – 415 с.

23. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтін // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 406–416.

24. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 428–473.

25. Бахтин М. М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 26–90.

26. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 473–501.

27. Бахтин М. М. Слово в романе / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 72– 234.

28. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса // М. М. Бахтин. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 291–353.

29. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 473–501.

30. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи ; [пер. с фран.] / Гастон Башляр.– М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.

31. Башляр Г. Фрагменти поетики вогню ; [пер. з фран.] / Гастон Башляр. – Х. : Фоліо, 2004. – 142 с.

32. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія, 2008. – 240 с.

33. Белехова Л. И. Образное пространство американской поэзии / Л. И. Белехова // Язык и пространство : проблемы онтологии и эпистемологии: [монография]. – Нежин : Изд-во НГУ им. Н. Гоголя, 2011. – С. 349–382.

34. Белозьорова Ю. С. Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові : автореферат дис…кандидата філологічних наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. С. Белозьорова. – Запоріжжя, 2005. – 22 с.

35. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста / В. П. Белянин. – М. : Издательство МГУ, 1988. – 120 с.

36. Бенвенист Э. Общая лингвистика ; [пер. с фран.] / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.

37. Бердяев Н. Самопознание / Николай Бердяев // Бердяев Н. Судьба России. Самопознание. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – С. 308–535.

38. Бердяев Н. Судьба России / Николай Бердяев // Бердяев Н. Судьба России. Самопознание. – Ростов н/ Д : Феникс, 1997. – С. 8 –308.

39. Беценко Т. П. Мова українських народних дум : текстово-образні універсалії : автореферат дис…докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Беценко. – К., 2011. – 35 с.

40. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: Структура, семантика, функції : [монографія] / Т. П. Беценко. – Суми: Видавництво Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 424 с.

41. Білодід І. К. Вибрані праці в трьох томах. – Т. 2 / І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1985. – 367 с.

42. Білодід І. К. Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського / І. К. Білодід. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 129 с.

43. Бірюкова О. О. Лінгвостилістичні особливості української діаспорської поезії 60–80-их рр. ХХ ст. : автореферат дис….канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Бірюкова. – К., 2004. – 20 с.

44. Блинова Е. О. Морфотемный анализ темпоральности как категории языкового сознания и речевого мышления в русском и английском языках: автореферат дис…. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. О. Блинова. – Великий Новгород, 2009. – 23 с.

45. Бодрийар Ж. Символический обмен и смерть ; [пер. с фран.] / Жан Бодрийар. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.

46. Бодрийар Ж. Фрагменты из книги «О соблазне» / Жан Бодрийар // Иностранная литература. – 1994. – № 1. – С. 54–64.

47. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція ; [пер. з фран.] / Жан Бодріяр. – К. : Основи, 2004. – 230 с.

48. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика (курс лекций по английской филологии) : [учебное пособие] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. – 124 с.

49. Болотнова Н.С. Ассоциативное поле текста и слова / Н. С. Болотнова // Коммуникативно-прагматические аспекты слова в художественном тексте : [научные труды кафедры современного русского языка и стилистики Томского государственного университета] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2000. – С. 9–22.

50. Болотнова Н. С. Лексическая структура и ассоциативное поле художественного текста / Н. С. Болотнова // Русский язык в современном культурном пространстве : [материалы юбилейных конференций, посвященных 100-летию Томского государственного педагогического университета и 70-летию филологического факультета ТГПУ (2–3 ноября 2000 г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2000. – С. 91–96.

51. Болотнова Н. С. Об изучении ассоциативно-смысловых полей слов в художественном тексте / Н. С. Болотнова // Русистика : Лингвистическая

парадигма конца XX века : [сб. статей в честь проф. С. И. Ильенко]. – СПб. : Изд-во С.-Пет. ун-та, 1998. – С. 242–247.

52. Болотнова Н. С. О соотношении прагмем и информем в поэтическом тексте / Н. С. Болотнова // Художественный текст и языковая личность : проблемы изучения и обучения : [Материалы II Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию Томского государственного педагогического университета (11–12 октября 2001 г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2001. – С. 16 – 28.

53. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учебное пособие] / Н. С. Болотнова. – М. : Флинт, 2007. – 520 с.

54. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові : функціонально-ономасіологічний аспект : автореферат дисертації…доктора філологічних наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова» / О. І. Бондар. – К., 1998. – 30 с.

55. Бондаренко А. І. До проблеми опису базових категорійних властивостей художнього тексту / А. І. Бондаренко // Література і культура Полісся : [зб. наук. праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самоленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Вип. 77. – С. 177–183.

56. Бондаренко А. «Збагнув усю непереможність днів» (художнє мовомислення Євгена Плужника) / Алла Бондаренко // Урок української. – К.: Вид.-пол. центр «Київський ун-т», 2005. – № 1–2. – С. 27–29.

57. Бондаренко А. І. Когнітивно-семантичний напрямок «час – рух» у поетичних текстах XX століття / А. І. Бондаренко // Українське мово знавство : [зб. наук. праць] / Відп. ред. А. К. Мойсієнко.– К. : Вид.-пол. центр «Київський ун-т», 2015. – №45/2 . – С. 44–52.

58. Бондаренко А. І. Концептуалізація часу в українській поетичній мові XX століття / А. І. Бондаренко // «Над берегами вічної ріки» : темпоральний вимір літератури : [матеріали Міжнародної наукової конференції (24–25 вересня)] : [збірник]. – Бердянськ : ФО Ткачук О. В. , 2015. – С. 25–27.

59. Бондаренко А. І. Лінгвометодологічні підходи до вивчення периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності / А. І. Бондаренко // Українське мовознавство : [зб. наук. праць] / Відп. ред. А. К. Мойсієнко. – К. : Вид.-пол. центр «Київський ун-т», 2016. – Вип. 46/2. – С. 14–20.

60. Бондаренко А. І. Лінгвостилістична інтерпретація новели М. Хвильового «Синій листопад» / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – С. 37–42.

61. Бондаренко А. І. Лінгвостилістична інтерпретація поезії Ліни Костенко «Ван Гог» / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія « Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – 2004. – С. 33–37.

62. Бондаренко А. Лінгвостилістичний аналіз циклу Василя Стуса «Трени М. Г. Чернишевського» / Алла Бондаренко // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 24–27.

63. Бондаренко А. І. Логоепістемна модальність словесних образів часу в поетичних текстах двадцятого століття / А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.О., 2017. – Вип. 22. – С.138–143.

64. Бондаренко А. І. Мікрополе історії, побудоване на основі онімів, у темпоральному світі поетичної мови ХХ століття / А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. –Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.О., 2014. – Вип.18. – С. 138–146.

65. Бондаренко А. Міфоконцепт «архетипна Мати» в художньому мовомисленні поеми Юрія Тарнавського «У РА НА» / Алла Бондаренко // Наш український дім : [науково-популярний часопис]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. – 2009. – № 1. – С. 16–20.

66. Бондаренко А. Міфософія актуального життєвого простору в художньому мовомисленні Юрія Тарнавського / Алла Бондаренко // Слово і час. – 2002. – № 7. – С. 21–25.

67. Бондаренко А. Мовні знаки темпорального змісту у філософсько-поетичному дискурсі Богдана Бойчука / Алла Бондаренко // Слово і час. – 2000. – № 12. – С. 47–52.

68. Бондаренко А. І. Мовнообразні засоби створення міфологічної системи збірки Б.-І. Антонича «Три перстені» / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2001. – С. 142–149.

69. Бондаренко А. І. Мовнохудожнє осмислення темпоральності у творах поетів екзистенціального напряму / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко.– Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 34–39.

70. Бондаренко А. Мовомисленнєва картина світу в текстах поетів Нью-Йоркської групи / Алла Бондаренко // Український вимір : [збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – Вип. 6. – С. 165–168.

71. .Бондаренко А. Образ України в мовній стилістиці поетів-модерністів ХХ століття / Алла Бондаренко // Наш український дім : [науково-популярний часопис]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – № 1.– С. 3–5.

72. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : ПП Лисенко М. М. – 392 с.

73. Бондаренко А. И. Основные этапы изучения текстовой категории темпоральности в украинском и русском языкознании / А. И. Бондаренко // Социально-гуманитарный вестник юга России. – Краснодар : Пресс-Имидж, 2013. – №6. – С. 114–119.

74. Бондаренко А. І. Проблеми інтерпретації: художній текст і світ крізь призму феноменології й рецептивної естетики / А. І. Бондаренко // Актуальні проблеми металінгвістики : [збірник статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції]. – Черкаси : Ант, 2009. – С. 189 – 191.

75. Бондаренко А. «Прокляття простору» (про текстову парадигму «людина у світі») / Алла Бондаренко // Урок української. – К. : Вид.-пол. центр «Київський ун-т», 2007. – № 9–10. – С. 51–56.

76. Бондаренко А. Словесні маски «дитини буття» в художньому мовомисленні Б.-І. Антонича / Алла Бондаренко // Слово і час. – 2001. – № 12. – С. 43–48.

77. Бондаренко А. І. Словесно-художні засоби створення «картини душі» у віршових текстах Василя Стуса / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – С. 17–21.

78. Бондаренко А. Слово й текст : інтерпретаційний вимір / Алла Бондаренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – 2008. – С. 4–8.

79. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса / Алла Бондаренко // Дивослово. – 1998. – № 8. – С. 8–11.

80. Бондаренко А. І. Текстове асоціативно-смислове поле й концепт у світлі проблеми інтерпретації тексту / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [зб. наук. праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – Вип. 56. – С. 82–91.

81. Бондаренко А. Текстово-світоглядні моделі художнього мовомислення ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М. – 2009. – 324 с.

82. Бондаренко А. І. Темпоральна конотація як чинник утворення й функціонування словесних образів часу в поетичних текстах ХХ століття: [зб. наук. праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова / А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник.– Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.О., 2016. – Вип. 21. – С. 163–169.

83. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М. – 2013. – 324 с.

84. Бондаренко А. І. Українська художня мова ХХ століття та західноєвропейська філософія в аспекті інтертекстуальності / А. І. Бондаренко // Текст. Язык. Человек : [сборник научных трудов] : [в двух частях]. – Ч. 1.– Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2009. – С. 56–58.

85. Бондаренко А. Українська художня мова й західноєвропейська філософія ХХ століття в аспекті інтердискурсивності / Алла Бондаренко // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. В. П. Мусієнко.– Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – Вип. 169. – С. 160–167.

86. Бондаренко А. «Усі вже *звикли* – геніїв немає…» (художнє мовомислення поетичного циклу Ліни Костенко «Силуети») / Алла Бондаренко // Урок української. – 2004. – № 8–9. – С. 24–28.

87. Бондаренко А. І. Художнє мовомислення : до проблеми окреслення терміна / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [зб. наук. праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – Вип. 43. – С. 108–115.

88. Бондаренко А. Художнє мовомислення у текстах Віктора Домонтовича / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 2007. – № 2. – С. 42–47.

89. Бондаренко А. Художнє мовомислення філософських поезій Івана Малковича / Алла Бондаренко // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 26–90.

90. Бондаренко А. Художній час у лінгвістичних працях представників Ніжинської вищої школи / Алла Бондаренко // Література і культура Полісся: [зб. наук. праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Вип. 77. – С. 203–211.

91. Бондаренко А. І. Художня мовомисленнєва картина світу в текстах поетів екзистенційного напрямку / А. І. Бондаренко // Ю.Ф. Карський і

сучасне мовознавство : [матеріали XI Міжнародних Карських читань]. – Ніжин – Гродно : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 92–95.

92. Бондаренко А. І. «Чим дише слово «Батьківщина» (асоціативне поле «Україна» в художньому мовомисленні Євгена Маланюка) / А. І. Бондаренко // Методика. Досвід. Пошук : [науково-методичний збірник]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – Вип. XI. – С. 209–215.

93. Бондаренко А. И. Этимологический анализ темпоральной лексики украинского языка в когнитивном освещении / А. И. Бондаренко // Социально-гуманитарный вестник юга России. – Краснодар: Пресс-Имидж, 2013. – №4. – С. 114–119.

94. Бондаренко Е. В. Время как лингвокогнитивный феномен в англоязычной картине мира : [монография] / Е. В. Бондаренко. – Харьков: ХМУ им. В. Н. Каразина, 2003. – 377 с.

95. Бондарко А. В. Основы функциональной граматики : Языковая интерпретация идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб. : Изд. С.-Петерб. ун-та, 1999. – 260 с.

96. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 264 с.

97. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : от психолигвистики к лингвосинергетике : [монография] : [изд. 2-е, стереотип.] / В. Г. Борботько . – М. : КомКнига, 2007. – 288с.

98. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : [учебник] : [3-е изд., перераб. и доп.] / М. П. Брандес. – М. : Прогресс–Традиция, ИНФРА. – М., 2004. – 416 с.

99. Бріцин В. В., Мозгунов В. В. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В. В. Бріцин, В. В. Мозгунов // Мовознавство. – 2013. –№2–3. – С .122–148.

100. Бродель Ф. Что такое Франция? Люди и вещи ; [пер. с фран.] / Фернан Бродель. – М. : Издательство Сабашниковых, 1995. – 244 с.

101. Бродский И. Поэзия – лучшая школа неуверенности / Иосиф Бродский // Бродский И. Большая книга интервью : [изд. 2-е, испр. и доп.] . – М. : Захаров, 2000. – С. 55–74.

102. Бродский И. Поклониться тени / Иосиф Бродский // Бродский И. Поклониться тени. – СПб. : Азбука, 2000. – С.137–165.

103. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – №1. – С.108–111.

104. Бурвикова Н. Д., Костомаров В. Г. Логоэпистемическая составляющая современного языкового вкуса / Н. Д. Бурвикова,
В. Г. Костомаров // Филологические науки. – 2008. – С. 3–11.

105. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / Карл Бюлер ; [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1993. – 528 с.

106. Валгина Н. С. Теория текста : [учебное пособие] / Н. С. Валгина. – М.: Новая волна, 2003. – 202 с.

107. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк ; [пер. с анг.] / Под ред. В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

108. Васильева А. А. Ассоциативные связи слов в поэтических текстах О. Э. Мандельштама в аспекте идиостиля / А. А. Васильева // Русский язык в современном культурном пространстве : [материалы юбилейных конференций, посвященных 100-летию Томского государственного педагогического университета и 70-летию филологического факультета (2–3 ноября 2000 г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2000. – С. 98–103.

109. Васильева А. А. Текстовые ассоциативные поля и их взаимодействие в сборнике О. Э. Мандельштама «Камень» / А. А. Васильева // Коммуникативно-прагматические аспекты слова в художественном тексте : [научные труды кафедры современного русского языка и стилистики Томского государственного университета] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2002. – С. 53–58.

110. Вежбицкая А. Концептуальные основы психологии культуры / Анна Вежбицкая // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание ; [пер. с англ.]. – М. : Русские словари, 1997. – С. 376–397.

111. Вежбицкая А. Толкование эмоциональных концептов / Анна Вежбицкая // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание ; [пер. с англ.]. – М. : Русские словари, 1997. – С. 326–375.

112. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.

113. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 406 с.

114. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 558 с.

115. Виноградов В. В. Из истории изучения поэтики (20-е годы) / В. В. Виноградов // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – Т. 34. –1975. – № 9. – С. 259 – 273.

116. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1963. – 250 с.

117. Виттгенштейн Л. Логико-философский трактат / Людвиг Виттгенштейн [Электронный ресурс] / // Электронная библиотека Гумер. – Электрон. дан. – 2008. – Режим доступа: http:// www. gumer. info/ bogoslov_ Buks/ Philos/ Vit/ LogFil.php. – Загл. с экрана.

118. Вихованець І. Р. Темпоральність / І. Р. Вихованець // Українська мова : [енциклопедія] : [вид. 3, зі змін. й допов.]. – К.: Українська енциклопедія, 2007. – С.706.

119. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові 17–20 ст. : автореферат дис.… докт. філол.. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Вільчинська. – К., 2009. – 40 с.

120. Віттгенштейн Л. Філософські дослідження / Людвіг Віттгенштейн // Зарубіжна філософія XX століття : [читанка з історії філософії]: [в 6 книгах]. – С. 12–22.

121. Вокальчук Г. М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття : автореферат дис…. докт. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Укр. мова» / Г. М. Вокальчук. – К., 2009. –38 с.

122. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Комкнига, 2006. – 280 с.

123. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64–71.

124. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 24. – М. : Наука, 2003. – С. 5–12.

125. Воробйова О. П. Текстові категорії і фактор адресата : [монографія] / О. П. Воробйова – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.

126. Воробьев В. В. Лингвокультурология : [монография] / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 72 с.

127. Воробьева О. П. К вопросу о таксономии адресата художественного текста / О. П. Воробьева // Текст и его категориальные признаки: [сборник научных трудов] / Отв. ред. А. Н. Мороховский. – К. : КГПИИЯ, 1989. – С. 39–46.

128. Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин. – Л. : Изд. ЛГУ, 1982. – 244 с.

129. Выготский Л. С. Мышление и речь : психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.

130. Выготский Л.С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1968. – 573 с.

131. Гайдеґґер М. Навіщо поети? / Мартін Гайдеґґер // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – С. 230–249.

132. Гак В. Г. Пространство времени / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 228–130.

133. Гак В. Г. О категориях модуса предложения / В. Г. Гак // Предложение и текст в семантическом аспекте : [межвузовский тематический сборник]. – Калинин : Изд-во КГУ, 1978. – С. 19–26.

134. Гальперин П. Я. К вопросу о внутренней речи / П. Я. Гальперин // Доклады АПН РСФСР. – М. : Наука, 1957. – №4. – С. 54– 59.

135. Гальперин И. Р. Текст как обьект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.

136. Гей Н. К. Художественность литературы. Поэтика. Стиль / Н. К. Гей. – М. : Наука, 1975. – 472 с.

137. Гилева Е. П. Когнитивные основы неграмматической представленности концепта времени : автореферат дис.…канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. П. Гилева. – Барнаул, 2002. – 19 с.

138. Гладьо С. В. Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної прози) : автореферат дис. … канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 «Англ. мова» / С. В. Гладьо. – К., 2000. – 19 с.

139. Говердовский В. И. История понятия коннотации / В. И. Говердовский // Филологические науки. – 1979. – №2. – С. 83–86.

140. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова / В. И. Говердовский. – Х. : Изд-во при ХГУ, 1989. – 95 с.

141. Голобородько К. Ю. Концептосфера мовотворчості О. Олеся : автореферат дис.… докт. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Укр. мова» /
К. Ю. Голобородько. – К., 2011. – 36 с.

142. Голосова Т. М. Темпоральна структура художнього тексту: [монографія] / Т. М. Голосова. – Черкаси : РВВЧДУ, 2001. – 268 с.

143. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 283 с.

144. Горський В. С. Історія української філософії : [курс лекцій] / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 1996. – 286 с.

145. Греймас А. -Ж. Структурная семантика : поиск метода / Альгирдас-Жюльєн Греймас; [пер. с фран.]. – М. : Академический Проект, 2004. – 368 с.

146. Григорьев В. П. Поэтика слова / В. П. Григорьев. – М.: Наука, 1979. – 344 с.

147. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода / Вильгельм Гумбольдт // Звегинцев В. А. История языкознания в очерках и извлечениях : [в 2-х ч.]. – Ч.1. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1960. – С. 68–87.

148. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. – СПб.: Кристалл, 2001. – 640 с.

149. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація : [монографія] / Тамара Гундорова. – Львів : Літопис, 1996. – 297 с.

150. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 318 с.

151. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления / Эдмунд Гуссерль. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. – 752 с.

152. Ґадамер Г.-Ґ. Герменевтика і поетика ; [пер. з нім.]. / Г.-Ґ. Ґадамер. – К. : Юніверс, 2001. – 478 с.

153. Даниленко Л. І. Мовно-образний простір чеської ментальності: концепт «краса» / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2006. – №2–3. – С.147–152.

154. Данилко М. И. Композиционно-речевые средства создания абсолютной антропоцентричности текста (на материале вводного абзаца англоязычной короткой прозы) : автореферат дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. И. Данилко. – Одесса, 1987. –16 с.

155. Де Бовуар С. Друга стать : [у двох томах] / Сімона де Бовуар ; [пер. з фран.]. – Т.1. – К. : Основи, 1994. – 390 с.

156. Делез Ж. Логика смысла / Жиль Делез. – М. : Раритет, 1998. – 480 с.

157. Делез Ж. Платон и симулякр / Жиль Делез [Электронный ресурс] // Электронная библиотека Гумер. – Электрон. дан. – 2007. – Режим доступа : http : //www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Delez/plat_sim.php. – Загл. с экрана.

158. Делез Ж. Что такое философия? / Жиль Делез, Феликс Гваттари ; [пер. с фран.]. – М. : Институт экспериментальной психологии, СПб. : Алетейя, 1998 . – 288 с.

159. Де Ман П. Опірність теорії / Поль де Ман // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 478–495.

160. Дем'янова Ю.О. Мовне вираження концепту «час» у поетиці Т. Г. Шевченка : автореферат дис….канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. О. Дем'янова . – К., 2008. – 21 с.

161. Деррида Ж. Конец книги и начало письма / Жак Деррида [Электронный ресурс]/ // Philosophy.ru : философский портал. – Электрон. дан. – 2007. – Режим доступа : http://www.philosophy.ru/lib/philyaz/philyaz_353.html?vote= 1&vd= 353 – Загл. с экрана.

162. Деррида Ж. О грамматологии / Жак Деррида ; [пер. с фран.]. – М. : Ad Margnem, 2000. – 511 с.

163. Дерріда Ж. Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук / Жак Дерріда // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] / За ред. М. Зубрицької . – Львів : Літопис, 1996. – С. 457–478.

164. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики (извлечения) / Фердинанд де Соссюр // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях : [в 2-х ч.]. – Ч.1. – М. : Уч.-педаг. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1960. – С. 323–360.

165. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическим и философским аспектам / Т. И. Дешериева // Вопросы языкознания. – 1975. – №2. – С. 15–23.

166. Дмитренко М. Символи українського фольклору : [монографія] / Микола Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.

167. Днепров В. Идеи времени и формы времени / Владимир Днепров. – Л. : Советский писатель, 1980. – 600 с.

168. Долинин К. А. Интерпретация текста. Французский язык / К. А. Долинин. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 304 с.

169. Домброван Т. И. История английского языка как объект исследования в диахронической лингвосинергетике / Т. И. Домброван // Синергетика в филологических исследованиях. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. – С. 20–62.

170. Донецких Л. И. Эстетические функции слова / Л. И. Донецких. – Кишинев : Штиинца, 1982. –154 с.

171. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.

172. Драчева С. О. Темпоральная организация романа М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» : лингвистический аспект : дис. … канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русский язык» / С. О. Драчева. – Тюмень, 2007. – 206 с.

173. Ейзенштейн С. Монтаж 1938 / Сергій Ейзенштейн // Ейзенштейн С. Естетика кіномистецтва : [дослідження, статті, лекції]. – К. : Мистецтво, 1978. – С. 60– 75.

174. Ейзенштейн С. Четвертий вимір у кіно / Сергій Ейзенштейн // Ейзенштейн С. Естетика кіномистецтва : [дослідження, статті, лекції]. – К. : Мистецтво, 1978. – С. 47–60.

175. Еко У. Надінтерпретація текстів / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької . – Львів : Літопис, 2002. – С. 549–564.

176. Еко У. Поетика відкритого твору (фрагмент із книги «Відкритий твір») / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – С. 525 – 539.

177. Еко У. Поміж автором і текстом / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М.Зубрицької . – Львів : Літопис, 2002. – С. 564–581.

178. Еко У. Реторика та ідеологія / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.]. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис,1996. – С. 420–428.

179. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англ.]. – Львів: Літопис, 2004. – 384 с.

180. Ельмслев Л. Пролегомены к теории языка / Луи Ельмслев // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – С. 131–257.

181. Еникеева С. М. Синергетические параметры структурной организации и развития словообразовательной системы / С. М. Еникеева // Синергетика в филологических исследованиях / Под ред. Л. С. Пихтовниковой. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. – С. 62–88.

182. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – №3–4. – С. 112 – 126.

183. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – №3–4. – С. 94–104.

184. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

185. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.

186. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : [навчальний посібник] / Т. А. Єщенко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.

187. Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С. А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана : [збірник наукових статей] / Відп. ред. Тараненко О. О. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 178–193.

188. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси : [монографія] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

189. Жалейко Р. А. Перцептуальное время и его выражение в функционально-семантическом поле темпоральности (на материале

английского языка) : автореферат дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Р. А. Жалейко. – М., 1980. – 22 с.

190. Жигало О. Ю. Парадоксальні висловлення в англомовному художньому дискурсі : лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти : автореферат дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Ю. Жигало. – К., 2006. – 19 с.

191. Жукова С. А. Особенности темпоральной организации художественного текста : автореферат дис.… канд. филол. наук : спец. : 10.02.19 «Теория языка» / С. А. Жукова. – Калининград, 2010. – 21 с.

192. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. С. Забужко. – К. : Основи, 1993. –126 с.

193. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : [монографія] : [вид. 2-е, випр. і доп.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 219 с.

194. Задорожна О. М. Концепт «час» в українській поетичній мові: автореферат дисертації…кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Задорожна. – К., 2008. – 20 с.

195. Зенкин С. Жан Бодрийяр : время симулякров / Сергей Зенкин // Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть ; [пер. с фран.]. – М. : Добросвет, 2000. – С. 5–49.

196. Зілинський О. Дім за зорею / Олександр Зілинський // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. – Львів : Каменяр, 1989. – С. 87–110.

197. Золотова Г. А. Категория времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – №3. – С. 7–30.

198. Зонтаґ С. Проти інтерпретації та інші есе / Сьюзен Зонтаґ. – Львів : Кальварія, 2006. – 320 с.

199. Зубрицька М. Homo legens : читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.

200. Иванов Вяч., Топоров В. Славянские языковые моделирующие системы (древний период) / Вяч. Иванов, В. Топоров. – М.: Наука, 1965. – 246 с.

201. Ивин А. А. Введение в философию истории / А. А. Ивин. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 288 с.

202. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.

203. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація світу (на матеріалі української мистецтвознавчої системи) : [монографія] / В. Л. Іващенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.

204. Кагановська О. М. Функція дейксису у формуванні семантичного простору художнього твору / О. М. Кагановська // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана : [збірник наукових статей] / За ред. Тараненка О. О. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 170–178.

205. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу : автореферат дис.…канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2007. –19 с.

206. Калашник В.С. Фразеотворення в українській поетичній мові радянського періоду / В. С. Калашник. – Х. : Вища школа, 1975. – 170 с.

207. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз фітонімів-композитів у сучасній українській мові / В. В. Калько // Мовознавчий вісник. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.О., 2016. – Вип. 21. – С. 24 – 32.

208. Камю А. Абсурдное рассуждение / Альбер Камю // Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство; [пер. с фран.] – М. : Политиздат, 1990. – С. 24–60.

209. Камю А. Абсурдное творчество / Альбер Камю // Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство; [пер. с фран.]. – М. : Политиздат, 1990. – С. 75– 90.

210. Камю А. Абсурдный человек / Альбер Камю // Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство ; [пер. с фран.]. – М. : Политиздат, 1990. – С. 60–75.

211. Камю А. Бунтующий человек / Альбер Камю // Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство ; [пер. с фран.]. – М. : Политиздат, 1990. – С. 120–357.

212. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепт, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград, 2002. – 477 с.

213. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность : [монография] / Юрий Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.

214. Карпенко С. М. Анализ межтекстовых ассоциативно-смысловых полей в аспекте идиостиля (на материале поэзии Н. С. Гумилева) / С. М. Карпенко // Коммуникативно-прагматические аспекты слова в художественном тексте : [научные труды кафедры современного русского языка и стилистики Томского государственного университета] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. –Томск : Изд. УНТИ, 2002. – С. 23–35.

215. Карпенко С. М. Об изучении ассоциативных связей слов в аспекте идиостиля (на материале поэзии Н. С. Гумилева) / С. М. Карпенко // Русский язык в современном культурном пространстве : [материалы юбилейных конференций, посвященных 100-летию Томского государственного педагогического университета и 70-летию филологического факультета ТГПУ (2–3 ноября 2000 г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. –Томск : Изд. УНТИ, 2000. – С. 96 –98.

216. Карпенко С. М. Особенности поэтического мира Н. Гумилева и его отражение в лексике / С. М. Карпенко // Художественный текст и языковая личность : проблемы изучения и обучения : [материалы II Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию Томского государственного педагогического университета (11–12 октября 2001 г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2001. – С.44–50.

217. Карпенко Ю. О. Функції мови / Ю. О. Карпенко // Українська мова : [енциклопедія] : [вид. 3, зі змін. й допов.]. – К. : Українська енциклопедія, 2007. – С. 807 – 809.

218. Карцевский С.Об ассиметричном дуализме лингвистического знака/ Сергей Карцевский // Звегинцев В. А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях : [в 2-х ч]. – Ч. 2. – М. : Уч.- педаг. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1965. – С. 85–91.

219. Касаткина Е. Г. К вопросу о роли живописного компонента в произведениях М. А. Булгакова / Е. Г. Касаткина // Художественный текст и языковая личность: проблемы изучения и обучения : [материалы II Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию Томского государственного педагогического университета (11–12 октября 2001г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2001. – С. 112–116.

220. Катунин Д. А. Время в зеркале русской языковой метафоры: дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Д. А. Катунин. – Томск, 2005. – 195 с. [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека. – Филологические науки. – Языкознание. – Русский язык. – Электронные данные. – 2013. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/ content/vremya-v-zerkale-russkoi-yazykovoi-metafory. – Загл. с экрана.

221. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.

222. Качуровський І. Фоніка / Ігор Качуровський. – Мюнхен : Український вільний університет, 1984. – 208 с.

223. Каюа Р. Людина та сакральне / Роже Каюа ; [пер. з фран.]. – К. : Ваклер, 2003. – 256 с.

224. Кереньи К. , Юнг К. Г. Введение в сущность мифологии / Карл Кереньи, Карл Густав Юнг // Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов ; [пер. с англ.]. – М.-К. : ЗАО «Совершенство» – «Port-Royal», 1997. – С.11–202.

225. Кирилюк М. А. Темпоральне значення антропонімічних прикметників (на матеріалі німецької мови) : автореферат дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. А. Кирилюк. – К., 1996. – 25 с.

226. Ключникова И. В. Семы темпоральности в лексических значениях имен существительных, не обозначающих время (на материале современного

английского языка) / И. В. Ключникова. – Минск : Изд-во Мин. гос. ун-та, 2001. – 14 с.

227. Козеллек Р. Минуле майбутнє : Про семантику історичного часу / Райнгарт Козеллек. – К. : Дух і літера, 2005. – 375 с.

228. Козинцева Н. А. Типология категории засвидетельствованости / Н. А. Козинцева // Эвиденциальность в языках Европы и Азии : [сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой]. – СПб.: Наука, 2007. – С.13–36.

229. Колегаева И. М., Олейникова Г. А. Темпоральный сдвиг как прием остранения в жанре научной фантастики / И. М. Колегаева, Г. А. Олейникова // Записки з романо-германської філології. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова., 2009. – Вип. 25. – С. 111–121.

230. Коллінгвуд Р. Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольського / Робін Дж. Коллінгвуд. – К. : Основи, 1996. – 615 с.

231. Коломієць Л.І. Поетична традиційна фразеологія на позначення битви / Л. І. Коломієць // Мовознавство. –1976. –№1. – С. 59–62.

232. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 107 с.

233. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – №2–3. – С. 111–118.

234. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : [монографія] / Володимир Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

235. Корди Е. Е. Категория эвиденциальности во французском языке / Е. Е. Корди // Эвиденциальность в языках Европы и Азии : [сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой]. – СПб. : Наука, 2007. – С. 253–292.

236. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [монографія] / Тетяна Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2000. – 350 с.

237. Костецький І. Тло поетичної місії Езри Павнда / Ігор Костецький // Костецький І. Тобі належить цілий світ : [вибрані твори]. – К. : Часопис «Критика», 2005. – С. 381–390.

238. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века: [монография]/ В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова. – СПб. : Златоуст, 2001. – 220 с.

239. Кочерга Г. В. Механізм пропозиційно-диктумної мотивації українських відіменникових дієслів : когнітивний аспект / Г. В. Кочерга // Мовознавчий вісник : ФОП Чабаненко Ю.О., 2016. – Вип. 21. – С. 32 – 38.

240. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – №5–6. – С.12–22.

241. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії XX ст.: [монографія] / Лариса Кравець. – К.: Академія, 2012. – 416 с.

242. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира в художественном тексте : семантико-когнитивный аналіз : [монография] / Ю. В. Кравцова. – К. : Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2014. –320 с.

243. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концепт «життя» в українській фраземіці: автореферат дис.…канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

244. Красухин К. Г. Три модели индоевропейского времени на материале лексики и грамматики / К. Г. Красухин // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 62–76.

245. Кривошапко С.А. Концепты *время* и *пространство* в лирической поэзии С. Есенина: автореферат дис. … канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / С. А. Кривошапко. – Ростов-на-Дону, 2010. – 24 с.

246. Крипке С. Загадка контекстов мнения / Солон Крипке // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18 : Логический анализ естественного языка. – М. : Наука, 1986. – С. 194–212.

247. Крістева Ю. Полілог / Юлія Крістева // Крістева Ю. Полілог ; [пер. з фран.]. – К. : Юніверс, 2004. – С.150 –199.

248. Кристева Ю. Разрушение поэтики / Юлия Кристева // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики ; [пер. с фран.]. – М. : РОССПЭН. – С. 5–21.

249. Кристева Ю. Текст романа / Юлия Кристева // Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики ; [пер. с фран.]. – М. : РОССПЭН. – С. 359–648.

250. Кубрякова Е. С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус / Е. С. Кубрякова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1994. – №2. – Т. 53. – С. 3–15.

251. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

252. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 212 с.

253. Куртин Ж. Ж. Шапка Клементиса (заметки о памяти и забвении в политическом дискурсе) // Жан Жак Куртин // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фран. и порт.]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 95–105.

254. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.

255. Кьеркегор С. Болезнь к смерти / Сьорен Кьеркегор // Этическая мысль : Научно-публицистические чтения / Под ред. А. А. Гусейнова – М. : Политиздат, 1990. – С. 360–471.

256. Лаврова А. А. Художественное пространство и время «малой» прозы М. А. Булгакова : [монография] / А. А. Лаврова. – Каменец-Подольский : Издатель П. П. Зволейко Д. Г., 2002. – 164 с.

257. Лазебник Ю. С. Поезія як модель світу : лінгвістичний аспект: автореферат дис.…докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – К., 1996. – 47 с.

258. Лазебник Ю. С., Ярмак В. И. Поэзия XX века : Слово, текст, мир / Ю. С. Лазебник, В. И. Ярмак. – К. : Наукова думка, 1992. – 144 с.

259. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда / Жак Лакан [Электронный ресурс] // Электронная библиотека по философии. – Электронные данные. – 2008. – Режим доступа : http: //filosof.historic.ru/ books/item/f00/s01/z0001008/st000.shtml. – Загл. с экрана.

260. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем ; [пер. с англ.] / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 256 с.

261. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя / Б. А. Ларин. – Л. : Художественная литература, 1974. – 286 с.

262. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2012. – 680 с.

263. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки-про-іншого / Еманюель Левінас. – К. : Дух і Літера, 1999. – 291 с.

264. Леві-Стросс К. Структурна антропологія / Клод Леві-Стросс ; [пер. з фран.]. – К. : Основи, 2000. – 387 с.

265. Левонтина И. Б. «Нам время устроили с целью гипноза» / И. Б. Левонтина // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 314 – 320.

266. Лейбниц Г. В. Сочинения : [в 4-х т.] ; [пер. с франц.]. – Т.4. / Г. В. Лейбниц – М. : Мысль, 1989. – 554 с.

267. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии. Мышление и речь. Лекция 39. Виды и трансформации речи / А. Н. Леонтьев [Электронный ресурс] // Общая психология : онлайн библиотека. – Электронные данные. – 2008. – Режим доступа : http : // psicom.ru/lekcii–po–obshey–psi.html. – Загл. с экрана.

268. Леонтьев А. Слова «холодные» и «горячие» / Алексей Леонтьев // Наука и жизнь. – 1974. – №4. – С. 75–79.

269. Лессинг Г. Э. Лакоон, или О границах живописи и поэзии /. Г. Э. Лессинг. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1957. – 518 с.

270. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна / Жан Франсуа Лиотар ; [пер. с фран.]. – М. : Институт экспериментальной социологии, 1998. – 528 с.

271. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вища школа, 1977. – 114 с.

272. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – №5–6. – С. 36–42.

273. Лихачов Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. Акад. наук. Сер. лит. и языка. – 1993. – №1. – Т. 52. – С. 3–10.

274. Лихачов Д. С. Летописное время у Достоевского / Д. С. Лихачов // Литература – реальность – литература. – Л. : Советский писатель, 1984. – С. 80– 96.

275. Лихачов Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 360 с.

276. Личковах В. Світовідношення як переживання (феноменологія, онтологія і естетика «життя миттєвістю») / Володимир Личковах // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №5. – С. 122–135.

277. Локк Д. Сочинения : [в 3-х т.]. – Т.1 / Джон Локк; [пер. с англ.]. – М. : Мысль, 1985. – 621 с.

278. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф : [труды по языкознанию] / А. Ф. Лосев. – М. : Изд. Московского гос. унив., 1982. – 480 с.

279. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман. – Ленинград : Просвещение, 1972. – 272 с.

280. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.

281. Лотман Ю. О поэтах и поэзии / Юрий Лотман. – СПб. : Искусство, 1996. – 848 с.

282. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Юрий Лотман. – Таллин : Ээсти Раамат, 1973. – 123 с.

283. Лотман Ю. Текст у тексті / Юрій Лотман // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 581–598.

284. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: [монография] / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 230 с.

285. Лурия А. Р. Речь и мышление // Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. – СПб. : Питер, 2006. – С. 236–316.

286. Лурия А. Р. Слово и понятие / А. Р. Лурия // Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. – СПб. : Питер, 2006. – С. 247–271.

287. Макаровская Е. В. Языковые средства выражения времени в поэзии Б. Пастернака : дис.… канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. В. Макаровская. – М., 2008. – 188 с. [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека. – Филологические науки. – Языкознание. – Русский язык. – Электронные данные. – 2013. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/yazykovye-sredstva-vyrazheniya-vremeni-v-poezii-borisa-pasternaka. – Загл. с экрана.

288. Манаенко Т. Н. Дискурс – речь – текст / Т. Н. Манаенко // Текст – язык – человек : [сборник научных трудов] : [в 2-х ч]. – Ч.1. – Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2009. – С. 25 – 26.

289. Марсель Г. К трагической мудрости и за ее пределы / Габриэль Марсель // Проблема человека в западной философии : [переводы]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 404–420.

290. Масенко Л. (У)мовна (У)країна / Лариса Масенко. – К. : Tempora, 2007. – 76 с.

291. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.

292. Матвеева Т. В. Текстовое время / Т. В. Матвеева // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М. Н. Кожиной. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 536–539.

293. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий : [монография] / Т. В. Матвеева. – Свердловск : Изд. Уральск. ун-та, 1990. – 172 с.

294. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [монографія] / Любов Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.

295. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

296. Мезенин С. М. Образность как лингвистическая категория / С. М. Мезенин // Вопросы языкознания. – 1983. – №6. – С. 48–58.

297. Мерло-Понти М. Кино и новая психология / Морис Мерло-Понти [Электронный ресурс] // psychology. Ru : психология на русском языке. – Электронные данные. – 2008. – Режим доступа : http: //www. psychology. ru /library/ 00038.shtml. – Загл. с экрана.

298. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / Моріс Мерло-Понті ; [пер. з фран.]. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – 552 с.

299. Мех Н. Зміст терміна «концепт» / Наталя Мех // Культура слова. – 2003. – № 62. – С. 26–30.

300. Мех Н. О. Лінгвокультурологема logos: когнітивний, прагматичний, функціональний та стилістичний аспекти : автореферат дис. … докт. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Укр. мова» / Н. О. Мех. – К., 2009. – 36 с.

301. Мех Н.О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові XIX – поч. XX ст. : автореферат дис. …канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова» / Н. О. Мех. – К., 2000. –18 с.

302. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова. – 2000. – №34. – С. 39–45.

303. Минюшова О.Н. Топонимы-логоэпистемы в коммуникативном пространстве носителей русского языка : автореферат дис. … канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русский язык» / О. Н. Минюшова. – М., 2006. – 23 с.

304. Мірошник Л. В. Моделі часу в поезії Арсенія Тарковського : автореферат дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Рос. мова» / Л. В. Мірошник. – Харків, 2005. – 22 с.

305. Модина Г. И. Исторические романы Диккенса : пространство и время / Г. И. Модина. – Владивосток : Изд-во Дальневосточ.ун-та, 2000. – 136 с.

306. Монтегю Р. Прагматика / Ричард Монтегю // Семантика модальных и интенсиональных логик. – М. : Прогресс,1981. – С. 254– 279.

307. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / А. К. Мойсієнко. – Умань : Софія, 2008. – 280 с.

308. Мойсієнко А. К. Символ як явище аперцепції /А. К. Мойсієнко // Мовознавство. – 1993. – №3. – С. 40– 45.

309. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі художнього тексту. Декодування Шевченкового вірша : [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 303 с.

310. Мороховский А. Н. К проблеме текста и его категорий / А. Н. Мороховский // Текст и его категориальные признаки : [сборник научных трудов] / Отв. ред. А. Н. Мороховский. – К. : КГПИИЯ, 1989. – С. 3–8.

311. Мороховский А. Н. и др. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский. – К. : Вища школа, 1984. – 248 с.

312. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Чарльз Уильям Моррис // Семиотика : [антология] : [изд. 2-е, испр. и доп.] / Сост. Ю. Степанов. – М. : Просвещение, 2001. – С. 45–98.

313. Московичи С. Век толп : [исторический трактат по психологии масс] ; [пер. с фран.] / Серж Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.

314. Мукаржовский Я. Иссследования по эстетике и теории искусства / Ян Мукаржовский. – М. : Искусство, 1994. – 606 с.

315. Мукаржовский Я. Литературный язык и поэтический язык / Ян Мукаржовский // Пражский лингвистический кружок : [сб. статей]. – М. : Наука, 1967. – С. 406–432.

316. Мукаржовский Я. Структуральная поэтика / Ян Мукаржовский. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 480 с.

317. Мурзин Л. Н., Штерн А. С. Текст и его восприятие / Л. Н. Мурзин, А. С. Штерн. – Свердловск : Издательство Уральского государственного университета, 1991. – 172 с.

318. Мяло К. Г. Космогонические образы мира : между Западом и Востоком / К. Г. Мяло // Культура, человек и картина мира. – М. : Наука, 1987. – С. 227 – 262.

319. Нелюбин Л. Л. Лингвостилистика современного английского языка : [учебное пособие] / Л. Л. Нелюбин. – М. : Наука, 2015. – 128 с.

320. Никишов Ю. М. Художественное время в «Евгении Онегине» А. С. Пушкина / Ю. М. Никишов // Филологические науки. – 1984. – №35. – С.11–16.

321. Ницше Ф. Ессе homo / Как становятся сами собою / Фридрих Ницше // По ту сторону добра и зла : [сборник] ; [пер. с нем.]. – Мн. : ООО «Попурри», 1997. – С. 373–469.

322. Нич Р. Світ тексту : постструктуралізм і літературознавство / Ришард Нич ; [пер. з польськ.] . – Львів : Літопис, 2007. – 316 с.

323. Ніка О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.» : [монографія] / О. І. Ніка. – Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – 444 с.

324. Ніка О. І. Модусні смисли у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : автореферат…докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Ніка. – К., 2010. – 35 с.

325. Новикова Н. С., Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология картин мира / Н. С. Новикова, Н. В. Черемисина // Филологические науки. – 2000. – №1. – С. 40–48.

326. Обелець Ю. А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англомовної прози) : автореферат дис.…канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. А. Обелець. – Одеса, 2006. – 22 с.

327. Ольжич Олег. Цитаделя духа / Олег Ольжич. – Братислава: Словацьке педагогічне товариство. – 239 с.

328. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори ; [пер. з ісп.] / Хосе Ортега-і-Гассет. – К. : Основи, 1994. – 420 с.

329. Охріменко В. І. Смислова структура модальних одиниць: [монографія] / В. І. Охріменко. – К. : Логос, 2011. – 403 с.

330. Павиленис Р. И. Проблема смысла : современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.

331. Павлович Н. В. Язык образов : Парадигмы образов в русском поэтическом языке / Н. В. Павлович. – М. : ИРЯ РАН, 1995. – 491с.

332. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальный аспект семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 292 с.

333. Панова Л. Г. Пространство и время в поэтическом языке О. Мандельштама : автореферат дис.... канд. филол. наук : спец. : 10. 02.01 «Русский язык» / Л. Г. Панова. – М., 1998. – 21 с.

334. Пелевина Н. Ф. Коннотация и контекст / Н. Ф. Пелевина // Вопросы семантики : [сб. статей]. – Калининград : Изд-во КГУ, 1984. – С. 83– 88.

335. Петрова Г. И. Репрезентативная функция языка : классическая и современная интерпретации / Г. И. Петрова // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2012. – №4. – С. 34–39.

336. Петронина О. В. Локативность как периферийное средство выражения темпоральных отношений в современном немецком языке : автореферат дис….канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. В. Петронина. – Самара, 2007. – 23 с.

337. Пеше М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / Мишель Пеше // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фран. и порт.]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 225 – 291.

338. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика : основы и очерк направлений : [монография] / Л. С. Пихтовникова. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.

339. Пихтовникова Л. С. Основные положения и понятия синергетики в применении к филологии. Базовые и инструментальные понятия синергетики/ Л. С. Пихтовникова // Синергетика в филологических исследованиях. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. – С. 7–20.

340. Пихтовникова Л. С. Самоорганизация дискурса и отдельных типов дискурса / Л. С. Пихтовникова // Синергетика в филологических исследованиях / под ред. Л. С. Пихтовниковой. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. – С. 88–102.

341. Пихтовникова Л. С. Самоорганизация речевых призведений : информационно-когнитивный аспект / Л. С. Пихтовникова // Синергетика в филологических исследованиях / под ред. Л. С. Пихтовниковой. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. – С. 102–135.

342. Плющ М. Лінгвістичний аналіз тексту / Марія Плющ // Українська мова : [енциклопедія]. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 291–292.

343. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: [монографія] / Ярослав Поліщук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 392 с.

344. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.

345. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8–60.

346. Потаенко Н. А. Время в языке (опыт комплексного описания) / Н. А. Потаенко // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С.113–121.

347. Потаенко Н. А. К языковому освоению временной структуры действительности / Н. А. Потаенко // Вопросы языкознания. –1984. – №6. – С. 43–54.

348. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.

349. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.

350. Поэт и слово. Опыт словаря / под ред. В. Григорьева. – М. : Наука, 1973. – 454 с.

351. Прайор А. Н. Временная логика и непрерывность времени / А. Н. Прайор // Семантика модальных и интенсиональных логик. – М. : Прогресс, 1981. – С. 76–98.

352. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой ; [пер. с англ.] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

353. Приходько Л. А. Художній час і художній простір у поезії : автореферат дис.… канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Л. А. Приходько. – Кіровоград, 2004. – 19 с.

354. Прокуденко Н. А. Переливы цвето-световой гаммы признаковых слов как отражение авторского взгляда на мир / Н. А. Прокуденко // Художественный текст и языковая личность : проблемы изучения и обучения: [материалы II Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию Томского государственного педагогического

университета (11–12 октября 2001 г.)] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд-во УНТИ, 2001. – С.107–112.

355. Пространство и время в искусстве : [межвузовский сборник научных трудов] / Под ред. О. Н. Притыкиной. – Л. : ЛГИТМИК, 1988. – 170 с.

356. Пуанкаре А. О науке / Анри Пуанкаре ; [пер. с фран.]. – М. : Наука, 1990. – 736 с.

357. Пустовіт Л. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект : [монографія] / Любов Пустовіт. – К. : УНВЦ «Рідна мова», 2009. – 243 с.

358. Пушкарева И. А. Ассоциативно-смысловое поле слова-образа «Рябина» в лирике М. И. Цветаевой / И. А. Пушкарева // Коммуникативно-прагматические аспекты слова в художественном тексте : [научные труды кафедры современного русского языка и стилистики Томского государственного университета] / Под ред. проф. Н. С. Болотновой. – Томск : Изд. УНТИ, 2002. – С. 35–53.

359. Радзиевская Т. В. О некоторых словах времени в украинском языке / Т. В. Радзиевская // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 36–43.

360. Радзієвська Т. В. Концепт шляху в українській мові : поєднання ідей простору та руху / Т. В. Радзієвська // Мовознавство. – 1997. – №4–5. – С. 17–27.

361. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації : [2-е вид., стереотип.] / Т. В. Радзієвська. – К. : НАН України; Інститут укр. мови, 1998. – 194 с.

362. Ракитина С. В. Когнитивно-дискурсивное пространство научного текста : автореферат дис.…докт. филол. наук : спец.10.02.02 «Русский язык» / С. В. Ракитина. – Волгоград, 2007. – 44 с.

363. Ревуцкий О. И. Филологический анализ художественного текста : [учебное пособие] / О. И. Ревуцкий. – Мн. : Ривш, 2006. – 320 с.

364. Ревю Ж. Явная и конструктивная неоднородность : к проблеме другого в дискурсе / Жаклин Ревю // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фр и порт.]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 54–95.

365. Ржевская Н. Ф. Концепция художественного времени в современном романе (функция «ретроспекций» в романе) / Н. Ф. Ржевская // Филологические науки. –1970. – №4. – С. 28–40.

366. Рикер П. Время и рассказ. – Т.1. Интрига и исторический рассказ / Поль Рикер. – СПб. : Универсальная книга, 1998. – 313 с.

367. Ритм, пространство, время в литературе и искусстве : [сборник статей]. – Л. : Наука, 1974. – 300 с.

368. Рікер П. Історія та істина / Поль Рікер. – К. : Видавничий дім «КМ Academia». Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – 396 с.

369. Рікер П. Що таке текст? Пояснення й розуміння / Поль Рікер // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М.Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 305 – 327.

370. Рішар Ж.-П. Смерть та її постаті / Жан-П’єр Рішар // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 209–230.

371. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность ; [пер. с англ.] / Ойген Розеншток-Хюсси. – М. : Лабиринт, 1994. – 213 с.

372. Романова Т. В. Модальность. Оценка. Эмоциональность : [монография] : Нижний Новгород : НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2008. – 309 с.

373. Руденко Д. И. Собственные имена в контексте современных теорий референции / Д. И. Руденко // Вопросы языкозания. – 1988. – №3. – С. 55–69.

374. Руднев В. П. Феноменология // Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М. : Аграф, 1997. – С. 331–332.

375. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.

376. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К., 1971. – 316 с.

377. Рябцева Н. К. Аксиологические модели времени / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 78–94.

378. Савельева М. Ю. Лекции по мифологии культуры / М. Ю. Савельева. – К. : Парапан, 2003. – 270 с.

379. Сартр Ж-П. Моя перемога є чисто вербальною / Жан-Поль Сартр // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст.]: [2-е вид., доп.] / За ред. М.Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 327–349.

380. Сартр Ж-П. Первичное отношение к другому : любовь, язык, мазохизм / Жан-Поль Сартр // Проблема человека в западной философии: [переводы]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 229–261.

381. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан-Поль Сартр // Сартр Ж.-П. Что такое литература? Слова ; [пер. с фран.]. – Мн. : ООО «Попурри», 1999. – С. 5 – 261.

382. Сафонова Н. Модалема як семантико-прагматичний маркер суб'єктивно-модальних смислів драматургічного дискурсу / Наталія Сафонова // Лінгвістичні студії. – Донецьк : Вид-во ДНУ, 2009. – С. 236–246.

383. Свенцицкая Э. М. Пространство, время и слово в творчестве А. Ахматовой : автореферат дис. канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русская литература» / Э. М. Свенцицкая. – К., 1996. – 22 с.

384. Святий Августин. Сповідь / Святий Августин ; [пер. з лат.]. – К. : Основи, 1999. – 319 с.

385. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 247 с.

386. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монографическое учебное пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : Издательство украинского фитосоциологического центра, 2002. – 336 с.

387. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

388. Селіванова О. Світ свідомості в мові : [монографія] / Олена Селіванова. – Черкаси : Ю.Чабаненко, 2012. – 488 с.

389. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

390. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка : автореферат дис. … докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Семенець. – К., 2005. – 36 с.

391. Семенець О. О. Синергетика модальностей поетичної творчості // Синергетика в филологических исследованиях / под ред. Л. С. Пихтовниковой. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. – С.154 –179.

392. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова : [монографія] / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

393. Семиотика. Антология / Сост. Ю. Степанов : [изд. 2-е, исправленное и дополненное]. – М. : Просвещение, 2001. – 702 с.

394. Серио П. Как читают тексты во Франции / Патрик Серио // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фран. и порт.]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 12– 54.

395. Серль Дж. Логический статус художественного дискурса / Джон Серль [Электронный ресурс] // Философско-литературный журнал ЛОГОС. – Электронные данные. – 2007. – Режим доступа: http : //www.ruthenia.ru/ logos/ number/1999_03/1999_3_04.htm. – Загл. с экрана.

396. Сидоренко В. А. Художественное время как текстообразующая категория (на материале «Петербургских повестей» Н. В. Гоголя) :

автореферат дис. …канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русский язык» / В. А. Сидоренко. – К., 1995. – 20 с.

397. Скаб М. Динаміка семантики концепту *душа* в українській мові / Марія Скаб // Українська мова. – 2007. – №3. – С. 80– 88.

398. Скибицька Н. В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект) : [монографія] / Н. В. Скибицька. – К. : Логос, 2010. – 215 с.

399. Сковорода Г. Книжечка, що називається SILENUS ALCIBIADIS, або ІКОНА АЛКІВІАДСЬКА / Григорій Сковорода // Сковорода Г. Твори : [у 2-х томах]. – Т. 2. – С. 6 – 33.

400. Слухай Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса : М. Лермонтов, Т. Шевченко : [монографія] / Н. В. Слухай. – К. : Київський університет, 1995. – 486 с.

401. Смущинська І. В. Суб'єктивна модальність французької прози : [монографія] / І. В. Смущинська. – К. : Київський університет, 2001. – 255 с.

402. Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц : [монография] / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.

403. Соловей Е. Українська філософська лірика : [навч. посібник із спецкурсу] / Елеонора Соловей. – К. : Юніверс, 1998. – 368 с.

404. Соловей Е. «Роботи і дні поета» / Елеонора Соловей // Свідзінський В. Твори : [у 2-х томах]. – Т.1. – К. : Критика, 2004. – С. 447 – 517.

405. Сологуб Н. М. Біблійні образи в художній творчості Івана Багряного / Н. М. Сологуб. – Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 16– 25.

406. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара : [монографія] / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 136 с.

407. Співак С. М. Власна назва в композиційно-смисловій структурі віршованих текстів американської поезії : комунікативно-когнітивний підхід: автореферат дис….канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». – К., 2004. –19 с.

408. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30-х рр.

XX ст. : [монографія] / Леся Ставицька . – К. : Правда Ярославичів, 2001. – 156 с.

409. Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20–30-х рр. XX ст. (системно-функціональний аспект) : автореферат дис. …доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. О. Ставицька. – К., 1996. – 51с.

410. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, «воображаемый», «ментальный» и прочие / Ю. С. Степанов // Философия язика : в границах и вне границ. Международная серия монографий. – Харьков : Око, 1994. –Т. 2. – С. 3–18.

411. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Смена «культурных парадигм» и ее внутренние механизмы / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин // Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий. – Харьков: Око, 1993. – С. 13–36.

412. Стус В. Про мистецтво – мистецьки / Василь Стус // Твори : [у 4-х т. 6-и кн.]. – Т. 4. – Львів : Просвіта, 1994. – С. 231–237.

413. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *жінка* в українській мові : [монографія] / Т. М. Сукаленко. – К. : Іститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.

414. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 271 с.

415. Талаш І. О. Функціонально-семантичне поле темпоральності в публіцистичних та інформаційних текстах : автореферат дис. …канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. О. Талаш. – К. , 2007. – 24 с.

416. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії : [монографія] / О. О.Тараненко. – К. : Наукова думка, 1980. – 114 с.

417. Тарасова Е. В. Время и темпоральность : [монография] / Е. В. Е. В. Тарасова. – Харьков : Основа, 1992. – 136 с.

418. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.

419. Телия В. Н. О различии рациональной и эмотивной (эмоциональной) оценки / В. Н. Телия // Функциональная семантика. Оценка,

экспрессивность, модальность. In memoriam Е. М. Вольф. – М. : Институт языкознания РАН, 1996. – 168 с.

420. Теліга О. Збірник / Олена Теліга. – К. : Вид-во ім. О. Теліги. – 474 с.

421. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер; [пер. с фран.]. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

422. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : автореферат дис.…канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / В. М. Ткачук. – Донецьк, 2002. – 20 с.

423. Тодоров Ц. Вступ до правдоподібного / Цвєтан Тодоров // Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе ; [пер. з фран.]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 73–82.

424. Тодоров Ц. Два принципи оповіді / Цвєтан Тодоров // Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе; [пер. з фран.]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 40–56.

425. Тодоров Ц. Поезія без віршів / Цвєтан Тодоров // Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе ; [пер. з фран.]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 56–73.

426. Тодоров Ц. Поняття літератури / Цвєтан Тодоров // Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе ; [пер. з фран.]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 5–22.

427. Токмань Г. «Це закон : замруть червоножили…» (Мотив смерті в ліриці Євгена Плужника) / Ганна Токмань // Дивослово. – 1998. – №6. – С. 57–59.

428. Толстая С. М. Время как инструмент магии : компрессия и растягивание времени в славянской народной традиции / С. М. Толстая // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М . : Индрик, 1997. – С. 28–35.

429. Толстой Н. И. Времени магический круг (по представлениям славян) / Н. И.Толстой // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С.17–28.

430. Топоров В. Н. Модель мира / В. Н.Топоров // Мифы народов мира : [энциклопедия] : [в 2-х т.] – Т. 2. – М. : Советская энциклопедия, 1980. – С. 161–166.

431. Тугаева М. А. Язык поэзии А. Ахматовой : Средства выражения пространства и времени : дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Краснодар, 2003. – 199 с. [Электронный ресурс] // Веда. Электронная библиотека. – Библиотечный каталог украинских и российских диссертаций. – Электронные данные. – 2013. – Режим доступа: http://www.stihi.ru/diary/lotosonnik/2012-06-01. – Загл. с экрана.

432. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка) : [учебное пособие] / З. Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 219 с.

433. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст : структура и семантика) : [учебное пособие] / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1988. – 127 с.

434. Уильямс Б. Случай макрополюс / Бернард Уильямс // Проблема человека в западной философии : [переводы]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 420 – 443.

435. Успенский Б. А. История и семиотика (восприятие времени как семантическая проблема) // Успенский Б. А. Избранные труды. – Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры / Б. А. Успенский. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 4–48.

436. Фатеева Н. А. Интертекстуальная организация времени / Н. А. Фатеева // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 321–328.

437. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.

438. Федорова Н. В. Моделирование темпорально-таксисной структуры художественного дискурса (на материале немецкого языка): автореферат дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. В. Федорова. – Кемерово, 2003. – 21 с.

439. Филмор Ч. Дело о падеже / Чейз Филмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 369–530.

440. Филмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Чейз Филмор // Новое в зарубежной лингвистике.– М. : Прогресс, 1983. – Вып. XII. – С. 52– 92.

441. Филлипов А. В. К проблеме лексической коннотации / А. В. Филлипов // Вопросы языкознания. – 1978. – №1. – С. 57– 63.

442. Филлипов К. А. Лингвистика текста : [курс лекций] : [2-ое изд., исправл. и дополн.] / К. А. Филлипов. – Спб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2007. – 330 с.

443. Финк Э. Основные феномены человеческого бытия / Эйген Финк // Проблема человека в западной философии : [переводы]. – М. : Прогресс, 1998. – С. 387– 404.

444. Флоренский П. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / Павел Флоренский. – М. : Прогресс, 1993. – 324 с.

445. Фон Франц М.-Л. Процесс индивидуации / Мария-Луиза фон Франц // Юнг К.-Г. Человек и его символы ; [пер. с англ.]. – М. : Серебрянные нити, 1997. – С.155–227.

446. Фрай Н. Архетипний аналіз : теорія міфів / Нортроп Фрай // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст.] / За ред. М. Зубрицької . – Львів : Літопис, 1996. – С. 109 –135.

447. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К.: Радянський письменник, 1969. – 192 с.

448. Фройд З. Лекція 4. Хибні дії (закінчення) / Зигмунд Фройд // Вступ до психоаналізу : [лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками] ; [пер. з нім.]. – К. : Основи, 1998. – С. 54–75.

449. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – М. : ООО «Издательство АСТ– ЛТД», 1998. – 672 с.

450. Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности / Мишель Фуко. – М. : Магистериум, 1996. – 447 с.

451. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.

452. Фуко М. Що таке автор? / Мішель Фуко // Слово. Знак. Дискурс: [антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 598–617.

453. Хайдеггер М. Время и бытие / Мартин Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : [статьи и выступления] ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – С. 391–407.

454. Хайдеггер М. Время картины мира / Мартин Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : [статьи и выступления] ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – С. 41–63.

455. Хайдеггер М. Путь к языку / Мартин Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : [статьи и выступления] ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – С. 259–273.

456. Хайдеггер М. Слово / Мартин Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : [статьи и выступления] ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – С. 302–312.

457. Хакен Г. Основные понятия синергетики // Синергетическая парадигма / Г. Хакен. – М. : Прогресс – Традиция, 2000. – С. 28 – 56.

458. Хендерсон Д. Л. Древние мифы и современный человек / Д. Л. Хендерсон // Юнг К. Г. и др. Человек и его символы ; [пер. с англ.]. – М. : Серебряные нити, 1997. – С.103 –155.

459. Хинтикка Я. Виды модальности / Яакко Хинтикка // Семантика модальных и интенсиональных логик. – М.: Прогресс, 1981. – С. 41– 59.

460. Хинтикка Я. Модальность и квантификация / Яакко Хинтикка // Семантика модальных и интенсиональных логик. – М. : Прогресс, 1981. – С. 60 – 75.

461. Хоменко І. В., Алексюк І. А. Основи логіки / І. В. Хоменко,

І. А. Алексюк . – К. : Наукова думка , 1998. – 256 с.

462. Храковский В. С. Эвиденциальность, эпистемическая модальность, адмиративность / В. С. Храковский // Эвиденциальность в языках Европы и Азии : [сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой]. – СПб. : Наука, 2007. – С. 600– 632.

463. Храмова В. До проблеми української ментальності / Вікторія Храмова // Українська душа : [збірник наукових праць]. – К.: Фенікс, 1992. – С. 3–36.

464. Цапок О.М. Мовні засоби репрезентації етноконцепту «краса» в поезії українських шістдесятників : автореферат дис.… канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса, 2004. –20 с.

465. Чабаненко В. А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С.132 –137.

466. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Наукова думка, 1984. – 166 с.

467. Чередниченко В. И. Художественная специфика временных отношений в литературном произведении / В. И. Чередниченко // Контекст 1987 : [литературно-теоретические исследования]. – М. : Наука, 1988. – С. 140–175.

468. Черемисина Н. В. Языковые картины мира и их семантическое взаимодействие в художественном тексте / Н. В. Черемисина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ttu.rushkolnik.ru/docs/2637/index-65536.html . – Загл. с экрана.

469. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени : [монография] / Л. И. Чернейко. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 344 с.

470. Чернухина И. Я. Общие особенности поэтического текста (лирика) / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронежс. ун-та, 1987. – 159 с.

471. Чернухина И. Я. Основы контрастивной поэтики / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронежс. ун-та, 1990. –198 с.

472. Чернухина И. Я. Текст как объект стилистики // Структура лингво-стилистики и ее категории : [межвузовский сборник научных трудов] / И. Я. Чернухина. – Пермь : Изд. Пермск. университета, 1983. – С. 40–44.

473. Чичерин А. В. Ритм образа. Стилистические проблемы / А. В. Чичерин. – М. : Советский писатель, 1978. – 280 с.

474. Чумак О. С. Корреляция концептов «жизнь» и «смерть» в идиостиле Б. Пастернака (на материале романа «Доктор Живаго») : автореферат дис….канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русский язык» / О. С. Чумак. – Саратов, 2004. – 21 с.

475. Шатуновский И. Б. Эпистемические глаголы : коммуникативная перспектива, презумпции, прагматика / И. Б. Шатуновский // Логический анализ языка. Знание и мнение : [сборник научных трудов] / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988.

476. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка : [монография] / В. И. Шаховский. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с.

477. Шаховский В. И. Отражение эмоций в семантике слова / В. И. Шаховский // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – – 1987. – №3. – Т. 46. – С. 237–243.

478. Шевченко І. С. Дискурс і комунікативно-когнітивна парадигма лінгвістики / І. С. Шевченко // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана : [збірник наукових статей] / Відп. ред. Тараненко О. О. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 148–157.

479. Шевченко Л. І. Інтелектуалізація української літературної мови : лінгвістична та теоретико-епістемологічна аспектологія : автореферат дис.…докт. філол. наук : спец.10.02.01 «Українська мова», 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Л. І. Шевченко. – К., 2002. – 32 с.

480. Шеллинг Ф. Сочинения : [в 2-х т.] / Фридрих Шеллинг. – Т. 2. – М.: Мысль, 1989. – 636 с.

481. Шендельс Е. И. Категоризация времени в коммуникативном аспекте / Е. И. Шендельс // Иностранные языки в школе. – №4. – 1986. –

С. 16–21.

482. Шерех Ю. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології / Юрій Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – С. 22–266.

483. Шинкарук В. Д. Співвідношення диктуму й модусу в структурі речення / В. Д. Шинкарук // Мовознавство. –1998. – №6. – С. 46–53.

484. Шкловский В. Избранное : [в 2-х т.] / Виктор Шкловский. – Т. 2. –М.: Художественная литература, 1983. – 640с.

485. Шкловский В. Б. О теории прозы. – М. : Художественная литература, 1983. –382 с.

486. Шопенгауэр А. Основные идеи эстетики / Артур Шопенгауэр // Сборник призведений ; [пер. с нем.] – Мн. : ООО «Попурри», 1998. – С. 389–454.

487. Шпенглер О. Закат Европы : [очерки морфологии мировой истории]: [в 2-х т.]. – Т.1. Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер; [пер. с нем.]. – М. : Мысль, 1993. – 663 с.

488. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 256 с.

489. Эвиденциальность в языках Европы и Азии : [сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой] / под ред. В. С. Храковского. – СПб. : Наука, 2007. – 634 с.

490. Эйнштейн А. Собрание научных трудов. – Т. 2. Работы по теории относительности / Альберт Эйнштейн. – М. : Наука, 1966. – 849 с.

491. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / Умберто Эко // Иностранная литература. – 1988. – №10. – С. 47–88.

492. Элиаде М. Аспекты мифа ; [пер. с франц.] / Мирча Элиаде. – М. : Академический Проект, 2000. – 222 с.

493. Элиаде М. Космос и история : [избран. работы] ; [пер. с франц. и англ.] / Мирча Элиаде. – М. : Прогресс, 1987. – 312 с.

494. Юм Д. Трактат о человеческой природе. – К.1. О познании ; [пер. с англ.] / Дэвид Юм. – М. : Канон, 1995. – 400 с.

495. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ.]. – М. – К. : ЗАО «Совершенство» – «Port-Royal», 1997. – 384 с.

496. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг. – М. : Университетская книга : ООО «Фирма-изд. Аст», 1998. – 716 с.

497. Юнг К. Г. Психологія та поезія / Карл Густав Юнг // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст.] : [2-е вид., доповн.] / За ред. М.Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 119–142.

498. Юнг К. Г. Человек и его символы ; [пер. с англ.] / Карл Густав Юнг. – М. : Серебряные нити, 1997. – С. 227–268.

499. Яворская Г. М. «Время» и случай : фрагменты семантического поля времени в славянских языках / Г. М. Яворская // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 44–50.

500. Яворська Г. М. Мовні концепти кольору / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 42–50.

501. Якоби И. Индивидуальная символика: случай из психоаналитической практики / Иоланда Якоби // Юнг К.-Г. Человек и его символы ; [пер. с англ.]. – М. : Серебряные нити, 1997. – С. 271–302.

502. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Роман Якобсон // Структурализм «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С.193–231.

503. Якобсон Р. Работы по поэтике. Переводы / Роман Якобсон. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.

504. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Роман Якобсон. – М. : Гнозис, 1996. – 248 с.

505. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.

506. Ярославцева М. В. Темпоральные метафоры в языковых картинах мира носителей русского и испанского языков (на материале поэтических

текстов) : автореферат дис.…канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. В. Ярославцева. – Краснодар, 2011. – 24 с.

507. Ясперс К. Психологія світоглядів / Карл Ясперс. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.

508. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

509. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературознавча герменевтика / Ганс Роберт Яусс // Слово. Знак. Дискурс : [антологія літературно- критичної думки XX ст.] : [2-е вид., доп.] / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 368–406.

510. Bondarenko A. Integrative approach to analysis of temporality markers in Ukranian poetry of the 20th century / Alla Bondarenko // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education, 2015. – V.1. – P. 59–63.

511. Bondarenko A.I. Key cognitive semantic vectors time in Ukrainian and Russian phraseology / A.I. Bondarenko // European Applied Sciences. – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. –№4 – 2. – P. 9 –11.

512. Bondarenko A. Metaphors representing cratological ideas of time in Ukrainian poetic texts of the 20th century / Alla Bondarenko // European Journal of Literature and Linguistics. – Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2017. – № 4 – 2. – P. 3–5.

513. Bondarenko A. I. Temporal world of poetic language : defining the scope of the term // A. I. Bondarenko // European Applied Sciences. – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. – № 6. – P. 61– 63.

514. Genette G. Figures II. – Paris, 1969. – 294 p.

515. Korniejenko A. Wstęp / Agnieszka Korniejenko // Korniejenko A. Poezja Wasyla Stusa. – Kraków : Universitas,1996. – S. 7– 27.

516. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor // G. Lakoff // Methafor and Thought / Ed. By A. Ortoni. Cambridge : The Cambridge Univ. Press, 1993. – P. 202 – 252.

517. Majewska M. E. Porownania w Urodzie zycia Stefana Zeromskiego / M. E. Majewska M. E. // Prace filologiczne. – T. XLWI. – Warszawa, 2001. – S. 425 – 443.

518. Ryan M.-L. The Pragmatics of Personal and Impersonal Fiction / M.-L. Ryan. – Bloomington, 1981. –186 p.

519. Rubczak B. Zwycięstwo nad otclanią. O poezji Wasyla Stusa // Korniejenko A . Poezja Wasyla Stusa. – Kraków : Universitas,1996. – S. 94 – 118.

520. Skubalanka T. Rozne jezykoznawcze analizy jednego wiersza / T. Skubalanka // Prace filologiczne. – T. XLWI. – Warszawa, 2001. – S. 555–567.

521. Stojanovic A. Istrajivanje teksta : o interakcijama / A. Stojanovic // Stylistyka. –1999. – № VIII. – Opol : Universitet Opolski, 1999. – S.193–205.

522. Stus as text / Edited by Marko Pavlyshyn. – Melburn, 1992. – 93 p.

523. Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata slowian i ich sąsiadów. Lublin , 23–25 września 2010. Tezy referatowe / Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Instytut Filologii Polskiej UMCS w Lublinie, Komisja Etnolingwistyczna przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów, Komisja Etnolingwistyczna Komitetu Językoznawstwa PAN. – Lublin, 2010. – 40 s.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

524. Ашукин М. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова : [литературные цитаты. Образные выражения] : [4-е изд., доп.] / Ашукин М. С., Ашукина М. Г. – М.: Художественная литература, 1988. – 528 с.

525. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста : [словарь-тезаурус] / Н. С. Болотнова. – М. : Флинт, 2009. – 384 с.

526. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с.

527. Горский Д. П. и др. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский и др. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.

528. Григорьев В. П. Словарь языка русской советской поэзии / В. П. Григорьев. – М., 1965. – 202 с.

529. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач. – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. – 208 с.

530. Енциклопедія постмодернізму ; [пер. з англ.] / За ред. Ч. Е. Вінквіста та В. Е. Тейлора. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.

531. Етимологічний словник української мови : [в 7-и т.] / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні : [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1: [укл.: Р. В. Болдирєв та ін.]. – 1982. – 632 с. – Т. 2 : [укл.: Н. С. Родзевич та ін.]. – 1985. – 572 с. – Т. 3: [укл. : Р. В. Болдирєв та ін.]. – 1989. – 552 с. – Т.4 : [уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.; ред. тому : В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко]. – 2003. – 656 с. – Т. 5: [уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.]. – 2006. – 704 с.

532. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

533. Золотова Г. А. Синтаксический словарь : Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова : [изд. 3-е, стереотипное]. – М. : Эдиториал УРСС, 2006. – 440 с.

534. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський.– К. : БаК, 2012. – 512 с.

535. Квятковский А. Поэтический словарь / Александр Квятковский. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 375 с.

536. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : Reel, 1994. – 608 с.

537. Кубрякова Е. С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. редакцией Е. С. Кубряковой. – М. : Филолог. Ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

538. Лебедев С. А. Философские науки : Словарь основных терминов / С. А. Лебедев – М. : Академический проект, 2004. – 320 с.

539. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’ як, Ю. І. Ковалів та ін.– К. : ВЦ Академія, 1997. – 752 с.

540. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой; Институт языкознания АН СССР. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.

541. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : [у 2-х т.]. – Т. 1: Від стимулу до реакції. – Львів : ПАІС, 2008. – 344 с. Т. 2 : Від реакції до стимулу. – Львів : ПАІС, 2008. – 468 с.

542. Мифы народов мира : [энциклопедия] : [в 2 т.]; [гл. ред. С. А. Токарев]. – Т. 2. – М. : Советская энциклопедия, 2000. – 719 с.

543. Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – 736 с.

544. Назарян А. Г. Французско-русский учебный словарь лингвистической терминологии / Н. Г. Назарян. – М. : Высшая школа, 1989. – 447 с.

545. Новий тлумачний словник української мови : [у 3-х томах] / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – Т.1. – 926 с. Т. 2. – 928 с. Т. 3. – 862 с. – К. : Аконіт, 2008.

546. Павлович Н. Словарь поэтических образов : На материале русской художественной литературы XVIII–XX вв. / Н. Павлович. – Т.1. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – 848 с.

547. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.

548. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.

549. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова . – Полтава : Довкілля, 2006. – 843 с.

550. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

551. Словник символів культури України / за заг. редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.

552. Словник української мови : [в 11-и томах] / ред. кол. : І. К. Білодід та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

553. Ставицька Л. Український жарґон : [словник]. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

554. Степанов Ю. Константы : Словарь русской культуры : Опыт исследования / Юрий Степанов. – М. : Языки русской культуры,1997. – 824 с.

555. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М. Н. Кожиной. – М. : Флинта; Наука, 2003. – 696 с.

556. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – К. : Радянська школа, 1989. – 511 с.

557. Эстетика : [словарь] / Под общ. ред. А. А. Беляева. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.

558. Українська мова : [короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів] / уклад.: С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

559. Философский словарь : [7-е изд., перер. и доп.] / Под ред. И. Т. Фролова. – М . : Республика, 2001. – 719 с.

560. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

561. Фразеологічний словник української мови : [у 2-х книгах] / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.

ХУДОЖНІ ДЖЕРЕЛА

1. Андієвська Е. Вілли над морем : [сонети] / Емма Андієвська. – Львів : Українські технології, 2000. – 120 с.

2. Андієвська Е. Знаки Тарок / Емма Андієвська. – К. : Дніпро, 1995. –171 с.

3. Андрусяк І. Нова дегенерація : [поезії] / Іван Андрусяк. – Івано-Франківськ : Перевал, 1992. – 104 с.

4. Андрусяк І. Отруєння голосом / Іван Андрусяк . – К. : Смолоскип, 1996. –164 с.

5. Андрухович Ю. І. Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія». Колекція віршів / Ю. І. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 111с.

6. Андрухович Ю. Поезія // «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : [вибрані твори] / Юрій Андрухович. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – С. 74–116.

7. Антонич Б.-І. Твори / Богдан-Ігор Антонич. – К. : Дніпро, 1998. – 591с.

8. Барка Василь. Зібрання творів : [у 3-х томах] / Василь Барка. – Т. І. Океан : [лірика]. – К. : Сакцент плюс, 2008. – 704 с.

9. Бедрик Ю. Метафізика восени : [поезії] / Юрій Бедрик. – К. : Смолоскип, 1996. – 78 с.

10. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Об'єднання біблійних товариств, 1980. – 296 с.

11. Бойчук Б. Третя осінь : [поезії] / Богдан Бойчук. – К. : Дніпро, 1991. – 286 с.

12. Бондар-Терещенко І. Автогеографія / Ігор Бондар-Терещенко. – Харків : Фоліо, 2006. – 220 с.

13. Вінграновський М. Цю жінку я люблю: [лірика] / Микола Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990. – 205 с.

14. Вовк В. Поезії / Віра Вовк // Поети «Нью-Йоркської групи» : [антологія]. – Харків : Ранок, 2009. – С. 89–126.

15. Герасим'юк В. Смертні в музиці : [вірші та поеми] / Василь Герасим'юк. – К. : Логос Україна, 2007. – 192 с.

16. Голобородько В. Летюче віконце : [вибрані поезії] / Василь Голобородько. – К. : Український письменник, 2005. – 463 с.

17. Драч І. До джерел / Іван Драч : [вірші, поеми, переклади]. – К. : Дніпро, 1972. – 303 с.

18. Драч І. Теліженці : [поезії] / Іван Драч. – К. : Радянський письменник, 1985. – 199 с.

19. Драч І. Храм сонця : [поезії] / Іван Драч. – К. : Радянський письменник, 1998. – 125 с.

20. Жадан С. Цитатник. Вірші для коханок і коханців / Сергій Жадан. – К. : Смолоскип, 1995. – 61 с.

21. Забужко О. Друга спроба : [вибране] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 432 с.

22. Зеров М. Твори : [в 2 т.] / Микола Зеров. – Т. 1. : [поезії]. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.

23. Ілля В. За туманами ковалі : [поезії] / Валерій Ілля. – К. : Радянський письменник, 1989. – 181 с.

24. Ірванець О. Поезії //«Бу– Ба– Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : [вибрані твори] / Олександр Ірванець. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – С. 218–259.

25. Ірванець О. Санітарочка Рая : [вибрані вірші] / Олександр Ірванець. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. – 160 с.

26. Йогансен Майк. Вибрані твори / Майк Йогансен. – К. : Смолоскип, 2009. – 768 с.

27. Казка А. Васильки : [поезії] / Аркадій Казка. – К. : Радянський письменник, 1989. – 264 с.

28. Калинець І. Слово триваюче : [поезії] / Ігор Калинець. – Харків : Фоліо, 1997. – 542 с.

29. Качуровський І. Лірика / Ігор Качуровський. – Львів : Астролябія, 2013. – 384 с.

30. Килина Патриція. Поезії / Патриція Килина // Поети «Нью-Йоркської групи» : [антологія]. – Харків : Ранок, 2009. – С.127–146.

31. Клен Юрій. Вибране / Юрій Клен. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.

32. Кордун В. Сонцестояння : [поезії] / Віктор Кордун. – К. : Дніпро, 1992. – 301с.

33. Костенко Л. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 157 с.

34. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.

35. Куценко О. У зимах бажань : [поезії] / Оксана Куценко. – К. : Смолоскип, 1996. – 64 с.

36. Лепкий Б. Твори: [у 2-х томах] / Богдан Лепкий. – Т.1 : [поезія, оповідання і нариси. Історичні повісті]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 32–338.

37. Лиша Р. Зірнула зірниця : [поезії] / Раїса Лиша. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 332 с.

38. Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – К. : Український письменник, 1992. – 318 с.

39. Мозолевський Б. Поезії / Борис Мозолевський. – К.: Темпора, 2007. – 584 с.

40. Малкович І. Із янголом на плечі / Іван Малкович. – К. : Поетична агенція «Княжів», 1997. – 149 с.

41. Мойсієнко А. Леза зел. Книга верлібрів / Анатолій Мойсієнко. – К. : Дивосвіт, 2016. – 312 с.

42. Мойсієнко А. Сонети і верлібри / Анатолій Мойсієнко. – К. : Довіра, 1996. – 104 с.

43. Неборак В. Alter ego : [поезії 1980 – 1990 років] / Віктор Неборак. – К.: Український письменник, 1993. – 126 с.

44. Неборак В. Поезія / Віктор Неборак // «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : [вибрані твори]. – С. 296 – 346.

45. Нечерда Б. Вибране / Борис Нечерда. – К., 1991. – 410 с.

46. Олесь Олександр. Вибране / Олександр Олесь. – К. : Радянський письменник, 1958. – 518 с.

47. Ольжич Олег. Цитаделя духа / Олег Ольжич. – Братислава : Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – 239 с.

48. Осьмачка Тодось. Поезії / Тодось Осьмачка. – К. : Радянський письменник, 1991. – 252 с.

49. Плужник Є. Поезії / Євген Плужник. – К. : Радянський письменник, 1998. – 415 с.

50. Покальчук Ю. Інше небо вірші / Юрко Покальчук. – К. : Кальварія, 2001. –104 с.

51. Рильський М. Вибрані твори : [у 2-х томах]. – Т. 1 : [вірші, поеми] / Максим Рильський. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. – 608 с.

52. Римарук І. Діва Обида / Ігор Римарук. – Л. : Кальварія, 2001. – 160 с.

53. Римарук І. Нічні голоси : [поезії] / Ігор Римарук. – К. : Радянський письменник, 1991. – 95 с.

54. Римарук І. Упродовж снігопаду : [поезії] / Ігор Римарук. – К. : Молодь, 1988. – 120 с.

55. Розумний М. Багрянолиці / Максим Розумний. – К. : Видавництво Сергія Пантюка, 2009. –136 с.

56. Рубчак Б. Крило Ікарове : [поезії] / Богдан Рубчак. – К. : Дніпро, 1991. – 205 с.

57. Руденко М. Поезії / Микола Руденко. – К. : Дніпро, 1991. – 413 с.

58. Сапеляк С. Тривалий рваний зойк : [поезії] / Степан Сапеляк. – К. : Радянський письменник, 1991. – 189 с.

59. Свідзінський В. Твори : [в 2-х т.] / Володимир Свідзінський. – Т.1. – К. : Критика, 2004. – 584 с.

60. Світличний І. У мене – тільки слово / Іван Світличний. – Х. : Фоліо, 1990. – 431 с.

61. Семенко Михайль. Вибрані твори / Михайль Семенко. – К. : Смолоскип, 2010. – 688 с.

62. Скиба Р. П’ятизнак, або Життя і нежить : [зібране] / Роман Скиба. – Львів: Апріорі, К. : Маузер, 2008. – 292 с.

63. Стус В. Вікна в позапростір : [вірші, статті, листи, щоденник, записи] / Василь Стус. – К. : Веселка, 1992. – 262 с.

64. Стус В. Дорога болю : [поезії] / Василь Стус. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.

65. Стус В. Твори : [у 4-х томах 6-и книгах] / Василь Стус. – Т. 2. Час творчості. – Львів : Просвіта, 1995. – 429 с.

66. Тарнавська М. Вибране / Марта Тарнавська. – К. : Пульсари, 2004. – 288 с.

67. Тарнавський Ю. Без нічого : [поезії] / Юрій Тарнавський. – К. : Дніпро, 1991. – 285 с.

68. Тарнавський Ю. У РА НА (Тисяча років самоти) : [поема] / Юрій Тарнавський. – Х. : Березіль, 1992. – 168 с.

69. Теліга О. Збірник / О. Теліга. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1977. – 474 с.

70. Тичина П. Сонячні кларнети : [поезії] / Павло Тичина. – К. : Дніпро, 1990. – 399 с.

71. Трифонов Р. На кордоні імперій : [поезії] / Роман Трифонов. – К. : Смолоскип, 1999. – 64 с.

72. Українка Леся. Твори : [у 2-х томах]. – Т.1 : [поетичні твори; драматичні твори] / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1986. – 608 с.

73. Фальківський Д. Поезії / Дмитро Фальківський. – К. : Радянський письменник, 1989. – 175 с.

74. Фішбейн М. Ранній рай : [поезії, аб-сурдокамера, поезії для дітей, переклади, проза, есеї, афоризми] / Мойсей Фішбейн – К. : Факт, 2006. – 520 с.

75. Франко І. Мойсей : [поема] / Іван Франко // Українське слово : [хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.] : [у трьох книгах]. – Книга перша. – К. : Рось, 1994. – С. 32–77.

76. Хмелюк В. Книга 3 / Василь Хмелюк. – Прага : Жовтневе коло, 1926. – 50 с.

77. Холодний М. Усмішка Джоконди : [вибране] / Микола Холодний. – К. : Український письменник, 1995. – 217 с.

78. Чубай Г. П’ятикнижжя / Грицько Чубай. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 256 с.

79. Чупринка Г. Поезії / Григорій Чупринка. – К. : Радянський письменник, 1991. – 495 с.

80. Цибулько В. М. Ангели і тексти : [літературно-художнє видання] / В. М. Цибулько. – Харків : Фоліо, 2002. – 223 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Анд. (1) – Андієвська Е. Вілли над морем : [сонети] / Емма Андієвська. – Львів : Українські технології, 2000. – 120 с.

2. Анд. (2) – Андієвська Е. Знаки Тарок / Емма Андієвська. – К. : Дніпро, 1995. –171 с.

3. Андр. (1) – Андрусяк І. Нова дегенерація : [поезії] / Іван Андрусяк. – Івано- Франківськ : Перевал, 1992. – 104 с.

4. Андр. (2) – Андрусяк І. Отруєння голосом / Іван Андрусяк . – К. : Смолоскип, 1996. –164 с.

5. Андрух. (1) – Андрухович Ю. І. Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія». Колекція віршів / Ю. І. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. –111с.

6. Андрух. (2) – Андрухович Ю. Поезія / Юрій Андрухович // «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : [вибрані твори]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – С. 74–116.

7. Ант. – Антонич Б.-І. Твори / Богдан-Ігор Антонич. – К. : Дніпро, 1998. – 591 с.

1. Бар. – Барка Василь. Зібрання творів : [у трьох томах] / Василь Барка. – Т. І. Океан : [лірика]. – К. : Сакцент плюс, 2008. – 704 с.

2. Бед. – Бедрик Ю. Метафізика восени : [поезії] / Юрій Бедрик. – К.: Смолоскип, 1996. – 78 с.

3. Бібл. – Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Об’єднання біблійних товариств, 1980. – 296 с.

4. Бойч. – Бойчук Б. Третя осінь : [поезії] / Богдан Бойчук. – К. : Дніпро, 1991. – 286 с.

5. Бон.-Тер. – Бондар-Терещенко І. Автогеографія / Ігор Бондар-Терещенко. – Харків : Фоліо, 2006. – 220 с.

6. Вінг. – Вінграновський М. Цю жінку я люблю: [лірика] / Микола Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990. – 205 с.

7. Вовк – Вовк В. Поезії / Віра Вовк // Поети «Нью-Йоркської групи» : [антологія]. – Харків : Ранок, 2009. – С. 89–126.

8. Гер. – Герасим’юк В. Смертні в музиці : [вірші та поеми] / Василь Герасим’юк. – К. : Логос Україна, 2007. – 192 с.

9. Голоб. – Голобородько В. Летюче віконце : [вибрані поезії] / Василь Голобородько. – К. : Український письменник, 2005. – 463 с.

10. Драч (1) – Драч І. До джерел / Іван Драч : [вірші, поеми, переклади]. – К. : Дніпро, 1972. – 303 с.

11. Драч (2) – Драч І. Теліженці : [поезії] / Іван Драч. – К. : Радянський письменник, 1985. – 199 с.

12. Драч (3) – Драч І. Храм сонця : [поезії] / Іван Драч. – К. : Радянський письменник, 1998. – 125 с.

13. Жад. – Жадан С. Цитатник. Вірші для коханок і коханців / Сергій Жадан. – К. : Смолоскип, 1995. – 61 с.

14. Заб. – Забужко О. Друга спроба : [вибране] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 432 с.

15. Зер. – Зеров М. Твори : [в 2 т.] / Микола Зеров. – Т. 1.: [поезії]. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.

16. Ілля – Ілля В. За туманами ковалі : [поезії] / Валерій Ілля. – К. : Радянський письменник, 1989. – 181 с.

17. Ірв. (1) – Ірванець О. Поезії / Олександр Ірванець //«Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : [вибрані твори]. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – С. 218–259.

18. Ірв. (2) – Ірванець О. Санітарочка Рая : [вибрані вірші] / Олександр Ірванець. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. – 160 с.

19. Йоган. – Йогансен Майк. Вибрані твори / Майк Йогансен. – К. : Смолоскип, 2009. – 768 с.

20. Каз. – Казка А. Васильки : [поезії] / Аркадій Казка. – К. : Радянський письменник, 1989. – 264 с.

21. Калин. – Калинець І. Слово триваюче : [поезії] / Ігор Калинець. – Харків : Фоліо, 1997. – 542 с.

22. Кач. – Качуровський І. Лірика / Ігор Качуровський. – Львів : Астролябія, 2013. – 384 с.

23. Кил. – Килина Патриція. Поезії / Патриція Килина // Поети «Нью-Йоркської групи» : [антологія]. – Харків : Ранок, 2009. – С.127–146.

24. Клен – Клен Юрій. Вибране / Юрій Клен. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.

25. Кор. – Кордун В. Сонцестояння : [поезії] / Віктор Кордун. – К. : Дніпро, 1992. – 301с.

26. Кос. (1) – Костенко Л. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 157 с.

27. Кос. (2) – Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.

28. Куц. – Куценко О. У зимах бажань : [поезії] / Оксана Куценко. – К. : Смолоскип, 1996. – 64 с.

29. Лепк. – Лепкий Б. Твори : [в двох томах] / Богдан Лепкий. – Т.1 : [поезія, оповідання і нариси. Історичні повісті]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 32–338.

30. Лиша – Лиша Р. Зірнула зірниця : [поезії] / Раїса Лиша. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 332 с.

31. Малан. – Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – К. : Український письменник, 1992. – 318 с.

32. Моз. – Мозолевський Б. Поезії / Борис Мозолевський. – К.: Темпора, 2007. – 584 с.

33. Малк. – Малкович І. Із янголом на плечі / Іван Малкович. – К. : Поетична агенція «Княжів», 1997. – 149 с.

34. Мойс. (1) – Мойсієнко А. Леза зел. Книга верлібрів / Анатолій Мойсієнко. – К. : Дивосвіт, 2016. – 312 с.

35. Мойс. (2) – Мойсієнко А. Сонети і верлібри / Анатолій Мойсієнко. – К. : Довіра, 1996. – 104 с.

36. Неб. (1) – Неборак В. Alter ego : [поезії 1980 – 1990 років] / Віктор Неборак. – К. : Український письменник, 1993. – 126 с.

37. Неб. (2) – Неборак В. Поезія / Віктор Неборак // «Бу– Ба– Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : [вибрані твори] – С. 296 – 346.

38. Неч. – Нечерда Б. Вибране / Борис Нечерда. – К., 1991. – 410 с.

39. Ол. – Олесь Олександр. Вибране / Олександр Олесь. – К. : Радянський письменник, 1958. – 518 с.

40. Ольж. – Ольжич Олег. Цитаделя духа / Олег Ольжич. – Братислава : Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – 239 с.

41. Осьм. – Осьмачка Тодось. Поезії / Тодось Осьмачка. – К. : Радянський письменник, 1991. – 252 с.

42. Плуж. – Плужник Є. Поезії / Євген Плужник. – К. : Радянський письменник, 1998. – 415 с.

43. Пок. – Покальчук Ю. Інше небо вірші / Юрко Покальчук. – К. : Кальварія, 2001. – 104 с.

44. Рильськ. – Рильський М. Вибрані твори : [у двох томах]. – Т. 1 : [вірші, поеми] / Максим Рильський. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. – 608 с.

45. Рим. (1) – Римарук І. Діва Обида / Ігор Римарук. – Л. : Кальварія, 2001. – 160 с.

46. Рим. (2) – Римарук І. Нічні голоси : [поезії] / Ігор Римарук. – К. : Радянський письменник, 1991. – 95 с.

47. Рим. (3) – Римарук І. Упродовж снігопаду : [поезії] / Ігор Римарук. – К. : Молодь, 1988. – 120 с.

48. Роз. – Розумний М. Багрянолиці / Максим Розумний. – К. : Видавництво Сергія Пантюка, 2009. –136 с.

49. Рубч. – Рубчак Б. Крило Ікарове : [поезії] / Богдан Рубчак. – К. : Дніпро, 1991. – 205 с.

50. Руд. – Руденко М. Поезії / Микола Руденко. – К. : Дніпро, 1991. – 413 с.

51. Сап. – Сапеляк С. Тривалий рваний зойк : [поезії] / Степан Сапеляк. – К. : Радянський письменник, 1991. – 189 с.

52. Свідз. – Свідзінський В. Твори : [в 2 т.] / Володимир Свідзінський. – Т.1. – К. : Критика, 2004. – 584 с.

53. Світл. – Світличний І. У мене – тільки слово / Іван Світличний. – Х. : Фоліо, 1990. – 431 с.

54. Сем. – Семенко Михайль. Вибрані твори / Михайль Семенко. – К. : Смолоскип, 2010. – 688 с.

55. Ск. – Скиба Р. П’ятизнак, або Життя і нежить : [зібране] / Роман Скиба. – Львів: Апріорі, К. : Маузер, 2008. – 292 с.

56. Стус (1) – Стус В. Вікна в позапростір : [вірші, статті, листи, щоденник, записи] / Василь Стус. – К. : Веселка, 1992. – 262 с.

57. Стус (2) – Стус В. Дорога болю : [поезії] / Василь Стус. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.

58. Стус (3) – Стус В. Твори : [у чотирьох томах шести книгах] / Василь Стус. – Т. 2. Час творчості. – Львів : Просвіта, 1995. – 429 с.

59. Тарнав. – Тарнавська М. Вибране / Марта Тарнавська. – К. : Пульсари, 2004. –288 с.

60. Тарн. (1) – Тарнавський Ю. Без нічого : [поезії] / Юрій Тарнавський. – К. : Дніпро, 1991. – 285 с.

61. Тарн. (2) – Тарнавський Ю. У РА НА (Тисяча років самоти) : [поема] / Юрій Тарнавський. – Х. : Березіль, 1992. – 168 с.

62. Тел. – Теліга О. Збірник / Олена Теліга. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1977. – 474 с.

63. Тич. – Тичина П. Сонячні кларнети : [поезії] / Павло Тичина. – К. : Дніпро, 1990. – 399 с.

64. Триф. – Трифонов Р. На кордоні імперій : [поезії] / Роман Трифонов. – К. : Смолоскип, 1999. – 64 с.

65. Укр. – Українка Леся. Твори : [в двох томах]. – Т.1 : [поетичні твори; драматичні твори] / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1986. – 608 с.

66. Фальк. – Фальківський Д. Поезії / Дмитро Фальківський. – К. : Радянський письменник, 1989. – 175 с.

67. Фішб. – Фішбейн М. Ранній рай : [поезії, аб-сурдокамера, поезії для дітей, переклади, проза, есеї, афоризми] / Мойсей Фішбейн – К. : Факт, 2006. – 520 с.

68. Фран. – Франко І. Мойсей: [поема] / Іван Франко // Українське слово : [хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.] : [у трьох книгах]. – Книга перша. – К. : Рось, 1994. – С. 32–77.

69. Хмел. – Хмелюк В. Книга 3 / Василь Хмелюк. – Прага : Жовтневе коло, 1926. – 50 с.

70. Хол. – Холодний М. Усмішка Джоконди : [вибране] / Микола Холодний. – К.: Український письменник, 1995. – 217 с.

71. Чубай – Чубай Г. П’ятикнижжя / Грицько Чубай. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 256 с.

72. Чупр. – Чупринка Г. Поезії / Григорій Чупринка. – К. : Радянський письменник, 1991. – 495 с.

73. Циб. – Цибулько В. М. Ангели і тексти : [літературно-художнє видання] / В. М. Цибулько. – Харків : Фоліо, 2002. – 223 с.

ДОДАТКИ

Рис. 2.1. *Схема формування атрактора субсистеми словесних образів часу.*

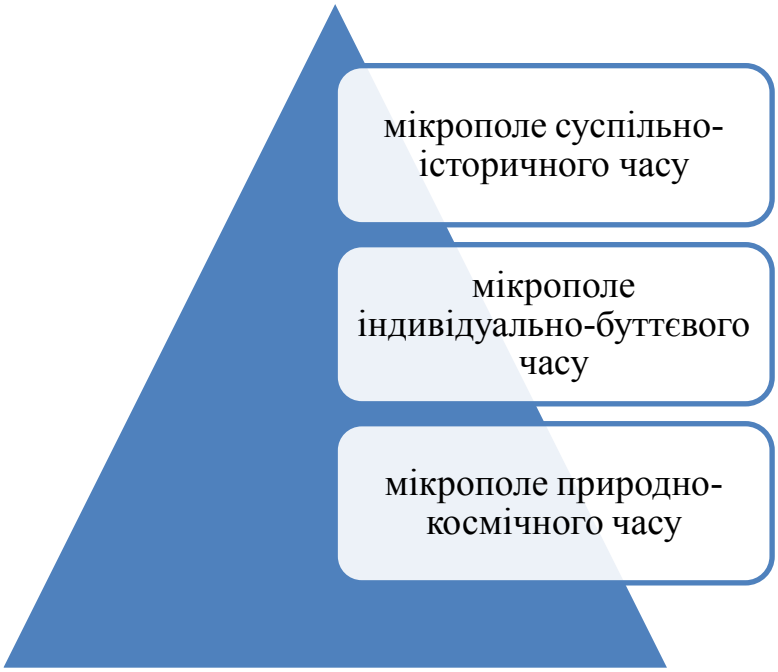

Рис. 3.1. *Мікропольова будова субсистеми словесних образів часу.*

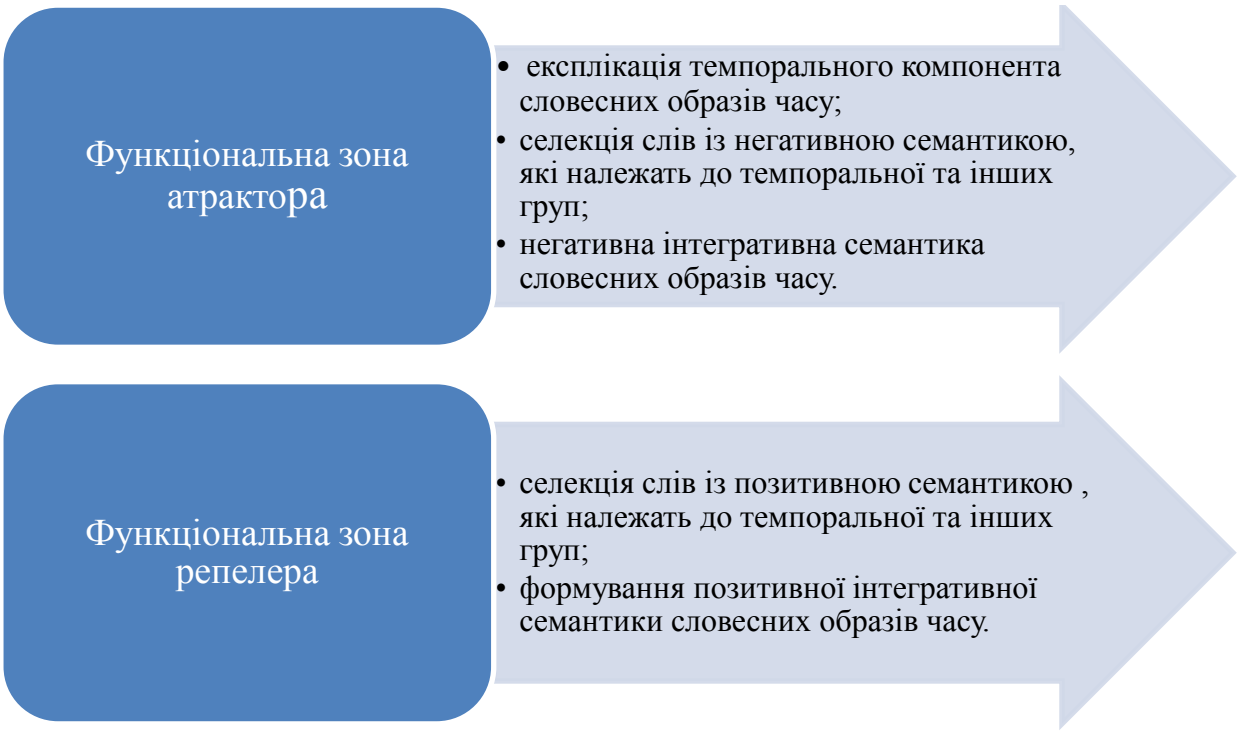

Рис. 3. 2*. Функціональні зони атрактора й репелера в площині образів з експліцитним темпоральним компонентом.*

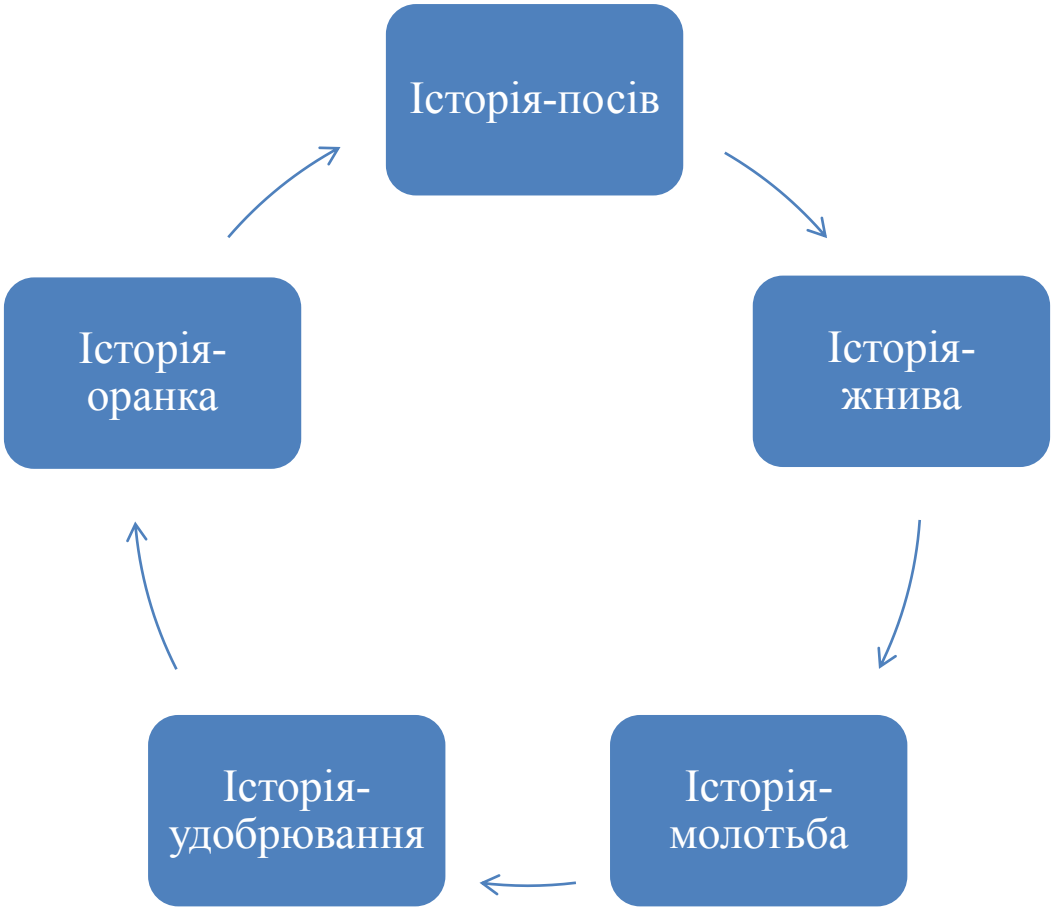

Рис. 4.1. *Історичний «годинник» лінгвокультури землеробської нації.*

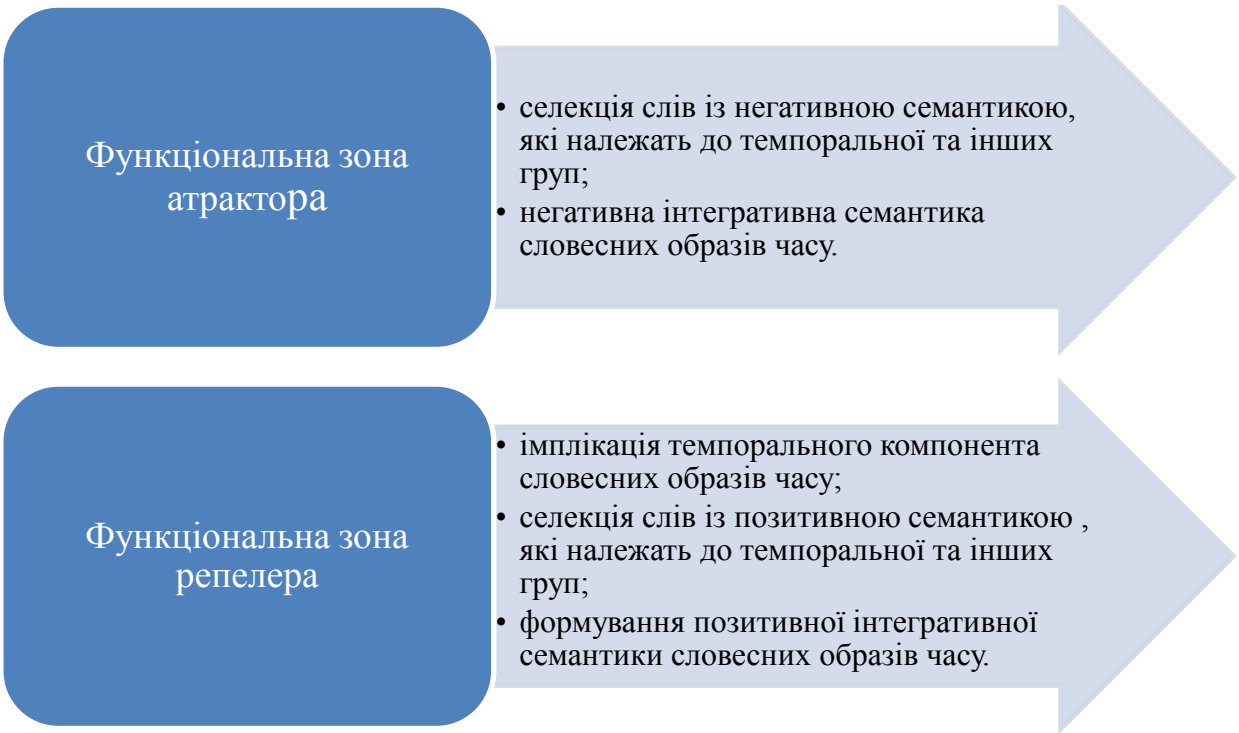

Рис. 4. 2. *Функціональні зони атрактора й репелера в площині образів з імпліцитним темпоральним компонентом.*

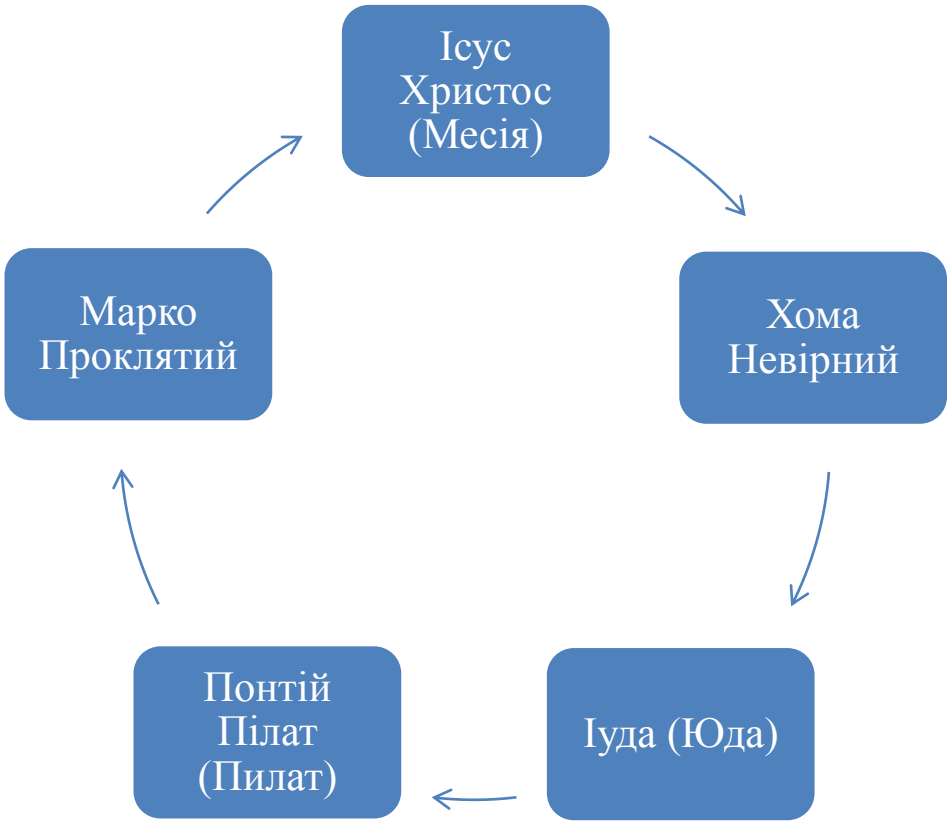

Рис. 5.1. *Історичний аксіологічний «годинник» християнської лінгвокультури.*

Таблиця 5.1.

Кореляція *аксіологічної модальності* з оцінками різних типів у межах мікрополя суспільно-історичного часу

№ з/п	**Типи оцінок**	***Основні***	***Факультативні***	***Постійні***	***Змінні***
1	**Емотивна**		+	+	
2	**Естетична**		+		+
3	**Ідеологічна**	+		+	
4	**Інтелектуальна**		+		+
5	**морально-етична**	+			+
6	**Сенсорна**		+		+
7	**Суспільна**	+		+	

Таблиця 5.2.

Кореляція *аксіологічної модальності* з оцінками різних типів у межах мікрополя індивідуально-буттєвого часу

№ з/п	**Типи оцінок**	***Основні***	***Факультативні***	***Постійні***	***Змінні***
1	емотивна		+	+	
2	естетична		+		+
3	ідеологічна		+		+
4	сенсорна		+		+
5	утилітарна	+		+	

Таблиця 5.3.

Кореляція *аксіологічної модальності* з оцінками різних типів у межах мікрополя природно-космічного часу

№ з/п	**Типи оцінок**	***Основні***	***Факультативні***	***Постійні***	***Змінні***
1	Емотивна		+	+	
2	Естетична	+		+	
3	Ідеологічна		+		+
4	Сенсорна	+		+	

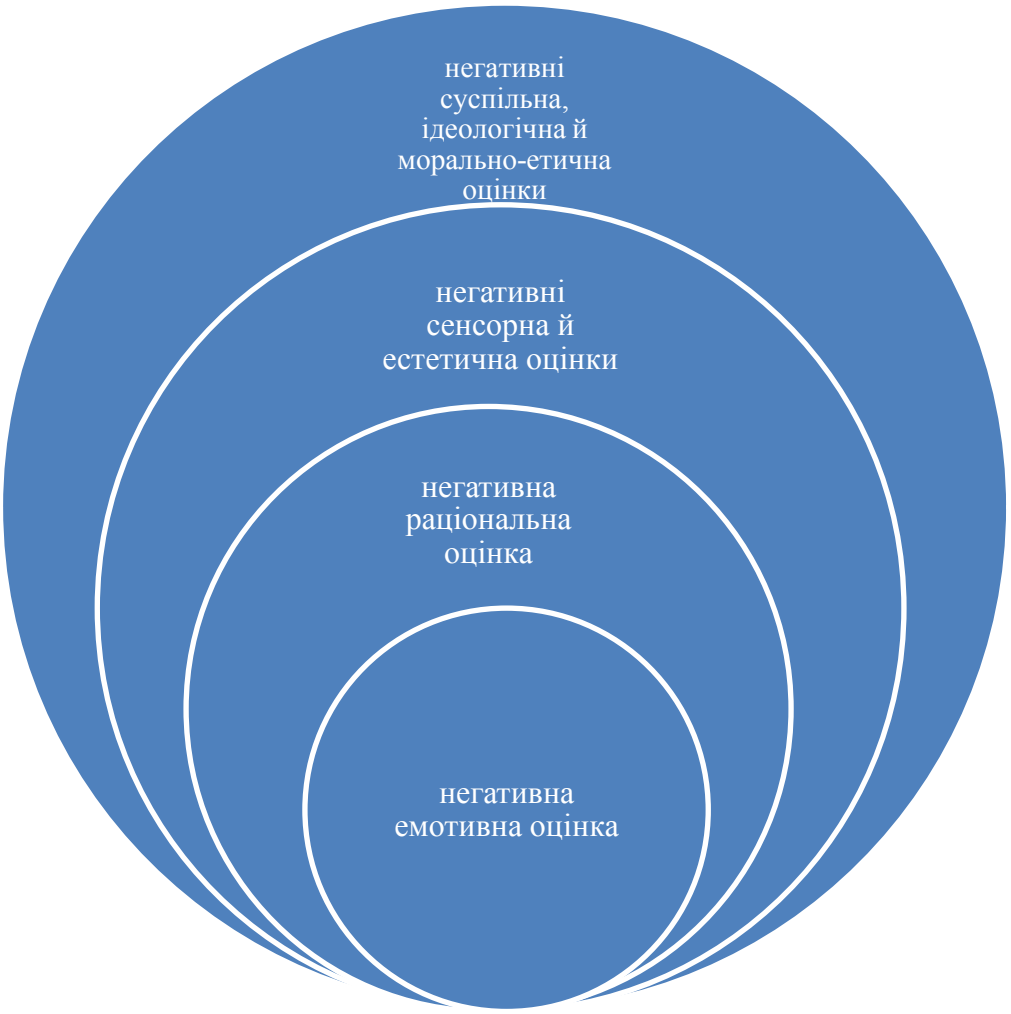

Рис. 5.2. *Синергійна інтерференція негативної семантики факультативних оцінок аксіологічної модальності на основні в межах мікрополя суспільно-історичного часу.*

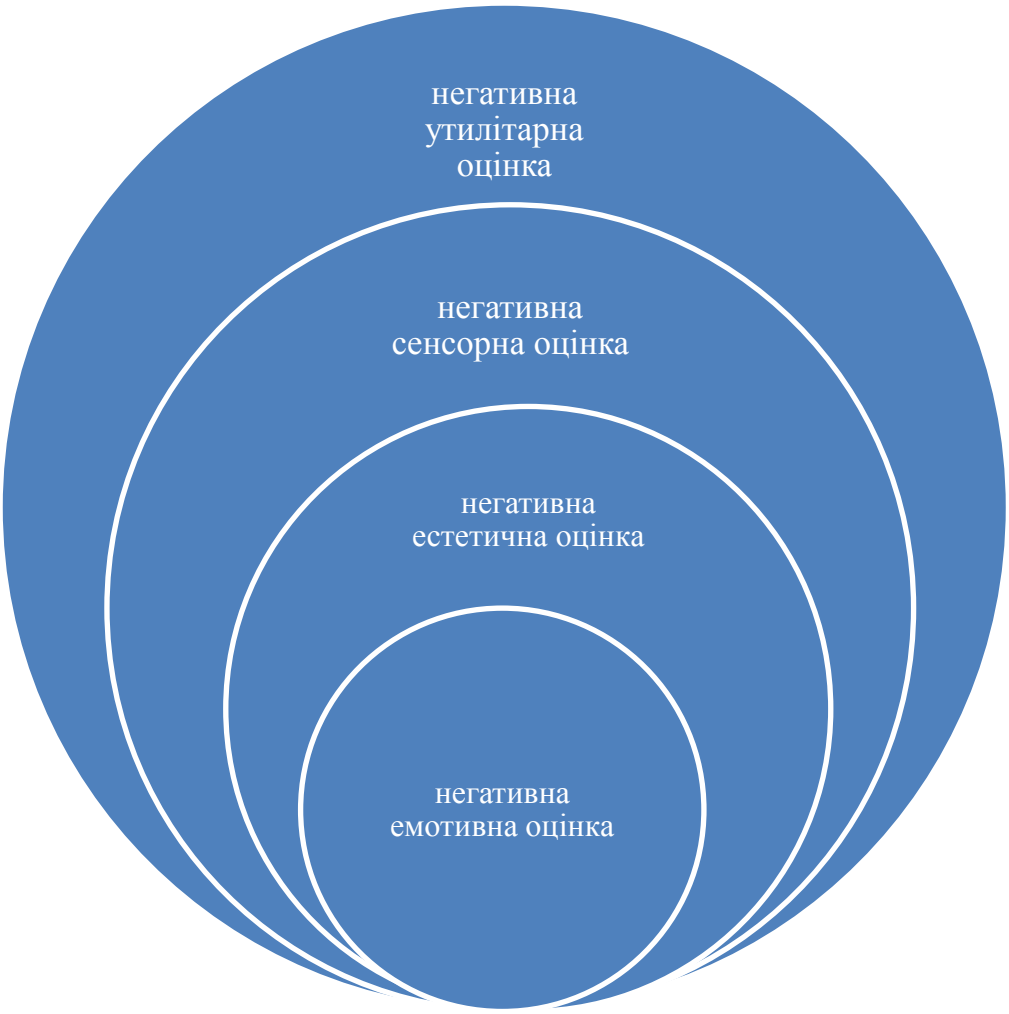

Рис. 5.3. *Синергійна інтерференція негативної семантики факультативних оцінок аксіологічної модальності на основні в межах мікрополя індивідуально-буттєвого часу.*

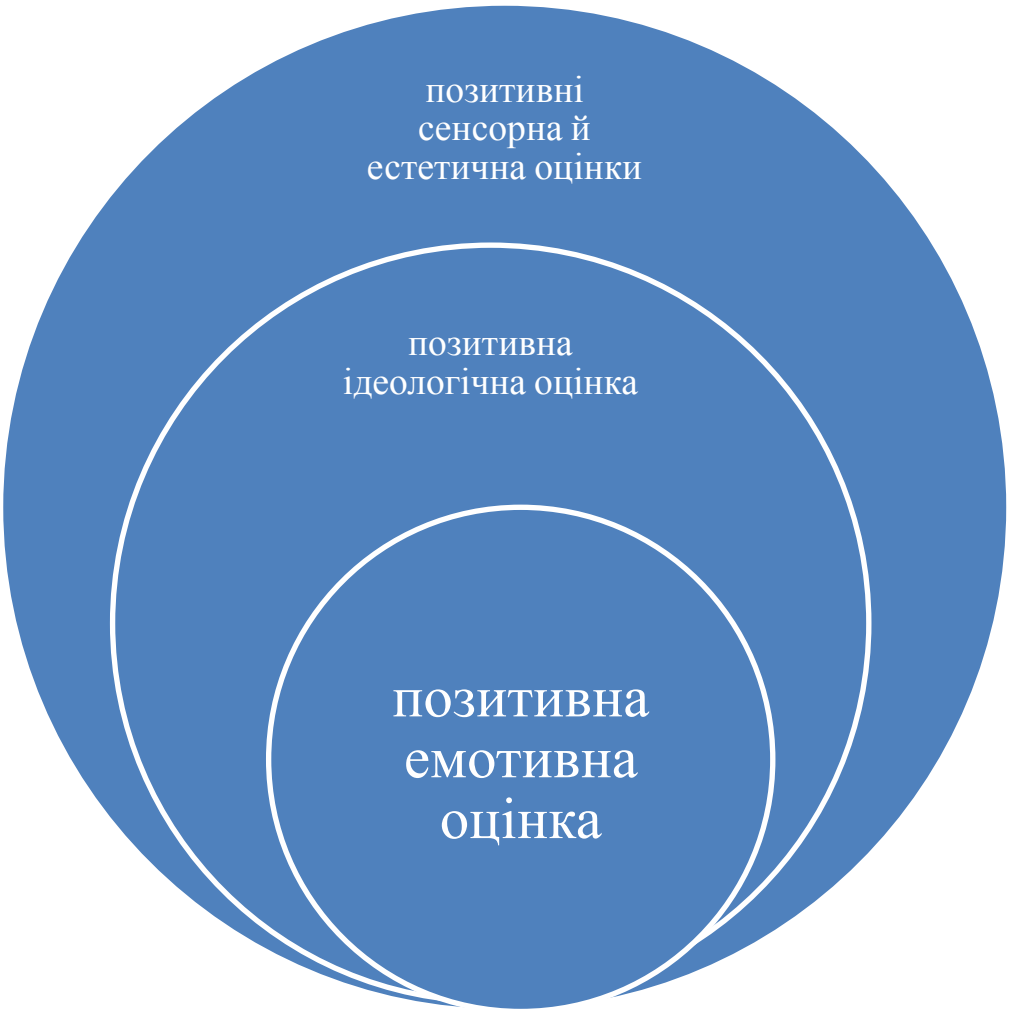

Рис. 5.4. *Синергійна інтерференція позитивної семантики факультативних оцінок аксіологічної модальності на основні в межах мікрополя природно-космічного часу.*

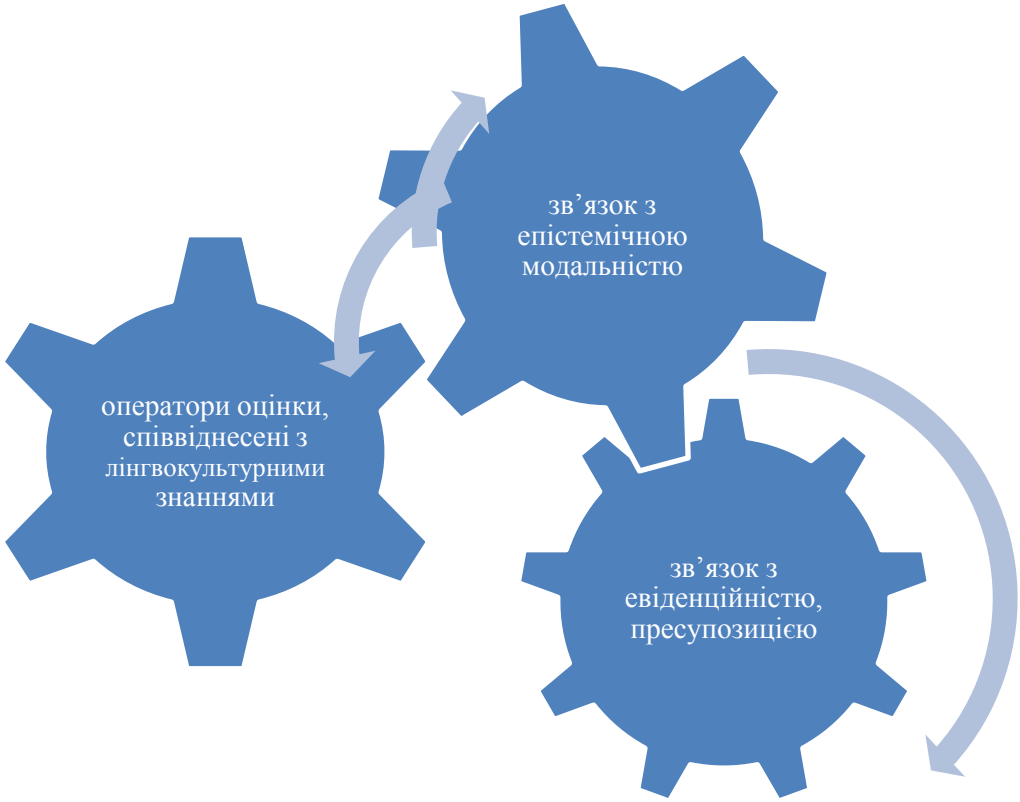

Рис. 5.5. *Чинники субкатегорійного статусу логоепістемічної модальності.*

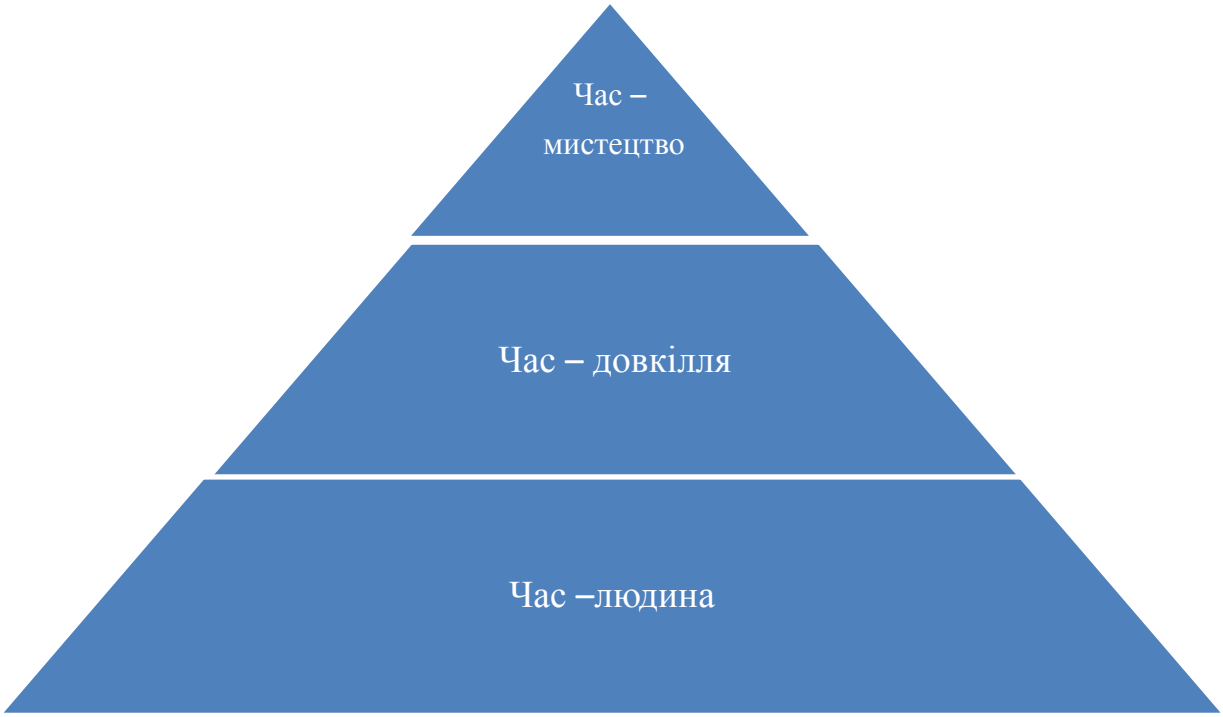

Рис. 6.1. *Основні образні репрезентаційно-семантичні моделі, побудовані на ґрунті лексики темпоральної групи.*

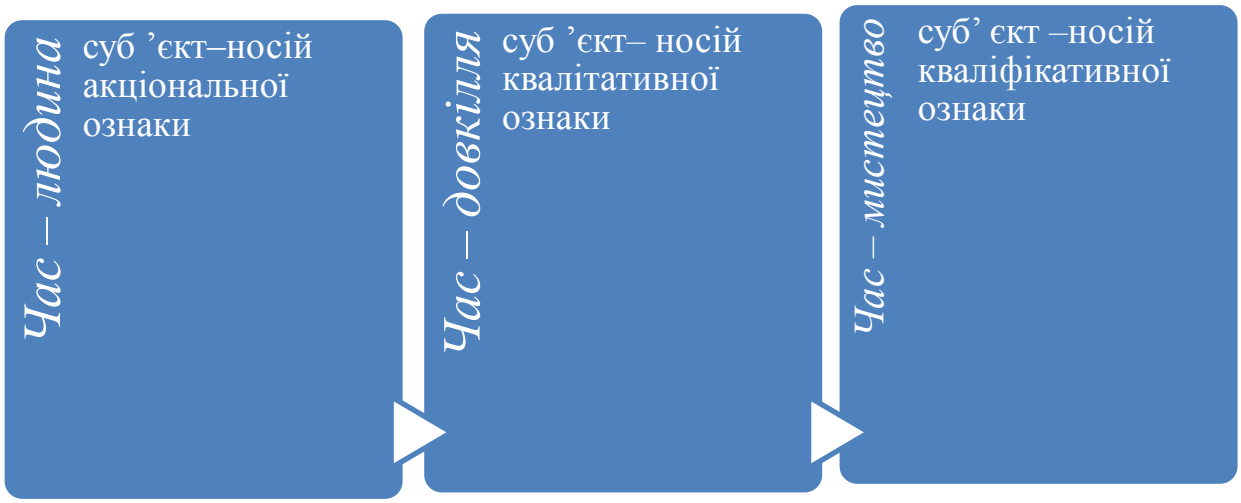

Рис. 6.2. *Співвідношення між образними репрезентаційно-семантичними моделями та домінантними функціями іменних синтаксем темпоральної групи.*

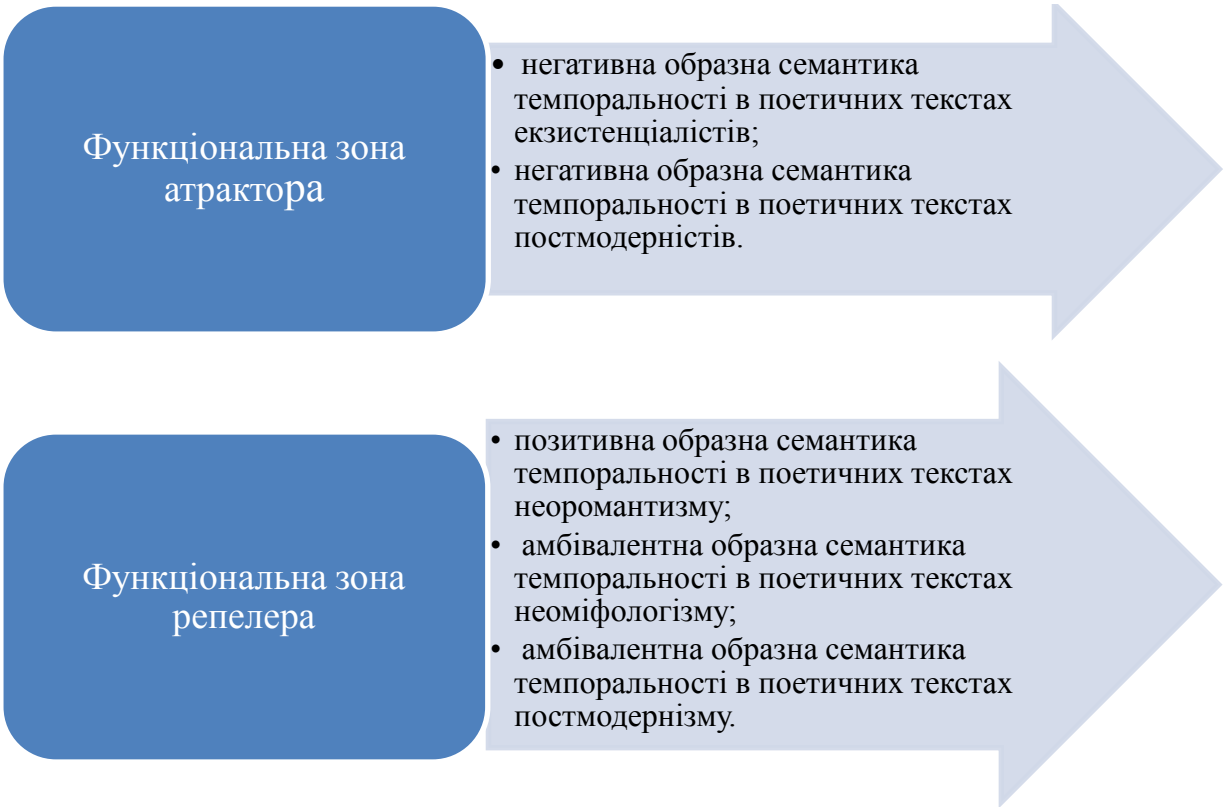

Рис. 7.1. *Функціональні зони атрактора й репелера в площині ключових образів часу в текстах модернізму й постмодернізму.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. – 392 с.

2. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 324 с.

3. БондаренкоА. Текстово-світоглядні моделі художнього мовомислення ХХ століття : [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2009. – 324 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Бондаренко А. І. Темпоральна конотація як чинник утворення й функціонування словесних образів часу в поетичних текстах ХХ століття / А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник : [збірник наукових праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. – Вип. 21. – С. 163–169.

2. Бондаренко А. І. Логоепістемна модальність словесних образів часу в поетичних текстах двадцятого століття /А. І. Бондаренко // Мовознавчий вісник : [збірник наукових праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А, 2017. – Вип. 22. – С. 121–127.

3. Бондаренко А. І. Лінгвометодологічні підходи до вивчення периферійної частини функціонально-семантичного поля темпоральності / А. І. Бондаренко // Українське мовознавство : [збірник наукових праць] / Відп. ред. А. К. Мойсієнко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – Вип. 46/2. – С. 14–20.

4. Бондаренко А. І. Мікрополе історії, побудоване на основі онімів, у темпоральному світі поетичної мови ХХ століття // Мовознавчий вісник: [збірник наукових праць] / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип.18. – С. 138–146.

5. Бондаренко А. І. Мовнохудожнє осмислення темпоральності у творах поетів екзистенціального напряму / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2006. – С. 34–39.

6. Бондаренко А. Українська художня мова й західноєвропейська філософія ХХ століття в аспекті інтердискурсивності / Алла Бондаренко // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. В. П. Мусієнко. – Черкаси : Видавничий відділ Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2009. – Вип. 169. – С. 160–167.

8. Бондаренко А. Слово й текст : інтерпретаційний вимір / Алла Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2008. – С. 4–8.

8. Бондаренко А. «Прокляття простору» (про текстову парадигму «людина у світі») / Алла Бондаренко // Урок української. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – № 9–10. – С. 51–56.

9. Бондаренко А. «Збагнув усю непереможність днів» (художнє мовомислення Євгена Плужника) / Алла Бондаренко // Урок української. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – № 1–2. – С. 27–29.

10. Бондаренко А. Лінгвостилістичний аналіз циклу Василя Стуса «Трени М. Г. Чернишевського» / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 2003. – № 1. – С. 24–27.

11. Бондаренко А. Міфософія актуального життєвого простору в художньому мовомисленні Юрія Тарнавського / Алла Бондаренко // Слово і час. – К. : Фенікс, 2002. – № 7. – С. 21–25.

12. Бондаренко А. Мовні знаки темпорального змісту у філософсько-поетичному дискурсі Богдана Бойчука / Алла Бондаренко // Слово і час. – К. : Фенікс, 2000. – № 12. – С. 47–52.

13. Бондаренко А. І. Мовнообразні засоби створення міфологічної системи збірки Б.-І. Антонича «Три перстені» / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2001. – С. 142–149.

14. Бондаренко А. Словесні маски «дитини буття» в художньому мовомисленні Б.-І. Антонича / Алла Бондаренко // Слово і час. – К. : Фенікс, 2001. – № 12. – С. 43–48.

15. Бондаренко А. І. Словесно-художні засоби створення «картини душі» у віршових текстах Василя Стуса / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2007. – С. 17–21.

16. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 1998. – № 8. – С. 8–11.

17. Бондаренко А. «Усі вже *звикли* – геніїв немає…» (художнє мовомислення поетичного циклу Ліни Костенко «Силуети») / Алла Бондаренко // Урок української. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – № 8–9. – С. 24–28.

18. Бондаренко А. Художнє мовомислення філософських поезій Івана Малковича / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 2004. – № 2. – С. 26–90.

19. Бондаренко А. І. Когнітивно-семантичний напрямок «час – рух» у поетичних текстах ХХ століття / А. І. Бондаренко // Українське

мовознавство: [збірник наукових праць] / Відп. ред. А. К. Мойсієнко.– К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Вип. 45/2 . – С. 44–52.

20. Бондаренко А. І. Текстове асоціативно-смислове поле й концепт у світлі проблеми інтерпретації тексту / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – Вип. 56. – С. 82–91.

21. Бондаренко А. І. Художнє мовомислення : до проблеми окреслення терміна / А. І. Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко.– Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2008. – Вип. 43. – С. 108–115.

22. Бондаренко А. Художнє мовомислення у текстах Віктора Домонтовича / Алла Бондаренко // Дивослово. – К. : Преса України, 2007. – № 2. – С. 42–47.

23. Бондаренко А. І. Лінгвостилістична інтерпретація поезії Ліни Костенко «Ван Гог» / А. І. Бондаренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2004. – С. 33–37.

24. Бондаренко А. І. Лінгвостилістична інтерпретація новели М. Хвильового «Синій листопад» / А. І. Бондаренко // Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – С. 37–42.

Статті в закордонних фахових виданнях

1. Bondarenko A. Integrative approach to analysis of temporality markers in Ukranian poetry of the 20th century / Alla Bondarenko // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education, 2015. – V.1. – P. 59–63.

2. Bondarenko A.I. Key cognitive semantic vectors time in Ukrainian and Russian phraseology / A.I. Bondarenko // European Applied Sciences. – Stuttgart: ORT Publishing, 2013. – № 4. – P. 9–11.

3. Bondarenko A. Metaphors representing cratological ideas of time in Ukrainian poetic texts of the 20th century / Alla Bondarenko // European Journal of Literature and Linguistics. – Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2017. – № 4 – 2. – P. 3–5.

4. Bondarenko A. I. Temporal world of poetic language : defining the scope of the term // A. I. Bondarenko // European Applied Sciences. – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. – № 6. – P. 61– 63.

5. Бондаренко А. И. Основные этапы изучения текстовой категории темпоральности в украинском и русском языкознании / А. И. Бондаренко // Социально-гуманитарный вестник юга России. – Краснодар : Пресс-Имидж, 2013. – №6 (37). – С. 114–119.

6. Бондаренко А. И. Этимологический анализ темпоральной лексики украинского языка в когнитивном освещении / А. И. Бондаренко // Социально-гуманитарный вестник юга России. – Пресс-Имидж, 2013. – №4 (35). – С. 114–119.

7. Бондаренко А. І. Українська художня мова ХХ століття та західно-європейська філософія в аспекті інтертекстуальності / А. І. Бондаренко // Текст. Язык. Человек : [сборник научных трудов] : [в двух частях]. – Ч. 1. – Мозырь : Учреждение образования «Мозырский государственный педагогический университет им. И. П. Шамякина» , 2009. – С. 56–58.

Тези за матеріалами конференцій

1. Бондаренко А. І. До проблеми опису базових категорійних властивостей художнього тексту // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2015. – №2. – Вип. 77. – С. 177–185.

2. Бондаренко А. І. Концептуалізація часу в українській поетичній мові XX століття / А. І. Бондаренко // «Над берегами вічної ріки» : темпоральний вимір літератури : [збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (24–25 вересня 2015 року)] / Бердянський державний педагогічний університет, Інститут філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, Науково-дослідний інститут слов'янознавства та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. – С. 25–27.

3. Бондаренко А. І. Проблеми інтерпретації : художній текст і світ крізь призму феноменології й рецептивної естетики / А. І. Бондаренко // Актуальні проблеми металінгвістики : [збірник статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції (Черкаси, 22 травня 2009 року)] / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, Мінський державний лінгвістичний університет. – Черкаси : Ант, 2009. – С. 189 – 191.

4. Бондаренко А. Міфоконцепт «архетипна Мати» в художньому мовомисленні поеми Юрія Тарнавського «У РА НА» / Алла Бондаренко // Наш український дім : [науково-популярний часопис]. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – № 1. – С. 16 – 20.

5. Бондаренко А. Мовомисленнєва картина світу в текстах поетів Нью-Йоркської групи / Алла Бондаренко // Український вимір : [збірник матеріалів III

Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора : історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ» (Ніжин, 30–31 травня 2007 року)]. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2007. – Вип. 6. – С. 165–168.

6. Бондаренко А. І. Художня мовомисленнєва картина світу в текстах поетів екзистенційного напрямку / А. І. Бондаренко // Ю. Ф. Карський і сучасне мовознавство : [матеріали XI Міжнародних Карських читань (Ніжин – Гродно, 18–19 вересня 2007 року)] / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Гродненський державний університет імені Янки Купали. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2008. – С. 92–95.

7. Бондаренко А. Художній час у лінгвістичних працях представників Ніжинської вищої школи / Алла Бондаренко // Література та культура Полісся : [збірник наукових праць]. Серія «Філологічні науки» / Відп. ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2015. – Вип. 77. – №5. – С. 203–211.

8. Бондаренко А. І. «Чим дише слово «Батьківщина» (асоціативне поле «Україна» в художньому мовомисленні Євгена Маланюка) / А. І. Бондаренко // Методика. Досвід. Пошук : [науково-методичний збірник]. Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – Вип. XI. – С. 209–215.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положенні дисертації у вигляді доповідей було виголошено на таких наукових заходах: XI Міжнародних Карських читаннях «Ю. Ф. Карський і сучасне мовознавство» (Ніжин, 18–19 вересня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 80-ій річниці з дня народження академіка Ф. С. Арвата (Ніжин, 15–16 квітня 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 110-ій річниці з дня народження Т. Ф. Бугайко (Ніжин, 21–22 листопада 2008 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції до 200-річчя з дня народження М. В. Гоголя (Суми, 30–31 березня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Текст. Язык. Человек» (Мозир, 21травня 2009 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми менталінгвістики» (22 травня 2009 р., Черкаси); IV Міжнародній науковій конференції «Українська діаспора: погляд із XXI століття» (Ніжин, 23–24 вересня 2009 р.); Всеукраїнській конференції «Історія та пам'ять у просторі літератури» (Миколаїв, 14 травня 2010 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Треті Бугайківські читання» (Ніжин, 4–5 жовтня 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми освітнього і наукового контентів професійної підготовки вчителів-філологів» (Глухів, 16–17 травня 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Шевченкове слово в українському мовному просторі» (Ніжин, 21 лютого 2014 р.); V Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 15–16 травня 2014 року»); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Четверті Бугайківські читання» (Ніжин, 2–3 жовтня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції ««Над берегами вічної ріки»: темпоральний вимір літератури» (Бердянськ, 24–25 вересня 2015 р.); 10-ій Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів: граматика і поетика текстових структур» (Київ, 5–6 листопада 2015 р.); Міжрегіональній науково-практичній конференції «Українська мова як чинник національної

державності» (Чернігів, 12–13 листопада 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 125-річчю від дня народження Павла Тичини «Павло Тичина у вимірах сучасності» (Чернігів, 11–12 лютого 2016 р.). VI Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 19–20 травня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «П’яті Бугайківські читання» (Ніжин, 29–30 вересня 2016 р.); 11-ій Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів: граматика і поетика текстових структур» (Київ, 25 листопада 2016 р.).